

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2023 47(2)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

İlker Akcasoy

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Emel Memiş Parmaksız

Editör Yardımcıları

Nuray Şahin - Aslı Yılmaz Uçar - Gülçin Özge Tan

Alan Editörleri

Diñçer Demirkent - Doğan Başkır - Aslı Yılmaz Uçar

Teknik Editörler

Cem Akın - Erkan Muniroğlu

Yazı İşleri Müdürü

İlker Akcasoy

Koordinasyon

Elif Karakurt

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: 0(312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: 0(312) 419 13 73

Web: mulkiyederigi.info - **E-posta:** mulkiyederigi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Nail Dertli

Web Sayfası Sorumlusu

Cem Akın - Erkan Muniroğlu

Baskı

Eğiten Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mah. Düzgün Sk. No:7 Altındağ/ANKARA, Sertifika No:47083

Basım tarihi:

15 Mart 2023

Bahar 2023 47(2)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM-TR Dizin, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarıncı taranmaktadır.

DANIŐMA KURULU

Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ SBF)
Sina Akőin (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF Emekli)
Kerem Altıparmak (AÜ SBF)
İlker Ataç (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi
İletişim Fakültesi)
Ahmet Murat Aytaç (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen
Edebiyat Fakültesi)
Gamze Çavdar (Colorado Eyalet
Üniversitesi)
Nur Betül Çelik (AÜ İLEF Emekli)
Gülten Demir (Marmara Üniversitesi,
SBMYO, Dış Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF
Emekli)
Bülent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF Emekli)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı Iğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi
AİİTE)
Uygur Kocabaşoğlu (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)

Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet Haşim Köse (AÜ SBF Emekli)
Bilsay Kuruç (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF Emekli)
Şebnem Oğuz (Başkent Üniversitesi İİBF
Emekli)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Şennur Özdemir (AÜ SBF Emekli)
Alev Özkazanç (AÜ SBF Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari
Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi
İşletme Fakültesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa
Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Gülây Toksöz (AÜ SBF Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ SBF Emekli)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF Emekli)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz Çulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi,
Bölge Çalışmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Ali Somel (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Alper Yağcı (Boğaziçi Üniversitesi)
Aslı Yılmaz Uçar (Altınbaş Üniversitesi)
Boran Ali Mercan (Ankara Üniversitesi)
Cem Akın (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal
Üniversitesi)
Çağrı Kaderoğlu Bulut (Ankara
Üniversitesi)
Cenk Saraçoğlu (Ankara Üniversitesi)
Dinçer Demirkent (İnsan Hakları Okulu)
Ece Kocabiçak (The Open University)
Emel Memiş (Ankara Üniversitesi)
Erdem Çolak (Orta Doğu Teknik
Üniversitesi)

Esra Sarıoğlu (Max Planck Institute)
Ferda Dönmez (Ankara Üniversitesi)
Funda Hülagoğ (Margburg Philipps
Universität)
Hasan Hüseyin Aksoy (Ankara
Üniversitesi)
Meltem Kayıran (Ankara Üniversitesi)
Pınar Dönmez (De Montfort University)
Selman Saç (Dumlupınar Üniversitesi)
Ünsal Doğan Başkır (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)
Vedat Ulvi Aslan (Ankara Üniversitesi)
Yasemin Dildar (California State
University)

İçindekiler

Yeni Sayıda... - 507

Araştırma Makaleleri

Sosyal Sermaye ve Güven Perspektifinden Bir Klientalizm Okuması - 511
Mesut Özel

Anadili Eğitim Dilinden Farklı Olan Öğrencilerin Okul Deneyimleri - 549
Nevruz Uğur

İkinci Karabağ Savaşı Bağlamında 'Tek Millet' Kimliğinin Yeni Şafak Gazetesindeki Köşe Yazılarında Söylemsel İnşası - 599
Hasan Turgut

Rantlaştırma: Hong Kong'daki Kamu Konutlarının Metalaşması ve Finansallaşması ve Bunun Türkiye Bağlamındaki Önemi - 639
Emre Erol

Rawls'a Karşı Badiou: 'Hakkaniyet Olarak Adalet'ten, 'Olay'da Somutlaşan Adalet'e - 675
Turgay Kahveci

Kültür Endüstrisinde Neoliberal Akıl: Dijital Yayın Platform İçeriklerinde Yeni Öznenin Normatif Kuruluşu - 713
Erdem İlic - Deniz Tansel İlic

Mülksüzleştirme Yolu ile Birikimin Yeni Aracı: Kamu Özel İşbirlikleri - 739
Duygu Öztürk- Serdal Bahçe

Baronçeler, Kuryeler, Panterler: Yasadışı Psikoaktif Madde Trafikinde Kadınların Roller ve Temsilleri - 771
Onur Ağkaya

Kitap İncelemesi

Cezayir Bağımsızlık Savaşı ve Türkiyeli Solcuların Kesişen Yolu - 793
Tuğba Yürük Ekşioğlu

'İrk', Gençlik Sporları, Fiziksel Aktivite ve Sağlık: Küresel Perspektifler - 799
Selçuk Açıkgöz

In Memoriam

Uzun Bir Cümleye Övgü-Ümit Hassan'ın Ardından - 807
Ayhan Yalçınkaya

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları - 817

Yeni Sayıda...

Sevgili okurlar,

Bugün hepimizin gündeminde, derin acı, üzüntü ve kaygı var. 6 Şubat'tan itibaren gerçekleşen deprem felaketleri ve ardından yaşananlar, mevcut toplumsal ve ekonomik düzenin canlarımızla ödenen ağır bedelleri olabileceğini vahim şekilde gözler önüne serdi. Dayanışmayla yaşamı yeniden inşa etmemizde ve bilimsel çalışmaların önemini bir kez daha gösterebilmemizde, sosyal bilimler alanından katkı sunmak amacıyla, Mülkiye Dergisi'nin yeni sayısını sizlerle buluşturuyoruz.

Bu yıl ilk defa aynı ayda, biri 8 Mart özel sayısı olmak üzere iki sayı oluşturduk. Planladığımız iki sayıyı da editör ve yayın kurulu üyelerinin ortak özverisiyle sizlere ulaştırabiliyoruz. Her sayıda olduğu gibi yazılarıyla, görüşleriyle dergiye katkı sağlayan yazarlara, hakemlere ve yayının hazırlanma sürecinde bizi destekleyen tüm yayın kurulu üyelerine teşekkür ederiz.

Bugün yaşananlara dair önemli çıkarımlar yapabileceğimiz bir araştırmanın bulgularıyla başlıyoruz yeni sayıya. Mesut Özel tarafından hazırlanan "Sosyal Sermaye ve Güven Perspektifinden Bir Klientalizm Okuması" başlıklı araştırma Türkiye'de Ankara ve Adıyaman illerinde gerçekleştirilen odak grup ve derinlemesine görüşme yöntemine dayanan bulgular sunuyor. Makalede mülakat, güvenlik soruşturması gibi bazı uygulamalar sonucunda ortaya çıktığı düşünülen, hâkim/savcı, kaymakam, müfettiş gibi kadrolara atanma süreçlerindeki "klientalist" ilişkiler inceleniyor ve elde edilen bulgular sosyal sermaye ve güven kavramları çerçevesinde tartışmaya açılıyor.

İkinci makale ise Nevruz Uğur'un "Anadili Eğitim Dilinden Farklı Olan Öğrencilerin Okul Deneyimleri" başlığıyla sayıda yer alıyor. Saha araştırması bulgularına dayanan araştırmada, anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin okul hayatlarında yaşadıkları temel sorunlar arasında iletişim problemi, şiddet, dil gelişiminin olumsuz etkilenmesi, başarısızlık ve okul/eğitim sürecine dair olumsuz tutumun öne çıktığına dair bulgular sunulmaktadır. Makale aynı zamanda bu deneyimlerin hem öğrenci hem de veliler üzerinde yaşadıkları sorunlar nedeniyle kaygı, korku, öfke, utanç, üzüntü, yalnızlık, yetersizlik gibi olumsuz duygulara neden olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Hasan Turgut tarafından kaleme alınan makalede "İkinci Karabağ Savaşı Bağlamında 'Tek Millet' Kimliğinin Yeni Şafak Gazetesindeki Köşe Yazılarında Söylemsel İnşası" başlığı altında Karabağ Sorununun Yeni Şafak gazetesindeki köşe yazılarında nasıl tanımlandığını ve bu tanımlama bağlamında 'Tek Millet' kimliğinin inşa sürecini inceliyor. İzleyen dördüncü araştırma "Rantlaştırma

Hong Kong'daki Kamu Konutlarının Metalaşması ve Finansallaşması ve Bunun Türkiye Bağlamındaki Önemi” başlığıyla Emre Erol'un kaleme aldığı makale. Yazar bu çalışmada, Hong Kong'daki dönüşümü izleyerek barınma hakkı ve kamusal alan savunması bakımından bu alandaki eşitsizliklere karşı alternatif çözümler üretebileceği görüşünü sunuyor.

Sayıda yer alan beşinci makede Turgay Kahveci, “Rawls'a Karşı Badiou: 'Hakkaniyet Olarak Adalet'ten, 'Olay'da Somutlaşan Adalet'e” başlığıyla Rawls ve Badiou'nun adalet kavramlarını ele alıyor ve konuya dair kuramsal yaklaşımlarını analitik olarak karşılaştırıyor.

Altıncı ve izleyen makede Erdem İlic ve Deniz Tansel, “Kültür Endüstrisinde Neoliberal Akıl: Dijital Yayın Platform İçeriklerinde Yeni Öznenin Normatif Kuruluşu” başlıklı çalışmada, eleştirel söylem çözümlemesi kullanarak, neoliberalizm çerçevesinde oluşmuş örgütlenme biçimleri, öznellik ve normatif aklın, popüler filmlerin içeriklerine etkilerini tartışıyor.

Ardından Duygu Öztürk ve Serdal Bahçe tarafından hazırlanan “Mülksüzleştirme Yolu ile Birikimin Yeni Aracı: Kamu Özel İşbirlikleri” başlıklı makalesinde Kamu özel işbirliği uygulamalarının sermaye birikiminde oynadığı rolü tarihsel ve toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde ele alıyor ve ekonomi-politik bir perspektiften değerlendiriyor.

Sayıda yer alan sekizinci ve son araştırma makalesinde Onur Ağkaya, “Baroniçeler, Kuryeler, Panterler: Yasadışı Psikoaktif Madde Trafikinde Kadınların Roller ve Temsilleri” başlıklı çalışmada çok farklı bir alanda kadın temsillerine ışık tutuyor. Meksika ve Kolombiya'da kadınların, yasadışı psikoaktif madde trafiğinin farklı aşamalardaki konumlarını; sanat eserleri, etnografik, antropolojik kaynaklar ve araştırmacı gazetecilik çalışmaları üzerinden inceliyor.

Araştırma makalelerin ardından, Symeon Dagkas, Laura Azzarito ve Kevin Hylton'ın yeni ırkçılık yaklaşımlarını anlatan “'Race', Youth Sport, Physical Activity and Health: Global Perspectives” kitabını Selçuk Açıkgoz inceliyor.

Bu sayıda yer alan ikinci kitap incelemesi ise, Mohammed Harbi'nin “Ayakta Bir Hayat- Siyasal Anılar 1945-1962” otobiyografik kitabının kapsamlı bir değerlendirmesini yapan Tuğba Yürük Ekşioğlu tarafından kaleme alınıyor.

Ayrıca bu sayıda, çok kısa bir süre önce kaybettiğimiz, Ümit Hassan'ı Ayhan Yalçinkaya'nın kaleme aldığı yazısıyla anıyoruz.

Bu sayının dizgisi için destek çağrımıza büyük bir özveriyle yanıt veren Nail Dertli'ye teşekkürü borç biliriz.

Yeni sayıda görüşmek dileğiyle....

Editörler ve Yayın Kurulu Adına

Emel Memiş, Nuray Şahin, Gülçin Özge Tan

Sosyal Sermaye ve Güven Perspektifinden Bir Klientalizm Okuması¹

Mesut Özel, Adıyaman Üniversitesi, SBMYO

ORCID: 0000-0002-8152-5217

E-Posta: mozel@adiyaman.edu.tr

Özet

Kamusal ve/veya özel kaynakların dağıtılması ya da paylaşılmasında adalet, liyakat gibi kriterler yerine farklı ağ ve/veya temalardan oluşan ilişki sistemlerinin belirleyici olması olarak tanımlanabilecek klientalizm ya da kayırmacılık, toplumsal bir ilişki sistemidir. Bu çalışmada bu toplumsal/siyasal ilişki tipinin, sosyal bilimler literatüründe önemli bir yeri olan sosyal sermaye ve güven kavramları ve bakış açıları üzerinden bir analizi amaçlanmıştır.

Bu çerçevede, Türkiye’de mülakat, güvenlik soruşturması gibi bazı uygulamalar sonucunda ortaya çıktığı düşünülen, hâkim/savcı, kaymakam, müfettiş gibi kadrolara ata-n-ma süreçlerindeki klientalist ilişkilerin araştırıldığı nitel bir sosyolojik çalışmadan elde edilen, sahaya ve literatüre ilişkin veriler kullanılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler yüz yüze ve telefon aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcılarla görüşmeler 2019 yılında Ankara, Adıyaman ve Türkiye’nin farklı bölgelerinden kişilerle yapılmıştır. Katılımcılar araştırmaya konu pozisyonlara aday olabilecek ve/veya daha önce aday olmuş 16’sı erkek, 13’ü kadın 29 kişiden oluşmaktadır. Görüşmelerin Ankara ve Adıyaman’da olmak üzere ilk ikisi odak grup görüşmesi, geri kalanları derinlemesine görüşme şeklinde gerçekleşmiştir.

Araştırma bulgularına göre bahse konu kadrolara atama süreçlerinde yaygın kayırmacılık ağları ve ilişkileri tespit edilmiştir. Bu kayırmacılık ağ ve ilişkileri ve bunların işleyişinde; güvenlik soruşturması, mülakat, referans gibi uygulama ve ilişki sistemlerinin çok etkili olduğu araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgulardan bir diğeridir. Bulgular bahse konu atamalarda yasal düzenlemeler ve/veya bu düzenlemelerde yer alan boşluk ve muğlâklıkların bu tür ilişkilerin yaygınlaşmasında çok etkili olduğunu göstermiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, bu tip ilişki sistemleri ve buna olanak veren toplumsal, siyasal (güvenlik soruşturması gibi) işleyişin özellikle farklı şekillerde sınıflandırılabilir güven konusuna önemli etkileri olduğunu göstermiştir. Öyle ki bu uygulamalar ile sosyal sermaye ve güven arasında paradoksal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Toplumsal rövanşist bir kutuplaşma döngüsü, bireylerin birbirlerine ve kurumlara güvensizliği, kamusal siyasal işleyişte aksaklıklar gibi önemli sonuçları olan klientalist ilişkilerin, etno-dinsel, cinsiyetçi, sınıfsal, ideolojik birçok tahakkümün

süregitmesine yol açtığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Sosyolojisi, Klientalizm, Sosyal Sermaye, Güven, Güvenlik Soruşturması.

An Analysis of Clientalism from Social Capital and Trust Perspective

Abstract

Clientelism is a social relationship system, in which different networks and themes are effective instead of criteria such as justice and merit in the distribution of public and/or private resources. In this study, it is aimed to analyze the causes and consequences of this social/political relationship form through the concepts and perspectives of social capital and trust, which have an important place in the social sciences literature.

In this context, in this study, such relations were examined through appointments to positions (such as district governor, judge/prosecutor and inspector) that allow clientelist relations due to legal regulations such as security investigations and interviews in public employment in 2019. Research data were collected in 2019 in Ankara and Adıyaman through face-to-face interviews and telephone calls from various provinces of Turkey. Data were collected from 29 candidates (2 focus group interviews and 19 in-depth interviews) who were candidates for the aforementioned positions and were previously candidates.

According to the research findings, widespread clientelism networks and relations have been identified in the appointment processes to the mentioned positions. Another finding of the research study is that application and relationship systems such as security investigation, interview and reference are very effective in the functioning of this clientelism network and relations. The findings showed that the legal regulations and/or the gaps and ambiguities in these regulations are very effective in the spread of such relationships. The findings obtained as a result of the research show that this type of relationship systems and the social and political functioning (like security check) that allows this have important effects on trust, which can be classified in different ways. In fact, it has been determined that there is a paradoxical relationship between social capital and trust with these practices. Clientalist relations have important consequences such as a social revanchist polarization cycle, individuals' distrust of each other and institutions, and disruptions in public political functioning. At the same time, it was seen that these relations led to the continuation of many ethno-religious, sexist, class and ideological dominations.

Keywords: Political Sociology, Clientelism, Social Capital, Trust, Security Check.

Giriş

Bu çalışmada, sosyal bilimler alanında birçok disiplin tarafından incelenen, hareket noktasını kamu veya özel alanlardaki kaynakların dağıtılmasında, özellikle kamuda işe alınmada liyakat ve hakkaniyet yerine geçebilen ve *kayırmacılık, klientalizm, favoritizm, partizanlık, patronaj, bossing, kronizm, nepotizm, tribalizm* gibi farklı kavramlarla adlandırılabilen toplumsal ilişki formu incelenmiştir. İlk olarak konunun literatürdeki işlenişi değerlendirilmiş ve konu ana hatlarıyla açıklanmış, sonrasında bu toplumsal ilişki tipi *sosyal sermaye* ve *güven* perspektifinden Türkiye örneği üzerinden irdelenmiştir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular, aşağıda atfı yapılacak bazı kaynaklar², Türkiye'deki gündelik siyasi yaşananlar³ ve bazı tarihsel olgular⁴, klientalist ilişkilerin Türkiye toplumundaki yaygınlığını ve toplumsal/siyasal anlamda bu ilişkilerin neredeyse sıradan/olağan bir hal aldığını göstermektedir. Bu bağlamda, çalışmanın konusu ve temel sorusu klientalizmin ülkedeki *güven* sorunuyla ve dolayısıyla sosyal sermaye ile nasıl bir ilişkisi olduğudur. Bu ilişkinin varlığı, araştırmanın saha çalışmalarının başlamasıyla birlikte Ankara'da yapılan ilk pilot odak ve derinlemesine görüşmelerde net bir şekilde görülmüştür. Öyle ki görüşülenlerin hemen hepsi gerek -özellikle odak grup görüşmelerinde diğer adaylara gerekse "başlarına bir şey gelmesi" korkusuyla hukuk düzenine güvenmediklerini belirtmişlerdir. Görüşmeler sırasında bu durumun temel sebebinin, güvenlik soruşturması, mülakat gibi hukuki ve mantıksal olarak tartışmaya açık ve muğlak uygulamalar olduğu görülmüştür. Aslında literatür incelendiğinde Putnam, Fukuyama gibi önemli bazı düşünürlerin de güven ve klientalizm arasındaki ilişkiye dikkat çektikleri görülmektedir.⁵

Güven ve sosyal sermaye konusu makro düzey uluslar-arası karşılaştırmalı siyasal analizlerden, psikiyatrik bozukluk düzeyine kadar farklı disiplinler tarafından çeşitli bağlamlarda incelenmiştir⁶ ancak bu çalışmada bu konu sosyolojik bir perspektiften kültürel ve sosyo-psikolojik ve kaçınılmaz bir şekilde siyasal düzeye sınırlıdır.

Gündelik soyut ve/veya somut çıkar temelli ilişkilerle şekillenen klientalist ilişkiler ve bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan yapılar/ağlar, geleneksel, yapısal, kültürel toplumsal şemalarla beslenmekte, desteklenmekte ve sürdürülmektedir⁷. Bu ilişkilerin, aşağıda bulgular kısmında görüleceği üzere, birey-birey, birey-toplum ve birey-devlet arası güven ilişkileri üzerinde oldukça önemli etkilere sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Yöntem

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın üretildiği saha araştırmasıyla amaçlanan, hâkim/savcı, kaymakam, müfettiş gibi Türkiye kamu istihdamının beyaz yakalılarının ata-nma süreçlerindeki klientalist ilişkilerin ve bu ilişkilere kaynaklık eden ağların sosyolojik olarak araştırılmasıdır. Araştırmada evrenin seçilmesinde temel belirleyici, bahse konu kadrolara atanma süreçlerinde güvenlik soruşturması, mülakat gibi muğlâk yasal düzenlemeler ve bunun sonucunda -saha bulgularıyla da desteklenen- klientalist ilişkilerin yaygınlığıdır⁸. Araştırma evren ve örnekleme olarak sosyal bilimler alanından lisans ve/veya lisansüstü mezunu olup kamuda bahse konu kadroları talep eden *diplomalı işsizler* seçilmiştir. Buna ek olarak maddi ve manevi olanaklarının (*sembolik sermaye*) çekiciliği dolayısıyla oldukça tercih ve hayal edilen kamuda Hâkim-Savcılık, Kaymakamlık ve A Grubu (Uzmanlık, Müfettişlik gibi) kadrolara yerleşemediği (kayırmacılık vb. nedenlerle) veya yerleşemeyeceğini düşündüğü için kamuda veya özel sektörde, *sembolik* açıdan görece daha düşük konumlandırılan meslekleri edinmiş kişiler de örnekleme eklenmiş ve seçilen bu örneklemden nitel veri toplanması kararlaştırılmıştır. Bu eklemeden amaç -aşağıda ayrıca değerlendirilecek olan-, bu kadrolara atanma süreçlerindeki *güvenlik soruşturması*, *mülakat* gibi nedenlerle oluşan korku ve güvensizlik ortamının veri toplamada ve toplanan verilerin güvenilirliklerindeki olumsuz etkilerinin aşılmasıdır.

Örneklem tespitinde konuyla ilgili (yazılı sınavlarda derece yapmalarına rağmen mülakatlarda elenenler ilişkin) basına yansıyan haberlerde yer alan kişilere ve araştırmanın evrenini oluşturan önemli bir kesim olması itibarıyla Avukatlara (Barolara) ulaşılmıştır. Ayrıca, araştırmaya konu kadrolara aday kişilerin, gerek atama işlemlerinin gerçekleştiği yer olması gerekse bahse konu kadrolara aday kişilere yönelik hazırlık dershanelerinin yaygınlığı dikkate alınarak, Ankara'daki (A Grubu) dershanelerde araştırma yürütülmüş ve kartopu yöntemiyle örneklem genişletilmiştir.

Veri toplama ve Analizi

Araştırmaya ilişkin veriler yüz yüze ve telefon aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcılarla görüşmeler 2019 yılında Ankara, Adıyaman ve Türkiye'nin farklı bölgelerini temsil edecek şehirlerden kişilerle yapılmıştır. Katılımcılar araştırmaya konu pozisyonlara aday olabilecek ve/veya daha önce aday olmuş 16'sı erkek, 13'ü kadın 29 kişiden oluşmaktadır⁹. Görüşmelerin Ankara ve Adıyaman'da olmak üzere ilk ikisi odak grup görüşmesi, geri kalanları derinlemesine görüşme şeklinde gerçekleşmiştir. Elde edilen veriler, temalar ve

kategoriler şeklinde gruplandırılmış ve betimleyici ve sistematik olarak sosyolojik bir perspektifle değerlendirilmiştir. Konuya ilişkin, kayırmacılık (torpil), mülakat, güvenlik soruşturması, referans, güven ana temalarının ilk pilot görüşmelerden itibaren oldukça sık tekrar etmesi dolayısıyla çalışmanın verilerinin analizinde herhangi bir veri analiz programına ihtiyaç duyulmamıştır. Öyle ki araştırmanın başlangıcından itibaren, görüşülenlerin hemen hemen hepsi aynı kodları tekrar etmişler ve temalar ve kategoriler net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunun bir diğer sonucu da örneklem sayısının sınırlı tutulması olmuştur.

Bu çalışmada nitel yaklaşım/yöntem tercih edilmiştir. Bu tercihin ilk sebebi Vico'dan, Giddens'a toplumsal ilişkileri pozitivist nicel yöntemlerle anlamaya çalışmanın kısıtlarına yapılan vurgu¹⁰, ikincisi ise araştırmanın saha çalışmaları başladıktan sonra belki de ilk karşılaşılan bulgu olarak -aşağıda bulgular kısmında da gösterileceği üzere- ortaya çıkan Türkiye'deki yaygın korku/endişe atmosferidir. Bu bağlamda bu çalışmada, araştırmacının katılımcılar üzerinde etkisini azaltmak amacıyla odak grup görüşmesi tekniğinin kullanılması düşünülmüştür. Ancak saha çalışmaları sırasında, araştırmaya konu kadrolara aday kişilerin, *güvenlik soruşturması* gibi uygulamalar dolayısıyla oldukça baskın şekilde bir korku/endişe iklimi altında oldukları tespit edilmiştir. Görüşülenlerin hepsinde, aşağıda değerlendirilecek, *güvenlik soruşturmalarının* muğlâk bazı yöntemlerle, adayların yakın çevrelerinden oluşturulmaları şeklinde gerçekleştirildiğine olan bir inanç görülmüştür. Bundan dolayı odak grup görüşmelerine adaylar yanaşmadığı -diğer katılımcılardan çekinmek dolayısıyla- kabul edenlerin ise çekingen tavırlar sergiledikleri ve gerçek/doğru bilgileri ver-e-medikleri izlenimi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, ana temaların da ortaya çıkmaya başladığı ilk iki kılavuz (pilot) odak grup görüşmesinden sonra derinlemesine görüşme tekniğine geçilmesi uygun görülmüştür¹¹.

Klientalizm

Sosyal bilimler alanında birçok disiplinin konu edindiği klientalizm (kayırmacılık); hareket noktasını kamu veya özel alanlardaki soyut ve/veya somut kaynakların dağıtılmasında liyakatin (yetenek, bilişsel donanım) dikkate alınmamasının değişik şekillerinden alan bir ilişki formudur ve bağlamına göre *klientalizm*, *favoritizm*, *kronizm*, *nepotizm* gibi çeşitli şekillerde adlandırılabilir. Stokes'a (2009: 604-627) göre, bu toplumsal ilişki modellerini tanımlamada kullanılan kavramlardan en kapsamlısı *klientalizmdir*. Çünkü kökenini Antik Roma dönemindeki 'client' yani "asillerin himayesindeki alt sınıftaki insanlardan" alan *klientalizm* kavramı (Rongier, 1983: 69-73), "ilişkilerdeki himaye eden/egemen taraf açısından, hem devleti hem de diğer güçleri/güçlüleri kapsamaktadır (Stokes, 2009: 604-627)." Her ne kadar klientalizmden farklı olarak ilişkiadaki

asimetrik, hiyerarşik yapıya işaret etmese de Türkçede buna karşılık gelen en kapsayıcı kavramın ise kayırmacılık olduğu söylenebilir.

Roniger'e (1983: 63-64) göre klientalizm fenomeninin doğasını anlamak için, antropologlar, siyaset bilimciler ve sosyologlar on dokuzuncu ve yirincinci yüzyıldaki sosyal ortamlara odaklandılar. Ona göre, tek tük modern öncesi dönemleri dikkate alan çalışmalar olsa da, bu konudaki ana analitik varsayımlar tarihsel olarak modern öncesi toplumları dikkate almamıştır.

1960'lar ve 1970'lerde literatürde daha sık yer almaya başlayan bu konunun siyasal anlamdaki tartışmalarının ise, az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelere yoğunlaşarak ve ağırlıklı olarak bir *ideal tip* olarak alınan "ileri demokrasilerle" karşılaştırmalı bir perspektiften yürütüldüğü görülmektedir (Sayarı, 1977: 103). Bu tartışmaların önemli örneklerinde de görülebileceği gibi, bu çalışmalarda modern öncesi bir ilişki şekli olarak gösterilen bu ilişki türünün (klientalizm), lineer bir şekilde modern'e doğru evrilmesi, moderne yansımaları veya modernizm ve sonrasında ileri toplumlarda azalmalarının ve değişimlerinin analizi şeklinde bir izlek hâkimdir.¹² Yine Sayarı'nın (a.g.e), Lande ve Scott'tan aktardığına göre, bazı sosyal bilimciler gelişmekte olan ülkelerdeki siyasi sadakatlerin, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tarihsel evriminden elde edilen teorik bakış açılarıyla tatmin edici bir şekilde analiz edilemeyeceklerini hissettiler. Sonraları Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki siyasetin sosyal temelleri üzerine yapılan çalışmalar, bu "toplumlardaki çıkar temsilinin çoğunlukla bu temsillerin ilk halleri olan yatay dayanışmayı kesip, dikey bağlar/ağlar aracılığıyla (*klientalist*) işleyen ilişkilere yöneldiğini tespit ettiler (a.g.e.: 104)."Günümüzde ise bu konuyla ilgili çalışmaların, bankacılıktan, turizme, insan kaynaklarından, demokratik işleyişteki aksaklıklara odaklanan siyasi güncel problemlere kadar mikro ve makro düzeyde çeşitli çerçevelerle devam ettiği görülmektedir¹³.

Konuyu Türkiye özelinde tarihsel ve siyasal bir perspektiften değerlendiren gerek Heper-Keyman, gerekse Ayata yaptıkları *klientalist* ilişkiler analizlerinde, bu ilişkilerin, Cumhuriyet öncesi dönemden başlayarak Cumhuriyet dönemi, çok partili dönem ve günümüze kadar farklı şekiller, semboller, yöntemler ve kimlikler üzerinden devam ettiğini göstermişlerdir¹⁴ (Heper-Keyman, 1998: 259-277; Ayata, 1996: 40-56). Brinkerhoff-Goldsmith'in de (2002: 1-39) belirttiği gibi, aslında bu tarz ilişkilerin kökleri, *yönetilenlerle yönetenler arasındaki ilişkilerin tarihsel evriminin tamamında* görülebilmektedir. Yazarlar, uluslararası alanda birçok devletteki örnekleri inceledikleri çalışmalarında, konunun siyasetin en temel tanımı olan "*Kim ne alacak?*" sorusu etrafında şekillendiğini belirtmektedirler. Tarihten günümüze *klientalist* ilişkileri inceleyen bir başka çalışmada Roniger (1983: 64-65) ise, modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan

meçhul, kişisiz, ilişkilerin tam anlamıyla oluşturulmadığı Türkiye ve benzeri ülkelerde *klientalist* ilişkilerin daha yaygın olduğunu belirtmektedir.

Klientalizm ile İlgili Temel Kavramlar

Klientalizm, kayırmacılık veya günlük dilde en yaygın kullanılan şekliyle *torpil*¹⁵, *referans*, *iltimas*; en basit şekliyle ailede çocuklar arasında yapılan ayrımcılıktan; en üst düzeyde oldukça komplike ilişkileri barındıran, pek çok farklı dinamikleri etkileyen ve bunlardan etkilenen üst düzey siyasal analizlere kadar uzanan geniş bir yaygınlık ve çeşitlilikle gündelik hayatın hemen her alanında karşımıza çıkabilmektedir. Kavramlar arasında benzerlikler, farklılıklar, birbirlerinin yerine kullanılmaları gibi birçok etkenin, bu konuda bir kavram karmaşasına yol açtığı görülmektedir¹⁶. Bu kavramlar; *kayırmacılık*, *siyasal kayırmacılık*, *klientalizm*, *favoritizm*, *nepotizm*, *kronizm*, gibi tanımlamalarla/adlandırmalarla farklılaşmakta veya birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır¹⁷.

En genel anlamıyla ve yukarıda değinilen kavramların hepsini kapsayacak şekilde kayırmacılık (*klientalizm/favoritizm*); belirli kaynakların dağıtılmasında ya da paylaşılmasında öznel değerlendirmelerin nesnel değerlendirmelerin önüne geçmesi veya tek belirleyici kriter olmasıdır. Bu öznel değerlendirmelere dayanak sağlayan *benzerlik*, *tema*, *kimlik*; cinsiyet veya cinsel yönelim, etno-dinsel durum, teritoryal aidiyet, akrabalık bağları, arkadaşlık ve/veya belirli bir kuruma (formel/enformel) bağlılık, ideolojik görüş, geleneksel hiyerarşik bağlanışlıklar gibi farklı formlarda olabilmektedir.

Daha çok iktidarın seçimle değiştiği ülkelerde görülen *siyasi kayırmacılık*, siyasal anlamda taraftar oluşturmak ve bunun devamlılığını sağlamak amacıyla, ağırlıklı olarak kamu kaynaklarının, aynı siyasi aidiyetten olanlara ve/veya siyasal parti taraftarlarına dağıtılması veya bu paylaşımında bu gruba öncelik, ayrıcalık tanınmasıdır. Benzer bir terim genellikle ABD siyasi hayatında ve terminolojisinde kullanılan *spoil system*'dir. İngilizce yağma, avanta, ganimet anlamına gelen *spoil* kelimesinden türetilmiş bu kavram ve ABD'nin yedinci başkanı Andrew Jackson'la birlikte 17. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve sonraları diğerleri tarafından da devam ettirilen bu yaklaşım; seçimi kazanan başkanın destekçileri ve parti çalışanlarına devlet işleri vererek kaynak aktarması şeklindedir¹⁸.

Kayırmacılığın siyasal boyutunun dışında kalan farklı biçimleri ve görünümleri de bulunmaktadır. Bunlar içerisinde, gerek gündelik hayatta gerekse literatürde en çok yer bulan kayırmacılık türü, *nepotizm* (*nepotism*) yani akraba/kan bağı

kayırmacılığdır. Adından da anlaşılacağı üzere bu kayırmacılık türü somut veya soyut kaynakların, dağıtım veya paylaşımında, kriter veya belirleyici olarak akrabalığın alınmasıdır. İronik bir şekilde Türkçe gündelik dilde de karşılığını *dayısı olmakta* bulan nepotizm, İngilizce *nephew* kelimesinden türemiştir ve Türkçe karşılığının ise *yeğencilik* olduğu kayırmacılık türüdür. Oxford İngilizce sözlüğüne göre, 17. Yüzyıl ortalarından itibaren, eski Fransızca *nepotisme*, İtalyanca *nepotismo* olarak söylenegelen *nephew* ve bundan türetilen *nepotizmin* kökeni; genellikle evlenme yasağı olan papaların gayri meşru çocuklarına verilen isim olan *nipote* ve bunlara tanınan ayrıcalıklara dayanmaktadır¹⁹.

Daha çok tanıdık, eş-dost veya ahbab-çavuş kayırmacılığı olarak ifade edilen (Aközer, 2003: 14), bazen de farklı ağ bağlantıları eklenerek daha kapsayıcı anlamda kullanılan (Bkz. Aytaç, 2010: 91) ve Türkçe çevirilerde de öyle çevrilen farklı bir kayırmacılık formu olan *kronizm (cronyism)*²⁰ ise, aslında aynı okulda eğitim görenlerin ve/veya aynı okuldan mezunların oluşturduğu b-ağlar ve bu dolayısıyla şekillenen ilişkilerle ortaya çıkan bir kayırmacılık türüdür. 17. yüzyılda Cambridge Üniversitesi öğrencilerinin/mezunlarını kendi aralarında arkadaş gruplarına taktıkları argoda yakın arkadaş anlamına gelen *chrony* (benzer bir terimin Oxford üniversitesindeki karşılığı *chum'dur*) teriminden türemiştir²¹. Terimin ifade ettiği ilk anlamı gösterir güncel bir örnek olarak Türkiye medyasında sık sık karşılaşılan bir “fenomen” olarak İstanbul Kartal İmam-Hatip Lisesi mezunları verilebilir.

Bu tanımlamalar bu çalışmanın konusu bağlamında değerlendirildiğinde, hepsinin bir tür “güven duyulacak/sağlayacak” kişi ve/veya gruba işaret ettiği söylenebilir. Bu kavramsal analiz bize “güven duyulabilecek” kişilere işaret eden bu temaların bir b-ağ oluşturması ve kayırmacılık benzeri ağlar üzerinden işleyen ilişkilere etkisini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Aşağıda görüleceği üzere bu çalışmada elde edilen bulgular; bu güven ağlarının kapsamının giderek daraldığını, siyasal bir işleve evirildiğini ve doğası gereği çıkar temelli “rasyonel” bir ötekileştirme aracına dönüştüğünü göstermektedir.

Güven ve Sosyal Sermaye

“Güvenmeme ve gücenme sivillik bağlarını paslandırır, kuşku ve düşmanlık insanları başka zamanlarda yapmaktan kaçınacakları hareketleri yapma konusunda baştan çıkarır (Rawls, 2018: 35).”

Aslında ileriye yönelik ilişkisel bir beklentiye işaret eden güven, bu beklentinin yönü bakımından bireyler arası ve/veya kurumlara dönük olabilir. Güven, gündelik hayatın sürdürülebilmesi açısından vazgeçilemez bir toplumsal ve bireysel ilişki formudur. En basit şekliyle güven; ulaşım konusunda, bireylerin

trafikte diğler insanların da yolun belirlenen tarafından gideceklerine olan 'hayati' inancından; daha karmaşık ve makro düzeyde toplumların meşru otoriteyi teslim ettiklerine inandıkları/güvendikleri, devlete olan, olacakları önceden öngörebilmeye dayanan inanca kadar gitmektedir. Aslında çağımızın en 'modern' yönetim şekli diyebileceğimiz demokratik siyasal yönetim de özü itibariyle yetki ve otoritenin, yapacaklarını önceden çeşitli şekillerde ifade eden kişi ve grupların, belirli periyotlarda denenmesi şeklinde tekrar eden güven temelli bir siyasal/ilişkisel süreci ifade etmektedir.

Güven (trust) üzerine düşünen ilk sosyologlardan biri Simmel'dir. Ona (1950: 318) göre -modernleşmeyle birlikte- kültürün hızla nesneleşmesi sonucunda eski tip ilişkilerin/ihtiyaçların çok ötesinde, insanların nesnel bilgilere ihtiyacı ortaya çıkmış, bu gelişme aynı zamanda bir insan hakkında öncül veya daha sonraki bir bilgi biçimine, yani -modern anlamda- "güven"e doğru evrilmiştir. Böylelikle güven toplumlardaki en önemli yapay güçlerden biri halini almıştır. Simmel'e göre gelecekteki davranışlarla ilgili bir hipotez olarak güven, bir insan hakkında bilgi ve bilgisizlik arasında bir arabuluculuğu (intermediate) ifade etmektedir ve inançtan (faith) farklıdır. Toplumsal *formlar* ve bunlar üzerinden ilişkisel analizlerle toplum ve toplumsalı anlamaya çalışan Simmel'e (a.g.e.: 318) göre tamamen bilen kişinin güvenmesi gerekmez, buna karşın hiçbir şey bilmeyen kişi rasyonel olmasa bile güveni göze alabilir.²² Dolayısıyla Simmel'in güven analizi mikro düzey ve ilişkisel bir forma işaret etmektedir denebilir.

Toplum ve toplumsala ilişkin analizlerinde *sosyal sistem* yaklaşımını kullanan bir kuramcı olarak Luhmann da, çalışmalarının önemli bir bölümünde, toplumsal dönüşümlere odaklanmış ve bunun sonucunda ortaya çıkan yeni bir durum olarak "risk"e dikkat çekmiştir (Luhmann, vd., 2002). Luhmann, modern yaşamın gerilimini yöneten ve risk içeren özel bir durum için çözüm olarak güven ihtiyacının ortaya çıktığından bahsetmektedir (a.g.e.). Ona (2000: 94) göre, tanıdıklığa (familiarity) dayalı aile ve küçük ölçekli toplumlarda koşulsuz güven doğal bir şekilde ortaya çıkar; ancak bu olgu, işbölümüne dayalı karmaşık toplumlara aktarılamaz ve bunun sonucunda güvenin yeniden inşası için arkadaşlık ağları ve klientalizm gibi yeni ilişkilere ihtiyaç duyulmaya başlanır. Luhmann'ın güven teorisinin belki de en önemli yönü ise onun güvene ilişkin yaptığı ayırmadır. Bu ayırım; bireyler arası ilişkiye dayanan *güven (trust)*; ve sisteme (ekonomik, politik, yasal) yönelik güveni ifade eden *emin olma (confidence)* şeklindedir (2000: 94-107). Bunlar arasında normal olan ve en az hayal kırıklığı içeren -politikacıların savaştan kaçınacağı veya aniden bir arabanın bilerek ve isteyerek gelip size çarpmayacağı varsayımı gibi- durum, *emin olmadır (confidence)*; buna karşın *güven (trust)* kişi tarafından önceden bir sorumluluk (engagement) kabulünü gerektirir ve sonraki bir avantaj için alınan riske işaret

eder (Luhmann, 2000: 97). Düşünür (a.g.e. :99) göre yeni karmaşık toplumsal yapılarla birlikte *sistemin* işleyebilmesi için daha fazla katılım gerekmektedir ve bu da ancak *emin olmayla (confidence)*; ve bu sistemdeki fırsatların en iyi şekilde değerlendirilebilmesi de ancak *güven (trust)* artışıyla ve buna olanak sağlayabilen *sistemlerle* olur.

Konu hakkında diğer bir sınıflandırma da önemli *güven* teorisyenlerinden Uslaner'e aittir. Ona (2004: 501-507) göre ise erken yaşlarda öğrenilen ahlaki bir değer olan *güvende (trust)* önemli ve belirleyici olan, bireysel bir iyimserlik de içeren kendimiz gibi olanlara güven iken; modern toplumların gelişimleri için daha büyük önemi olan ise kendimizden farklı olması muhtemel insanlara olan *genelleştirilmiş güvendir (generalized trust)*.

Güven konusunda önemli çalışmaları olan Zmerli ve Newton'a (2011: 69) göre *güvene* ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde üç tür *güvenden* söz edilebilir. Bunlar; farklı kaynaklarda *kalın (thick)* ya da spesifik sosyal güven olarak da bilinen *partikülarist sosyal güven; genelleştirilmiş sosyal güven ve politik güvendir*. Aile, arkadaş, komşu, iş arkadaşı gibi kişilere duyulan güveni içeren *partikülarist* ya da *kişisel güven* Uslaner'e (2002) göre çok az risk taşıyor ancak bireylerin ve toplulukların gelişmesini engelleyebilir. Buna karşın *genel veya genelleştirilmiş güven* ise farklı etnik, dinsel, sınıfsal, kültürel kodlara sahip kişileri de içeren bir güvene işaret eder (Zmerli ve Newton, 2011: 69). *Genelleştirilmiş güven* bu bağlamda *partikülarist güvenin* aksine toplumların gelişime daha açık olmasını sağlar ve *genelleştirilmiş güven* demokrasilerde gelişirken, *partikülarist güven* otoriter ve totaliter toplumlarda²³ daha tipiktir (Uslaner, 1999: 123). *Politik güven* ise meclis, polis, kamu hizmetleri, ordu ve siyasi partiler gibi kamu kuruluşlarına güveni ifade eder (Zmerli ve Newton, 2011: 69).

Türkiye gibi patrimonyalist/partikülarist kültürel kodların etkilerinin ağır bastığı ve yakın tarihinde önemli toplumsal olaylar ve göçlerin yaşandığı topluluklarda *partikülarist güvenin* daha yüksek olması beklenilir bir durum olarak düşünülebilir. Bu araştırmanın konusu bağlamında, bu tür güvenin (*partikülarist*), klientalist ilişkiler üzerinde pozitif anlamda oldukça önemli etkileri; *genelleştirilmiş güvenin* ve onun sağlanmasının önemli bir aracı olabilecek *politik güvenin* ise klientalist ilişkileri etkisizleştirmek ve yok etmek açısından oldukça önemli bir araç olabileceği söylenebilir.

Liberal bir düşünür olarak Fukuyama da (2005: 23) *güven* konusunun önemini; "ekonomik hayatın incelenmesinden çıkaracağımız en önemli ders, bir ulusun rekabet yeteneği kadar, refahının da tek ve yaygın bir kültürel karakteristikle

konuşlandırıldığıdır. O da, toplumda doğuştan gelen güven düzeyidir” diye ifade eder. Hardin’e benzer bir şekilde Fukuyama da günümüzde birçok toplumda olduğu gibi ABD’deki güven ve sosyalleşme düzeyinin azalmasının; “suç işleme oranının ve açılan dava sayısının yükselmesi, aile yapısının parçalanması, hayır kurumları, çeşitli kulüpler, sendikalar, kilise ve komşuluk gibi sosyal yapıların öneminin azalmaya yüz tutması” şeklindeki çok sayıda değişimden anlaşılabilirliğini öne sürer (a.g.e: 26-27). Ancak, bu bakış açısı Türkiye üzerinden değerlendirildiğinde -özellikle hayır kurumu, sendikalar, komşuluk örnekleri açısından- aynı tespitlere ve sonuca ulaşamamaktadır. Türkiye toplumunda Fukuyama’nın bahsettiği aile, hayır kurumları, sendikalar, dini kurumlar ve komşuluk gibi ilişki sistemlerinin *partikülarist güveni* artırarak *genelleştirilmiş güveni* olumsuz yönde etkilediği ve bu dolayısıyla bu araştırmaya da konu olan klientalist ilişkileri beslediği ve bundan beslendiği yapılan saha araştırmasında net bir şekilde görülmektedir.²⁴

Güven konusunda önemli tespitleri olan Giddens’e (2010: 102) göre de “akrabalık, ilke olarak ve çok yaygın biçimde güven ilişkilerini düzenleyici bir araç, güvenilir toplumsal bağlantılara bir dayanak noktası sağlar.” Bu bağlamda, güven duygularının aşırı yıprandığı Türkiye toplumunda²⁵, hayatın hemen her alanında, gerek ayrıcalık yaratmak gerekse de -daha trajik bir şekilde- sadece gündelik hayatın sürdürülebilmesi amacıyla akrabalık vb. patrimonyalist, partikülarist *güven sağlayıcı* kayırmacı ilişkiler/ağlar bir *sığınak* olarak görülmekte, kullanılmaktadır denebilir.

Klientalist ilişkilerle güven arasındaki ilişkilerle ilgili önemli hususlardan biri de bu ilişki modelinin toplumsal tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesi ve sürdürülebilirliği konusundaki araçsal öneminin yanında; bu ilişkinin taraflarının, son kertede çıkarlarının sürdürülebilirliği açısından bu ilişkiyi önemli bir araç olarak görmesi/kullanmasıdır. Klientalist ilişkiler dolayısıyla hak etmediği bir pozisyona gelen kişi, kendisi de hak etmeyenleri hak etmedikleri pozisyonlara getirmeyi olağan/doğal görecektir ve böyle bir talep o pozisyona gelmesini sağlayan ağ/ilişkidenden gelirse, kendini bunu yapmaya mecbur hissedecektir. Bu durumun aynı zamanda bu kişinin pozisyonunu sürdürebilmesinin de bir gereği haline alması durumunda ise ortaya ironik bir güven formu çıkacaktır. Bu durumda haksızlığa uğrayan kişilerin de hak arayacağı yerler hak etmeyenler tarafından işgal ediliyorsa -ki kayırmacı ilişkilerin yaygın olduğu toplumlarda durum öyledir- o da sonuca ulaşamayacak ve bu döngü genel bir güvensizliğin hâkim olduğu ve insanların hak ettiklerini almak için farklı araç/yöntem arayışları içinde olduğu bir topluma yol açacaktır. Bu işleyiş bize klientalist ilişkiler ve güven arasında paradoksal bir ilişki olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Yani toplumsal/siyasal anlamda güvenin zedelendiği (genelleştirilmiş

güven ya da kurumlara güven) ve/veya yıprandığı topluluklarda, sosyo-psikolojik olarak, kültürel, inançsal, nepotik güven dayanaklarından beslenen klientalist ilişkiler yaygın iken; bu tarz kayırmacı ilişkilerin yaygın olduğu toplumlarda da güven (genelleştirilmiş güven ya da kurumlara güven) duygusunun yıpranacağı söylenebilir.

Önemli bir literatüre sahip olan ve yukarıda bu makalenin sınırlılıkları açısından kısaca değinilen *güven* konusu incelendiğinde aslında klientalizmle oldukça yakından ilişkili olduğu görülebilmektedir. Özellikle *partikülarist* güvenin doğrudan klientalizmi “pozitif” yönlü etkilediği söylenebilir. Diğer taraftan *genelleştirilmiş* sosyal güven veya sadece sosyal güven olarak adlandırabileceğimiz “farklı etnik, dini, sınıfsal, dilsel ve kültürel kökenleri içeren bilinmeyen ötekilerden oluşan, tabakalanmış dar bir sosyal çevre ile sınırlı olmayan insanlara güven” şeklinde tanımlanabilecek güvenin (Zmerli ve Newton, 2011: 69) ise klientalizme “negatif” bir etkisi olduğu/olacağı söylenebilir. Ayrıca sosyal güvenin düşük olduğu toplumlarda görülen klientalizm gibi dışlayıcı (partikülarist) uygulamaların *politik güvene* de olumsuz etkileri olacaktır.

Her ne kadar güven gibi sosyo-psikolojik konuların/algıların²⁶ pozitif/nicel yöntemlerle ne kadar doğru tespit edilebileceği tartışmaya açık bir konu olsa da²⁷, farklı ülkeler ve toplumların toplumsal değerlerini ve inançlarını tespit etmeyi amaçlayan ve bu amaçla düzenli bir şekilde yaklaşık yüz ülkede 1981’den beri uygulanan bir sosyal araştırma projesi olan “Dünya Değerler Araştırması”, güven ve -dolaylı bir şekilde de olsa- bu araştırmanın konusu olan klientalizm konusunda önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada, her yıl ve belirli periyotlarda, belirli ülkelerden insanların değer yargıları, inançları ve “toplumun ötekileri” diyebileceğimiz toplumdaki farklı gruplar ve kişilere dönük tutumları ölçülmekte ve bunun üzerinden, toplumların hoşgörü ve demokrasi düzeyi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Araştırmanın 2017-2020 yılları arasında toplanan veriler ışığında hazırlanan “7. Dalga” raporundaki Türkiye’ye ait bulgular oldukça çarpıcıdır. Bu bulgulara göre; aile, Türkiye toplumunda yüzde 91,8, arkadaşlar yüzde 61,7 gibi genel ortalamasının üzerinde bir oranda önem görmektedir. Bu veriler bize daha önceki bölümde değinilen Türkiye toplumunun -aslında güven ihtiyacı üzerinden de süregelen- patrimonyalist/partikülarist yapısını göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Yine araştırma verilerine göre Türkiye toplumunun diğer insanlara güveni de oldukça düşüktür. Türkiye halkının sadece yüzde 14’ü “insanların çoğunluğuna güvenilebileceğini” belirtirken, yüzde 84’lük büyük çoğunluk, diğer insanlarla iletişimde “çok dikkatli olunması gerektiğini” düşünmektedir. Yine medyada da sık sık gündeme geldiği şekliyle Türkiye’de kamu kuruluşlarına güven de bireylerin birbirlerine güvenlerine paralel bir şekilde oldukça düşüktür ve artan

bir şekilde aşıya doğru bir seyir göstermektedir.²⁸

Yukarıdaki veriler aşıda değerlendirilecek bu çalışmaya ilişkin nitel verilerle birlikte değerlendirildiğinde Türkiye toplumunda görece yaygın klientalist ilişkilerin toplumsal olarak içselleştirilmesi ve sıradan/olağan bir durum halini almış olmasının ülkedeki güven sorunuyla da ilişkili olabileceği söylenebilir.

Sosyal Sermaye ve Güven

Her ne kadar özü itibariyle sermaye kavramı ekonomik bir terim olsa da Bourdieu'ya (1986: 241-242) göre, "iktisat teorisi tarafından tanınan tek bir biçimle²⁹ değil tüm biçimleriyle sermayeyi (veya aynı şey olan iktidarı) yeniden tanımlamadan, toplumsal dünyanın yapısını ve işleyişini açıklamak imkânsızdır." Aslında iktisat biliminde de son dönem çalışmalar (davranışçı iktisat gibi) sermayenin farklı boyutlarına da eğilmeye başlamıştır. Sosyal sermaye konusunda birçok farklı disiplinde çalışmalar hızla artmaktadır. Öyle ki, psikiyatrik anlamda bireylerin ruh sağlıklarına etkileri açısından sosyal sermayenin incelendiği araştırmalara dahi rastlanabilmektedir.³⁰ Sermaye kavramının kelime anlamı olarak -aslında güven kavramına da işaret eden- geri dönmesi amacıyla yapılan yatırımı ifade etmesi, ironik bir şekilde klientalist ilişkilerde de görülmektedir. Öyle ki klientalist ilişkiler, farklı boyutlarının yanı sıra, çıkarların sürdürülebilirliği açısından bir "yatırım" aracı olarak da ortaya çıkan bir ilişki şeklidir denebilir.

Konunun bilimsel temellerinin daha net anlaşılabilmesi adına aslında doğrudan bu kavramı (sosyal sermaye) kullanmasalar da, bazı önemli klasik sosyologların konuya ilişkin düşüncelerine de değinmek faydalı olacaktır. Sosyal sermaye kavramına ilişkin ilk örnekleri Tocqueville, Durkheim ve Tönnies gibi birçok düşünürde görmek mümkündür.

19. Yüzyılın ilk yarısında, bir Fransız olarak yaptığı Amerika gezileri ve gözlemleri sonrasında Avrupa ve Amerika toplumlarını karşılaştırmalı olarak inceleyen ve analiz eden Tocqueville, Amerikan demokrasisinin ve ekonomik gücünün temelini oluşturan toplumsal yapıyı anlamaya çalışmıştır. Yazara göre, Avrupa'daki daha geleneksel, aristokratik, hiyerarşik, tepeden aşıya dayatma şeklindeki, resmi ve statüye dayalı siyasal/yasal toplumsal düzenlemelerin aksine; Amerika'da göçle gelen ve ortak dil ve inanç gibi özelliklere sahip topluluklar içerisinde, bireyciliğe dayalı bir eşitlik vardır ve bunun yarattığı sosyal ortak duyu ve gönüllülük temelli etkileşimden hareketle demokrasi hayata daha kolay geçirilebilmiştir (Tocqueville, 2016: 54-69). Tocqueville, Amerika'da gördüğü bireyciliği, demokratik toplumların yatkın olduğu bir kusur

olarak değerlendirmesine rağmen; bunun bir sonucu olarak yine Amerika'daki yoğun sivil topluluk ağlarının, bireycilikle mücadelede önemli bir rol oynadığına ve bireyciliğin olası yıkıcı sonuçlarını engellediğine de inanıyordu. Ona göre demokratik bir toplumda bireyciliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan, “eşit bireylerin zayıflığı herhangi bir hedefe ulaşmak için bir araya gelme ihtiyacını teşvik etti ve sivil yaşamdaki işbirliği, insanları kişisel hazlarıyla çevrili doğal iç dünyalarından çıkarıp, kamu ruhunun oluşmasına hizmet eden bir okul işlevini gördü (akt. Fukuyama, 2005: 288).” Aslında güvene dayalı sosyal sermaye de tam olarak Tocqueville'nin Amerika'daki gözlemleri sonrasında tespit ettiği bu toplumsal ilişki tipini işaret etmektedir. Benzer bir tespit Durkheim'in toplum analizlerinde de görülebilir (1960: 79-82). Onun toplum analizlerinin merkezinde yer alan toplumsal ortak duyu (*kolektif bilinç*) ve bunda meydana gelen bozulmalar sonucunda ortaya çıkan intihar gibi toplumsal *anomik* olaylarda da görüleceği üzere, Durkheim'in *ortak (kolektif) bilinç* diye tanımladığı şey aslında sosyal sermayenin birçok özelliğini de imlemektedir. Durkheim'in toplum analizinde kullandığı *mekanik/organik toplum* modellerinde de, görevlerin ve rollerin bir güven çerçevesinde belirlendiği ve şekillendiği ilişki sistemlerinin incelenmeye çalışıldığı net olarak görülebilir. Öyle ki düşünür, en önemli çalışmalarından biri olan “Toplumsal İşbölümü”nü (1893) yazmasının nedenini; “birey kişiliği ile toplumsal dayanışma arasındaki bağ ve ilişkilerin saptanması” olarak ifade etmektedir (2018: 61). Benzer tespitler Tönnies'in (2019: 28, 33, 36, 65) *cemaat (gemeinschaft)* ve *cemiyet (gesellschaft)* modellemelerinde de görülebilir. Düşünür, modern öncesi bir toplumsal model olarak *cemaat'te* kan bağı, mekânsal yakınlık, zihinsel ve manevi yakınlık dolayısıyla koşulsuz olarak ortaya çıkan doğal (organik) işbirliği ve dolayısıyla güvene dayalı ilişkilerin hâkim olduğunu belirtirken; modern dönemlerin hâkim ilişki tipi olarak gördüğü *cemiyette* ise patolojik bir şekilde ilişkilerin daha geçici, yüzeysel ve bencil olduğunu iddia etmektedir (a.g.e.).

Konuya ilişkin yakın dönem düşünürlerden, Güven (Trust) (2006) kitabının da yazarı, Hardin'e (1992: 173-174) göre ise güven, bir sermayedir ve insan sermayesinin sıra dışı bir biçimi olarak güven ya da güven kapasitesinden söz edilebilir. Yazara göre güvenin dayanağı da, geçmiş deneyimler (aile ve yetişme ortamı gibi) ve elbette ki gelecekte yapılacak olana beklentidir. Dolayısıyla güven, Hardin'e göre sadece rasyonel yönlü bir mekânı içermez. Bilişsel, hesaplayıcı veya rasyonelden farklı olarak güvenin psikolojik bir boyutu vardır ve belirli bir bireyin beklemesinin mantıklı olduğu şey, büyük ölçüde bireyin hem kendinin hem de diğer tarafın güvenilecek geçmişi ve geleceği hakkında bildiklerine bağlıdır (a.g.e.).

Sosyal sermaye konusunu birçok düşünürü değerlendirerek etraflı bir şekilde

“Sosyal Sermaye” (2006: 91) isimli kitabında inceleyen Field’e göre ise, güvenin kavramsal ve ampirik olarak sosyal sermayeyle yakından ilgili olduğu aşîkârdır ancak güveni sosyal sermayenin tamamlayıcı bir parçası olmaktan ziyade genellikle bir sonuç ve bağımsız bir faktör olarak değerlendirmek daha doğrudur. Yazar kitabında, öncelikle sosyal sermayenin olumlu yönlerini ilgili literatür üzerinden değerlendirmekte ancak bunun yanında çalışmasının ilerleyen bölümlerinde konunun “karanlık tarafından” da bahsetmektedir. Field’a (a.g.e.:101, 154) göre, sosyal sermaye kavramını kullananların büyük çoğunluğu kavramın olumlu sonuçlarını vurgulamaya eğilimli olsa da sosyal sermayenin, organize suçlar veya eşitsizlikleri pekiştirmesi -ki buna bu araştırmanın da konusunu oluşturan klientalist ilişkiler de eklenebilir- bakımından, kurbanları açısından olumsuz yönleri de vardır (a.g.e.: 114-129).

Aslında sosyal sermayenin negatif etkilerine yönelik en önemli tespitler aşağıda ayrıca değerlendirilecek olan Bourdieu’ya aittir. Ancak önemli güven teorisyenlerinden Fukuyama da “Güven” (2005) isimli eserinin aksine sonraki dönem çalışmalarında sosyal sermayenin olumsuz etkilerine de dikkat çekmeye başlamıştır. Fukuyama’ya (2009: 309-310) göre, kültürün sosyal sermaye kaynağı olarak aileye önem vermesi sonucu, doğal aile, arkadaş gibi bir çerçeveden oluşan (düşük) *güven çapına* sahip toplumlarda yüksek düzeyde toplumsal yozlaşma söz konusudur, çünkü bu tür toplumlarda kamu hizmeti genellikle bireylerin ailelerine imtiyazlar sağlamalarına imkân tanıyan bir fırsat olarak değerlendirilir. Gerek Fukuyama’nın gerekse aşağıda ayrıca değerlendirilecek Bourdieu’nun sosyal sermaye konusundaki bu tespitleri, bu çalışmanın konusu açısından oldukça önemlidir.

Bourdieu ve Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye kavramının izi yukarıda da değinildiği üzere, klasik dönem sosyologlarına kadar götürülebilse de kavramı sosyolojik bir perspektifle bireylerin sahip olabileceği bir kaynak olarak en net şekilde ilk kullanan Pierre Bourdieu (1986) olmuştur (Gönç-Şavran, 2018: 59). Bireylerin toplumsal uzamdaki konumları temelinde toplumsal dünyayı algılama ve inşa etme biçimlerini inceleyen Bourdieu *oyun* metaforuyla kavramlarını açıklamaya çalışmıştır. Buna göre toplumsalın (*oyun*) sahnelendiği yer *alandır* ve oyuncuların oyuna dâhil olmak için bu oyunun bazı çıkarlarına hizmet etmesi (*illusio*) gerekir. “*Oyundan* farklı olarak *alan*, bilinçli bir yaratımın ürünü değildir ve açıkça ifade edilemeyen ya da kodlanmamış kurallara daha doğrusu düzenliliklere uyar (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 82).” Çıkarları doğrultusunda oynamayı değer bulan oyunculardan kuralları (*doxa*) benimsemesi ve sorgulamaması beklenir. “*Alana* her katılan, bu düzeni kendi için kuralıyla birlikte göz önünde

bulundurmalıdır ve alanın yerleşik düzeninin tanınması ve benimsettirilmesi (*illusio* vasıtasıyla), *alana* her katlına sessizce kabul ettirilir (Bourdieu, 2006: 405).” Her oyuncunun oyundan istediğini alabilmesini sağlayacak bazı değerleri/ değerler kümesi (kozu) vardır. Bunlar *ekonomik, kültürel* ve *sosyal sermayelerdir*. Failler *alanın* özellikleri ve gerektirdiklerine göre sermaye kombinasyonlarının yapısında mümkün olabildiğince değişimlere, dönüşümlere gidebilirler. Yani bireyler istihdam ve kariyer mücadelelerinde alanın reel/güncel yapısına göre bazen *kültürel* (diploma, unvan vb.), bazen *sosyal* (aile, hemşeri, tarikat, cemaat, vb. aidiyeti) *sermayelerini* öne çıkartabilir ve/veya güçlendirebilirler (Bourdieu, 2012: 353). Aslında kültürel sermayenin bir yansıması/tamamlayıcısı/ genişlemesi durumu olarak değerlendirdiği sosyal sermaye kavramına “diğer yazarlardan farklı olarak sınıf temelli olumsuz bir anlam yükleyen Bourdieu, Marksizmin kaynaklara ulaşmadaki eşitsizlik ve iktidarın sürdürülebilmesi sorunsalı ile sosyal sermayeyi ilişkilendirmiştir (Devamoğlu, 2008:8).” Ona göre, “bireylerin toplumsal alandaki konumları, onların göreceli sermayelerinin (ekonomik, kültürel, sosyal) büyüklüğü ve miktarı ile amaçlarına ulaşmak için benimsedikleri *stratejiler* tarafından” şekillenmektedir (Field, 2006: 19). Bu bağlamda Bourdieu’ya (1986: 241) göre, “nesnel veya öznel yapılara kaydedilmiş bir güç ve aynı zamanda toplumsal dünyaya içkin düzenliliklerin altında yatan temel ilke” olarak *sermayeler*, toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde önemli bir etkidir.

Aslında çeşitli ağ bağlantılarından elde edilebilecek somut ve soyut değerleri niteleyen sosyal sermaye kavramı, ortak/benzer kültürel ve bazen ekonomik sermayeler/sermaye kombinasyonlarına sahip aktörlerin dâhil/ait oldukları ilişkilerin nitelik ve niceliklerine göre sağladığı imkânları tanımlar. Bourdieu’nun *sermayeler* ve sosyal sermayeye yaklaşımı, daha çok bireysel bir güç/yeterlilik/donanım olarak değerlendirme şeklindedir. Ancak burada sosyal sermaye olarak adlandırılan niteliğin doğuştan kazanılan ve/veya sonradan edinilen bir sosyal ağ aracılığıyla sağlandığı veya sağlan-a-madığı dikkatten kaçmamalıdır. Öyle ki bu tespit Bourdieu’nun -Marksist yönüne de işaret eden- sınıfsal temelli bir eşitsizliğe belki de en önemli vurgusudur.

Sınıfsal temelli ekonomik sermaye ve bu dolayısıyla oluşan ve birbirleriyle simbiyotik bir ilişkiyi de ihtiva eden kültürel ve sosyal sermayeler ve bunların bir arada, farklı mücadele mecralarında (*alan*) oluşturdukları ayrıcalık ve güç, aslında genetik bir ekonomik, kültürel ve sosyal miras şeklinde kuşaktan kuşağa aktarılmakta ve bu eşitsizlikler de böylelikle süregitmektedir. Bourdieu’nun bu kavramsallaştırması ancak bu sermayelerin birbirinden nasıl beslendiği ve bir araya gelerek oluşturdukları bütünsel yapının (sembolik sermaye) topluma

yerleşik olgusu ve algısıyla birlikte tam olarak anlaşılabilir.

Bourdieu'nun kavram/kavram seti Türkiye toplumundaki birçok eşitsizliği anlamak ve açıklamak anlamında önemli açılımlar vaat etmektedir. Öyle ki ekonomik sermayeye dönüşebilen ve etkinliği/gücü burada gizli olan ve ağırlıklı olarak kalıtsal olan kültürel ve sosyal sermayelerin edinimi belirli bir -uzunca- süreci (çocukluk, eğitim süreçleri gibi) gerektirmektedir. Ancak *alanın* kurallarının görece çabuk değiştiği Türkiye'de makbul sermayenin edinilmesinde bu uzun süreç gerekliliği birey açısından oldukça güç bir duruma yol açmaktadır. Türkiye'de son dönem makbul kültürel ve sosyal sermaye, bireylere sembolik ve performatif edimler aracılığıyla görünür olabilmek olanağını görece çok daha kısa sürede vermektedir. Dolayısıyla bu edimler ve bunların dolayısıyla sağlanan görünürlük/kabul bireylere bir çıkış yolu, avantaj sağlamaktadır denebilir. Yine bireyler açısından kültürel sermaye ile temalandırılmış sosyal sermaye için gerekli ağlara erişebilme "sorunu" ise, yasal/modern (vakıf, dernek, sendika, birlik gibi) ve/veya yasal olmayan/geleneksel (tarikat, cemaat, dergâh, aşiret, memleket gibi) enstrümanlarla aşmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bu ağların oluşumu, etkinleşmesi ve varlıklarını sürdürülebilmeleri için bu işlevleri hayati bir öneme sahiptir.

Türkiye'deki gelir dağılımının bozukluğu, yaygın yoksulluk ve sorunlu bir hukuk sisteminin varlığı dikkate alındığında kişilerin birbirlerine güven duyarak bakabilecekleri bir ortamın bulunmadığı söylenebilir (Aytaç vd. 2017:6). Güven konusundaki yukarıda değinilen yaklaşımlar ve bahsedilen olumsuzluklar Türkiye toplumu özelinde değerlendirildiğinde; Türkiye'de kamu kuruluşlarına güvenin de oldukça düşük olduğu ve bu durumun da kamu/devlet-birey arası ilişkilerde bir koruma/güven zırhı olarak *klientalist* bir ilişki temasına/zırhına/ağına ihtiyaca yol açtığı düşünülmektedir. Fukuyama'nın (2005: 41) da dikkat çektiği üzere "güvenin; üyelerinin ortaklaşa paylaştığı normlara dayalı, düzenli, dürüst ve işbirliği yönünde davranan bir toplumda ortaya çıkması beklenir." Gerek düşük-yüksek güvenli toplumlar ile ilgili gerekse bu toplumlardaki *arasyonele* davranışa dikkat çekmesi bağlamında yukarıda kabaca özetlenen sosyal sermaye ile ilgili çalışmaların klientalizm konusunun daha iyi analiz edilebilmesi için önemli bir araç olduğu söylenebilir.

Bu çalışmaya kaynaklık eden saha araştırmasında da net bir şekilde gözlemlendiği üzere Türkiye toplumunda gerek bireylerin birbirlerine gerekse kamuya güvenleri yok denecek kadar azdır ve bu durum artarak devam etmektedir. Böyle bir toplumsal olgu ve/veya algının sebepleri konusunda araştırma sırasında görüşülenlerden oldukça çarpıcı veriler toplanmıştır. Özellikle zaten toplumda var olan güvensizliklerin, *güvenlik soruşturması* sonucunda büyük

bir hızla arttığı gözlemlenmektedir. Öyle ki güvenlik soruşturması, bahse konu kadrolara aday kişilerin yaşadıkları ve/veya daha önce yaşamış oldukları yerlerdeki “tanıdıklarından” sorulması gibi “dedikodu” denebilecek bir yöntemle yürütülmektedir.

Yukarıda farklı teorisyenler tarafından farklı şekillerde sınıflandırılan ve adlandırılan *sosyal sermaye* ve *güven* formlarının, kamu eliyle sağlanıp sağlanamayacağı ya da artırılıp artırılamayacağı önemli bir soru-n-dur ve bu konu tartışmaya değer bir konudur. Ancak bu çalışmanın konusu, kapsamı ve sınırlılıkları bakımından bu tartışmalara girilmemekle birlikte bunları sağlamada kamunun siyasal ve yasal anlamda adil, demokratik, eşitlikçi, şeffaf, objektif kriterleri dikkate alarak otoritesini kullanması ve kamusal kaynakların bu yaklaşım ve yöntemle dağıtılmasının sağlanmasının olumlu anlamda güven ve sosyal sermayenin gelişimine katkılar sağlayacağı yadsınamayacak bir gerçektir.

Bulgular

Kamu istihdamında klientalist ilişkilerin incelendiği bu çalışmanın saha araştırması; bahse konu kadrolara atama süreçlerinde yaygın klientalist ağlar ve ilişkileri ve bununla yakından ilintili *güven* ve dolayısıyla *sosyal sermaye* sorununu gözler önüne sermiştir. Gerek aslında doğrudan bir *politik güven* sorununa işaret eden atanma süreçlerinde artık bir rutin gibi görülen “torpil” algısı ve/veya olgusu, gerekse yine *politik güvene* ve aynı zamanda bu atama süreçlerindeki güvenlik soruşturması ve mülakat gibi uygulamalar sonucunda ortaya çıkan bireylerin birbirlerine güven sorununa (*genelleştirilmiş ve/veya partikülarist*) yol açan bu durum Türkiye’de *güven* perspektifinden oldukça önemli bir *sosyal sermaye* sorunu olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Bir Sosyal Sermaye ve Güven Sorunu Olarak Güvenlik Soruşturması

Türkiye’de klientalist ağ ve ilişkilerin işleyişinde, güvenlik soruşturmasının oldukça etkili olduğu ve/veya bu yönde yaygın bir algı olduğu araştırma sonucunda ortaya çıkan önemli bulgulardan biridir. Dolayısıyla bu çalışmaya kaynaklık eden araştırmanın ana temalarından biri güvenlik soruşturması olmuştur. Bulgular bahse konu atamalarda güvenlik soruşturması gibi yasal düzenlemeler ve/veya bu düzenlemelerde yer alan boşluk ve muğlâklıkların bu tür ilişkilerin yaygınlaşmasında oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Bu tarz uygulamaların bu makalenin temel izleği olan *sosyal sermaye* ve *güven* konusuna da, güvenlik soruşturmasının uygulanış şekli dolayısıyla doğrudan ve dolaylı oldukça önemli etkileri olduğu, katılımcıların deneyimlerinden somut olarak görülmektedir. Bu durumun daha anlaşılabilmesi için güvenlik

soruşturması olgusunun ve işleyişinin anlaşılması oldukça önemlidir.

Kişinin kamu görevine atanmasında sakınca olup olmadığının tespiti amacıyla yapılan güvenlik soruşturmasının temel amacı; Anayasa ve kanunlara sadakatle bağlı ve bunlara uygun olarak kamu hizmetini ifa edecek kişilerin belirlenmesidir. Anayasa'nın 70. Maddesinde düzenlenen kamu hizmetine girme hakkı, her Türk vatandaşına tanınmış bir hak olup, hizmete alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka bir ayırım gözetilemeyeceği bu maddede açıkça belirtilmiştir. Bir yönüyle kamu kurum ve kuruluşlarında, devletin güvenliği amacıyla iç ve dış menfaatlere ilişkin bilgilerin bulunduğu birimlerde güvenlik soruşturması uygulamasının Anayasal sınırlama kapsamına girdiği ve Anayasaya aykırılık teşkil etmediği değerlendirilebilir. Ancak uygulamada güvenlik soruşturmasının bu temel amacı dışında kullanılması, güvenlik soruşturmasının yapılma usulü nedeniyle değer yargılarına son derece açık olması, soruşturmanın yapıldığı yerde görüşülen kişilere göre değişkenlik arz edebilmesi, denetim ve değerlendirme aşamalarının keyfiliklere açık olması gibi sebeplerle, vatandaşlar arasında "makbul/makbul olmayan" ya da "güvenilir/güvenilmez" ayırımına sebep olduğu saha araştırması sırasındaki temel bulgulardan biridir. Yine bu uygulamanın bu dolayısıyla toplumdaki *güven* ve dolayısıyla *sosyal sermayeye* işaret eden -ve aslında toplumsal adalet algısından sökün eden- toplumsallık/birliktelik algılarına oldukça önemli zararlar verdiği saha çalışmasında görülmüştür.

Aslında konuyla ilgili Karahanoğulları'nın şu ifadeleri güvenlik soruşturmasına ilişkin oluşan algının temelsiz bir algı olmadığını göstermesi açısından önemlidir (1998: 163) ;

Güvenlik soruşturmasının ve onun tarafından kapsanan arşiv araştırmasının, bilgi kaynaklarından biri de fişler, yani, Milli İstihbarat Teşkilatı ve Emniyet Genel Müdürlüğü Güvenlik Daire Başkanlığı arşivlerindeki raporlardır. Sabıka kaydından farklı olarak, arşivlerde toplanan bilgiler yargı kararları gibi kesin bir veriye dayanmamaktadır. Temel ölçütü "sakıncalılık" oluşturmaktadır. Bunun ise "nesnel" bir ölçütü yoktur. Muhalif olma veya potansiyel muhalif olma kayıtlara geçirilme nedeni olabilmektedir. Güvenlik soruşturmasının malzemesi olarak kullanılan fişlerin oluşturulma yöntemleri hukuksal ve nesnel ölçütlerden uzak olabilmektedir. Bu raporların en önemli özelliği, hazırlanması ve kullanılmasının gizli olmasıdır. Gizliliğin sonucunda doğan 'rahatlık', ciddiyetsizlik ve sorumluluktan uzak olma düşüncesi, nesnellikten uzak, tarafı ve kimi zaman da gerçek dışı raporlar hazırlanmasına neden olmaktadır.

Gerçekten de güvenlik soruşturması ile ilgili Yönetmeliğin³¹ 13. Maddesi aynen, "güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasının her evresinde kesinlikle gizliliğe

uyulur. Soruşturma ve araştırma evre ve sonucu bilmesi gerekenlerden başkasına açıklanmaz” şeklindedir. Ayrıca, güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması kapsamında elde edilen istihbari bilgilerin, şahıslar hakkında talep makamınca yalnızca kanaat oluşturması amacıyla verildiği, talep eden makamın hukuki, adli, idari yönden gerçekleştireceği işlemler için esas teşkil etmeyeceği, işlem tesis edilmesi durumunda verilerin/bilgilerin hukuki dayanak ve delil olarak kullanılamayacağı, 60 günlük süre sonunda kullanım amacı sona ereceğinden imha edilmesi gerektiği açıkça belirtilmektedir. Danıştay’ın yerleşmiş içtihatlarında da “devlet memurluğuna alınmada güvenlik soruşturmasıyla ilgili bilgilerin istihbari nitelik taşımaları nedeniyle, bu bilgiler hukuken geçerli başka bilgi ve belgelerle doğrulanmadıkça, bu raporların tek başlarına hukuki delil olarak kabul edilmelerinin ve ilgililerin aleyhine kullanılmalarının hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmadığı” kabul edilmiştir.³²

Aslında mevzuat incelendiğinde, Türkiye’deki temel problemlerden biri olan *güven* konusunun bu araştırma konusu çerçevesinde önemli sebeplerinden birinin, güvenlik soruşturması ve bu soruşturmanın uygulanma yönteminden kaynaklandığı söylenebilir. Yapılan görüşmeler bu yöntemin yaratılan güvensizlik iklimi üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Yukarıda tartışılan kavramlar üzerinden belirtmek gerekirse; güvenlik soruşturması ve uygulaması keyfi bir siyasal tanımlama/kimlikleme ve/veya *nepotizm* gibi daha dar, kapalı *güven* formlarını/ağlarını güçlendirirken bunun bir sonucu olarak *genelleştirilmiş güvene* ve *politik güvene* ve hatta *partikülarist güven* olarak tanımlanabilecek yaşanan yerlerdeki akrabalar, arkadaşlar, meslektaşlar arasındaki güvene ve bu dolayısıyla *sosyal sermaye* ye önemli bir zarar verdiği söylenebilir.

i. Güvenlik Soruşturmasının belirsizliğinin yarattığı klientalizm olgusu ve/veya algısının *güven* ve *sosyal sermaye*ye yansımaları

Araştırma sırasında tespit edilen belki de en önemli husus, araştırmaya konu kadrolara atanma süreçlerinin nasıl gerçekleştiği/işlediği ve/veya buna yönelik algıdır. Özellikle araştırmanın hemen başlarında yapılan 2 nolu odak grup görüşmesinde³³ katılımcılar; bahse konu kadrolara ata-n-ma süreçlerinde en önemli hatta temel belirleyici aracın *güvenlik soruşturması* olduğunu ve bu yöntemle belirlenen kişilerin *mülakatla* elenmesi şeklinde bir işleyişten bahsetmektedir. Özellikle güvenlik soruşturmasıyla³⁴ billurlaşan bu işleyişin topluma ve bireylerin birbirleriyle ilişkilerine nasıl güvensizlik ve bu dolayısıyla bir kutuplaşma, damgalama aşılacağını göstermesi açısından bulgular oldukça dikkat çekicidir. Bu güvensizlik; hem *genelleştirilmiş, kurumlara* ya da *politik güven-sizlik* olarak adlandırılabilen hem de yine *partikülarist, kişilerarası* veya

kişisel güven/sizlik olarak adlandırılabilen şekillerde olabilmektedir. Bunun önemli bir etkisi de -güvenle de bağlantılı olarak- toplumdaki genel sosyal sermaye düzeyine olmaktadır.

- Kişilerarası (*partikülarist*) güvene yansımaları

Yukarıda daha önce ilgili bölümde değinilen bir tür *partikülarist* güven ilişkisine işaret eden güven-sizlik formu saha çalışmaları sırasında oldukça çok karşılaşılan bir olgu olmuştur. 26 yaşında, Hukuk Fakültesi mezunu, 3 kez mülakat sınavlarında elenmiş bir kadın olan OD2/F ve 38 yaşında, Hukuk Fakültesi mezunu ve 4 kez mülakat sınavlarından elenmiş bir kadın olan G3'ün konuya ilişkin görüşleri şöyledir;

“Çok fazla engel oluyorlar, bu kıskançlıktan mı çekememezlikten mi? Neden kaynaklanıyor bilmiyorum ama kendi çevremizdeki arkadaşlar yapıyor bunu. Arkamızdan yapıyorlar... Ben hiç kimseye güvenmiyorum, uzaklaştım ben herkesten uzaklaştım.” (OD 2/F)

“Bundan sonra da hâkimlik sınavlarına girmeyi düşündüğüm için, *grup görüşmesindeki katılımcılardan dolayı* kaygılıyım, rahat konuşamam, gerçek düşüncelerimi ifade edemem, çok mahcubum isterseniz bana anket uygulayabilirsiniz ya da görüşme yapabiliriz.” (G3)

- Kurumlara güvensizlik veya eriyen politik güven

Daha çok kamu kurum ve kuruluşlarına karşı politik ve hukuki bir güven-sizliğe işaret eden güven formu (*confidence*) da yine saha çalışmalarında katılımcıların hemen hepsinde görülmüştür. Bu bağlamda araştırmaya konu kadroların bu ilişki üzerinden değerlendirilmesi ise konunun farklı bir boyutuna işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki katılımcılar, güven duymadıkları kamusal pozisyonlara adaydırlar. Dolayısıyla bu ironik durum, hem bu güvenin yeniden sağlanmasına etkisi hem de liyakatsiz atamaların etkilerini göstermesi açısından konunun önemini daha da belirginleştirmektedir.

Saha araştırmasının başından itibaren tüm katılımcılarda görülen “güvensizlik” ve aslında bundan türeyen “korku”, bu duygu durumlarının birbirleriyle simbiyotik/paradoksal ilişkisinin ortaya çıkardığı ruh hali ve bununla şekillenen tavır alış, sonuçları açısından belki de araştırmanın önemli bulgularından biri olarak kabul edilebilir. Örneğin Hukuk Fakültesi mezunu olan ve hâkim-savcılık gibi toplumsal adalet ve güven üzerinde doğrudan etkileri olan kadrolara aday olan kişilerin, yaşadıkları adaletsiz uygulamalara karşı haklarını arayıp aramamaları konusundaki düşünceleri oldukça trajiktir. Özellikle 2 nolu odak grup görüşmesinde yer alan 41 yaşında, Hukuk Fakültesi mezunu, 3 kez mülakat

sınavlarında elenmiş, 1 kez Türkiye üçüncüsü olmuş, kadın OD 2/H, 25 yaşında, Hukuk Fakültesi mezunu, 4 kez mülakat sınavlarında elenmiş, kadın OD 2/İ ve OD2/F arasındaki konuşmalar bu durum hakkında çarpıcı bilgiler vermektedir.

“Ben dava açtım, Anayasa Mahkemesi’ne kadar götürdüm, Anayasa Mahkemesinden döndü ve benim hakikaten çok ilginç bir sürecim de var; bizim mülakat komisyonunun üyelerinden iki tanesi 15 Temmuz döneminde ilk meslekten ihraç edilip, ilk tutuklanan kişiler arasında yer almasına rağmen ben mülakat komisyonunun bile aslında yetkisiz olduğundan bahisle dava açmıştım. Kesinlikle iddiamı dinlemediler, davama bakan Bölge İdare Mahkemesinin hâkimlerinin ikisi ihraç edildi [üç hâkimli mahkeme], adil yargılanma hakkım zedelenmiştir dedim onu da dikkate almadılar. Davaya bakan Danıştay üyelerinden de ihraç edilen olmuştu onu da dikkate almadılar. Anayasa Mahkemesi bunların hiçbirinde hak ihlali görmedi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne de gitmedim artık. O kadar da şey yapmayayım dedim artık... Ben 2012’de girmiştım mülakata, dava konusu ettiğim mülakat 2012 yılıydı, o dönem dava dilekçesi örneğini [benzer] davayı kazanmış bir savcı adayından almıştım... Onun açtığı davayı kabul etmişler aslında ama dedi ki yine mülakat yaptılar yine elediler. Bana şunu söyledi bence dedi, eğer hâkimlik düşünüyorsanız açmayın çünkü bize bir daha dava açanları almayacaklarını söylediler demişti.” (OD 2/H)

“Güvenmiyoruz yani asla, mülakat heyetine, kuruluna, adaletli olduklarına, adalet sistemine ülkenin.” (OD 2/İ)

“Ben açsam da bir şeye yaramayacağını bildiğim için, dava açmadım. Çünkü takdir yetkisi var idarenin, daha doğrusu mülakatta herhangi bir gerekçe öne sürerek reddediliyor... Çünkü herkes aynı şekilde düşünüyor yani niye alınmadığımı biliyor, referans olmadığı için alınmadığımı biliyorlar, onlardan olmadığım için alınmadığımı herkes biliyor ve aksi bir karar çıkmayacaktı yani... İlk elenmemde açacaktım bana açma dediler, bir dahakine yazılıyı geçersen bundan dolayı seni elerler dediler.” (OD 2/F)

Aslında bahse konu atamalara dayanıklık eden güvenlik soruşturmasına ilişkin mevzuat incelendiğinde güvenlik soruşturmalarıyla amaçlananın, somut siyasi ve/veya adi kriminal bağlantıların tespit edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, 26 yaşında, Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu bir erkek olan G9 ve 38 yaşında, Hukuk Fakültesi mezunu ve 4 kez mülakat sınavlarından elenmiş bir kadın olan G3’ün ve OD 2/A’nın söyledikleri ve kamuoyuna yansıyan haberlerden hareketle, mevcut durum ve işleyişin öyle olmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

“Benim bir arkadaşım var, idari yargı hâkimi, babası polisti işkenceden hüküm giydi, yüz kişi alacaklardı yüz kişi bile almadılar altmış küsur kişi aldılar o alınanların içinden biri benim arkadaşımdı. Şu anda halen adliyemizde çalışıyor mu bilmiyorum, bir hâkim vardı babası da ağır cezada (hâkim), kendi babasını

dolandırmaktan yargılanıyordu onlar hâkimdi.” (OD 2/A)

“Bilfiil ağabeylik [FETÖ yapılanmasındaki kurumdan bahsediyor] yapmış, bakın, neredeyse ana baba olarak onları bilmiş, tüm hayatı boyunca onların dershanelerine giden birisi şu an hâkimlik yapıyor ve bu insan güvenlik soruşturmasından da geçiyor. O insanın yapmış olduğu yardımların hibelerin haddi hesabı yok. Şu an hala hâkimlik yapıyor. Peki, bu güvenlik soruşturması ne oluyor?” (G9)

“Benim beraber çalıştığım avukat iş arkadaşım 15 Temmuz’un hemen ertesi birinci ya da ikinci gün FETÖ’den açığa alındı, soruşturması devam ederken Hâkim oldu şu an İstanbul’da hâkim olarak çalışıyor yani ismini de verebilirim.” (G3)

Güvenlik soruşturmasında karşılaşılan bir başka durum ise, adayların anne-baba, kardeş ve varsa eşleri ile ilgili olarak bilgilerinin bizzat adaylardan bir form doldurulmak suretiyle istenmesi ve bu yolla adayların belirtilen yakınları ile ilgili de araştırmanın yapılıyor olmasıdır. “Devletin/kamunun güvenliği, kamu hizmetinin gerekleri” gibi gerekçelerle, suçun şahsiliği ve masumiyet karinesi gibi temel evrensel hukuk ilkeleri bakımından bir hukuk devletinde bu uygulamalar kabul edilemez niteliktedir. Ancak yapılan başka görüşmeler ve kamuoyuna yansıyan birçok haberde³⁵ görüleceği üzere, durumun bu haliyle de açıklanamayacağı açık bir şekilde görülmektedir. Yani aslında yapılan uygulamaların bahsedilen devletin/kamunun güvenliğine veya kamu hizmetinin gereklerine işaret eden saiklerle de yapılmadığı açıktır. Yapılan güvenlik soruşturmalarında adayların yakınlarının sabıka kayıtlarına ilişkin bilgilerin değerlendirilmesinde neyin kriter olarak alındığı da yine muğlâk bir konudur. Araştırma amacıyla yapılan saha araştırmasında görüşülenlerin neredeyse tamamı; bu uygulamanın daha çok farklı nedenlerle almak istemedikleri kişileri elemek maksadıyla bir bahane üretmek için kullanıldığını ifade etmişlerdir. Burada diğer dikkat çekici durum ise aslında güvenlik soruşturmalarının kabul edilebilir gerekçelerinin bile, referans ve benzeri kayırmacı ağlar aracılığıyla yok sayılabilesidir. Bu durum aslında güvenlik soruşturmalarının gerçek amacının ne olduğunu göstermesi ve özellikle *politik güvene* etkileri açısından oldukça önemlidir.

Türkiye’de bahse konu kadrolara personel alımlarında kullanılan yöntemin, toplumda bireylerin birbirlerine ve özellikle kamuya güvenleri üzerindeki yıkıcı etkisini bir görüşülenin kendi biyografisi üzerinden de özetlemek mümkündür.

“Ben ilk kez hâkimlik sınavının yazılısını 2005 yılında geçmiştim. 2005-2017 arası işte 6 defa hâkimlik yazılısını geçtim, 2005’te ve 2006’da (mülakatta) birer kere elendim, o zaman hani şey düşünüyordum, ya demek ki bunlar benim hâkim olamayacağımı anladılar, onun için beni elediler. Hani o zaman da 25-

26 yaşındayız, [liyakatli değilim diye] ellediler diye düşünüyordum. Biraz zaman ilerledikçe, işte insanların ne görüşmeler yaptıklarını duydukça Ankara’da, sonra mülakatlar yapıp sonuçlar açıklandıktan sonra, Bakanlığa ulaşanlardan neden alınmadığımızı da öğrendikten sonra işin hiç de öyle olmadığını anladım”. (OD 2/A)

Bir sosyal sermaye ve güven sorunu; Damgala-n-ma

Düşük *güven* ve *sosyal sermaye* potansiyeline sahip toplumlarda görülmesi muhtemel konulardan birinin de bir ötekileştirme aracı olarak *damgala-n-ma* olduğu söylenebilir. Aslında paylaşılanı artırmak için, paylaşanları azaltmak için bir klientalist araç olarak da düşünülebilecek damgala-n-ma veya buna ilişkin yaygın algı saha çalışmaları sırasında çok sık görülmüştür. Damgalanma güvensizliğin hem sebebi hem de sonucu olarak okunabilir. Bu damgalanma veya buna ilişkin algı yine *güven* konusundaki ayrıma benzer bir şekilde hem kamusal hem de kişilerarası olabilmektedir. Bu konuda, 26 yaşında, Hukuk Fakültesi mezunu, 2 kez mülakatlarda elenmiş, yazılı sınavda 1 kez Türkiye on altıncısı olmuş bir erkek olan G8 ve 39 yaşında, Hukuk Fakültesi mezunu, 7 kez mülakat sınavlarında elenmiş bin kadın olan OD 2/A’nın söyledikleri dikkat çekicidir.

“Şimdi şöyle bir durum da var. Dava açmak istesenez, şimdi şeyden de çekiniyorsunuz kardeşiniz var mesela memur olmak istiyor, acaba benim açtığım dava onu etkiler mi? Yani bunları düşünmek zorunda kalıyorsunuz. Şeyden çekiniyorsunuz hani mimlenmek.” (G8)

“Bir de bundan sonra mülakatlar [sonuçları] belli olunca, biz [mülakatta elenenler] de bir taraftan damgalanıyoruz. Hem adliyede hâkim savcının gözünde hem avukat arkadaşlarımızın gözünde, hem akrabalarımızın gözünde. Acaba ne kusuru var da almıyorlar? 2005-2016 arasında 6 kere hâkimlikte ellediler, bu kez mutlaka benim için şunu diyorlardır, vardır bir kusuru, e peki kusurum olsa ben bugün niye kamuda çalışıyorum? Bana milyonluk dosyaları niye emanet etsinler?” (OD 2/A)

Klientalizm ve Güvensizliği Somutlaştıran Bir Uygulama Olarak Mülakat Sınavları

Kamuya güven ya da *politik güven* olarak tanımlanabilecek güven formuna etkileri bakımından bir diğer bulgu ise, görüşülenlerin hepsinin -özellikle hâkimlik/savcılık mülakatlarına ilişkin- mülakat sınavlarının süresinin birkaç dakikayı bile bulmadığı gibi trajikomik bir duruma işaret etmesidir. Bu durum aslında mülakat sınavlarının yapıldığı zamanlarda mülakatın yapıldığı yerlerden veya belirli gün/saat aralığında mülakat için çağırılan adayların sayılarından da anlaşılmaktadır.

“Yazılı sınav sonuçları açıklandıktan sonra Adalet Bakanlığı bu mülakatlara katılmaya hak kazanan adaylardan internet ortamında bazı belgeler ve bilgiler istiyor. Bunlar gönderildikten sonra belirlenen günde, yerde ve saatte Adalet Bakanlığının belirlediği Ankara Hâkim Evi’nde mülakata katılmak için hazır bulunuyoruz ve mülakat kurulunun önüne geçiyoruz. Burada yaklaşık her bir gün iki yüz civarında aday mülakata alınıyor.... Her bir adayın mülakat kurulunun önüne geçmesi ve mülakat kurulunun önünden ayrılması, salondan ayrılması içeride sorulan soru verilen cevap ve aday tanıtımı da dâhil olmak üzere yaklaşık bir 40 saniye bir dakika süreci içeriyor. Biraz komik geliyor belki ama evet Adalet Bakanlığının yapmış olduğu mülakatta bir dakikalık mülakatlarla kriterleri ölçmeye çalışıyor... Şimdi soruların yazılı sınav gibi önceden hazırlanması gibi bir durum olmadığı için o an mülakat komisyonundaki üyelerin takdirine falan bırakıldığını düşünüyorum ben.” (Erkek. 7 kez mülakatlardan elenmiş, Hukuk Fakültesi mezunu, G18)

“Şimdi ben kendimi örnek vereyim on üçüncü oldum. Bin kişi asıl liste [sıralamada ilk bin kişilik sırada olanları kastediyor] var bin kişi için de üç bin kişi çağırılıyor ve ben on üçüncüyüm. Benim gerçekten güvenlik soruşturmamda sıkıntı yok. Benim normal şartlarda bavulumu toplayıp hazırlanmam lazım. Ama 2647. olan arkadaşım girebildi ben giremedim. Mülakat aslında bunun önünü açıyor. İstemediğimizi nasıl dışarıda bırakırız istediğimizi nasıl entegre ederiz... Genelde geçenlere tek soru soruluyor. Bana ben her girdiğimde üç soru sordular... Ama doğru bilip bilmemek çok önemli değil yani, zaten sizin bilginizi sınavda [yazılıyı kastediyor] test edip onayladılar yani siz belli bir seviyenin üstündesiniz. Tamamen şey gibi oluyor yani tiyatro gibi bir şey.” (G8)

Güvensizlik Sonucunda Etik ve İktisat Arasına Sıkışmış Gençler: Budala Sendromu

Saha araştırması sırasında toplanan veriler ve elde edilen izlenimlerden, bahse konu kadrolara aday kişilerin ruh hali ve duygu durumlarına ilişkin de bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Bahse konu kadrolara aday kişilerde görülen; güvensizlik, çaresizlik, etikle-iktisat arasına sıkışmışlıktan kaynaklı ikilem katılımcıların hemen hepsinde oldukça belirgindir. Öyle ki ironik bir şekilde güven-sizliğin bir sonucu olarak “klientalist ağlara düşme” bir hak arama yöntemi şeklini almıştır denebilir. “Budala sendromu”³⁶ diye adlandırılabilir bu durum; aslında bilişsel ve akademik olarak yeterli olduklarını düşünen ve bunu yazılı sınavla kanıtlayan kişilerin bahse konu kadrolara atanabilmek için klientalist uygulamaların ve bu şekilde oluşturulan ağların içine tabiri caizse zorla itilmesi sonucu içinde buldukları ruh haline işaret etmektedir. Neredeyse görüşülen tüm kişiler bazı klientalist yolları denediğini söylese de aslında bu durumu en net şekilde 30 yaşında, İİBF mezunu bir kadın olan ve kendisi de bahse konu kadrolara atanmayı denedikten sonra vazgeçip, Ankara’da bu

kadrolara aday olanlar için hizmet veren bir dershanede hoca olarak çalışan G13'ün söyledikleri oldukça trajik bir şekilde göstermektedir.

“İçler acısı bir durum bu ama öğrencilerin, bizde mesela Kaymakamlık sınavına öğrenciyi hazırladıktan sonra şunu söylüyoruz işte sen sınavı geçtin tamam yazılı sınavını ama güvenlik soruşturması, mülakat kısmı bizi aşıyor. Bizim o konuda yapabileceğimiz hiçbir şey yok. Ama şu çok üzücü bir şey, bütün öğrenciler Meclisin tuvaletine kadar nerde olduğunu biliyor mesela, yani hâkim adayının niye tuvaletin yerini bilmesi gerekiyor çünkü işte nerde Bakanın odası ya da işte nerde Milletvekilinin odası, işte şunla görüşmem için nereye başvurmam lazım, hepsini o kadar iyi biliyorlar ki defalarca gittikleri için ve referans aradıkları için. Öğrenciler de haklı olarak daha sınava hazırlanırken yazılı sınavı geçeceği belli bile değil, adam daha hazırlanırken ben kimi referans göstereceğim diye arayışa giriyor... Herkes kendini Meclise atıyor en güçlü adamı bulanlar, en güçlü adamı bulan ilk yüz kişi giriyor.” (G13)

Sonuç ve Öneriler

- Bu araştırmanın saha çalışmaları başlar başlamaz elde edilen en önemli bulgunun, topluma yayılmış ağırlıklı olarak *politik güven* olmak üzere çeşitli formlardaki güvensizlikten kaynaklanan bir “korku/endişe iklimi”nin tespiti olduğu söylenebilir. Araştırmaya konu kadrolara aday olabilecek durumdaki üniversitelerin ilgili bölümlerinde-n öğrenci, mezun ve hatta bu bölümlere aday kişiler ve onların aileleri üzerinde, özellikle *güvenlik soruşturmaları* yoluyla oluşturulan korku ve güvensizlik atmosferi katılımcıların tamamında net olarak gözlemlenmiştir. Bu durumun bahse konu kişilerin aileleri üzerindeki etkisi, görüşülenlerin aileleri tarafından sürekli dikkatli olmaları yönünde telkinlerle bir kontrole maruz kaldıkları şeklindeki açıklamalarından anlaşılmaktadır. Öyle ki birçok görüşmeci bu durumun bir sonucu olarak gündelik yaşantılarında pek çok aktiviteye katılmadıklarından, birçok arkadaşlıklarına son verdiklerinden ve hatta sosyal medya kullanımını bile bıraktıklarından bahsetmişlerdir. Bu duygu durumunun diğer önemli bir sonucu da, aslında adalet, eşitlik, şeffaflık gibi güvencelerle toplumsal ortak duyunun (sosyal sermaye) gelişmesine hizmet etmesi gereken yönetim anlayışı ve işleyişi algısı ve/veya olgusunun bunun tam tersine bir işlev gördüğünün tespitidir.
- Toplumdaki -özellikle *politik güveni* imleyen- güvensiz atmosferin bir sonucu olarak ayrımcılıklara maruz kalan veya en azından böyle bir algısı olan kişiler veya aileler araştırmaya konu kadroları da içeren çeşitli kamusal kaynaklardan faydalanabilmek için çeşitli formal ve/veya enformel örgütlere “sığınmaktadır” denebilir. Türkiye toplumunda

özellikle yakın tarihte, FETÖ'nün ve şu anda farklı yapıların oldukça yaygın bir taban bulabilmesi; bu güvensiz, adaletsiz toplumsal ve kamusal düzenin bir sonucu olarak da okunabilir. Benzer durum üniversite öğrencilerinde de görülmektedir. Örneğin saha çalışmaları sırasında üniversite öğrencilerinin ileride kariyerlerini düşünerek öğrenciyken bu tarz örgütlenmelere, belirli parti teşkilatlarına, belirli öğrenci yurtlarına, sohbetlere, etkinliklere katıldıkları sıkça tekrar edilen bir konudur. Özü itibarıyla klientalizmin ya da diğer bir deyişle, kamusal kaynakların ve en belirgin şekilde bu araştırmanın konusu üzerinden görünür olan kamuda kariyerin, liyakat ve hakkaniyet içermeyen şekilde dağıtılmasının bir sonucu olarak çeşitli formel veya enformel örgütlerin artan popüleritesinin açıklanması ve anlaşılması mümkündür³⁷.

- Yasal düzenlemeler aracılığıyla klientalist uygulamaların önünün açılması veya bu tür ilişkilere imkân tanınması, topluma ve/veya kamuya güven-sizlik gibi sonuçların yanında, ironik bir şekilde bireylerin hak ettikleri ve istedikleri konumlara ulaşmalarının haksız bir şekilde engellenmesi durumunda; umut, klientalist ilişkilerin içselleştirilmesi, madunluk gibi sebeplerle kendilerinin de klientalist ilişkilere yönelindikleri gözlemlenmektedir.³⁸

Bu çalışmanın konusu bağlamında klientalizm ve *güven* sorunuyla ilgili olarak öncelikle yasal mevzuat gözden geçirilerek, klientalist ilişkilere yol açacak ya da bu tür ilişkileri yaptırımsız bırakan, bunun bir sonucu olarak *sosyal sermaye* potansiyelinin yok olmasına neden olan ve güvenin her formunun zedelenmesine yol açan tüm yasal düzenlemeler gözden geçirilmeli ve liyakat/adalet kriterleriyle yeniden düzenlenmeli, bu tür uygulamalarla mücadelede bireylere kolaylıklar sağlanmalı, en azından önlerindeki engeller kaldırılmalıdır. Her ne kadar pür adaleti sağlamasa da³⁹ bu yolla sağlanabilecek görece liyakat içeren bir yaklaşım ilk ve önemli bir adım olacaktır.

Sonnotlar

¹ Bu makale, Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde yürütülen "Kamu İstihdamında Kayırmacılık İlişkilerinin Sosyolojik Bir Değerlendirmesi" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

² Bkz. Klientalizm bölümü.

³ Bu konuya ilişkin internet arama motorlarına "mülakatı kaldıracağız" yazıldığında dahi, iktidardaki partiler dışındaki tüm muhalefet partilerinin konuyla ilgili açıklamaları görülebilmektedir. Bu durum konunun gündelik siyasal ve dolayısıyla toplumsal

alandaki yaygınlığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

⁴ Çarpıcı bir şekilde Osmanlı'nın son dönemlerindeki klientalizmin yaygınlığına dikkat çeken Prens Sabahaddin'in döneme ilişkin analizleri için bkz. (Sabahaddin, P. (2007:203-2014)

⁵ Putnam (1993: 99); *toplumsal ağlar, karşılıklılık, güven* gibi sosyal sermaye stokunun düşük olduğu (Güney İtalya) toplumlarda *klientalist* ilişkilerin daha fazla olduğuna dikkat çekmiştir. Fukuyama'ya (2009: 309-310) göre de, düşük *güven çapına* sahip toplumlarda yüksek düzeyde toplumsal yozlaşma söz konusudur, çünkü bu tür toplumlarda kamu hizmeti genellikle bireylerin ailelerine imtiyazlar sağlamalarına imkân tanıyan bir fırsat olarak değerlendirilir.

⁶ Sosyal sermaye ile ilgili öncü çalışmalar Bourdieu (1986), Coleman (1988) ve Putnam, Leonardi ve Nanetti (1993) tarafından yapılmıştır. Konuyu psikiyatrik boyutta inceleyen bir çalışma için bkz. (Başkak, Öneş, 2011); Sosyal sermaye konusunun birçok düşünürün çalışmaları değerlendirilerek etraflı bir şekilde incelediği bir çalışma için bkz. (Field, 2006).

⁷ Klientalizmin Türkiye'deki kültürel, inançsal, siyasal temelleri, nedenleri ve tarihsel işleyişi için Bkz. (Özel, 2021).

⁸ Bunu destekler bir diğer olgu ise Türkiye'de 15 Temmuz sonrası yaşanan dönemde bahse konu kadroların çok büyük bir bölümünde yaşanan ihraçlardır. Öyle ki bu kimselerin bu kadrolara kayırmacılığın farklı bir formuyla geldiği Türkiye'de artık tüm kesimler tarafından kabul edilmektedir.

⁹ Katılımcılara ilişkin bilgiler;

Odak Grup görüşmecileri OD; derinlemesine görüşme yapılanlar G ile gösterilmiştir.

Tablo 1. 12.06.2019 tarihinde Ankara'da dershanede yapılan odak grup görüşmesi.

Görüşmeci	Yaş	Cinsiyet	Mezuniyet	Alanı
OD 1/A	28	erkek	Aksaray Üniversitesi	Kamu yönetimi
OD 1/B	24	kadın	ÇOMÜ	Maliye
OD 1/C	30	erkek	Aksaray Üniversitesi	İşletme
OD 1/D	23	kadın	Gazi Üniversitesi	Kamu yönetimi
OD 1/E	23	erkek	Ankara Üniversitesi	Maliye

Tablo 2. 18.10.2019 tarihinde Adıyaman Barosunda yapılan odak grup görüşmesi.

Görüşmeci	Yaş	Cinsiyet	Memleket	Mezuniyet	Alanı	Mülakat Deneyimi
OD 2/A	39	kadın	Malatya	Kırıkkale Üniversitesi	Hukuk	7 kez
OD 2/B	38	kadın	Kars	Ankara Üniversitesi	Hukuk	4 kez
OD 2/İ	25	kadın	K. Maraş	Selçuk Üniversitesi	Hukuk	4 kez
OD 2/H	41	kadın	Adıyaman	Ankara Üniversitesi	Hukuk	3 kez
OD 2/F	26	kadın	Adıyaman	İstanbul Üniversitesi	Hukuk	3 kez

Tablo 3. 12-15 Mayıs 2019 tarihleri arasında Ankara’da ve yine 2019 yılında Adıyaman ve farklı illerdeki katılımcılarla telefonla yapılan derinlemesine görüşmeler.

Görüşmeci	Yaş	Cinsiyet	Memleket/ Yaşanılan yer	Mezuniyet	Alanı	Mülakat Deneyimi
G1	43	kadın	Kırşehir/İzmir	İstanbul Üniversitesi	Hukuk	
G2	27	kadın	Adıyaman/ Adıyaman	İstanbul Üniversitesi	Hukuk	
G3	38	kadın	Kars/ Adıyaman	Ankara Üniversitesi	Hukuk	4 kez
G4	35	erkek	Samsun/ Adıyaman	Gazi Üniversitesi	Hukuk	2 kez
G5	33	erkek	Muş/Ankara	Anadolu Üniversitesi	Kamu	1 kez
G6	26	erkek	Ş.Urfa/Ş. Urfa	Ankara Üniversitesi	Siyasal Bilgiler	2 kez
G7	39	kadın	Antalya/ Antalya	Ankara Üniversitesi	Hukuk	1 kez
G8	26	erkek	Trabzon/ Trabzon	İstanbul Üniversitesi	Hukuk	2 kez
G9	26	erkek	Aksaray/ Aksaray	Ankara Üniversitesi	Siyasal Bilgiler	
G10	25	kadın	İzmir/İzmir	Ankara Üniversitesi	Siyasal Bilgiler	
G11	40	kadın	Sivas/Antalya	Ankara Üniversitesi	Hukuk	5 kez
G12	37	erkek	Adıyaman/ Adıyaman	9 Eylül Üniversitesi	İİBF.	
G13	30	kadın	Ankara/ Ankara	Hitit Üniversitesi	İİBF.	
G14	28	erkek	Hakkâri/ Hakkâri	İstanbul Üniversitesi	Hukuk	1 kez
G15	34	kadın	Hatay/ İspanya- Madrid	Akdeniz Üniversitesi	Hukuk	3 kez
G16	29	erkek	Adıyaman/ Adıyaman	Marmara Üniversitesi	Hukuk	11 kez
G17	40	kadın	Afyon/Afyon	Ankara Üniversitesi	Hukuk	1 kez
G18		erkek	İstanbul/ İstanbul	İstanbul Üniversitesi	Hukuk	7 kez

¹⁰ Bkz. (Vico, 1961: 85), (Dilthey, 1989: 47, 56), (Weber, 1922: 4), (Giddens, 1987: 11-12)

¹¹ Odak grup görüşmelerinde bahse konu atanma süreçlerinde klientalist ilişkilerin olup olmadığına ilişkin bilgi/fikirlerinin olmadığını söyleyen katılımcıların, derinlemesine görüşmeleri kabul edenlerinin hepsi, derinlemesine görüşmelerde; kendilerinin de bu ilişkilerin farkında olduklarını ve en az bir kayırmacılık ağına (referans) ulaşmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir.

¹² Örnek bir çalışma için bkz. (Theobald, 1983: 136-147).

¹³ Klientalizm konusunun Türkiye'deki işlenişine bakıldığında, makro düzeyde sosyolojik ve siyasal analizleri içeren çalışmaların sınırlı olduğu görülmekte; daha çok işletme, insan kaynakları gibi alanlarda organizasyonel bir izlekten çalışmalara rastlanmaktadır. Siyasal alandaki az sayıdaki çalışmalarda ise ağırlıklı olarak Türkiye'deki modernleşme süreci ve sonrasında meydana gelen (Cumhuriyet ve sonrası) toplumsal, tarihsel ve siyasal dönüşümlere odaklanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda; Güran (1980), Aktan (1992), Aközer (2003), Aykaç (1990), Aytaç (2010), Berkman (1983), (2009) ve (2010), Özsemerci (2003), Yıldırım (2013), Yılmaz ve Kılavuz (2002)'ün klientalizmi kamu yönetimi ve kamu'da bir yolsuzluk ve yozlaşma türü olarak değerlendirdiği çalışmaları; Ayata (1996), Heper ve Keyman (1998), Sayarı (1977), (2011) ve (2014)'nın politik bir perspektifle klientalizm analizleri içeren çalışmaları; Çınar (2016)'ın İspanya, Yunanistan ve Türkiye'yi yine politik bir çerçeveden klientalizm konusunda değerlendirdiği karşılaştırmalı çalışması; Dağlı ve Aycan (2010)'ın insan kaynakları yönetimi açısından kayırmacılığı değerlendirdiği çalışmaları; Çarıkçı v.d. (2009)'nin Osmanlı'da kayırmacılığı değerlendirdikleri tarihsel bir klientalizm analizi olan çalışmaları; Kurtoglu (2003), (2012)'nin ve Yılmaz (2008)'in hemşericilik bağlamında yaptıkları çalışmalar; Özkanan ve Erdem (2014) ve (2015)'in kayırmacılıkla ilgili çalışmaları; Aksoy (2016) ve Aydoğan (2009)'in eğitim ve eğitim yönetimi bakımından klientalizm konulu çalışmaları bazı örnekler olarak gösterilebilir.

¹⁴ Ayrıca Osmanlı'dan kalma himayecilik ilişkilerinden, bugünkü modernleştirilmiş klientalist yapılara nasıl gelindiğini, katılım biçimlerinin değişen sosyoekonomik ve siyasal koşullara nasıl uyarlandığı üzerinden inceleyen bir çalışma için bkz. (Unbehaun, 2006).

¹⁵ Saha çalışmasında yapılan görüşmelerin hemen hepsinde, kayırmacı uygulamalardan, *torpil ve/veya referans* olarak bahsedildiği gözlemlenmiştir. Buna ek olarak gündelik dilde; *adamı olmak, dayısı olmak, kollamak, arkası olmak, arkası kuvvetli olmak* ve görece yeni *yandaşlık* gibi farklı isimlendirmeler ve deyimler de kullanılmaktadır.

¹⁶ Bu kavram karmaşasını ve farklı anlam yüklemeleri (özellikle Türkiye'de) konusunu, literatürde temel algılanışı bağlamında analiz eden bir çalışma için bkz. (Sargın, 2001).

¹⁷ Bu kavramların kapsamlı bir değerlendirmesi ve Türkiye üzerinden yeni klientalist formlara ilişkin bazı yeni kavramlaştırmalar için bkz. (Özel, 2021a)

¹⁸ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/the-spoils-system?q=the+spoils+system>, Son Erişim Tarihi, 03.05.2022.

¹⁹ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/nepotism?q=nepotism>, Son Erişim Tarihi: 16.05.2022.

²⁰ Çince de benzer bir kavram olan *Guanxi* de kayırmacı uygulamaları ifade etmek için kullanılmaktadır. Örnek bir çalışma için Bkz. (Luo, 1997); yine farklı kültürlerde benzer anlamları içeren, örneğin; Rusça *blat*, Arapça *wasta* gibi kelimeler de bulunmaktadır (Erdem ve Karataş, 2015: 57, Loewe, 2007: Foreword).

²¹ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/cronyism?q=cronyism>, Son Erişim Tarihi: 16.05.2022.

²² Burada birçok klasik dönem sosyologun dikkat çektiği modern öncesi ve modern toplum tipleri (cemaat/cemiyet, mekanik/organik toplum gibi) karşılaştırılmasına işaret edilmektedir.

²³ Bu çalışma yapıldığı esnada Almanya merkezli düşünce kuruluşu Bertelsmann Vakfı'nın 2004 yılından beridir iki yılda bir hazırladığı ve dünya genelindeki demokrasilerin durumunu analiz eden "Dönüşüm Endeksi" araştırması/raporu yayınlanmıştır. Raporda Türkiye için ilk kez otokrazi tanımlanması kullanılmıştır. Raporun "Demokrasi Statüsü" değerlendirmesinde Türkiye, on üzerinden 4,9 puan alarak, "ılımlı otokrasiler" sınıfında yer almıştır. Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika grubuna dâhil edildiği raporda 137 ülke arasında 77. sırada yer alan Türkiye için "de facto diktatörlük" nitelemesi yapılmıştır. Bkz. BTI 2020 Turkey Country Report. <https://www.bti-project.org/en/reports/country-report-TUR.html>. Son Erişim Tarihi, 30.04.2020.

²⁴ Ayrıca çarpıcı bir örnek için bkz. 7 nolu son not.

²⁵ Bkz. 20. son not.

²⁶ Güven'in toplumdaki saflık (gullibility, credulous) algısını ve sosyal zekâyâ etkisini tartışan bir çalışma çini bkz. (Yamagishi, T., vd., 1999).

²⁷ Bkz. (Fukuyama, 2009); yine güven araştırmalarının güvenilirliğine yönelik bir çalışma için Bkz. (Can, 2018).

²⁸ WVS Wave 7 (2017-2020). <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>. Son Erişim Tarihi, 10/07/2021. Ayrıca bkz. Yargıya Ne Kadar Güveniyoruz. <https://www.dogrulukpayi.com/iddia-kontrolu/abdulhamit-gul/turkiye-de-yargiya-guven-oceleri-yuzde-60-70-lerdeyken-simdilerde>. Son Erişim Tarihi, 30/04/2020. AK Parti Genel Başkan Yardımcısı ve bir dönem Adalet Bakanı olan Abdülhamit Gül, Bursa'da 6 Kasım 2014 tarihinde katıldığı AK Parti İl Başkanlığı toplantısında "Türkiye'de yargıya güvenin azaldığını iddia etti. Gül konuşmasında, önceleri Türkiye'de yargıya güvenenlerin oranının yüzde 60-70'lerde seyrettiğini ancak son dönemde bu oranın yüzde 20'lerin altına düştüğünü iddia etti".

²⁹ Yazara (a.g.e) göre sermayeye yönelik bu tek yönlü bakış, toplumda egemen ekonomik ve siyasi kurumların tahakkümünü devam ettirmesi ve eyleycileri bu tahakkümün devamını sağlayacak şekilde herkesin kazanabilme fırsatları olduğu şeklinde sanal bir motivasyonla yönlendirebildikleri bireysel edimleri tekrar tekrar yerine getiren pratik bir grup durumunda tutmaya yarar.

³⁰ Örnek bir çalışma için bkz. (Başkak ve Öneş, 2011).

³¹ Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Yönetmeliği. Bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2000284&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=5> , Son Erişim Tarihi, 13/05/2022.

³² Örnek bir karar için, bkz. Danıştay 12. D, E. 2015/440 K. 2015/4835 T. 16.9.2015 tarihli kararı.

³³ 18 Ekim 2019 tarihinde yapılan odak grup görüşmesi. Odak grup görüşmelerindeki katılımcılar OD, derinlemesine görüşme yapılan katılımcılar G harfi ve numaralarla gösterilmiştir.

³⁴ Güvenlik soruşturması ile ilgili tartışmalar için bkz. (Karahanoğulları, 1998) ve (Kılınc, 2019).

³⁵ Çarpıcı bir örnek için bkz. *Yeniçağ* (20/06/2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Lahey Büyükelçiliğine atanan Şaban Dişli'nin ağabeyi Mehmet Dişli'ye FETÖ'den 141 kez ağırlaştırılmış müebbet hapsi verildi. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mehmet-disliye-fetoden-muebbet-238837h.htm>, Son Erişim Tarihi, 06/12/2020.

³⁶ Ünlü Rus yazar Dostoyevski'nin 1868 yılında yazdığı özgün adı "Idiot" olan "Budala" romanı, 19. yüzyılda Rusya'daki sosyal hayatı ve insanların ruhsal durumlarını analiz etmektedir. Aslında bir aşk romanı olan eserin kahramanı Prens, budala gibi görünmesine rağmen oldukça zeki bir gençtir. Yazar romanında yozlaşmış bir toplumda dürüst bir insan olarak bocalayan Prens Mışkin'in ikiyüzlü toplumsal ilişkiler içerisindeki yaşamının zorluklarını anlatmaktadır. Romanda idealist bir insanın dejenere bir toplumda nasıl budala olarak yaftalandığı gösterilmiştir.

³⁷ Bunu kanıtlar bir olgu iktidar partisinin üye sayılarında görülebilir. Öyle ki partiye üye sayısı mevcut seçmenlerin yüzde yirmisine kadar ulaşmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının verilerine göre Ak Parti'nin 12.01.2021 tarihi itibarıyla üye sayısı; 11.157.656 dır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı. <https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1095>. Son Erişim Tarihi, 01/02/2021.

³⁸ TESEV tarafından, Avrupa Birliği desteğiyle Boğaziçi Üniversitesi'nin de katılımcı destekleriyle 1999 yılında yapılan araştırma ve sonucunda ortaya çıkan rapor, her ne kadar veriler anlamında eski gibi görünse de Türkiye toplumundaki toplumsal algılar ve kalıp yargıların durağanlığı dikkate alındığında önemli bazı veriler sunmaktadır. Bu araştırma, toplumun kamu hizmetlerinden tatmin düzeyi, güven ve memnuniyet, yerel ve merkezi yönetimlerdeki patronaj ilişkilerinin algısı ve reform taleplerini araştırmıştır. Bu rapora göre toplumun kamu yönetimlerine duyulan güven ve sağladıkları hizmetlerden memnuniyetleri oldukça düşüktür. Yine aynı rapora göre patronaj ilişkilerinin de merkezi yönetimde daha fazla olmakla birlikte hem yerel hem merkezi yönetimlerde olduğu yaygın bir kabuldür. Ve elde edilen veriler ışığında, Türkiye'de bir "güven bunalımı" olduğundan bahsedilmektedir (Adaman, Çarkoğlu, 2000; 13,35).

³⁹ Liberal temelli eşitlik anlayışının bir yansıması olarak liyakatin topluma gömülü eşitsizlikleri sürdürdüğü yönünde eleştiriler için Young (1958) ve Bourdieu'nun yukarıda da ilgili yerlerde değinilen çalışmalarına bakılabilir.

Kaynakça

- Adaman F ve Çarkoğlu A (2000). *Türkiye’de Yerel ve Merkezi Yönetimlerde Hizmetlerden Tatmin, Patronaj İlişkileri ve Reform*. İstanbul: TESEV.
- Aközer M (2003). Kamuoyu Gözüyle Kamu da Yolsuzluk. *Görüş Dergisi*, (12), 14-23.
- Aksoy V (2016). Eğitim Örgütlerinde Meritokrasi İhlali Sonucu Oluşan Yeni Bir Liderlik: Hafi Liderlik. *Akademik Bakış Dergisi*, (54), 204-215.
- Aktan C C (1992). *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi. 1980-1990 Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Afa.
- Ayata S (1996). Patronage, Party, and State: The Politicization of Islam in Turkey. *Middle East Journal*, 50 (1), 40-56.
- Aydoğan İ (2009). Favoritism in the Turkish Educational System: Nepotism, Cronyism and Patronage. *Educational Policy Analysis and Strahap-çavuşategic Research*, 4 (1), 19-35.
- Aykaç B (1990). Personel Yönetiminde Yeterlik İlkesi. *Amme İdaresi Dergisi*, (4), 91-109.
- Aytaç S E vd. (2017). Türkiye’de Kişiler Arası Sosyal Güven Ve Bireysel Belirleyicileri. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 44, 1-25.
- Aytaç Ö (2010). Bürokratik Kayırmacılık: Enformel Bağlayıcılıkların Yönetim ilişkilerine Etkisi. Ö. Aytaç (Editör). *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* içinde (s. 85-109). İstanbul: Beta.
- Başkak B ve Öneş U (2011). Sosyal Sermaye ve Psikiyatrik Bozukluklar: Güven ve Karşılıklılık Üzerine. *Nöropsikiyatri Arsivi*, 48 (3), 252-259.
- Berkman Ü (1983). *Azgemişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde yolsuzluk ve Rüşvet*. Ankara: TODAİ.
- Berkman Ü (2009). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yolsuzluk ve Rüşvet*. Ankara: TODAİ.
- Berkman Ü (2010). Yolsuzlukla Mücadelede Yeni Strateji Arayışı: Devlet Merkezli Yaklaşımdan Toplum ve Paydaş Merkezli Stratejiye Yöneliş. *İş Ahlakı Dergisi*, 3 (6), 81-93.
- Bhandari H ve Yasunobu K (2009). What is Social Capital? A Comprehensive Review of the Concept. *Asian Journal of Social Science*, 37 (3), 480-510.
- Bourdieu P (1986). The Forms of Capital. J. G. Richardson (Ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* içinde (s. 241-258). New York: Greenwood Press.
- Bourdieu P ve Wacquant L (2003). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. Çev. N. Ökten, İstanbul: İletişim.
- Bourdieu P (2006). *Sanatın Kuralları, Yazınsal Alanın Omuşumu ve Yapısı*. Çev. N. K. Sevil, İstanbul: YKY

Bourdieu P (2012). Toplumsal Uzay ve Sembolik İktidar. İçinde: G Çeğin ve E Göker (der), *İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto, Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* (s.349-366). İstanbul: NotaBene Yayınları.

Brinkerhoff D ve Goldsmith A (2002). *Clientelism, Patrimonialism and Democratic governance: an overview and framework for assessment and programming*. Maryland: U.S. Agency for International Development Office of Democracy and Government.

BTI 2020 Turkey Country Report. <https://www.bti-project.org/en/reports/country-report-TUR.html>. Son Erişim Tarihi, 30/04/2020.

Can İ (2018). Güven araştırmaları güvenilir mi?: Sosyal Güven Araştırmalarının Yöntemine İlişkin Eleştirel Bir Yaklaşım. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (2), 481-497.

Coleman, J S (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. 94:95–120.

Çarıkçı İ H vd. (2009). Favoritism and nepotism in the Ottoman Empire. *1. International Symposium on Sustainable Development*, Sarajevo, s. 498-503.

Çınar K (2016), A comparative analysis of clientelism in Greece, Spain, and Turkey: the rural–urban divide. *Contemporary Politics*, 22 (1), 77-94.

Dağlı T ve Aycan Z (2010). Kurumlarda Kayırmacılık ve İnsan Kaynakları. İçinde: Ö Aytaç (der), *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* içinde (s.167-178). İstanbul: Beta.

Devamoğlu S (2008). *Sosyal Sermaye Kuramı Açısından Türkiye’de Demokrasi Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dilthey W (1989). *Introduction to the Human Sciences*. Princeton University Press: New Jersey.

Durkheim E (1960). *The Division of Labour in Society*. (Translated. A. Spaulding, G. Simpson). Illinois: The Free Press Glencoe.

Durkheim E (2018). *Toplumsal İşbölümü*. Çev. Ö Ozankaya, İzmir: Cem.

Field J (2006). *Sosyal Sermaye*. Çev. B Bilgen ve B Şen, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Fukuyama F (2001). Social Capital, Civil Society and Development. *Third World Quarterly*, 22(1), 7-20.

Fukuyama F (2005). *Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. Çev. A Buğdaycı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fukuyama F (2009). *Büyük Çözülme*. Çev. H Kaya, İstanbul: Profil Yayınları.

Giddens A ve Merton R K (1987). *Sociology, a brief but critical introduction*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.

Giddens A (2010). *Modernliğin Sonuçları*. Çev. E Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı.

544 Özel M (2023). Sosyal Sermaye ve Güven Perspektifinden Bir Klientalizm Okuması. *Mülkiye Dergisi*, 47(2), 511-548.

- Gönç-Şavran T (2018). Sosyal sermaye ve sağlık arasındaki ilişki: Ampirik çalışmalar ne gösteriyor?. *Journal of Economy Culture and Society*, (57), 53-91.
- Güran S (1980). *Memur Hukukunda Kayırma ve Liyakat Sistemleri*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Hanifan L J (1916). The Rural School Community Center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (67), 130-138.
- Harari Y N (2017). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*. Çev. E Genç, İstanbul: Kolektif.
- Hardin R (1992). The Street-Level Epistemology Of Trust. *Analyse and Kritik*, 21 (4), 152-176.
- Hardin R (2006). *Trust*. Cambridge: Polity Press.
- Heper M ve Keyman F (1998). Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 34 (4), 259-277.
- Karahanogulları O (1998). Güvenlik Soruşturması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53 (4), 159-185.
- Kılınç D (2019). Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması. *Ankara Barosu Dergisi*, 77 (2), 1-39.
- Kurtoğlu A (2003). *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset: Keçiören Örneği*. İstanbul: İletişim.
- Kurtoğlu A (2012). Siyasal Örgütler ve Sivil Toplum Örgütleri Bağlamında Hemşehrilik ve Kollamacılık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67 (1), 141- 169.
- Luhmann N (2000). Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. D. Gambetta (ed.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations, electronic edition* içinde (s. 94-107), Department of Sociology, University of Oxford.
- Luhmann N vd. (2002). *Risk: A Sociological Theory* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315128665>
- Marx K ve Engels F (1999). *Artı Değer Teorileri. Birinci Kitap*. (Çev. Y. Fincancı). Ankara: Sol.
- Özel M (2021). *Kamu İstihdamında Kayırmacılık İlişkilerinin Sosyolojik Bir Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel M (2021a). Toplumsal ve Siyasal Bir İlişki Tipi Olarak Kayırmacılık ve Bazı Yeni Kavramsallaştırmalar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24 (3) , 64-97 . DOI: 10.18490/sosars.1014214.
- Özkanan A ve Erdem R (2014). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 179-206.
- Özkanan A ve Erdem R (2015). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar Üzerine Nitel Bir Çalışma. *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (4), 7-28.
- Özel M (2023). Sosyal Sermaye ve Güven Perspektifinden Bir Klientalizm Okuması. *Mülkiye Dergisi*, 47(2), 511-548.

Özsemerci K (2003). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Sayıştay Başkanlığı.

Putnam R (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.

Putnam R D vd. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press

Putnam R D ve Feldstein L M (2003). *Better Together: Restoring the American Community*. New York: Simon & Schuster.

Rawls J (2018). *Bir Adalet Teorisi*. Çev. V A Coşar, Ankara: Phoenix.

Roniger L (1983). Modern patron-client relations and historical clientelism. Some clues from ancient Republican Rome. *European Journal of Sociology*, (24), 63-95.

Sabahaddin P (2007). *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne*. İstanbul: YKY.

Sayarı S (1977). Political Patronage in Turkey. E. Gellner and J. Waterbury (Eds), *Patrons and Clients in Mediterranean Societies* içinde (s. 103–113). London: Duckworth.

Sayarı S (2011). Clientelism and Patronage in Turkish Politics and Society. Toprak, B. and Birtek, F. (Eds.), *Essays in Honor of Şerif Mardin: The Post-Modern Abyss and the New Politics of Islam: Assabiyah Revisited* içinde (s.81-94). İstanbul: Bilgi University.

Sayarı S (2014). Interdisciplinary Approaches to Political Clientelism and Patronage in Turke. *Turkish Studies*,15 (4), 655–670.

Simmel G (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. (Trans. & Ed. Kurt H. Wolff). New York: Free Press

Stokes S C (2009). Political Clientelism. Boix, C. and Stokes, S.C. (Eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics* içinde (s. 604-627). New York: Oxford University Press.

Tocqueville A (2016). *Amerika'da Demokrasi*. Çev. S S Özdemir, İstanbul: İletişim

Tönnies F (2019). *Cemaat ve Cemiyet*. Çev. E Güler, İstanbul: Vakıfbank Kültür.

Unbehaun H (2006). *Türkiye Kırsalında Kliyentalizm ve Siyasi Katılım, Dağça Örneği: 1923-1982*. Çev. M Öztürk, Ankara: Ütopya.

Uslaner E M (1999). Democracy and Social Capital. İçinde: M E Warren (der), *Democracy and Trust* içinde (s. 121-150). Cambridge: Cambridge University Press.

Uslaner E M (2004). Trust and Social Bonds: Faith in Others and Policy Outcomes Reconsidered. *Political Research Quarterly*, 57 (3), 501-507.

Vico G [1744] (1961). *The new science of Giambattista Vico*. Garden City, N.Y: Doubleday.

Weber M [1922] (1968). *Economy and Society*. G Roth ve C Wittich (der), New York: Bedminster Press.

- WVS Wave 7 (2017-2020). <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>. Son Erişim Tarihi, 10/07/2021.
- Yamagishi T vd. (1999). Trust, gullibility, and social intelligence. *Asian Journal of Social Psychology*, 2 (1): 145–161.
- Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı. <https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1095>. Son Erişim Tarihi, 01/02/2021.
- Yargıya Ne Kadar Güveniyoruz. <https://www.dogrulukpayi.com/iddia-kontrolu/abdulhamit-gul/turkiye-de-yargiya-guven-onceleri-yuzde-60-70-lerdeyken-simdilerde>. Son Erişim Tarihi, 30/04/2020.
- Yeniçağ (20/06/2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Lahey Büyükelçiliğine atanan Şaban Dişli'nin ağabeyi Mehmet Dişli'ye FETÖ'den 141 kez ağırlaştırılmış müebbet hapsi verildi. Son Erişim Tarihi, 06/12/2020.
- Yıldırım M (2013). Kamu Yönetiminin Kadim Paradoksu: Nepotizm Ve Meritokrasi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 353-380.
- Yılmaz A Kılavuz R (2002). Türk Kamu Bürokrasisinin İşlemsel Sorunları Üzerine Notlar. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (2), 17-31.
- Yılmaz N (2008), *Hemşeri Kimliği*. İstanbul: Beta.
- Young M (1958). *The Rise of the Meritocracy 1870-2033*. Middlsex: Penguin Books
- Zmerli S ve Newton K (2011). Winners, Losers and Three Types of Trust. İçinde: M Hooghe ve S Zmerli (der), *Political Trust: Why Context Matters* (s. 67-94). United Kingdom: Ecpr Press.

Anadili Eğitim Dilinden Farklı Olan Öğrencilerin Okul Deneyimleri¹

Nevruz Uğur, Milli Eğitim Bakanlığı

ORCID: 0000-0001-5012-3031

E-Posta: nevruzugur@hotmail.com

Özet

Bu araştırma anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin yaşadıkları sorunları anadili Kürtçe olan bireylerin deneyimleri yoluyla çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında Diyarbakır kent merkezinde yaşayan, ortaöğretime devam eden 20 öğrenci ile en az bir çocuğu ortaöğretime devam eden 20 velinin görüşlerine başvurulmuştur. Verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre: Katılımcı öğrenci ve velilerin tamamı anadili olarak Kürtçeyi belirtmişlerdir. Ayrıca öğrenci ve veliler biri Kürtçe diğeri Türkçe olmak üzere en az iki dil bilmektedirler. Çalışmada öğrenci ve velilerin anadillerinde anlama ve konuşma becerilerinin yüksek olduğu, okuma ve yazma becerilerinin ise düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hane içerisinde kardeşler arasında ağırlıklı iletişim dilinin Türkçe anne ve babalar arasında ise Kürtçe olduğu diğeri bir ifade ile hane içerisinde iki kuşak arasında günlük iletişim dilinin büyük oranda Kürtçeden Türkçeye geçtiği görülmüştür. Katılımcıların günlük yaşamlarında geçmişten günümüze anadillerini kullanma düzeylerinde önemli bir değişim olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin okul hayatlarında yaşadıkları temel sorunların iletişim problemi, şiddet, dil gelişiminin olumsuz etkilenmesi, başarısızlık ve okul/egitim sürecine dair olumsuz tutum olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin okul hayatlarında yaşadıkları sorunların kaygı, korku, öfke, utanç, üzüntü, yalnızlık, yetersizlik gibi olumsuz duygulara neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dil farklılıklarından kaynaklı eğitim öğretim hayatında yaşanan sorunların çözümünde ağırlıklı görüş ve beklenti anadilinde eğitim hakkının tanınmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Anadili, Anadilinde Eğitim, Kürtçe, Okul Deneyimi, Eğitimde Dil Farklılıkları.

School Experiences of Students whose Mother Tongue is Different from the Language of Instruction

Abstract

This study aims to analyze the problems experienced by students and parents who speak a language other than the language of instruction through the experiences of individuals who speak Kurdish as their mother tongue. The study was conducted by interviewing 20 students attending secondary education and 20 parents who have at least one child attending secondary education and living in the city center of Diyarbakır. Semi-structured interview forms developed by the researcher were used to collect data. The data obtained from the interviews were evaluated through descriptive analysis and content analysis. According to the research results, all participants stated that their mother tongue is Kurdish. In addition, students and parents know at least two languages, one of which is Kurdish and the other is Turkish. The study found that students and parents have high understanding and speaking skills in their mother tongue, but low reading and writing skills. It was observed that the predominant communication language among siblings in the household is Turkish, while it is Kurdish among parents, in other words, daily communication language between two generations in the household largely shifted from Kurdish to Turkish. The research concluded that there has been a significant change in the level of using their mother tongue in daily lives of participants from past to present. The main problems experienced by students and parents who speak a language other than the language of instruction in their school lives are communication problems, violence, negative impact on language development, failure, and negative attitudes towards school/education process. Moreover, the problems experienced by students and parents in their school lives due to language differences lead to negative emotions such as anxiety, fear, anger, shame, sadness, loneliness, and inadequacy. The predominant view and expectation regarding the solution to the problems experienced in education due to language differences is the recognition of the right to education in the mother tongue.

Keywords: Mother Tongue, Mother Tongue Education, Kurdish, School Experience, Language Differences in Education.

Giriş

İnsan topluluklarının büyük bir kısmı içinde bulunduğu tarihsel ve coğrafi koşullara, kültürel, siyasal, toplumsal, ekonomik yapılar, değerlere ve inançlara göre sürekli değişim ve etkileşim halinde olan kendine özgü bir dil geliştirmiştir. Toplum içindeki her birey anne karnında işitme duyusunun olduğu andan itibaren bu özgün dil ortamı ile etkileşime geçer. Zamanla bu dil ile bağı güçlenir, kendisini ve çevresini bu dil ile anlamaya, yapılandırmaya

başlar. Bireyin ilk insan-insan ve insan-varlık ilişkilerini gerçekleştirdiği (Karaağaç, 2005), çevresiyle sosyalliğini ilk kurduğu ve imgelem dünyasını oluşturduğu (Kök, 2005) bu özgün dil anadilidir. Anadili, bireyin, dünyaya gelişinden itibaren, her tür ruhsal ediniminin, duygularının, bilgilerinin, kültürünün biçimlendiği ve taşındığı ortamdır (Eğitim-Sen, 2012: 8).

İnsanlık tarihsel süreç içerisinde sayısı kesin olarak bilinmeyen çok sayıda dil geliştirmiştir. Bu dillerin her biri (aynı zamanda lehçe, şive ve ağız) insanlığın dünyayı algılayışının ayrı bir biçimini, tarihsel süreç içerisinde edindiği farklı bilgi, beceri ve deneyim birikimini taşıması nedeni ile insanlığın ortak mirasını, bilincini, hafızasını ve biyokültürel çeşitliliğini temsil eder (Crystal, 2010; Baker, 2011; Skutnabb-Kangas, 2011; Deutscher, 2013; Phillipson, 2013). Bu nedenle her bir dilin, korunması ve geliştirilmesi ait olduğu toplum kadar insanlık için de büyük bir önem arz etmektedir. Fakat dilsel mirasın büyük bir bölümü giderek artan bir ivmede yok olmaktadır. Gerekli önlemler alınmazsa 2100 yılına kadar bugün konuşulan dillerin de % 90-% 95'inin yok olabileceği belirtilmektedir (Skutnabb-Kangas, 2013).

Dillerin yok oluşunun hızlanması ile kapitalizmin gelişimi arasında doğrusal bir ilişki vardır. Kapitalizmin gelişim evrelerinin her birinde (kolonyalizm, ulus devletleşme ve küreselleşme) egemen konumda olmayan ve belli haklardan yoksun olan dillerin büyük bir bölümü yok olmuştur. Varlığını sürdürmeyi başaran diller ise yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Kapitalizmin kolonyalizm evresinde Darder'in (2010) de aktardığı üzere sömürgeciler yerli halkların topraklarına ayak bastıkları ve kolonilerini kurdukları ilk andan itibaren dilsel soykırıma başlamışlardır. Bu sürece ilişkin Memmi (1996), sömürgeleştirilen insanın en az değer verilen şeyinin onun anadili olduğunu ifade etmiştir. Yerlinin dili yetersiz, ilkel, kaba olarak tanımlanmış çoğu zaman bir dil olarak bile görülmemiştir (Fanon, 1994). Tarihte 18. yüzyılda burjuvazinin ihtiyaçlarını karşılamak ve iktisadi birliği sağlamak amacıyla yeni bir siyasi örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan ulus devletler; dil, din, kültür gibi alanlarda homojen bir ulus formu inşa etmeye çalışmışlardır (Eğitim Sen, 2004). Balibar'ın (2007) da belirttiği gibi kapitalist ulus devletlerde ulusal karakterin halka için olabilmesi için dil birliğinin sağlanması gerekmektedir. Dil politikaları bağlamında, ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte yöneten ile yönetilenlerin aynı dili konuşmaları yeni bir üst kimlik yaratma sürecinin en önemli girdilerinden biri olarak ortaya çıkmıştır (Aktoprak, 2010: 182).

Kapitalizmin küreselleşme evresinde ise sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda ulusal sınırları aşan küresel bir ekonomik bütünleşme dönemine girilmiştir. Bu süreçte birden fazla piyasada karşılığı olan dilleri bilmek önem kazanmıştır.

İngilizce başta olmak üzere küresel piyasalarda egemen konumda olan diller çok daha hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya başlamıştır. Siyasi ve hukuki güvenceden yoksun olan yerel ve bölgesel diller ise herhangi bir getirisi olmayan, öğrenilmesi, korunup geliştirilmesi “gereksiz” diller olarak değerlendirilmektedir. Bu dillerin sadece turizm, sanat, bilim, yerel üretim endüstrileri bağlamında merkeze entegre olabildiği, ekonomik bir artı değer yaratabildiği ölçüde yaşama şansı bulunduğu ifade edilebilir. Aksi takdirde hızla yaygınlaşan popüler kültürün, medya iletişiminin, teknolojinin, ulaşım ağlarının, kentleşmenin de etkisi ile bu dillerin gündelik yaşamdaki kullanım alanları hızla daralmaktadır.

Günümüzde Skutnabb-Kangas’ın (2011) belirttiği gibi bazı aileler, çocuklarının gelecekteki eğitimini ve iş imkânlarını göz önünde bulundurarak anadillerinde konuşmamayı tercih etmektedirler. Bunun en önemli nedenlerinden biri Hasanpour’un (2005) dikkat çektiği üzere günümüzde diller arasında yaratılan işlevsel farklılaşmadır (bilim, teknoloji, edebiyat, ticaret vb. alanlardaki kullanım). İşlevsel farklılaşmanın diller arasında bir hiyerarşi oluşturduğu belirtilebilir. “Dil hiyerarşisinde bir dilsel piyasa oluşmakta, bu piyasada farklı dillerin birbiriyle ilişkileri sahip oldukları piyasa değerlerine göre belirlenmektedir” (Çağlayan, 2014: 46). Dillerin eğitim sisteminde yer alıp almayacağı, kamusal yaşamın diğer alanlarında kullanılıp kullanılmayacağı, ailenin sahip olduğu dil veya dilleri yeni nesillere aktarıp aktarmayacağına ilişkin kararlar dil piyasasından etkilenecek şekilde oluşmaktadır (Çağlayan, 2014). Dilin sembolik bir iktidar alanı olduğunu ifade eden Bourdieu’ya (1991) göre bireyin politik, ekonomik ve toplumsal alanlarda kabulünü sağlayacak, kendisine bir güç alanı oluşturacak dillerin tercih edilmesi çoğu zaman kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Sömürgeciliğin başlangıcından bugüne kadar eğitimde uygulanan dil politikaları kapitalizme için genel dil politikaları ile benzer bir nitelikte yürütülmüştür. Darder’in (2010) belirttiği üzere kültürel ve dilsel yıkım kampanyalarının yürütülmesinde eğitime önemli roller atfedilmiştir. Özellikle homojen ulus yaratma amacı taşıyan devletlerde ulusal kimliklerin yaratılması ve canlı tutulması için gerekli olan dilsel birliğin sağlanmasında eğitim temel bir konumdadır (Wallerstein, 1998). Bu dönemde ulusal kimliğin inşa edildiği etnodilsel grubun anadilini merkeze alan eğitimde dil politikaları geliştirilmiştir. Diğer etnodilsel grupların anadilleri ise dilde birliğin sağlanma sürecine birer tehdit olarak görülmüş, ulus devletin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısı, etnodilsel grupların varlığı ve örgütlülüğü gibi etkenlere bağlı olarak (Orhan, 2012) eğitim sürecinde ya tamamen yok sayılmış ya da sınırlı bir şekilde yer verilmiştir. Bu süreçte anadili eğitim dilinden farklı olan etnodilsel grupların eğitimde uğradıkları hak kayıpları ve yaşadıkları sorunlar büyük oranda görmezden gelinmiştir.

Toukmaa ve Skutnabb-Kangas (1977 aktaran Aydın, 2012) anadili eğitim dilinden farklı olan çocukların anadillerinin eğitim sisteminde yer almamasına ilişkin okulun bu çocuklar için dillerinin ve kültürlerinin tanınmadığı, sosyal kimliklerinin inkâr edildiği bir mekân haline gelmesine neden olduğu tespitini yapmaktadırlar. Skutnabb-Kangas (2013) yaptığı bir çalışmada sadece egemen dil ile yapılan eğitimin anadili farklı olan çocukların eğitime erişimini önlediğini, çocukların yeteneklerinin gelişmesine engel olduğunu ve zihinsel gelişimlerinde de olumsuzluklara neden olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de Coşkun vd. (2010) tarafından yapılan bir çalışmada ise anadili Kürtçe olan öğrencilerin yaşadıkları sorunların başında; iletişim kurmada zorlanma, duygu ve düşüncelerini dilediğince anlatamama, kendilerini toplumdan dışlanmış hissetme, eğitim diline tam manasıyla vakıf olamama ve bu arada kendi anadilini de unutmaya veya geliştirememeye geldiği görülmüştür. Ayrıca bu çalışmada Kürt öğrencilerde, sürekli bir geri kalmışlık ve yarışta arkaya düşmüşlük düşüncesinin ağır bastığı sonucuna ulaşılmıştır. 26 ülkede yapılan ve Pinnock (2011), tarafından kaleme alınan başka bir araştırmanın sonuçlarına göre ise anadili eğitim dilinden farklı olan öğrencilerin okul terk oranlarının anadili aynı olan öğrencilere göre daha fazla olduğu görülmüştür. Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu (UNICEF) ve Uluslararası Azınlık Hakları Grubu’nun 2009 yılında gerçekleştirdiği araştırmaya göre; Dünya çapında okula gidemeyen 100 milyon çocuğun yüzde 50 ile yüzde 70 kadarı yaşadıkları ülkenin resmi dilinden farklı bir dil konuşuyor (Keskin, 2010). Tochon (2008) birçok farklı dilbilimcinin (Cazabon, 1996; Wright, Taylor ve MacArthur, 2000) çocuğun anadilinin eğitimde ihmalinin okul başarısı açısından vahim sonuçlara neden olduğunu çalışmaları ile ortaya koyduğunu belirtmektedir. Garcia (2013), çocukların bilmedikleri bir dilde eğitim almaları durumunda başarısızlığın kaçınılmaz olduğunu söylemektedir. Carol Benson anadilinin engellenmesinin yarattığı en önemli sorunlardan birinin de kız çocukları ve kadınların daha fazla ayrımcılığa uğraması olduğunu belirtmektedir (aktaran Derince, 2012a). Ayrıca tek dile dayalı eğitim sisteminin öncelikle yerli halkların anadillerinin yok olması sürecine hizmet ettiği, böylelikle dünyanın dilsel çeşitliliğinin azalmasında da etkisi olduğu (Mohanty, 2013; Skutnabb-Kangas, 2013) belirtilmektedir. Darder (2010), tarih boyunca, egemen dilin tek eğitim aracı olarak kullanılmış olmasının, kültürel egemenliğin sürdürülmesi ve anadilinin yıkımıyla sonuçlandığını ifade etmektedir.

Tüm bu dezavantajlara karşı anadilinde eğitime yer verilmesinin pedagojik açıdan birçok avantajlı sonucu olduğu yapılan araştırmalar tarafından ortaya konulmuştur. Liebe-Harkord, (2010) anadilinde eğitime başlamanın çocukların okula alışmalarını kolaylaştırdığını, duygularını, korkularını anlaşılır bir şekilde ifade etmelerine olanak sağladığını belirtmektedir. Baker (2011) yürüttüğü

çalışmada anadilinde eğitimin yararlarına ilişkin sonuçlardan bazılarını; geniş kapsamlı iletişim olanağı, kuşaklar ve kültürler arası köprü, farklı kültürlerle daha çok hoşgörü, geniş kültürlenme, iki dilde okuma yazma becerisi ile daha fazla bilgiye erişme imkânı, daha yüksek öz saygı, derslerde daha iyi başarı, diğer dilleri daha kolay öğrenme şeklinde sıralanmaktadır. Baker'in sıraladığı bu avantajların eğitim alanındaki olumlu katkılarına çok sayıda bilim insanı da (Tochon, 2008; Liebe-Harkord, 2010; Aikman, 2011; Albo, 2011; Benson, 2011; Skutnabb-Kangas, 2011; Derince, 2012b, 2011a; Fredsted, 2012; Aydın ve Çıkrıkçı, 2013; Heug, 2013; McCarty, 2013) yürüttükleri çalışmalar ile dikkat çekmektedir. En nitelikli öğrenmenin çocuğun en iyi bildiği dilde, yani anadilinde gerçekleştiği belirtilmektedir (Skutnabb-Kangas, 2011). Çocuklar anadilleri ile okul öncesi bilgileri edinir, bu bilgileri işler ve hafızasına kaydeder. Okul çağında da öğrendiği her şeyi ancak anadili yoluyla canlandırabilir (Leible-Harkort, 2010). Çocuklar kendi anadillerinde öğrendikleri zaman daha kolay anlam kurar ve bu nedenle de daha hızlı öğrenirler ve öğrenilenler daha kalıcı olur (Değirmencioğlu, 2010: 118). Anadilinde eğitim alan ve anadillerini geliştiren öğrencilerin ikinci bir dildeki yeterliliği de aynı oranda artabilir (Kathleen, 2011). Ayrıca anadilinde eğitim alan öğrencilerin, anadilinde eğitim almayan öğrencilere göre okul bırakma ve sınıf tekrar etme oranının daha düşük olduğu gözlenmektedir (Pinnock, 2011).

Anadilinde eğitimin pedagojik ve bilimsel olarak ortaya konulan yararlarından hareket ile anadilinde eğitimin, eğitim hakkının temel bileşenlerinden biri olduğu belirtilebilir (Gök, 2009). 1970'li yıllardan sonra kabul edilmeye başlanan çok sayıda uluslararası hukuki metninde dil hakları ve eğitimde anadil hakkına ilişkin hükümler yer almıştır. Anadilinde eğitime dair taraf ülkelere sorumluluklar yükleyen Birleşmiş Milletler (BM) Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşme, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, BM Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri, Avrupa Konseyi (AK) Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri, AGİT Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri gibi belgeler, Avrupa Birliği (AB) ülkeleri başta olmak üzere çok sayıda ülke tarafından imzalanmıştır. Fakat Eraydın Virtanen'in (2002: 85) belirttiği gibi "kapsamları ve bağlayıcılıkları birbirinden çok farklı olan uluslararası düzeydeki bu yasal düzenlemeler" her ülkede aynı şekilde seyretmemektedir. Anadilinde eğitim hakkının tanınmasının ulusal bütünlüğe zarar vereceği düşüncesinin ağır bastığı ülkeler olduğu gibi, azınlık, yerel ve göçmen dillerinin korunup geliştirilmesi için anadilinde eğitim hakkını anayasal güvence altına alan ülkeler de bulunmaktadır (Çoban, 2005). Bunun en önemli nedeni anadilinde eğitim ya da eğitimde dil haklarının her

ülkenin kendi politik koşullarına göre belirlediği dil politikaları çerçevesinde şekillenmesidir.

Dil haklarına ilişkin tartışmalar hukuki zeminde genel olarak üç farklı sınıflandırma üzerinden yürümektedir (Sürmeli, 2015; Öngüç, 2020). Bunlar; (1) dil haklarının kullanımının bireysel mi, grup hakkı mı olduğuna yönelik tartışmalardan hareketle bireysel-kolektif dil hakları ayrımı, (2) devletin bireylerin özel alanlarında konuştukları dilleri kamusal alanda destekleyip desteklememesi tartışmalarından çıkan hoşgörü-destekleme hakları ayrımı ve (3) dilin iletişimi sağlamaya dönük araçsal fonksiyon olduğu ile kişinin kimliğinin temel bir ögesi olarak görülmesi gerektiği tartışmalarından ortaya çıkan araçsal-arasız olmayan dil hakları ayrımlarıdır (Koçak, 2010; Sürmeli, 2015; Öngüç, 2020). Dil haklarında temel tartışma noktası ise dil haklarının bireysel haklar mı yoksa kolektif haklar bağlamında mı ele alınacağı noktasında yaşanmaktadır (Erkan, 2003). Bireysel haklar dil haklarına ilişkin kararları bireyin kararına bırakırken kolektif haklar grup haklarından elde edilmiş siyasi hakları ve vatandaşlık haklarını koruyarak kültürel farklılıkları öne çıkarmaktadır (Doytcheva, 2009 aktaran Koçak,2010). Eraydın Virtanen (2003) ülkelerde dil haklarının o ülkenin dil politikaları ile birlikte ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Dil politikaları siyasal bir alanda konuşulan dillerin haklarına yönelik ilke, karar ve uygulamaların bütünüdür (Eraydın Virtanen, 2003). Dil politikaları ulus devletin politik, ekonomik ve toplumsal yapısına, azınlıkların durumuna Coşkun vd. (2010, 18)'nin belirttiği üzere "...azınlıkların demografik özellikleri, etnik gerginliğin derecesi, etnik bir çatışmanın yaşanıp yaşanmadığı, yaşanmışsa bu çatışmanın şiddeti ve devam edip etmediği, azınlığın etnik bilinci ve örgütlenme düzeyi, etnik azınlığın başka bir ülkede de var olup olmadığı..." gibi değişkenlere bağlı olarak değişmektedir. Ülkeler sınırları içerisindeki dil sorunlarını çözmek için siyasi ve idari planlamalar yapmaktadır. Bu planlamalar dil planlaması olarak adlandırılmaktadır (Bekir, 2015). Her ülkenin örtük veya açık dil planlamaları bulunmaktadır. Bekir'in (2015) Ruiz'den (1984) aktardığına göre dil planlaması ile ilgili temel olarak üç yaklaşım vardır. Bunlar:

1. Dile bir problem olarak yaklaşanlar; tek dilli politikaların hâkim olduğu ülkeler. Bu ülkelerde resmi dil dışında anadilinde eğitim yasaktır.
2. Dile hak olarak yaklaşanlar; sınırları içerisindeki dillerin yasaklanmadığı, hukuki güvence altına alındığı ülkeler. Bu ülkelerde anadilinde eğitim hakkı tanınmıştır.
3. Dile kaynak olarak yaklaşanlar; sınırları içindeki dilleri yasal güvenceye almakla birlikte her türlü alanda desteklediği ve kullanımlarının

özendirildiği ülkeler.

Türkiye coğrafi konumu, bulunduğu bölgenin tarihsel seyri ve mevcut kültürel ve sosyal yapısı ile toplumsal açıdan çok kültürlü ve çok dilli bir ülkedir. Türkiye’de kaç farklı dil konuşulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Yağmur’un (2001) aktardığı üzere Andrew (1986) 31, Grimes (1996) ve Ethnologue ise 30 farklı dilin konuşulduğunu belirtmektedir. Bu dillerden Türkçe *resmi dil*, *ulusal dil* veya anayasadaki ifadesi ile *devlet dili*, Rumca, Ermenice ve Yahudice *azınlık dili*, ulusal sınırlar içerisinde tarihsel olarak geçmişten günümüze var olan etnodilsel grupların dilleri *yerel diller* ve yine tarihsel olarak ağırlıklı olarak Balkan ve Kafkaslardan göç ederek gelmiş ve uzun yıllardır ulusal sınırlar içerisinde yaşayan etnodilsel grupların dilleri ise *göçmen dil* olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 2012).

Türkiye Cumhuriyeti’nde kuruluşundan itibaren tek kimliğe dayalı politikaların resmi ideoloji olarak benimsendiği belirtilebilir (Eğitim Sen, 2004). 1924 Anayasası’nın ikinci maddesinde devletin “Türk Devleti” ve dilinin “Türkçe” olduğu, 88’inci maddesinde ise din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese “Türk” dendiği belirtilmiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarında bu çizginin korunduğu görülmektedir. Günümüzde de yürürlükte olan 1982 Anayasası’nın 42’nci maddesinde yer alan “Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilmez” hükmü ile Türkçe dışındaki farklı dillere anadilde eğitim yasaklanmıştır. 1983 yılında çıkartılan 2932 sayılı kanun ile “Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dilde düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasaklanmıştır” (2932 Sayılı Kanun, Madde 2). Yine aynı kanunun üçüncü maddesi ile Türk vatandaşlarının Türkçeden başka dilleri anadili olarak kullanması ve yayması yasaklanmıştır. Türkiye’de yasal düzenlemelerin birçoğunda Cumhuriyetin üniter yapısı vurgulanarak farklı dil ve kültürleri yasaklayan düzenlemelere yer verilmiştir. Uluslararası sözleşmelerin birçoğu imzalanırken, etnik ve dilsel olarak Türkiye’de yerel birçok etnodilsel gruba çeşitli haklar sağlayabilecek olan maddelere çekince koyulmuştur (Eğitim Sen, 2010). Türkiye’nin çok kültürlü, çok dilli yapısı ile devletin tek kültürlü, kültürel çeşitliliğe ve çok dilli eğitime kapalı olan politikaları arasında yaşanan gerilim geçmişten günümüze giderek derinleşen sorunlara neden olmuştur (Eğitim Sen, 2004).

1990’lı yıllarla birlikte farklı etnodilsel gruplara yönelik baskılar ve yasaklar belli bir oranda esnemeye başlamıştır. İlk olarak 1991 yılında 2932 sayılı yasa kaldırılmıştır. Daha sonra günümüze kadar devam eden süreçte Anayasada yer alan yasaklı dil ifadesi çıkartılmış, öğretim amaçlı özel dil kurslarının açılmasına

izin verilmiş, farklı dillerde özel radyo ve televizyon yayıncılığı başlamış, farklı dillerde propaganda yasağı kaldırılmış, bazı üniversitelerde (Artuklu, Dicle, Bingöl vd.) Kürtçe ile ilgili bölüm ve enstitüler kurulmuş, ortaokul düzeyinde Adigece ve Abazaca, Kürtçe (Kurmançça ve Zazaca), Lazca, Gürcüce, Adigece (Latin harfleriyle), Arnavutça ve Boşnakça dillerinde seçmeli ders uygulaması hayata geçirilmiştir. Fakat Türkiye’de 1990’lı yıllarda başlayan ve 2000’li yıllarda yoğunlaşan bu reformlara rağmen yerel ve bölgesel diller üzerinde tek kimlik esasına dayalı ulus devlet anlayış ve uygulamaları devam etmektedir. Bu dilleri konuşan yurttaşlar kolektif dil haklarından yoksundurlar. Anadillerinde eğitim hakkına erişimleri önünde siyasi ve hukuki engeller bulunmaktadır. Gündelik yaşamlarında şiddete ve önyargılara maruz kalabilmektedirler (İnal, 2019).

Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra yerel halkların anadilinde eğitim talebine yönelik talepler yoğunlaşmış ve daha fazla görünür olmaya başlamıştır. Bugün Kürtlerin, Lazların, Çerkeslerin, Asuri-Süryani-Keldanilerin, Mihellemilerin siyasi ve toplumsal alanda mücadele yürüten tüm parti, dernek, vakıf gibi örgütlerin temel talepleri arasında anadilinde eğitim hakkı gelmektedir (Coşkun vd., 2010). Bununla birlikte demografik büyüklük, siyasi ve toplumsal örgütlenme düzeyinin etkinliği açısından Türkiye’de anadilinde eğitim tartışmaları Kürtçe üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kürtçeye ilişkin tartışmalar ise ağırlıklı olarak çatışmalı ve politik bir zemin üzerinde Kürt sorununun bir parçası olarak ele alınmaktadır. Kürt sorununa yönelik politik ve akademik alanda yayınlanan kaynakların (Demirtaş, 2022; Ergil, 2016; Hür, 2015; Akyol, 2014; Çiçek, 2013; TBMM, 2013; Yayman, 2011; Yeğen, 2011; Ağırır, 2008; McDowall, 2004; Krişçi ve Winrow, 1997) incelenmesi Kürtçe anadilinde eğitime ilişkin tartışmaların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bununla birlikte Erdem’in (2011) ifade ettiği üzere Kürt sorununun ortaya çıkmasında, tanımlanmasında Kürt dili üzerindeki baskı ve uygulamalar belirleyici olmasına karşılık, dil sorunu bütün yönleri ile birlikte ele alınmamıştır. Kürtçe konuşanların karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık, ötekileştirilme, yok sayılma, ön yargılar, şiddet vb. uygulamalar başta travma olmak üzere birçok soruna yol açmaktadır (İnal, 2019).

Toplumsal açıdan çok dilli bir ülke olan Türkiye’de anadili eğitim dilinden farklı olan çocukların yaşadığı sorunların neler olduğu, bu sorunların eğitim öğretim hayatını nasıl etkilediği önemli bir sorun alanıdır. Anadili eğitim dilinden farklı olan öğrencilerin okul ortamında yaşadıkları sorunlar ve bu sorunların çözümüne ilişkin görüşlerinin neler olduğu bu araştırmanın problemi oluşturmaktadır.

Bu problem çerçevesinde araştırmanın amacı; anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin yaşadıkları sorunların, anadili Kürtçe olan bireylerin deneyimleri yoluyla çözümlenmesidir. Bu genel amacı karşılamak için aşağıdaki

sorulara yanıt aranmıştır.

1. Anadili Kürtçe olan öğrencilerin ve velilerin dil edinimi ve günlük yaşamda dil kullanım durumları nasıldır?
2. Öğrenci ve velilerin dil farklılıklarından kaynaklı okul ortamında karşılaştıkları sorunlar nelerdir?
3. Öğrenci ve velilerin dil farklılıklarından kaynaklı okul ortamında karşılaştıkları sorunların duygu durumlarında yarattığı etkiler nelerdir?
4. Öğrencilerin ve velilerin dil farklılıklarından kaynaklı olarak yaşadıkları sorunların çözümüne ilişkin beklentileri nelerdir?

Yöntem

Anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin yaşadıkları sorunları, anadili Kürtçe olan bireylerin deneyimleri yoluyla çözümlenmeyi amaçlayan bu araştırma nitel bir yaklaşıma sahiptir. Nitel araştırmada araştırmacılar, toplumsal süreçleri, olayları, fenomenleri, insan davranışını kendi sosyal bağlamında, bulunduğu günlük yaşam ortamında çok yönlü olarak betimlemeye veya açıklamaya çalışır (Mayring, 2000; Yıldırım ve Şimşek, 2005; Neuman, 2010). Bu kapsamda araştırmada anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin dil farklılıklarından kaynaklı yaşadıkları sorunlar, katılımcıların içinde buldukları doğal ortam içinde, kendi görüş ve deneyimleri üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu temelde araştırmada nitel araştırmalarda kullanılan olgu bilim (fenomenolojik) araştırma deseni tercih edilmiştir.

Çalışmada veriler görüşme tekniği ile toplanmıştır. Görüşme, nitel araştırmalarda temel veri toplama tekniklerindedir. Patton (2014) görüşmenin amacının kısaca insanların bakış açılarına ulaşmak olduğunu belirtmektedir. Bu araştırmada da anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin yaşadıkları sorunlara, bu sorunlara ilişkin deneyimlere, duygulara, tutumlara, bakış açılarına, beklentilere görüşme tekniği ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmeler cinsiyet, yaş, sınıf, eğitim tür ve düzeyi gibi maksimum çeşitliliği sağlama ölçütü ile veri doyumu ulaşılan kadar sürdürülmüştür. Diyarbakır'ın anadili Kürtçe olan öğrenci ve velilerin yoğunluklu olarak yaşadığı bir kent olması; çok dilli bir yapıya sahip olması; sosyal, sınıfsal, politik, kültürel, etnik vb. değişkenler açısından çeşitlilik göstermesi; toplumsal, siyasal ve kültürel gelişmeler bakımından Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde merkez kent olarak kabul edilmesi; göçün etkisini belirgin bir şekilde yaşayan bir kent olması nedenleriyle görüşmelerin

gerçekleştirildiği çalışma grubu ilin merkez ilçelerinden seçilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların kişisel bilgilerinin dağılımı

		Öğrenci		Veli	
		f	Katılımcı	f	Katılımcı*
Cinsiyet	Kadın	10	ÖK1, ÖK2, ÖK3, ÖK4, ÖK5, ÖK6, ÖK7, ÇK8, ÖK9, ÖK10	8	VK1, VK2, VK3, VK4, VK5, VK6, VK7, VK8
	Erkek	10	ÖE1, ÖE2, ÖE3, ÖE4, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE8, ÖE9, ÖE10	12	VE1, VE2, VE3, VE4, VE5, VE6, VE7, VE8, VE9, VE10, VE11, VE12
	Toplam	20		20	
Yaş	15 / 35-39	2	ÖK1, ÖE7	3	VK3, VK5, VK6
	16 / 40-44	5	ÖK3, ÖK4, ÖK6, ÖK8, ÖK10	7	VE1, VE5, VE6, VE7, VE8, VE9, VE10
	17 / 45-49	6	ÖK2, ÖK5, ÖE1, ÖE3, ÖE4, ÖE6	5	VK2, VK4, VK7, VE4, VE11
	18 / 50-54	3	ÖK7, ÖE5, ÖE8	2	VK1, VE2, VE12
	19 / 55-59	4	ÖK9, ÖE2, ÖE9, ÖE10	2	VK8, VE3
	Toplam	20		20	
Öğrenim Durumu	lise 1. Sınıf / Öğrenim Görmemiş	2	ÖE7, ÖK1	2	VE2, VE3
	Lise 2. sınıf / İlkokul	5	ÖE1, ÖE5, ÖK4, ÖK6, ÖK10	5	VE2, VE11, VK5, VK6, VK8
	Lise 3. Sınıf / Ortaokul	6	ÖE3, ÖE6, ÖE8, ÖK3, ÖK7, ÖK8	1	VE9
	Lise 4. sınıf / Lise	7	ÖE2, ÖE4, ÖE9, ÖE10, ÖK2, ÖK5, ÖK9	7	VE5, VE8, VE12, VK1, VK2, VK4, VK7
	Üniversite	/		5	VE1, VE6, VE7, VE10, VK3
	Toplam	20		20	

* Araştırma kapsamında katılımcıların her birine bir kod verilmiştir. Kodlar iki harf ve bir sayı kullanılarak oluşturulmuştur. Kodlarda yer alan ilk harf katılımcının öğrenci mi veli mi olduğunun anlaşılmasına yöneliktir. Öğrencilere "Ö", velilere "V" harfi kullanılmıştır. Kodlarda yer alan ikinci harf ise katılımcının cinsiyetini belirlemeye dönüktür. Erkekler için "E", kadınlar ve kızlar için "K" harfi tercih edilmiştir. Kodlarda yer alan sayı ise görüşülen kişinin kaçınıcı kişi olduğunu ifade etmektedir. Öğrenci ve veliler için iki ayrı sıralama tercih edilmiştir (ÖE5: Öğrenci, erkek, beşinci sırada görüşme gerçekleştirilen öğrenci, VK8: Veli, kadın, sekizinci sırada görüşme gerçekleştirilen veli anlamı taşımaktadır).

Görüşmelerin gerçekleştirildiği çalışma grubu belirlenirken dört farklı örneklem belirleme yöntemi kullanılmıştır. Bunlar; ölçüt, kolay ulaşılabilir durum, kartopu/zincir ve maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemleridir. Bu çalışmada görüşülecek kişiler belirlenirken birinci ölçüt anadilinin Kürtçe (Kurmanca ya da Zazaca) olmasıdır. Bu ölçüt araştırmanın amacı ile doğrudan ilişkili olarak belirlenmiştir. İkinci ölçüt ise görüşmeye katılacak öğrencilerin ortaöğretim öğrencisi olması, velilerin ise en az bir çocuklarının ortaöğretime devam ediyor

olması olarak belirlenmiştir. Kolay ulaşılabilir örneklem tercih edilmesinin nedeni, araştırmacının görüşmeleri gerçekleştirmek için izin süresinin sınırlı olmasından dolayı görüşmelere kolay ulaşılabilir gönüllü kişilerden başlamak istenmesidir. Görüşmeye katılan gönüllüler başta olmak üzere ulaşılan akademisyen, eğitmen ve velilere araştırmacının amacı ve yöntemi hakkında bilgi verildikten sonra kimlerle mülakat yapılabileceği sorusu yöneltilmiştir. Böylelikle yeni görüşmecilere ulaşılmıştır. Görüşmeler belli demografik (cinsiyet, yaş, sınıf, sosyo-ekonomik statü vd.) çeşitliliğe ve veri doyumuna ulaşılan kadar sürdürülmüştür. Bu sürecin sonunda araştırmacının çalışma grubunu Diyarbakır merkez ilçelerinde yaşayan ortaöğretime devam eden 20 öğrenci ile en az bir çocuğu ortaöğretime devam eden 20 veli oluşturmuştur. Çalışma grubunu oluşturan katılımcılara ait kişisel bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan 20 velinin sekizi kadın, 12’si erkektir. Araştırmaya katılan 20 öğrencinin ise 10’u kız, 10’u erkektir. Araştırmaya katılan velilerin ağırlıklı bir bölümü 40-49 yaş aralığındadır, öğrencilerin ise çoğunluğu 16 ve 17 yaşlarındadır. Velilerin büyük bir bölümü lise ve üniversite mezunudur. En fazla katılımcı öğrenci ise lise son sınıf öğrencileridir.

Araştırma kapsamında iki farklı görüşme formu geliştirilmiştir:

1. Anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin deneyimleri öğrenci görüşme formu
2. Anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin deneyimleri veli görüşme formu

Araştırmada kullanılan görüşme formları dört aşama izlenerek geliştirilmiştir. Birinci aşamada alanyazın incelenmiş ve sorun tüm boyutları ile anlaşılmaya çalışılmıştır. İkinci aşamada 01.03.2015-06.04.2015 tarihleri arasında soru havuzları üzerinde çalışmalar yürütülmüş ve bu süre içerisinde araştırmada kullanılan görüşme formlarının ilk taslağı geliştirilmiştir. Üçüncü aşamada taslak form 12 öğretim üyesi ile Kürtçe üzerine saha çalışması yapan bir araştırmacı-yazarın uzman görüşüne sunulmuştur. Son aşamada ise görüşme formlarına ilişkin pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu dört aşamadan sonra görüşme formlarına son şekli verilmiştir. Görüşme formları üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların yaşı, cinsiyeti, öğrenim bilgileri vb. kişisel bilgiler yer almaktadır. “Veli Görüşme Formu”nda “Öğrenci Görüşme Formu”ndan farklı olarak velilerin ortaöğretime devam eden çocukları hakkında da kişisel bilgilere ilişkin sorular yer almaktadır. Katılımcıların kişisel bilgilerini elde etmeye dönük bu ilk bölüm zamanı etkin kullanmak için yapılandırılmıştır. Görüşme formlarının

ikinci bölümünde, günlük yaşamda katılımcıların dil kullanımları ve geçmişten bugüne dil kullanımında yaşanan değişimleri belirlemeye dönük sorular yer almaktadır. Görüşme formunun üçüncü bölümünde ise dil farklılıklarından kaynaklı okul içi ve okul dışında yaşanan sorunlar, bu sorunların eğitim öğretim hayatına etkisi ve çözüm beklentilerine ilişkin açık uçlu sorular bulunmaktadır.

Görüşmelerin tamamı 2015 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Diyarbakır kent merkezinde, tek tek ve yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler Çözüm Süreci olarak adlandırılan dönemde, Kürt Sorununun çözümüne yönelik politik ve toplumsal alanda çeşitli tartışma ve diyalogların yürütüldüğü, uygulamaların hayata geçirildiği (Akil İnsanlar Heyetinin kurulması, Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun'un kabul edilmesi vd.), toplumun belli kesimlerinde çözüme dair umut ve beklentinin olduğu bir atmosferde gerçekleşmiştir (Coşkun, 2014; Adaklı, 2015; <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci>. Son erişim tarihi, 05/11/2022)

Görüşmeler zamanın verimli kullanılması ve verilerin kaybolmaması amacıyla katılımcılardan izin alınarak ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Görüşmelerde katılımcıların görüşme anındaki beden dili, duygu durumu, görüşmenin gerçekleştiği ortamın özellikleri vb. durumlara ilişkin kayıt tutulmamış sadece katılımcıların sorulara verdiği sözel yanıtlar olduğu gibi kayıt altına alınmıştır. Verilerin analizinde araştırmacıya kolaylık ve hız kazandırması amacıyla görüşmeler Türkçe yapılmıştır. Bununla birlikte görüşmelerde katılımcılar yer yer kendi anadillerini de kullanmışlardır.

Ses kayıt cihazı ile dijital ortama aktarılan görüşmelerin tamamı yazılı metin haline dönüştürülmüştür. Dijital ortamdaki ses kayıtları bilinen yaygın alfabe ile duraklama, vurgu, ağız ve şive farklılıkları gözetilerek olduğu gibi yazılı metin haline dönüştürülmüştür. Bu aşamada toplamda 716 sayfa ham veri metin olarak elde edilmiştir. Ham verilerin çözümlenmesinde nitel araştırma yöntemlerinde sıklıkla kullanılan betimsel analiz ile içerik analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde ilk olarak katılımcıların günlük yaşamda anadillerini kullanma durumlarına ilişkin bulgular yer almaktadır. Daha sonra katılımcıların dil farklılıklarından dolayı okulda yaşadıkları sorunlar, bu sorunlar karşısında hissettikleri duygular ve yaşadıkları sorunlarının çözümüne dair görüşlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Günlük yaşamda anadili kullanıma ilişkin bulgular

Bu başlıkta araştırmaya katılan öğrenci ve velilerin anadili olarak kabul ettikleri diller, bildikleri diller, bildikleri dillerdeki yeterlilik seviyeleri, aile içi dil kullanımları ve geçmişten günümüze günlük yaşamda anadillerini kullanma düzeylerindeki değişime ilişkin bulgular yer almaktadır.

i) Anadili olarak kabul edilen dil

Araştırmaya katılan öğrenci ve velilere “Anadiliniz olarak kabul ettiğiniz dil hangisidir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin araştırmaya katılan öğrencilerin 17’si anadilinin Kurmancca, üçü Zazaca olduğunu, velilerin ise 19’u Kurmancca, biri ise Zazaca olduğunu ifade etmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Anadili olarak kabul edilen dillere göre katılımcı öğrenci ve velilerin dağılımı

	Anadili olarak kabul edilen dil	f	Katılımcı
Öğrenci	Kurmancca	17	ÖK1, ÖK4, ÖK5, ÖK6, ÖK7, ÖK8, ÖK9, ÖK10, ÖE1, ÖE2, ÖE3, ÖE4, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE9, ÖE10
	Zazaca	3	ÖK2, ÖK3, ÖE8
	TOPLAM	20	
Veli	Kurmancca	19	VK1, VK2, VK3, VK4, VK5, VK6, VK7, VK8, VE2, VE3, VE4, VE5, VE6, VE7, VE8, VE9, VE10, VE11, VE12
	Zazaca	1	VE1
	TOPLAM	20	

Tablo 2’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrenci ve velilerin tamamı Kurmancca veya Zazacayı anadilleri olarak kabul etmektedir.

ii) Katılımcıların bildikleri diller

Öğrenci ve velilere hangi dilleri bildikleri sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğrenci ve velilerin tamamı Türkçe bildiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcı öğrencilerin 18’i Kurmancca, 13’ü İngilizce, altısı Almanca, dördü Zazaca ve ikisi Arapça bildiklerini ifade etmiştir. Katılımcı velilerin ise 19’u Kurmancca ve altısı Zazaca bildiğini belirtmiştir. Türkçe ve Kürtçe dışında iki veli İngilizce, bir veli Almanca ve bir veli Arapça bildiğini söylemiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Bildikleri dillere göre katılımcı öğrenci ve velilerin dağılımı

	Bilinen diller	f	Katılımcı
Öğrenci	Kurmancca	18	ÖK1, ÖK4, ÖK5, ÖK6, ÖK7, ÖK8, ÖK9, ÖK10, ÖE1, ÖE2, ÖE3, ÖE4, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE8, ÖE9, ÖE10
	Zazaca	4	ÖK2, ÖK3, ÖE8, ÖE10
	Türkçe	20	Katılımcı öğrencilerin tamamı
	İngilizce	13	ÖK1, ÖK2, ÖK3, ÖK4, ÖK6, ÖK7, ÖK8, ÖK10, ÖE4, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE8
	Almanca	6	ÖK3, ÖK4, ÖK6, ÖE5, ÖE6, ÖE7
	Arapça	2	ÖE8
Veli	Kurmancca	19	VK1, VK2, VK3, VK4, VK5, VK6, VK7, VK8, VE2, VE3, VE4, VE5, VE6, VE7, VE8, VE9, VE10, VE11, VE12
	Zazaca	6	VK3, VE1, VE2, VE3, VE5, VE10
	Türkçe	20	Katılımcı velilerin tamamı
	İngilizce	2	VE6, VE8
	Almanca	1	VK4
	Arapça	1	VE10

Tablo 3'te yer aldığı üzere katılımcıların tamamı en az iki dildir.

Tablo 4. Anadillerinde beceri/yeterlilik seviyesine göre katılımcı öğrenci ve velilerin dağılımı

Beceri/Yeterlilik Seviyesi	Öğrenci		Veli	
	f	Katılımcı	f	Katılımcı
Anlama	Yeterli	18	13	VK2, VK3, VK7, VE1, VE2, VE3, VE4, VE5, VE7, VE8, VE10, VE11, VE12
	Kismen	2	4	VK1, VK5, VK6, VE9
	Yetersiz	-	3	VK4, VK8, VE6
	Toplam	20	20	
Konuşma	Yeterli	15	9	VK7, VE2, VE3, VE4, VE5, VE8, VE10, VE11, VE12
	Kismen	5	8	VK1, VK3, VK4, VK5, VK6, VE1, VE7, VE9
	Yetersiz	-	3	VK2, VK8, VE6
	Toplam	20	19	
Okuma	Yeterli	4	5	VK3, VE2, VE5, VE10, VE11
	Kismen	10	5	VK1, VK4, VK5, VE1, VE3
	Yetersiz	6	10	VK2, VK6, VK7, VK8, VE4, VE6, VE7, VE8, VE9, VE12
	Toplam	20	20	

Yazma	Yeterli	9	ÖK4, ÖK6, ÖK7, ÖK8, ÖK10, ÖE1, ÖE2, ÖE8, ÖE9	4	VK3, VE2, VE10, VE11
	Kısmen	4	ÖK1, ÖE4, ÖE5, ÖE6	3	VK1, VK4, VE5
	Yetersiz	7	ÖK2, ÖK3, ÖK5, ÖK9, ÖE3, ÖE7, ÖE10	13	VK2, VK5, VK6, VK7, VK8, VE1, VE3, VE4, VE6, VE7, VE8, VE9, VE12
	Toplam	20		19	

iii) Katılımcıların ana dillerindeki yeterlilik seviyesi

Katılımcılara ana dillerini anlama, konuşma, okuma ve yazma becerileri açısından hangi seviyede bildikleri (yeterli / kısmen yeterli / yetersiz) sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin 18'i anlama, 15'i konuşma, dördü okuma ve dokuzu yazma becerisi açısından kendini yeterli gördüğünü belirtmiştir. Velilerin ise 13'ü anlama, dokuzu konuşma, beşi okuma ve dördü yazma becerisi açısından ana dilini yeterli seviyede bildiğini ifade etmiştir (Tablo 4).

Tablo 4'e göre katılımcılar arasında ana dilini anlama, konuşma ve yazma becerilerinde kendini yeterli gören öğrenci sayısı veli sayısından fazladır. Dört beceri alanında da kendini yetersiz gören veli sayısı öğrenci sayısından fazladır.

iv) Aile içi dil kullanımı

Araştırma kapsamında öğrenci ve velilere aile içindeki bireyler ile ağırlıklı olarak hangi dilde iletişim kurdukları sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin beşi kardeşleriyle, 11'i anne ve babalarıyla, 16'sı ise anne babalarının kendi aralarında ana dilinde iletişim kurduklarını belirtmiştir. Katılımcı velilerin ise 10'u eşleri ile yedisi çocukları ile dördünün ise çocukları kendi aralarında iletişim kurarken ana dillerini kullandıklarını ifade etmiştir (Tablo 5).

Tablo 5'te görüldüğü üzere katılımcı öğrenci ve velilerin ailelerinde anne ve babalar arasında ağırlıklı iletişim dilinin Kürtçe, anne baba ile çocuklar ve kardeşler arasında ise Türkçedir.

v) Geçmişten günümüze günlük yaşamda ana dili kullanımındaki değişim

Katılımcılara "Çocukluğunuzdan bugüne yaşam dönemlerinizi gözden geçirdiğinizde, ana dilinizin günlük yaşamdaki kullanım düzeyinde bir değişim söz konusu oldu mu?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların beşi geçmişten günümüze günlük yaşamında ana dili kullanım düzeyinde değişiklik olmadığını belirtirken 35'i ise değişiklik olduğunu ifade etmiştir (Tablo 6).

Tablo 5. Aile içindeki bireylerin birbirleri ile iletişimde kullandıkları dillere göre katılımcı öğrenci ve velilerin dağılımı

	Kişi / Dil	Kütçe	Türkçe	Kürtçe ve Türkçe	Toplam	
Öğrenci	Kardeşleriniz ile	f	5	10	5	20
		Katılımcı	ÖK7, ÖE1, ÖE2, ÖE9, ÖE10	ÖK2, ÖK3, ÖK4, ÖK5, ÖK8, ÖK9, ÖE3, ÖE4, ÖE6, ÖE7	ÖK1, ÖK6, ÖK10, ÖE5, ÖE8	
	Anne babanız ile	f	11	4	5	20
Katılımcı		ÖK1, ÖK4, ÖK7, ÖK10, ÖE1, ÖE2, ÖE5, ÖE7, ÖE8, ÖE9, ÖE10	ÖK2, ÖK3, ÖK5, ÖE3	ÖK6, ÖK8, ÖK9, ÖE4, ÖE6		
Anne Babanız Birbirleriyle	f	16	1	3	20	
	Katılımcı	ÖK1, ÖK2, ÖK3, ÖK4, ÖK7, ÖK8, ÖK9, ÖK10, ÖE1, ÖE2, ÖE4, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE9, ÖE10	ÖK5	ÖK6, ÖE3, ÖE8		
Veli	Eşiniz ile	f	10	8	2	20
		Katılımcı	VK6, VK8, VE2, VE3, VE4, VE6, VE8, VE10, VE11, VE12	VK1, VK2, VK3, VK4, VK7, VE1, VE5, VE7	VK5, VE9	
	Çocuklarınız ile	f	7	8	5	20
Katılımcı		VK5, VK8, VE2, VE3, VE4, VE8, VE12	VK1, VK2, VK3, VK4, VK6, VK7, VE1, VE7	VE5, VE6, VE9, VE10, VE12		
Çocuklar Birbirleriyle	f	4	14	2	20	
	Katılımcı	VK8, VE3, VE4, VE12	VK1, VK2, VK3, VK4, VK5, VK6, VK7, VE1, VE5, VE6, VE7, VE9, VE10, VE11	VE2, VE8		

Tablo 6'ya göre katılımcıların büyük bir bölümü günlük yaşamlarında anadillerini kullanma düzeylerinde bir değişim olduğunu belirtmişlerdir. Geçmişten bugüne günlük yaşamda anadili kullanımında değişiklik olup olmadığı sorusuna, değişiklik olduğu yönünde cevap veren 35 veli ve öğrencilerin sekizi günlük yaşamında anadili kullanımında artış, iyileşme ve/veya gelişme olduğu

yönünde görüş ifade ederken, 15'i anadili kullanımında azalma, kötüleşme ve/veya gerileme olduğu, 12'si ise bir dönem azalma, kötüleşme ve/veya gerileme daha sonra artış, iyileşme ve/veya gelişme olduğu yönünde görüş ifade etmiştir (Tablo 7).

Tablo 6. Katılımcıların geçmişten günümüze günlük yaşamında anadili kullanım düzeylerinde değişme olup olmadığına göre dağılımı.

Cevap	f	Katılımcı
<i>Değişiklik olmadı</i>	5	VE3, VE4, ÖK4, ÖE4, ÖE9,
<i>Değişiklik oldu</i>	35	VK1, VK2, VK3, VK4, VK5, VK6, VK7, VK8, VE1, VE2, VE5, VE6, VE7, VE8, VE9, VE10, VE11, VE12, ÖK1, ÖK2, ÖK3, ÖK5, ÖK6, ÖK7, ÖK8, ÖK9, ÖK10, ÖE1, ÖE2, ÖE3, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE8, ÖE10
Toplam	40	

Tablo 7.Günlük yaşamda geçmişten günümüze anadili kullanım düzeyinde değişiklik olduğunu belirten katılımcıların belirttikleri görüşlere göre dağılımı

	Veli		Öğrenci		Toplam
	f	Katılımcı	f	Katılımcı	f
Anadili kullanımında artış, iyileşme ve/veya gelişme oldu	4	VE1, VE10, VK4, VK6	4	ÖE10, ÖK3, ÖK7, ÖK9	8
Anadili kullanımında azalma, kötüleşme ve/veya gerileme oldu	6	VE5, VE7, VE8, VE9, VK3, VK8	9	ÖE1, ÖE2, ÖE5, ÖE6, ÖE7, ÖE8, ÖK1, ÖK5, ÖK8	15
Bir dönem azalma, kötüleşme ve/veya gerileme daha sonra artış, iyileşme ve/veya gelişme oldu	8	VE2, VE6, VE11, VE12, VK1, VK2, VK5, VK7	4	ÖE3, ÖK2, ÖK6, ÖK10	12
Toplam	18		17		35

Tablo 7'de yer aldığı üzere velilerin çoğunluğu günlük yaşamda anadili kullanımındaki değişimin günümüzde geldiği noktaya dair olumlu bir görüşe sahip iken; öğrencilerin çoğunluğu ise olumsuz bir görüşe sahiptir.

“Çocukluğunuzdan bugüne yaşam dönemlerinizi gözden geçirdiğinizde, anadilinizin günlük yaşamdaki kullanım düzeyinde bir değişme söz konusu oldu mu?” sorusuna bir artış, iyileşme ve/veya gelişme olduğu yönünde verilen cevaplar incelendiğinde; araştırmaya katılan velilerden VE1 zaman ilerledikçe Zazaca kelime dağarcığının ve Zazaca kullanma düzeyinin ilerlediğini; VE10 belediyede çalışmasından kaynaklı olarak Kürtçe (Kurmanca ve Zazaca) öğretmenlerin olduğunu, sürekli yeni kelimeler öğrendiğini ve anadilini

(Kurmanca) bildiği halde ilerletmek istediğini; VK4 Kürtçe TV kanallarını izlediğini, bu durumun bir ilerleme olduğunu, Kürtçe Türkçe sözlük aldığı ve Kürtçe hikâyeler ile dilini daha da geliştirmeye çalıştığını belirtmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerden ÖE10 kendini anadilinde daha rahat ifade edebildiğini ve bu anlamda bir gelişmenin söz konusu olduğunu; ÖK3 eskiye oranla şimdi anadilini daha bilinçli öğrenmeye çalıştığını; ÖK7 anadili olduğu için Kürtçeye ilgisinin arttığını; ÖK9 ise büyüdükçe anadilini daha da geliştirdiğini belirtmiştir.

Görüşme formundaki soruya bir azalma, kötüleşme ve/veya gerileme olduğu yönünde verilen cevaplar incelendiğinde zaman ve mekân vurgusunun ön plana çıktığı söylenebilir. Çocukken ya da eskiden anadilinin çok daha yoğun kullanıldığı, zaman ilerledikçe günlük yaşamda kullanılan dilin ağırlıklı olarak Türkçeye döndüğü yönündeki görüşler; “ilk çocukluk yıllarımızda Kürtçe konuşuyorduk... bugün daha fazla Türkçe konuşuyoruz” (VE7), “Küçükken Kürtçe konuşurdum bir zaman sonra Türkçeye döndü isterdik ki Kürtçe konuşalım” (VE9), “Eskiden hep Kürtçe konuşuyorduk... Büyüdükçe okula başladıkça dil değişti. Büyüdükçe öyle bir hala [hale] geldim anadilimden utanmaya başladım” (VK8) ifadeleri ile dile getirilmiştir. VK8 ayrıca okul yıllarında bilgiden çok dile önem verdiklerini, eşinin kendini daha bilgili göstermek için Türkçe konuştuğunu da aktarmıştır. Günlük yaşamında anadili kullanımında bir azalma, kötüleşme ve/veya gerileme yaşanmasının nedenleri arasında kırdan (köy/ilçeden) kente ve doğudan batıya göçün etkisinden söz eden katılımcılar bu görüşlerini şöyle dile getirmişlerdir: VE7 “...ilk ilçeden merkeze [Diyarbakır] geldik şey [Türkçe] daha fazla [duraklama] hani ister istemez Kürtçe kullanma sıklığımız azaldı” ifadeleri bu durumu belirtirken VE8 “...ilçede yaşarken kesinlikle Kürtçe dışında bir dil... konuşmuyorduk... 99’da... Hazro’dan şehre geldiğimiz için ister istemez biraz şey oldu, yani nedense Diyarbakır merkezde çok Türkçe konuşuluyor. Kürtçe bildikleri halde” ifadeleri ile bu durumu açıklamıştır. VK3 ise iki yıl İstanbul’da yaşadığını ve bu süre zarfında Kürtçe iletişime geçebileceği kimse ile karşılaşmadığını ve bu durumun kendisinde olumsuz etkisi olduğunu belirtmiştir. ÖE2’de lise eğitimi nedeni ile köyden merkeze gelmesinin dil kullanımını etkilediğini, Diyarbakır şehir merkezinde daha çok Türkçenin kullanıldığını söylemiştir. ÖE5 ise, “...Çünkü hani köydeyken ben Türkçe konuşmuyo[r]dum. Sadece Kürtçeydi. Buraya geldik, işte bi[r] evimiz[de], evde, içerde o da annemle babamla hani babam biliyo[r] da hani işte Türkçe konuşmuyor. Komşularla bi[r] Kürtçe konuşuyoruz. Diğer hani, Türkçedir” ifadelerini kullanarak şehir merkezinde anadili kullanımının aile ve komşular ile sınırlandırıldığına dikkat çekmiştir. Ankara’dan Diyarbakır’a göç eden ÖK8 ise “...Yani buradayken [Diyarbakır] belki daha iyi konuşabilirdim. Yani ben daha iyi öğrenebilirdim kendi dilimi. O da Ankara’da büyümem etkili oldu. Tabi farklı kültür, farklı dil sonuçta sen bulunduğun ortama adapte olmaya

çalışıyorsun ve bununla büyüdüğün için otomatikman Türkçe konuşuyorsun...” ifadeleri ile batıdan doğuya göçün etkisine dikkat çekmiştir.

Araştırma sorusuna bir dönem azalma, kötüleşme ve/veya gerileme olduğu daha sonra artış, iyileşme ve/veya gelişme olduğu yönünde verilen cevaplardan bazıları şu şekildedir. Bir veli (VK1), “Mesela hiç Kürtçe müzik çalınmazdı şimdi çok güzel rahat çalışıyorlar. Dışarıda herkes rahat konuşabiliyorlar. Hastanede doktorlarla Kürtçe konuşabiliyorlar...”. Başka bir veli (VK7), “Kürtçe yoktu konuşulmuyordu eskiden... ama daha sonraları... Kürtçe önde oldu. Dışarda mesela olsun evde olsun bir toplumun içinde olsun nerede olursa olsun Kürtçe konuşuyorum”. Diğer bir veli (VE11), “Eskiden Türkçe meyilim vardı daha fazla rahat konuşabilmek kendimi daha fazla rahat anlatabilmek için bir hissim vardı şu anda tam tersi ne kadar Kürtçe o denli [iyi]...”. Benzer yönde görüş bildiren öğrencilerden biri (ÖK6), “... hatırlıyorum çocukken o kadar fazla mesela sokakta Kürtçe konuşulmuyordu... Ama mesela şu an daha iyi durumda... Konuşmamız biraz daha kısıtlanmıyor diyelim... Bazı yerlerde Kürtçe yazılar oluyor mesela ya da bilmeyenler için yardım oluyor. Bu yönden değişme oldu”. Diğer bir öğrenci (ÖK10) ise, “Eskiden öyle fazla Kürtçe konuşmuyordum ama şimdi yani 5-6’ıncı sınıftan beri daha rahat Kürtçe konuşuyorum”.

Anadilin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı okulda yaşanan sorunlara ilişkin bulgular

Katılımcılardan anadillerinin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı okulda yaşadıkları sorunlara ilişkin ulaşılan alt temalar Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Öğrenci ve velilerin dil farklılıklarından dolayı okulda yaşadıkları sorunlara ilişkin ulaşılan alt temalar

Ana Tema: Yaşanılan sorunlar		
Alt Tema	Anahtar Kelime/İfadeler	Katılımcı
İletişim problemi	iletişim sorunu yaşama	VK4, ÖE8, ÖE7
	öğretmeni anlayamama	VE2, VE8, VE10, VK8, ÖE5, ÖE7, ÖE8
	kendini ifade edememe	VK2, VK3, VK4, VK5, VE2, VE4, VE6, VE7, ÖE5, ÖE6, ÖE7
Şiddet	baskı, yasak	VK8, VE10, VE12, ÖE2, ÖE4, ÖE6, ÖK6, ÖK9
	Dayak	VE5, VE6, VE12, VK2, ÖE8, ÖK6
	alay konusu olma, hor görülme	VK2, VK7, VK8, ÖK8,
	ötekileştirilmek, dışlanmak	VK3, VK6, VK8, ÖE10

Dil gelişiminin olumsuz etkilenmesi	Türkçeyi sağlıklı bir şekilde öğrenememe	VK2, VE2, VE6, VE8
	okuldaki zamanın dil öğrenme ile geçmesi	VE5
	anadilini önemsiz/faydasız görme	VK2, VK3
	anadilinde okuma yazmada güçlük çekme	VK6
	Kürtçeyi konuşamama, unutmama	VK2, VE7, ÖE2
Başarısızlık	eğitim başarısı için çocuklar ile Türkçe konuşma	VK2, VK3, VK5, VE1
	okul hayatında istenilen yere gelememe	VE5, VE6, VE7, VE8
	okul programını geriden takip etme	VE2, VE11, VE12
Okul/Eğitim sürecine dair olumsuz tutum gelişmesi	başarıyı olumsuz etkileme	VE2, VE7, VE5, VE6, VE8, VK8, ÖE8
	okula karşı olumsuz tutum geliştirme, yabancılık hissetme	VE6, ÖE8, ÖE10
	öğretmenlere karşı olumsuz tutuma neden olma	VE1

Tablo 8’de görüldüğü üzere katılımcı öğrenci ve velilerin anadillerinin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı yaşadıkları sorunlara ilişkin ulaşılan alt temalar; iletişim problemi, şiddet, dil gelişiminin olumsuz etkilenmesi, başarısızlık ve okula/eğitime dair olumsuz tutum geliştirme olmuştur.

i) İletişim problemi

Katılımcı öğrenci ve velilerin ağırlıklı bir bölümü anadillerinin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı yaşadıkları en yaygın sorunun iletişim sorunu olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar bu sorunu ifade ederken; öğretmeni anlayamama, kendini ifade edememe ve iletişim problemi yaşama ifadelerini sıklıkla kullanmışlardır. Örneğin 43 yaşında ve açık lise mezunu olan VE8 okula ilk başladığı yıllarda öğretmeni ile sürekli iletişim problemi yaşadığını belirtip öğretmen ile arasında geçen ilk diyalogu da şu şekilde aktarmıştır:

76-77 dönemi idi, gittim birinci sınıfa başladım.... Demek öğretmen yoklama yapıyor.... sordu bana;‘Soyadın ne?’ dedi. Ben zannettim ki ‘sola diyate nedir?’ [annenin ayakkabısı nedir?] diyor. ‘sola diya te’ yani ayakkabısı... yav valla dedim ‘sola diya min terlike’ [annemin ayakkabısı terliktir]. Bilmiyorum, hem çocuğum hem Türkçe bilmiyorum....Türkçe bilmediğimiz için ne sorduğunu da bilmiyorduk... (VE8)

Anadolu Lisesi 10. sınıfa devam eden ÖE5 kendini ifade edememe sorununu şu şekilde belirtmiştir:

...Şimdi mesela lavaboya gittiğimde sorun yaşıyo[r]dum. Yani söylemesini bilmiyo[r]dum... mesela dışarı çıkmak istediğimde ya da kantine gitmek istediğimde konuşamıyo[r]dum. Hiç konuşamıyo[r]dum. Ya da hani soruyu biliyo[r]dum, mesela sorunun cevabını biliyo[r]dum, işte parmak kaldırıyo[r]dum, hani... ya çözemiy[o]r[dum], söyleyemiy[o]r[dum], karşı tarafa iletemiy[o]r[dum istediğimi. (ÖE5)

Katılımcı öğrencilerden 17 yaşındaki ÖE6 ise aynı durumu "...okula başladığımızda anadilimizde [Kürtçe] eğitim alamadığımız için hem konuşmamızda azalma oldu hem de kendimizi daha iyi ifade etmemize mani oldu" ifadeleri ile dile getirmiştir. 15 yaşında olan ve lise 1. sınıf öğrencisi olan ÖE7 ise yaşadığı sorunu şu şekilde ifade etmiştir:

...ilkokula gittim hani Türkçeyi kekeleyordum, yani öyle konuşamıyordum. Yani orda beni çok etkiledi. Yani tüm arkadaşlarım falan ikinci üçüncü sınıfa gitti[ği] mizde Türkçe okumayı yazmayı biliyorlardı ben çok zorlanıyordum. Etkiledi o durum Ya anlamıyordum... iki üç kez söylemeleri gerekiyordu anlamam için, öyle yani. (ÖE7)

ii) Şiddet

Katılımcı öğrenci ve velilerin ağırlıklı bir bölümünün anadillerinin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı yaşadıklarını belirttikleri en yaygın sorunlardan bir diğeri ise şiddete maruz kalmak olduğu görülmüştür. Bu sorunu dile getiren katılımcılar baskı, yasak, dayak, alay konusu olma, hor görülme, ötekileştirilme ve dışlanma kavramlarını kullanmışlardır. Örneğin muhasebeci olan ve okula başladığı yıllarda Türkçe bilmediğini belirten VE5 "...‘Nasıl ö[ğ]renmiyorsun? Niye ö[ğ]renmiyorsun? Niye bilmiyorsun?’ tarzında. İlk başta dayakla ö[ğ]rendik. Ben şahsen dayakla ö[ğ]rendim ve hatta bunu çok git geller de yaşadık. Okula gitmemeyi bile aklıma koymuştuk..." ifadeleri ile yaşadığı şiddeti ve kendisinde yarattığı etkiyi dile getirmiştir. Benzer şekilde öğretmen olan VE6 da özellikle lise yıllarında Kürtçe konuştuğu için şiddete maruz kaldığını "...ben Erzurum'da liseyi okudum... arkadaşlarımız vardı, aramızda Kürtçe konuşurken bizi işte şikâyet ediyorlar, disipline veriyorlar, şiddete maruz kalıyorduk..." ifadeleri ile dile getirmiştir. 43 yaşındaki VE10 da öğrenciliğinin 1990'lı yıllara denk geldiğini ve o dönem baskı altında olduklarını belirtmiştir. Mahalle muhtarı olan VE12 de mahallesindeki öğrencilerin kendisine öğretmenleri şiddet nedeni ile şikâyet ettiğini "...Bizim mahalleliler, yani giden öğrenciler gelip bize şikâyette bulunuyorlar, ya işte biz işte pek fazla Türkçe bilmiyoruz yok öğretmen bize hakaret ediyor, dövüyor bizi 'niye tam iyice öğrenmeden geliyorsunuz niye Türkçeyi bilmiyorsunuz...' ifadeleri ile dile getirmiştir. Araştırmaya katılan

öğrencilerden ÖE2 ise kaldığı okul yurdunda Kürtçe konuştuğu için öğretmenden uyarı aldığını ve Kürtçenin yasaklandığını ifade etmiştir. Anadolu Lisesi 12. sınıf öğrencisi ÖE4 öğretmenlerinin karşısında Kürtçe konuşmadığını, arkadaşları ile sohbet esnasında anadili kullandığını belirtip gözlemlendiği bir sorunu “ ... bizim okulumuzda bir ara bahar şenliğimizde biri çıkıp Kürtçe şarkı söylemiştir. O zaman birkaç hoca vardı indirmişlerdi çocuğu. Zorla indirmişlerdi çocuğu... Kürtçe şarkı söyledi diye indirdiler onu. Bu oluyor...” şeklinde dile getirmiştir. 17 yaşındaki ÖE6 ise anadilini okulda kurallar ve yasal mevzuat gereği hiç konuşmadığını ve anadilinin kullanılmadığını belirtmiştir. 16 yaşındaki ÖK6 bir arkadaşının okulda Kürtçe konuştuğu için bir öğretmenin “...tepesine bindi, sus sen nasıl Kürtçe konuşursun diye” şeklinde müdahale ettiğini ve kendisinin o günden sonra okulda asla Kürtçe konuşmadığını söylemiştir. Mesleki ve Teknik Lise öğrencisi ÖK9 da bazı öğretmenlerinin Kürtçe konuşan arkadaşlarını terslediğini ve müdahale ettiğini belirtmiştir. Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencisi ÖE8 okula ilk başladığı yıl yaşadığı sorunu ve Türkçeyi nasıl öğrendiğini şu şekilde dile getirmiştir:

...bir gün öğretmen geldi sınıfa, o gün... bizi bir sınava tabi tutacaktı Türkçeyi hemen hemen çözebilme konusunda. İşte sıra bana geldi okumaya çalıştım, tam okuyamadım, ben de Zazaca... arkadaşşıma dedim ki; ‘Bu hoca ne diyor? Ben anlayamıyorum. Benle dalga mı geçiyor?’ Konuşuyordu anlayamıyordum. O sırada hoca kendi anadilimi konuştuğumu anladı, fark etti, enleme tokadı yapıştırdı. Tabi sert bir tokattı, yani afalladım. Anlayamadım, sonra bağıra çağıra öğretti. (ÖE8)

Katılımcı öğrenci ve velilerin bir bölümü, dil farklılıklarından kaynaklı okulda yaşadıkları şiddet probleminin bir boyutu olarak, Türkçeyi etkin kullanamadıkları ya da Kürtçe konuştukları için alay konusu olmayı, hor görülmeyi, dalga geçilmeyi ifade etmişlerdir. Kamuda işçi olarak çalışan VK2 yaşadığı bu durumu “Ben okulda Türkçe konuşuyordum ama... güzel bir dil, Türkçe dili kullanamıyordum. Dolayısıyla yaşadığım ortamda yani okul arkadaşlarıma alay konusu olabiliyorduk” şeklinde dile getirmiştir. VK2 bu durumun ağrına gittiğini, Kürtçenin çağdışı bir dil olduğunu düşünmeye başladığını aktarmıştır. 45 yaşındaki VK7 de okul yıllarında anadilini utandırdığı için hiç konuşmadığını belirtmiştir. Üç çocuk annesi olan VK8 çocukluğunda Türkçeyi bilmediği için arkadaşları tarafından hor görüldüğünü ve derslerde geri kaldığını söylemiştir. 16 yaşındaki ÖK8 ilkokula Ankara’da başladığını, orada konuşma şeklinden, şive farklılığından ve bazen kelimeleri yanlış telaffuz etmesinden kaynaklı arkadaşlarının kendisi ile dalga geçtiğini belirtmiştir.

Katılımcı öğrenci ve velilerin görüşlerinden dil farklılıklarından kaynaklı

okulda yaşanan şiddet probleminin diğer bir boyutu da ötekileştirilme ve dışlanmadır. Üniversite mezunu olan VK3 okul yıllarında Kürtçe konuştukları zaman öğrencilerin bir kısmının kendilerine “Kürtçü” dediğini belirtmiştir. İşletme sahibi olan VK6 “Yani kendi dillerini [Kürtçeyi] dile getirdikleri zaman kendi arkadaşlarından tepki aldıklarını, öfkeyle bakıldıklarını, arkadaşlıklarını kesmeye çalıştıklarını, dışlandıklarını bu tür duyguları birebir birbirlerine hissettirebiliyorlar” ifadelerini kullanmıştır. İlkokul mezunu üç çocuk annesi olan VK8 ise okulda yaşadığı dışlanmışlık duygusunun etkisini hala yaşadığını şu şekilde dile getirmiştir:

...arkadaşlarım [ile] ben Türkçe konuşmuyordum. Mesela onlar Türkçe konuşuyordu. Ben [Türkçe] konuşamayınca benimle konuşmuyordu. Onun ezikliğini onun şeyini yaşıyordum. Hani arkadaşlarım sanki beni dışlıyorlar gibi, öyle bir olgu oluştu bende. O işte o olgu o etki daha da daha da üzerimde var daha da var. O arkadaşlarım o küçüklüğümün tepkisi yani arkadaşlarımın bana tepki göstermeleri daha da üzerimdedir. (VK8)

Araştırmaya katılan öğrencilerden ÖE10 da okula ilk başladıklarında anadilinde konuşamadıkları için kendisini dışlanmış ve yabancı hissettiğini belirtip okula gitmek istemediğini belirtmiştir.

iii) Dil gelişiminin olumsuz etkilenmesi

Katılımcı öğrenci ve velilerin bir bölümünün anadillerinin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı yaşadıkları sorunlardan birinin ise dil gelişimlerinin olumsuz etkilenmesi olduğu görülmüştür. Bu sorunu dile getiren katılımcılar; Türkçeyi sağlıklı bir şekilde öğrenememe, okuldaki zamanın dil öğrenme ile geçmesi, anadilini önemsiz faydasız görme, anadilinde okuma yazmada güçlük çekme, Kürtçeyi konuşamama/unutma ifadeleri ile dile getirmişlerdir. Örneğin 52 yaşında ve şoför olan VE2 eğitimin anadilinde olmamasının Türkçeyi iyi bir şekilde öğrenmesinin önüne geçtiğini, kendisi gibi çevresinde de anadili Kürtçe olan bireylerin üniversiteyi bitirmiş olmalarına rağmen Türkçeyi düzgün kullanamadıklarını ifade etmiştir. 44 yaşında ve iki çocuk babası olan VE6 ortaokul ve lise eğitimini ilçede aldığını ve asıl dil sorunu ile o dönemde karşılaştığını söylemiştir. İlçede köyden farklı olarak sonradan öğrenilen Türkçenin sosyal ilişkilerde öncelikli dil olduğunu ve kendisinin Türkçeyi öğrenmek için çok fazla çaba sarf etmeye başladığını, dili kavramak ve geliştirmek için okuma yapmaya başladığını fakat sağlıklı bir şekilde Türkçeyi öğrenemediğini belirtmiştir. 43 yaşındaki VE8 ise anlamını bilmediği Türkçe birçok kelime ile karşılaştığını“... İnan ki ortaokulda bile, yani konuşuyoruz tamam, tamamı ile Türkçe[ye] hakim de olmuşuz ama anlamını bilmediğimiz bazı şeyler [var]... ortaokul üçte bilmediğimiz bazı kelimeler oluyor... bugün de bilmediğimiz bazı kelimeler

var...” ifadeleri ile dile getirmiştir. Öğretmen olan VE6 ise anadilinde eğitim almamasının Türkçe öğrenme ve kullanma sürecine etkisini şu şekilde ifade etmiştir:

Yani ben şimdi kendi anadilimi eğitim dili olarak almadığım için, dolayısıyla kendi anadilimi yetersiz bildiğim için diğer dilleri de yetersiz biliyorum. Yani ben öğretmenim, yirmi yıllık öğretmenim. Ders anlatırken mesela... zaman zaman işte Türkçeyi iyi kullanmadığım için, farklı cümle kullandığım zaman, bunu fark ediyorum. Hatta benim çocuğum... bunu fark edebiliyor. Yani diyor işte ‘baba sen bu cümleyi yanlış kurdun.’ ...bunun sebebi de şudur; benim kendi anadilimi eğitim dili olarak almış olsaydım dolayısıyla öğrendiğim ikinci dille üçüncü dile de katkı olacaktı...Yani onları [öğrenilen ikinci, üçüncü dili] daha iyi öğrenecektim. Daha, gramerini, dil yapısını, buna benzer özelliklerini daha iyi [öğrenecektim]... (VE6)

49 yaşında işçi bir katılımcı (VK2) eğitimde dil farklılığından kaynaklı içinde sürekli bir korku ve kaygı olduğunu, bunu aşmak için de Kürtçeyi önemsiz görüp Türkçeye yöneldiğini, yoğunlaştığını dile getirmiştir. Özel bir eğitim kurumunda eğitim danışmanı olan VK3 de yaşadığı sorunların yaşamına etkisini, dilleri, faydalı ve faydasız şeklinde kodlandığını ve kendisinin buna göre hareket ettiği şeklinde ifade etmiştir. 35 yaşındaki bir veli (VK6) ise bugün anadilini yazmakta ve okumakta sıkıntı çekmesinin nedeninin anadilinde eğitim almaması olduğunu ifade ederek, anadilinde eğitim almış olmayı istediğini belirtmiştir. Benzer şekilde VE1 de anadilinde eğitim almış olmayı ve anadilini çok üst düzeyde konuşabilmeyi çok istediğini ifade etmiştir.

Dil farklılıklarından kaynaklı, okulda yaşanan sorunlar arasında anadilini konuşamama ve anadilini unutma da belirtilmiştir. Özel bir şirkette yönetici olan VE7 okul yıllarında sisteme adapte olarak anadili olan Kürtçeyi kullanmadığını, anadilinin gerilediğini belirtmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerden 12. sınıf öğrencisi ÖE2 ilkokula ilk başladığı sene Türkçeyi hiç bilmediğini belirtmiş ve ilk başlarda yeni bir dil, yeni kelimeler öğrenmenin kendisini heyecanlandırıldığını ifade etmiştir. Fakat yeni bir dil öğrendikçe, yeni kelimeler öğrendikçe anadilinin unutulmasının kendisini üzdüğünü de söylemiştir. Aynı duyguyu paylaşan ÖK4 de “... ben ilerde Kürtçe eğitim vermeyi çok istiyorum. Şu an gördükten sonra anadilim kaybolmasın diye ben çok isterim... Kürtçe konuşmayı daha çok isterim. Çünkü annemden öğrenmişim, bunu da devam ettirmeyi istiyorum” ifadeleri ile görüşlerini dile getirmiştir.

İki çocuk annesi VK2 çocukluk yıllarında annesinin kendisi ile Kürtçe babasının ise Türkçe konuştuğunu belirtip, bu durumun nedenini ve kendi dil gelişimine etkisini şu şekilde ifade etmiştir.

Abim tek kelime Türkçe bilmiyordu... Okula başladığında abim o dönemler çok zorluklar çekiyor, hatta öğretmeninden dayak yiyor... Tabi babam bunu düşünememiş... böyle bir zorluklarla karşılaşacağını... O sıkıntılarını yaşamaması diye kızlarıyla Türkçe konuşmaya başlamış... Dolayısıyla evde iki dil konuşmaya başladım hem Türkçe hem Kürtçe. Ama bozuk bir Türkçeyle, Kürtçeyi de dolayısıyla mükemmel bir Kürtçe de değil... (VK2)

iv) Başarısızlık

Katılımcı öğrenci ve velilerin ağırlıklı bir bölümü, anadillerinin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı yaşadıkları sorunlardan birinin de başarısızlık olduğunu belirtmişlerdir. Bu sorunu dile getiren katılımcılar; eğitim başarısı için çocukları ile Türkçe konuşma, okul hayatında istenilen yere gelememe, okul programını geriden takip etme, başarıyı olumsuz etkileme ifadelerini sıklıkla kullanmışlardır. Örneğin esnaf ve üç çocuk babası VE11 “biz ve bütün çocuklarımız dâhil herkes bir sıfır, iki sıfır yenik başlıyor. Çünkü herkes ders işlerken biz düşüyoruz... ben kendi adıma söylüyorum ilkokul dördüncü sınıfa hatta beşinci sınıfa kadar benim okumam hece hece...” ifadeleri ile eğitime yenik başladığını belirtmiştir. 45 yaşında lise mezunu olan VE12 de Türkçeyi sonradan öğrendiğini, Kürtçe ile Türkçeyi karıştırdığını ve okula başlayınca da başarısız olduğunu belirtmiştir. Bu durumun nedeni olarak da bir taraftan Türkçeyi öğrenmeye çalışırken diğer taraftan dersleri çalıştığını belirtmiştir. Benzer şekilde 53 yaşındaki VE2 de Türkçeyi 12-13 yaşından sonra öğrendiğini belirterek eğitim gördüğü dili bilmeyen bir çocuğun 5-6 yılının eğitim dilini öğrenmekle geçtiğini, bu süreçte de zaten temel eğitimin bittiğini söylemiştir. Eğitime başladığı zaman öğretmeni, dersleri, anlatılanları anlayamadığını ve kendini ifade edemediğini belirten VE2 bu durumun başarısızlığa neden olduğunu belirtmiştir. Çocuklarının yasak ve baskıları hissettiğini, anladığını belirten 56 yaşındaki üç çocuk annesi bir veli (VK8) çocuklarının Türkçe okumakta zorlandığını, bu durumun da çocuklarının derslerinden geri kalmasına neden olduğunu ifade etmiştir.

Katılımcı veliler yaşanan sorunların eğitim ve okula dair görüş ve beklentilerine etkisine ilişkin, anadilinde eğitim şansına sahip olsalardı daha başarılı olacaklarını sıklıkla dile getirmişlerdir. 43 yaşında, yüksekokul mezunu bir veli (VE7) okulda Kürtçe düşünüp, Türkçe konuştuğunu bu durumun psikolojik etkileri olduğunu, eğitim dilinin Kürtçe olması halinde şu an yaşadığı hayatın çok farklı olacağını ve başarı oranını yükselteceğini ifade etmiştir. 42 yaşındaki erkek bir veli (VE5) ise “yani kesinlikle anadilinde eğitim görmediğimiz için... Türkçe eğitim gördüğüm için okul yaşantımda beklediğim yere gelmedim. Ben şuna inanıyorum; ben kendi anadilinde eğitim görmüş olsaydım belki şu an farklı bir yerde olurum. Çünkü benim bir iki yılım hep dil öğrenmeyle geçti” şeklinde dile getirmiştir.

Başarısızlık durumuna ilişkin İmam hatip lisesine giden ve okula başladığı yıllarda Türkçeyi hiç bilmediğini belirten ÖE8 şu ifadeleri kullanmıştır:

Vala yapamıyordum. Hiçbir şey yapamıyordum. Sadece anadili [Kürtçe] yani anadili tek konuşabiliyordum, Türkçe konuşamıyordum, anlayamıyordum, iletişim kuramıyordum. Derslerde başarısızdım, matematiği bile ikinci sınıfta çözmeye başladım, öyle Türkçe dersini hiç anlayamıyordum, zaten, metin okumalarını hiç yapamıyordum. Mesele Türkçeyi tam anlayamadığım için kitaplarda hatırlıyorum ana fikir ana düşünce konunun teması gibi... cümleler vardı, açıklamalarda onları yapamıyordum, anlamıyordum çünkü... benim anadilimde eğer ki ben ders görmüş olsaydım belki bugün daha iyi yerlerde olabilirdim. Lise bakımından daha da iyi olabilirdim diye düşünüyorum ki benim bu takıntım küçüklükten beri var. Kendimi bildim bileli birinci sınıfa başladığım günden beri kafamda yani. (ÖE8)

v) Okul/Eğitim sürecine dair olumsuz tutum gelişmesi

Katılımcı öğrenci ve velilerin bir bölümü de anadillerinin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı yaşadıkları sorunlar arasında okul/eğitim sürecine ilişkin olumsuz tutum geliştirme olduğunu belirtmişlerdir. Bu sorunu dile getiren katılımcılar; okula karşı olumsuz tutum geliştirme, yabancılaşma, öğretmenlere karşı olumsuz tutuma neden olma ifadelerini kullanmışlardır. Örneğin 35 yaşında ve üç çocuk annesi olan VK5 hem çocuklarının Kürtçeyi iyi konuşamamasının ve okul başarılarının düşük olmasının nedeni olarak çocuklarının okulunu ve eğitimini düşünerek onlarla sadece Türkçe konuşmaya başlamış olması olduğunu belirtip, devamında yaptığı açıklamada “Ben istiyordum mesela gitsin, başarılı olsun, her istediğini yani, derslerinde süper olsun. Herkes ister, her anne ister, baba ister ki evladı yani geleceği için çok iyi bir şey elde etsin. Ama istediğim olmadı. Benim mesela büyük kızım hiç okulu sevmedi” ifadelerini kullanmıştır. Üniversite mezunu VE6 okulu bilmediği, anlamadığı bir sürü kavram ve kelimenin olduğu sıkıntılı bir yer olarak algıladığını, okulun kendisi için çekici olmadığını, eğitim seviyesi ilerledikçe bu durumu daha derin hissettiğini ve okula yabancılaşma duygusunun güçlendiğini belirtmiş ve bu duruma ilişkin “...kendi anadilimi [Kürtçeyi]... eğitim dili olarak almış olsaydım... yaşama bakış açım... bendeki bilgi birikimi, derinlik ve buna benzer şeyler daha da farklı olurdu...” ifadelerini kullanmıştır.

Anadolu Lisesi dokuzuncu sınıfa giden bir öğrenci (ÖE7) dil farklılıklarının okul ve eğitim hayatını olumsuz etkilediğini, Türkçeyi konuşamadığını, kendini ifade edemediği ve okula gitmekten nefret ettiğini belirtmiştir. “Derslerden soğudum, gitmek istemedim” şeklinde yaşadığı sorunun eğitim ve okul hayatına

etkisini dile getiren 12. sınıf öğrencisi (ÖE10) ise arkadaşları ile Kürtçeyi rahat konuşabilmesi durumunda okulda kendini yabancı hissetmemiş olacağını da vurgulamıştır.

Anadilin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı yaşanan sorunların duygu durumuna etkisine dair bulgular

Katılımcılardan anadillerinin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı yaşadıkları sorunların duygu durumuna etkilerine ilişkin ulaşılan alt temalar Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. Öğrenci ve velilerin dil farklılıklarından kaynaklı yaşadıkları sorunların duygu durumuna etkilerine ilişkin ulaşılan alt temalar

Ana Tema: Duygular		
Alt Tema	Anahtar Kelime/İfadeler	Katılımcı
Kaygı	kötü hissetme	ÖE5, ÖK4, ÖK5
	imkânları elinden alınmış hissetme	ÖK5
	hissettiği duyguyu anlamlandıramama	ÖE4, ÖE7
Korku	engellenmiş, baskı altında hissetme	VK8, VE8, ÖK8, ÖK9
	korkma	VK1, VE8
Öfke	nefret etme	ÖE8
	Öfkelenme	VE10, VE12
Utanç	utanma ve sikkincilik duyma	VK7, VE7
Üzüntü	üzüntü duyma	VK1, VK7, VE3, VE12, ÖE2, ÖK8
	aşağılanmış, küçümsenmiş hissetme	VK2, ÖK8
	alay edilmiş hissetme	VK2
Yalnızlık	dışlanma, ötekileştirme, yabancılık hissetme	VK2, VK3, VK6, VK8, ÖE8, ÖE4, ÖK8
Yetersizlik	kendini ifade edememe	VK3, VK5, VE4, VE5, VE6, VE7, VE8, VE12, ÖK8
	eziklik hissetme	VE6, VE7, VE11, ÖE9
	kendini cahil, tembel ve beceriksiz hissetme	VK2, ÖE5
	eksiklik duyma	VK3
	özgüven eksikliği hissetme	VE7

Tablo 9 incelendiği zaman katılımcı veli ve öğrencilerin anadillerinin eğitim dillerinden farklı olmasından dolayı yaşadıkları sorunlar karşısında hissettikleri duygulara ilişkin ulaşılan alt temalar; kaygı, korku, öfke, utanç, üzüntü, yalnızlık ve yetersizlik duyguları olmuştur.

Kaygı alt temasına ilişkin katılımcılar soruya ilişkin görüşlerini açıklarken kötü hissetme, imkânları elinden alınmış hissetme, hissettiği duyguyu

anlamlandırılmama ifadelerini kullanmışlardır. Korku alt temasına ilişkin engellenmiş, baskı altında hissetme, korkma; öfke alt temasına ilişkin nefret etme, öfkelenme; utanç alt temasına ilişkin utanma ve sikkilik duyma; üzüntü alt temasına ilişkin üzüntü duyma, aşağılanmış, küçümsenmiş hissetme, alay edilmiş hissetme; yalnızlık alt temasına ilişkin dışlanma, ötekileştirilme yabancılaşma hissetme; yetersizlik alt temasına ilişkin ise kendini ifade edememe, eziklik hissetme, kendini cahil, tembel ve beceriksiz hissetme, eksiklik duyma ve özgüven eksikliği hissetme ifadelerini kullanmışlardır. Örneğin emekli ve üç çocuk annesi olan VK1 özellikle ortaokul ve lisede Kürtçe konuşamadıklarını, anadillerini konuşmaktan korktuklarını, bu durum karşısında da üzüldüklerini belirtmiştir. 49 yaşında ve lise mezunu olan VK2 ise soruya şu şekilde yanıt vermiştir:

Kendi açımdan, çok kötü aşağılanmış, küçümsenmiş biri olarak dışlanmış biri olarak hissettim. Çok kötü bir duygu. Çünkü ben eve geldim ağlıyordum. Mesela subayın, subay kızları... 'Baban ne iş yapıyordu?' dediklerinde ben... hani Kürtçeyle Türkçe arasında cevaplar veriyordum. Mesela onlar Türkçe sordukları zaman ben Kürtçe cevap veriyordum. Kelime anlamına bunlar gülüyorlardı. Şimdi böyle olduğu zaman çok kötü oluyordum. 'Ben çok cahilim!', 'Ben hiçbir şey bilmiyorum!'... Benimle alay ediyorlar gibi hissettim yani. (VK2)

Girdiği ortamda aynı dili konuşmadığı zaman kendini öteki gibi hissettiğini belirten VK3 iletişim kopukluğu yaşadığını, karşısındakini anladığını fakat konuşamamanın eksikliğini fazlasıyla hissettiğini belirtmiştir. VK3'e benzer şekilde ilkokul mezunu VK5 de "...anlıyorsun ama karşındakine anlatamıyorsun..." diyerek yaşadığı ifade edememe haline dikkat çekip bu durumun da sağır, lal, dilsiz hissettirdiğini söylemiştir. Anadilinde kendini, benliğini hissettiğini söyleyen 47 yaşındaki ve okula gitmemiş olan VE4 "...sen [araştırmacıya] şimdi Kürtçe konuşsaydın çok daha iyi anlatırdım, cevap verirdim" sözleri ile kendini tam olarak ifade edemediğini belirtmiştir. 44 yaşındaki VE6 ise yaşadığı duyguyu psikolojik eziklik olarak tanımlamıştır. Sorunlar karşısında yaşadığı duyguları kendini ifade edememe, sıkılma şeklinde belirten VE7 yaptığı açıklamanın devamında "Yav tabi o dönem özgüven eksikliği vardı... Çünkü her taraf çok yoğun Türkçe konuşuyor. Siz Türkçe konuşuyorsunuz ama sizin aslında işte yarım yamalak konuştuğunuz bir dil [Türkçe] ve bu da hani konuşurken utanma biraz daha sıkılganlık ne bileyim kendini ifade edememe..." şeklinde duygularını dile getirmiştir. Memur ve dört çocuk babası olan VE8 de okul yıllarında üzerinde sürekli bir baskı ve korku hissettiğini söylemiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerden ÖE2 anadilini konuşamaması ile ilgili olarak yaşadığı duyguyu "Yani bu durum beni üzüyor. Yani insanın anadilini

konuşamaması, orda [okulda] anadilini konuştuğu zaman [olumsuz] tepki alması, insanı üzüyor tabi” şeklinde ifade etmiştir. Okula ilk başladığı yıllarda hiç Türkçe bilmediğini belirten ÖE5 yaşadığı sorunlar karşısındaki duygularını “Valla o an [ilkokul başlangıcında] hoca hiçbir şekilde yani arkadaşların birçoğu biliyo[r] du, ben de bilmiyo[r]dum. Hani kendimi ne biliyim böyle kötü hissediyordum. Tembel olduğumu düşünüyordum. Beceriksiz yani bi[r]şey anlamaz olduğumu düşünüyö[r]dum o zaman” şekilde dile getirmiştir. Sorunlar karşısındaki duygu halini tam olarak anlamlandıramadığını belirten ÖE6 bu durumu “Bi[r]şey hissedemiyordum. Daha doğrusu anlam veremiyordum buna. Sonuçta bizim bir anadilimiz var, bu anadilini konuşmalıyız. ... bilmiyorum bi[r]şey hissedemiyordum ya da ne hissettiğimi bilmiyordum, anlamlandıramıyordum. Anadilimizi konuşamıyoruz rahat rahat” şeklinde ifade ederken, benzer şekilde ÖE7 de “Böyle bir pişmanlık duygusu gibi bir şey, böyle ama hani tam hangi duygu bilmiyorum...” şeklinde belirtmiştir. Öğretmeni tarafından daha önce fiziksel şiddete maruz kaldığını aktaran ÖE8 o an yaşadığı duyguları; “Nefret, o şahsa karşı nefret. Sonra dil konusunda da çözemiyordum, bir bunalım içindeydim. Sonuçta sadece anadili biliyorum, kalkıp başka bir dil öğretmeye çalışıyorlar, bana yabancı geliyordu, kabullenemiyordum” şeklinde dile getirmiştir. Yine daha önce İstanbul’da anadilini konuştuğu için sözlü ve fiziksel saldırıya maruz kaldığını belirten ÖE8 o ana ilişkin duygularını da şu şekilde belirtmiştir:

O an dışlanmış hissettim. Aslında ya karşımdaki insanlar hiçbir şey bilmiyordur dedim ya da karşımdaki insanlar bizi kabul etmiyor diye düşündüm yani, ya kabul etmiyorlar ya da hiçbir şey bilmiyorlar... yani bazen Türkçeyi konuştuğumuzda dahi iletişim kuramıyoruz. Ya bu kişinin çıkarlarına gelmiyordur. Yani işine gelmiyordur ya da zaafından ön yargısından dolayı oluyor. Tabi Türkçeyi kullandığımız halde iletişim kuramıyoruz. (ÖE8)

16 yaşındaki ÖK4 ise yaşadığı duygu durumunu “Tabi insan kendini kötü hissediyor. Çünkü sen bi[r] dil biliyorsun ama karşıdaki o dili bilmiyor, biliyor olsa bile konuşmak istemiyor seninle ve biraz kendini dışlanmış da hissediyorsun” şeklinde ifade etmiştir. 12. sınıf öğrencisi ÖK5 ise sorunlar karşısında yaşadığı hislerini “Oan böyle bütün imkânların elinden alınmış gibi hissediyorsun” şeklinde dile getirmiştir. 12. sınıf öğrencisi ÖK9 da okul yıllarında dil farklılıklarından dolayı herhangi bir sorun yaşamadığını fakat kendisini engellenmiş hissettiğini “...engellenmiş gibi hissettim. Sanki Kürtçeyi bize yasaklamışlar da Türkçeyi zorunlu bir hale getirmişler. İlla Türkçe konuşacakmışsınız gibi bir duygu veriyordu bana ilköğretimde. Ezilmiş gibi hissediyorduk, konuşamadığımız için anadilimizi...” şeklinde ifade etmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerden ÖK8 okulda doğrudan bir sorun yaşamadığını fakat sürekli dil farklılıklarından dolayı kendini baskı altında hissettiğini belirtmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerden

ÖK1 dil farklılıklarından kaynaklı okulda herhangi bir sorun yaşamamış olduğunu belirtmesine karşılık sürekli sorun yaşama korkusunu taşıdığını belirtmiştir.

Dil farklılıklarından kaynaklı okulda yaşanan sorunların çözümüne dair bulgular
Katılımcılardan anadillerinin eğitim dilinden farklı olmasından kaynaklı yaşadıkları sorunların eğitim bağlamında çözümü hakkındaki görüş ve beklentilerine ilişkin ulaşılan alt temalar Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. Öğrenci ve velilerin dil farklılıklarından dolayı yaşadıkları sorunların eğitim bağlamında çözümü hakkındaki görüş ve beklentilerine ilişkin ulaşılan alt temalar

Ana Tema	Çözüm beklentisi	
Alt Tema	Anahtar Kelime/İfadeler	Katılımcı
Anadilinde eğitim	Kürtçe anadilinde eğitim olmalı	VE5, VE8, VK2, VK5, ÖE4, ÖE5, ÖK2
	Kürtçe eğitim/okul olmalı	VE3, VE6, VE7, VE8, VE9, VE12, VK3, VK4, VK6, VK8, ÖK3,
	Kürtçe ve Türkçe iki dilli eğitim olmalı	VK5, ÖK6
Örgün eğitim içinde anadili öğretimi	Kürtçe seçmeli ders olmalı	VK3, ÖE3, ÖE9
Yaygın eğitim içinde anadili öğretimi	Kürtçe kurslar yaygınlaştırılmalı	ÖK6, ÖK9, ÖE8
	Etüt merkezleri açılmalı	ÖK7

Tablo 10 incelendiği zaman katılımcı veli ve öğrencilerin anadillerinin eğitim dillerinden farklı olmasından dolayı yaşadıkları sorunların eğitim bağlamında çözümüne ulaşılan alt temalar anadilinde eğitim, örgün eğitim içinde anadili öğretimi ve yaygın eğitim içinde anadili öğretimidir. Katılımcıların ağırlıklı bir bölümü Kürtçe anadilinde eğitim olmalı, Kürtçe eğitim/okul olmalı, Kürtçe ve Türkçe iki dilli eğitim olmalı ifadeleri ile anadilinde eğitim ile sorunun çözümüne yönelik beklentilerini dile getirmişlerdir. Örgün eğitim içinde anadilinde öğretime yönelik de katılımcıların bir bölümü Kürtçe seçmeli ders olmalı ifadesini kullanmışlardır. Yaygın eğitim içinde anadili öğretime ilişkin ise katılımcıların bir bölümü Kürtçe kursların yaygınlaştırılması ve etüt merkezlerinin açılması ifadelerini kullanmışlardır. Örneğin Kürtçenin eğitimde yer alması ile sorunun çözülebileceğine dikkat çeken katılımcılardan VK8 konuya ilişkin görüşünü “Ancak Kürtçe okulların açılmasıyla... bu sorun çözülür. Yoksa başka da hiçbir [şekilde] çözülmez. Yani daima Kürt halkı eksik kalacaktır, yani okuma bilgi yönünden, eğitim yönünden... Ancak okulların Kürtçe okulların açılışı ile çözülebilir” şeklinde dile getirmiştir. Farklı dilleri konuşan kişiler

arasında makasın devasa bir şekilde açılmakta olduğunu belirten VE6 ise bu farkların kapatılmasında, okulun yaşamsal değerde olduğunu ve Kürtçe eğitimin şart olduğunu ifade etmiştir.

“Bugün milyonlarca Türk insanımızın Almanya’da, hem Almanca hem de anadilinde eğitim görüyor” ifadelerini kullanan bir veli (VE8) “Biz de Türkçenin yanında Kürtçe eğitim görseydik, daha ilerlemiş olmaz mıydık?... Türkçenin yanında Kürtçe eğitim dili olsaydı, anadilimizin eğitimini almış olsaydık bu kadar sıkıntı çeker miydik?” sorularını sorarak anadilinde eğitimin olması durumunda hem kendileri hem de gelecek nesiller için daha iyi olacağını ve bu kadar sorunun yaşanmayacağını dile getirmiştir. Herkese kendi anadilinde eğitim verilse sorunun çözüleceğini ifade eden VK3 de bir öğretmenin anadilinde verdiği bir derse ilişkin yaşantısını “...bence okullarda yarı Türkçe yarı Kürtçe dersler yapabilirler, bu şekilde olabilir. Mesela bi[r] keresinde biyoloji hocamız mitoz bölünmeyi Zazaca anlatmıştı ve çok güzeldi iyi de anladım” şeklinde dile getirmiştir. Kürtçenin küçümsenecek bir dil olmadığını belirten VE3 Devletin Güneydoğu’da Kürtçe okullar açması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye’nin mozaik bir ülke olduğunu söyleyen VE7 ise Türkçenin yanında eğitim dilinde Kürtçenin de olması gerektiğini, bunun için uygun müfredatın, kitapların, öğretmenlerin de olması gerektiğini belirtmiştir. VK5 eğitimde Kürtçenin de olması gerektiğini belirterek bunun çocukların iş yaşantılarına, kendi kariyerlerini, kendi karakterlerini artıracığına inandığını belirtmiştir.

Birçok arkadaşının Kürt olmasına rağmen Kürtçe bilmediğini belirten ÖK5 “Eğitimde de kendi dilimde konuşursan daha iyi olurdu ki bütün arkadaşlarım da Kürtçe öğrenirdi...” şeklinde düşüncelerini söylemiştir. Tahsilini baştan yapabilseydi kesinlikle anadilinin olduğu okulda eğitim görmeyi istediğini belirten ÖK6 anadilinde eğitim ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının da desteği ile kurslar açılması gerektiğini belirtmiştir. Benzer şekilde ÖK7 de etüt merkezleri açılarak dil eğitimi başlaması durumunda sorunun çözüleceğine inandığını söylemiştir. Anadilinde eğitim alması gerektiğini belirten ÖE2 anadilinde yazı yazabilmenin kendisini mutlu edeceğini ve bunun da kendisi açısından yeterli olduğunu dile getirmiştir. Kürtçe eğitim görmek istediğini ifade eden ÖK4 Türkçe dil anlatım dersi gibi Kürtçe dil bilgisi kurallarının da Kürtçenin kaybedilmemesi için görülmesi gerektiğini söylemiştir. Anadilinin okul dışında haftanın belli günlerinde verilmesi gerektiğini belirten ÖE8 soruya şu şekilde cevap vermiştir:

...ben Zaza’yım, arkadaşım Kürt’tür, başka bir arkadaşım Türk... yani üçümüz aynı sınıfta seçmeli ders olarak mesela ben Zazaca, o Kürtçe, o Türkçe seçmeli dersini mesela isterse bu bazı sorunlara yol açabilir. Ama benim şahsımda Zazaca okul içerisinde değil de binevi mesela... dersane gibi ders veriliyor ya

okul dışında, bence bu seçmeli derslerin de öyle verilmesi gerekir. Dershane gibi okul dışında haftanın belli günlerinde belli saatlerinde verilmesi gerekir... (ÖE8)

Tartışma

Diyarbakır ilinde anadili Kürtçe olan öğrenci ve velilerin okul ortamında yaşadıkları sorunların çözümlenmesini amaçlayan bu araştırmada öğrenci ve velilerin gündelik yaşamlarında dil kullanımları, dil farklılıklarından kaynaklı eğitim öğretim hayatlarında yaşadıkları sorunlar, bu sorunların duygusal etkileri ve yaşanan sorunlara dair çözüm beklentileri ele alınmıştır. Çalışma verileri 2015 yılı Mayıs ve Haziran ayında Diyarbakır merkez ilçelerinde ortaöğretim kurumuna devam eden 20 öğrenci ve en az bir çocuğu ortaöğretime devam eden 20 veli ile yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrenciler ve veliler Kürtçeyi (Kurmancca ve Zazaca) anadilleri olarak kabul etmektedir. Eğitim Sen'in 2011 yılında eğitimde anadilinin kullanımına ilişkin halkın tutum ve görüşlerini inceleyen araştırmasında da araştırmaya katılan 781 kişiden 108'i anadillerinin Kürtçe (Kurmancca ve Zazaca), olduğunu belirtmiştir. Anadilinin ne olduğu ve nasıl belirlendiğine yönelik farklı tanımlamalar (Korkmaz, 1992; Aksan, 2000; Breton, 2007; Aydın ve Çıkrıkçı, 2012; Özsoy, 2012; Turan, 2012) bulunmakla birlikte bu tanımlamaların büyük bir kısmında yakın çevreden (aile, sosyal çevre) öğrenilen ilk dil vurgusu öne çıkmaktadır. Araştırmada da katılımcıların ağırlıklı olarak anadillerini bu bağlamda tanımladıkları görülmüştür. Bu durum tek kimliğe dayalı ulus devlet anlayışı üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nde geçmişten günümüze kadar uygulanan tek dillileştirme politikalarına (Eğitim Sen, 2004; Coşkun vd., 2010; Çiçek, 2010; İnal, 2012) karşı Kürtçenin anadili olarak kabul edilmeye devam ettiğini göstermektedir.

Katılımcıların hepsi biri Kürtçe diğeri Türkçe olmak üzere en az iki dil bilmektedir. Buna göre araştırmaya katılanların tamamı çok dillidir. Bu sonuç ilgili alanda yürütülen ve Diyarbakır'da insanların büyük bir kısmının çok dilli olduğu sonucuna ulaşan çalışma ve araştırmalar (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965; Çağlayan, 2014) ile örtüşmektedir. Fakat çok kültürlü ve çok dilli toplumsal gerçeklik eğitimde izlenen mevcut dil politikaları ile çelişmektedir (Eğitim Sen, 2004). Türkiye'de yerel ve bölgesel dillerde eğitim ve öğretimin önünde anayasal engel bulunmaktadır. Her ne kadar 2012 yılında yapılan yasal değişiklikle ortaokul seviyesinde öğrencilere "Yaşayan Diller ve Lehçeler" kapsamında Kürtçe seçmeli ders hakkı tanınmış olsa da Kürtçe, eğitim sisteminde anadil olarak kabul edilmemektedir. Çiçek'in (2010) belirttiği üzere seçmeli ders uygulaması tek başına Kürtçe için güvenli bir gelecek sunmamaktadır.

Araştırmaya katılan öğrenci ve velilerin, anadillerinde anlama ve konuşma becerileri açısından kendilerine ilişkin yeterlilik algılarının yüksek olduğu, okuma ve yazma becerilerine ilişkin ise düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim Sen'in (2011) yaptığı çalışmada da anadilini Türkçe dışında bir dil (Kürtçe, Arapça, Balkan ve Kafkas dillerinden biri) olarak tanımlayan katılımcılarda "anadilimi anlıyor ve konuşuyorum ama yazamıyorum" diyenlerin oranının % 72,7 olduğu görülmüştür. Anadilinde okuma ve yazmada bireylerin kendilerini yetersiz görmelerinin en önemli nedeni, Kürtçenin eğitim öğretim dili olmaması gösterilebilir. Eğitim Sen (2011) anadilinde okuryazarlık için eğitimde anadiline yer verilmesinin şart olduğunu, anadili Türkçe olmayanlardan Türkçe eğitim görenlerin ancak % 25'inin bunu başarabildiğini belirtmektedir. Araştırmada öğrencilerin anadilinde anlama, konuşma ve yazma becerilerine ilişkin yeterlilik algılarının velilere oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç kuşaklar arasında anadili kullanımının giderek düştüğü bulgusu ile uyumsuzdur. Bunun nedenleri arasında genç kuşaklarda okuma yazma düzeyinin daha yüksek olması, Kürtçe yazılı ve görsel materyallerin geçmişe oranla kısmen artmış bulunması, kuşak farklılığından kaynaklı öğrenci ve veliler arasında yeterlilik algı ve beklentilerinin benzer olmaması, dil farklılıklarından kaynaklı sorunlara ilişkin yaşam deneyimlerinin aynı olmaması gösterilebilir.

Araştırma sonuçlarına göre aile içinde anne ve babalar arasında ağırlıklı olarak kullanılan iletişim dili Kürtçe, çocuklar arasında ise Türkçedir. Bu durum kuşaklar arasında ev ve aile ortamında dil kullanımındaki farklılığı ortaya koymaktadır. Ev içinde ve aile ortamında iletişim dili olarak yeni kuşaklarda Kürtçe yerini Türkçeye bırakmaktadır. Eğitim Sen'in (2011) yürüttüğü çalışmada genç kuşakların anadilinde konuşabilme oranlarının gerilediği sonucuna ulaşılmıştır. Türkçe dışında bir anadile sahip olan velilerin iletişimde anne ve babayla %72 oranında "çoğu zaman" veya "her zaman" anadilini kullanırken, eşle %49,5, çocuklarla %27 oranında anadilini kullandığı görülmektedir (Eğitim Sen 20011). Çağlayan'ın (2014) "Aynı Evde Ayrı Diller" başlığıyla yayınlanan çalışmasında da bu duruma dikkat çekildiği, aksine bir etki ile büyükanne ve büyükbabaların torun hatırına Kürtçe öğrendikleri durumların da yaşandığı belirtilmektedir. Erbaş'ın (2010) 1996 yılında Mersin'de anadili Kurmanç diyalektinden olan kişiler ile yaptığı saha araştırmasında, görüşülen kişiler ile anneler arasında resmi dili bilmeyenlerin oranında on kat fark olduğunu (annelerde resmi dili bilmeme oranı on kat daha fazla) belirtmiştir. Bununla birlikte Erbaş (2010) annelerin yarısından fazlasının günlük yaşamda idare edebilecek kadar Türkçe bildiklerini de belirtmektedir. Günümüzde genç kuşaklarda anadili kullanım oranının hızla düşmesinin nedenleri arasında kapitalizmin küreselleşme evresindeki gelişmelerin etkileri gösterilebilir. Cumhuriyet tarihi boyunca

uygulanan tek dillileştirme politikalarına rağmen varlığını korumayı başaran Kürtçenin, küreselleşmenin çok yönlü etkileri (teknoloji, medya, ulaşım, popüler kültür, ulusüstü kurumlar, yerleşme, kentleşme vd.) karşısında geleceğinin belirsiz olduğu söylenebilir. Siyasal ve hukuksal açıdan herhangi bir güvencesi olmayan Kürtçe, Hasanpur'un (2005) belirttiği üzere, piyasa ekonomisine dayalı düzenleyici güçlere karşı direnmekte zorlanmaktadır. Öpengin'in (2010, 32) belirttiği gibi, "ekonomi alanlarının dillerle olan mevcut muamelesi, Kürtçeye hemen hemen hiç insani sermaye değeri sağlamamaktadır". Bu durumun insanları hızla egemen konumdaki dilleri kullanmaya yönlendirdiğini ifade eden Öpengin (2010, 32-33), son dönemde politik olarak yükselen bilinçlenmenin anadilini öğrenme ve kullanma konusunda olumlu bir farkındalık yaratmasına karşılık anadilinden kopuşun devam ettiğini de belirtmektedir.

Katılımcıların büyük bir bölümü geçmişten günümüze günlük yaşamda anadilini kullanma düzeylerinde değişiklik olduğunu belirtmişlerdir. Bu değişikliğin yönüne ilişkin ise üç farklı görüş söz konusudur. Bu görüşler tüm katılımcılardan elde edilen verilerin ağırlık sırasına göre "anadili kullanımında azalma, kötüleşme ve/veya gerileme oldu", "anadilimi kullanımında bir dönem azalma, kötüleşme ve/veya gerileme daha sonra artış, iyileşme ve/veya gelişme oldu", "anadili kullanımında artış, iyileşme ve/veya gelişme oldu" şeklindedir. Geçmişten günümüze yaşamlarında anadili kullanımlarında azalma, kötüleşme ve/veya gerileme olduğu yönündeki görüşlerde zaman ve mekân vurgusu ön plana çıkmaktadır. Türkçenin günlük yaşamda görünürlüğü giderek artmıştır. Kırdan kente, doğudan batıya göçün günlük yaşam ilişkilerinde Kürtçenin yerini Türkçeye bırakmasında etkisi söz konusudur. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) tarafından 1996 yılında yayınlanan araştırma raporuna göre, Diyarbakır şehir merkezinin nüfusu 1990 yılında 381.144 kişi iken 1996'da bu sayı 822.832 kişiye ulaşmıştır. 5-6 yıl gibi kısa bir sürede Diyarbakır merkeze göç eden nüfus kendini ikiye katlayarak % 115 artmıştır (TMMOB, 1996).

Anadilinin günlük yaşamda kullanımında yaşanan "azalma, kötüleşme ve/veya gerilemenin" nedenleri ile ilgili olarak alanyazın incelendiği zaman Coşkun vd. (2010) yürüttükleri araştırmaya ait tüm bulgularda okul tecrübelerinin dilsel açıdan eksiltici olduğu görülmüştür. Çağlayan (2014) da eğitim ile birlikte kentleşmenin eksiltici etkisine dikkat çekerek, özellikle okumuş ve Türkçe kullanımı gerektiren işlerde çalışan ikinci kuşak ebeveynlerin dil (ve kültür) aktarımında, kendilerinden önceki kuşaklarla sonrakiler arasında köprü rolünü tam olarak oynayamadıklarını belirtmektedir. Ulus devletlerin 19. yüzyıldaki kuruluş ilkelerinden olan dilde "standardizasyon" diğer bir ifade ile egemen dilin tek dil olarak yaygınlaştırılmasına dönük politikalarına egemen olmayan diller üzerinde eksiltici bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Sadoğlu,

2002; Anderson, 2004; Aktoprak, 2010; Ives, 2011; Eğitim Sen, 2012; Deutscher, 2013). Cumhuriyet tarihinde de 1924'ten günümüze ulus devlet temelinde tek dil politikalarının geliştirildiği ve bu politikaların Türkiye'deki diğer diller üzerinde eksiltici etkisi olduğu görüşü çok sayıda araştırmacı tarafından dile getirilmiştir (Kirişçi ve Winrow 1997; Sadoğlu, 2002; Çapar, 2006; Coşkun vd., 2010; Yeğen, 2011; Hasanpour, 2012; İnal, 2012; Beşikçi, 2014; Çağlayan, 2014). Bu politikaların diller üzerindeki eksiltici etkisini UNESCO'nun yürüttüğü çalışma ortaya koymaktadır. UNESCO'nun "Tehlike Altındaki Diller Atlası" verilerine göre Türkiye'de 15 dil yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Yine Eğitim Sen (2011: 64) tarafından yürütülen çalışmada da "Türkiye'nin kültürel ve insani değerlerinin önemli öğelerinden olan Türkçe dışındaki anadillerinin, tek kuşakta % 17 azaldığı" belirtilmektedir.

Anadilinin günlük yaşamda kullanımındaki "artış, iyileşme ve/veya gelişmenin" nedenlerine ilişkin ise alanyazında 20. yüzyılın özellikle son çeyreği egemen kimliğe dayalı ulus tahayyülüne karşı gelişen mücadeleler, Avrupa Birliği'nin gelişip güçlenmesi ve azınlıklara yönelik alınan kararlar, tek bir kimliğe dayalı ulus devlet algısının aşınmaya başlaması gösterilebilir (İnal, 2012; Darder, 2010; Sadoğlu, 2002). Türkiye'de ise bu değişimin 1990'lı yıllar ile etkisini göstermeye başladığı, Kürtçe üzerindeki yasakların kalkmaya, anadilinde eğitim talebinin güçlendiği, Kürtçe öğretilen özel kursların, yayın yapan televizyon ve radyo kanal ve programlarının, gazete, dergi ve kitapların yaygınlaştığı, kamu kurum ve kuruluşları ile kamusal alanlarda Kürtçe konuşma önündeki yasak ve baskıların esnetildiği, üniversitelerde Kürt dili üzerine bölümler açıldığı, ortaokuldan itibaren Kürtçenin seçmeli ders olarak eğitim sistemine girdiği, Kürtçenin kamusal alanda daha görünür olmaya başladığı ve tüm bunlarla birlikte yaşanan politizasyon ve bilinçlenme ile birlikte Kürt kimliğinin ve dilinin daha çok sahiplenilmeye başladığı birçok ailede anadilinin kullanımı ve çocuklarına aktarımı konusunda bir duyarlılığın oluştuğu ifade edilebilir (Kirişçi ve Winrow, 1997; McDowall, 2004; Coşkun vd., 2010; Öpengin, 2010; Ersanlı, 2012; İnal, 2012; Güneş, 2013; TBMM, 2013; Çağlayan, 2014; Nuri Fırat, 2015).

Araştırma kapsamında anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin okul hayatlarında yaşadıkları beş temel sorun bulunmaktadır. Bunlar; iletişim problemi, şiddet, dil gelişiminin olumsuz etkilenmesi, başarısızlık ve okul/eğitim sürecine dair olumsuz tutum gelişmesidir. İletişim sorunu ağırlıklı olarak kendini ifade edememe ve öğretmeni anlamama şeklinde ve eğitim öğretim sürecinin ilk yıllarında yaşanmaktadır. Bu problem hem eğitim öğretim sürecinin hem de yaşamın ilerleyen aşamalarında da etkisini sürdürmektedir. Alanyazında yürütülen çalışma ve yapılan belirlemelerde benzer sorunlar sıralanmaktadır (Coşkun vd., 2010; Freire, 2010; Malone, 2011; Cortesao, 2012; Cummins, 2013;

Mohanty; 2013; Skutnabb-Kangasi 2013; Çağlayan, 2014). Çağlayan (2014) ile Coşkun vd. (2010), iletişim ve diyalog sorunu nedeni ile öğrencilerin derslerde genelde susmak zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Deniz Fırat'ın (2015) çalışmasında da okula başladığı dönemde anadili Kürtçe ya da Arapça olan öğrencilerin iletişim problemleri yaşadıkları ve kendilerini ifade edemedikleri belirtilmektedir. Sincar (2015) da çalışmasında anadili eğitim dilinden farklı olan öğrencilerin öğretmenlerini anlayamama ve okulda kendini ifade edememe problemi yaşadıklarını belirtmektedir.

Katılımcı öğrenci ve velilerin dil farklılıklarından kaynaklı olarak okul hayatlarında baskı, yasak, dayak, alay, hor görme, ötekileştirme ve dışlama şeklinde hem fiziksel hem de psikolojik şiddete maruz kaldıkları çok sayıda deneyim söz konusudur. Türkiye'de yürütülen diğer araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir (Coşkun vd., 2010; Beltekin, 2014; Deniz Fırat, 2015; Sincar, 2015). Coşkun vd. (2010) tarafından yürütülen çalışmada da katılımcıların çoğunluğunun Türkçeyi az bildiği ya da söylenenleri anlayamadığı için fiziksel şiddete maruz kaldıklarını aktardıkları belirtilmektedir. Benzer şekilde Deniz Fırat'ın (2015) çalışmasında da anadili eğitim dilinden farklı olan katılımcıların anadillerini konuştukları için okulda dayak, psikolojik baskı, sınıf işlerini yaptırma, aç bırakma vb. şekillerde cezalandırıldıklarına dair bulgular yer almaktadır. Sincar (2015) ise araştırmasında bazı öğretmenlerin iletişim kurabilmek için öğrencilerin sınıf içinde anadilinde konuşmayı yasakladığını ifade etmektedir. Beltekin'in (2012) araştırmasında ise katılımcılar 1960'lı ve 70'li yıllarda öğrencilerin anadillerini konuşmalarının sadece okulda değil okul dışı alanlarda da yasaklandığını ve ceza olarak sıklıkla dayığa başvurulduğunu belirtmişlerdir. Yurtdışında yapılan çalışmalarda da benzer deneyimler söz konusudur. Albo (2011) Bolivya'da 1982 yılına kadar, Quechua ve Aymara başta olmak üzere 34 yerli gruptan birine mensup çocukların okullarda İspanyolca yerine kendi anadillerini konuştuklarında cezalandırıldıklarını ve yasakçı politikalar nedeniyle yerli grupların çoğunun dilsel ve kültürel geleneklerini kaybettiklerini belirtmektedir. İnal (2019) Türkiye'de bir Kürdün anadilini konuştuğu için neden fiziksel şiddete ve lince maruz kaldığını hatta öldürülebildiğini sorarak bu durumun münferit vakalar olarak açıklanamayacağını tarihsel ve yapısal boyutları olduğunu belirtmektedir. Kürtçe konuşan birine yönelik şiddetin meşruluğu uygulanan egemen politikalara, ötekileştirilenleri sürekli cezalandıran hukuk sistemine, asimilasyoncu eğitime, sürekli dolaşımda tutulan kültürel önyargılara, Kürtçe konuşmanın kötü, olumsuz ve yasadışı olduğunu insanların bilincine yerleştiren yapısal nedenlere dayanmaktadır (İnal, 2019).

Katılımcıların okul hayatlarında yaşadıkları dil gelişimlerinin olumsuz etkilenmesi sorunu iki temel boyutta yaşanmaktadır. Bunlardan ilki anadili

gelişiminin sekteye uğraması diğer ise eğitim dilinin/Türkçenin sağlıklı bir şekilde öğrenilememesidir. Bu duruma ilişkin birçok dilbilimci (Tochon, 2008; Heug, 2011; Cummins 1976 aktaran Aydın, 2012; Aydın ve Çıkrıkçı, 2013; Benson, 2013; Skutnabb-Kangas, 2013) anadilleri eğitim dilinden farklı olan çocukların anadillerinin gelişimlerinin sekteye uğradığı kadar ikinci dilin diğer bir ifade ile eğitim dilinin de yeterince gelişemediğini belirtmektedirler. Araştırmamızın ortaya koyduğu ve alan yazının desteklediği bu sonuç Kürtçenin eğitim sistemi dışında tutulmasının Türkçenin de ağırlıklı olarak sağlıklı ve etkin bir şekilde öğrenilememesi ile sonuçlandığını göstermektedir.

Öğrenci ve velilerin okul hayatlarında yaşadıkları başarısızlık sorunu sadece dersler ile sınırlı kalmayıp katılımcıların tüm hayatlarını etkilemektedir. Eğitim hayatında okul programını geriden takip etme, dersleri anlamama, sınav başarılarının düşük olması şeklinde tezahür eden bu durum özellikle velilerin anlatımı ile daha yüksek standartlarda iş ve yaşam koşullarına sahip olmalarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Alanyazında yürütülen araştırmalar bu sonuçları destekler niteliktedir. Coşkun vd. (2010) tarafından yürütülen araştırmada anadili eğitim dilinden farklı olan katılımcıların dil farklılığı nedeni ile eğitime 1-0 yenik başlamış olduğu belirtilmektedir. Sincar (2015) araştırmasında katılımcı öğretmenlerin bir bölümünün anadili eğitim dilinden farklı olan öğrencilerinin akademik başarılarının düşük olduğu yönünde görüş ifade ettiklerini aktarmaktadır. Bununla birlikte Sincar (2015) araştırmasına katılan öğretmenlerin yarısından fazlasının eğitim dilinin daha az kullanıldığı matematik dersinde öğrencilerinin kendilerini daha rahat hissettikleri ve başarılarının çok daha fazla olduğunu ifade ettiklerini belirtmektedir. Lindberg (2011), anadili eğitim sisteminin dışında tutulan öğrencilerin yükseköğrenime ve mesleki tercihlere erişimleri ve toplumun demokratik süreçlerine aktif katılım üzerinde olumsuz etkide bulunabileceğini belirtmektedir. Anadili eğitim dilinden farklı olan öğrencilerin akademik başarılarının daha düşük olması bu öğrencilerin eğitim hakkından eşit bir şekilde yararlanmadıklarını da belirtmektedir. Türkiye’de anadili Türkçe olmayan öğrencilerin aleyhine bir eşitsizlik söz konusudur. Bu eşitsizlik merkezi sınav sonuçlarına doğrudan yansımaktadır. ÖSYM’nin eskiden açıkladığı fakat daha sonra açıklamaktan vazgeçtiği merkezi sınav sonuçlarına dair illerin başarı sıralamaları incelendiğinde en başarısız iller arasında Kürtlerin yoğunluklu olarak yaşadığı illerin geldiği görülmektedir.²

Ailelerin çocukları ile hangi dili konuşacaklarına, çocuklarına hangi dili ya da dilleri öğreteceklerine ilişkin tercihlerde toplumsal, politik, ekonomik, eğitsel birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden özellikle ebeveynlerin çocuklarının geleceğine dair (iyi bir eğitim, iyi bir iş, iyi bir yaşam standardı vb.) kaygılarının karar süreçlerinde daha etkili olduğu ifade edilebilir. Araştırmaya katılan velilerin

birçoğu çocuklarının iyi okullarda okuması ve iyi bir iş sahibi olabilmeleri için çocukları ile Türkçe konuştuklarını, onlara ilk olarak Türkçe öğrettiklerini ifade etmişlerdir. Çağlayan'ın (2010: 147) da ifade ettiği üzere; "dil piyasası açısından, eğitim vasıtasıyla erişilebilecek maddi olanaklara ulaşmanın yolu halen büyük ölçüde Türkçeyi akıcı bir şekilde öğrenmekten geçiyor. Dolayısıyla çocuklarının ancak eğitim kanalıyla ekonomik anlamda daha iyi olanaklara erişebileceğine inanan yoksul toplumsal kesimler için, çocuklarının iyi Türkçe öğrenmesi önemli ve istenilen bir durum" (Çağlayan, 2014: 147).

Dil farklılıklarından kaynaklı okulda karşılaşılan sorunlardan biri olan okul/eğitim sürecine ilişkin olumsuz tutum geliştirme problemi okula ve/veya öğretmene yabancılaşma ve okul terki olarak yaşanabilmektedir. Bu sonuca alanyazında yürütölen farklı araştırmalarda da dikkat çekilmektedir. Gökşen, Cemalciler ve Gürlesel (2006) tarafından hazırlanan "Türkiye'de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ve Önlenmesine Yönelik Politikalar" raporunda, Türkiye açısından anadili ile okul terkleri arasında ilişki olduğu belirtilmektedir. MEB'in her yıl yayınladığı örgün eğitim istatistikleri incelendiğinde geçmişten günümüze azalmakla birlikte okullaşma oranının en düşük olduğu illerin Kürtlerin yoğunluklu olarak yaşadığı iller olduğu görölmektedir.³ Bu durumun nedenlerinden biri olarak eğitim dilinin anadilinden farklı olması gösterilebilir. Pinnock (2011) yaptığı araştırmada anadili eğitim dilinden farklı olan öğrencilerin okul terk oranlarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Dünya çapında okula gidemeyen çocukların büyük bir kısmı vatandaşları buldukları ülkenin resmi dilinden farklı bir dil konuşmaktadır (Keskin, 2010). Eğitim büyük oranda dil vasıtasıyla gerçekleşmekte ve eğitimin 'amaçlarına' ulaşabilmesi eğitimde kullanılan dilin çocuğun yapısına uygun olması ile gerçekleşmektedir (Eğitim Sen, 2011). Egemen konumda bulunmayan etnodilsel grupların anadillerinin eğitim sisteminin dışında bırakılması eğitime erişim hakkında ciddi eşitsizlikler ve ayrımcılıklar ortaya çıkarmaktadır. Skutnabb-Kangas (2013), egemen dilde yapılan eğitimin, yarattığı dilsel, pedagojik ve psikolojik engeller nedeniyle eğitime erişimi önlediğini, çocukların yeteneklerinin gelişmesine engel olduğunu ve zihinsel gelişimlerinde de hasarlara neden olduğunu belirtmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin okul hayatlarında yaşadıkları sorunlar kaygı, korku, öfke, utanç, üzüntü, yalnızlık, yetersizlik gibi olumsuz duygulara neden olmaktadır. Bu duyguların öğrencilerin gelişim süreçlerinde çoğu zaman etkileri uzun yıllar sürmektedir. Anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin okul hayatlarında yaşadıkları sorunların neden olduğu olumsuz duygular tüm eğitim öğretim hayatını olumsuz etkileyebilmektedir (Gökşen vd., 2006; Coşkun vd., 2010; Albo, 2011; Derince, 2011b; Pinnock, 2011; Malone, 2011; Skutnabb-Kangas,

2011; İnal, 2012; Cummins, 2013; Khan, 2014; Çağlayan, 2014). Coşkun vd.'nin (2010) yürüttüğü çalışmada, katılımcıların kendini ifade edememeye ilişkili olarak bilmedikleri bir dilde okuma-yazmaya başladıkları için kendilerini ezik hissetmeleri ve özgüven eksikliği yaşadıkları tespiti yapılmaktadır. Ayrıca Coşkun vd.'nin (2010) çalışmasında öğrencilerin ilkokul yıllarında anne-babalarının Kürtçe konuşmalarından utanmalarını dile getirdikleri de ifade edilmektedir. Utanma duygusunu Çağlayan (2014) da yürüttüğü çalışmada katılımcıların dile getirdiğini, utanmanın sadece çocuğun anadilinden utanmasıyla sınırlı kalmadığı, anadiliyle alakalı bütün evrenin, en başta ailesi, anne babasının da utanmadan payını aldığını belirtmektedir. 1990'lı yıllardan sonra dil ve kimlik eksenli politik toplumsallaşmanın etkisi ile utanma duygusunun azaldığını belirten Çağlayan (2014), 90'lı yıllarda yaşanan şiddet ortamında dile karşı hem sempati hem de korku duygularının birlikte yaşanabildiğini, günümüzde ise utanma ve korkunun baskın durumda olmadığını fakat öğrencilerde mevcut dil hiyerarşisinin etkilerinin hâlâ belirgin olduğunu ifade etmektedir. Çocukların dillerinin ve kültürlerinin tanınmadığı eğitim ortamlarında, çocuklar kendi dillerini, sosyal kimliklerini inkâr etme eğilimi gösterebilmektedirler (Tochon, 2008; Aydın, 2012). Aydın (2012) Türkiye'de olduğu gibi özellikle okuma yazma öğrenim sürecinde, sadece Türkçenin kullanımının iletişim açısından çocukların anadillerini ikincilleştirerek evdeki dili konuşanların ikinci derece insanlar olduğu sonucuna ulaşacağını belirtmektedir. Ayrıca Freire ve Macedo (1998) da baskıcı dil politikaları sonucu insanların kendi dillerinin aslında o dille eğitim yapacak kadar değerli olmadığına, bozuk ve aşağı bir dil olduğuna inandırıldıklarını belirtirler. Beşikçi (2014) ise dillere yönelik yasaklamaların ruhsal açıdan insanın dilinden koparılması anlamına geldiğini ve bu yasaklama sürecinin insanın bedensel bütünlükleri yanında toplumsal ve ruhsal bütünlüklerini de parçaladığını; sağlıklı, hasta, dengesiz, kendine güvenemeyen, kendini küçümseyen, devlet yöneticilerini olağanüstü derecede büyüten insanlar ortaya çıkarabildiğini belirtmektedir. Benzer durumlarla Deniz Fırat'ın (2015) yürüttüğü çalışmada da karşılaşmıştır. Deniz Fırat'ın (2015) çalışmasında okula başladığında sadece anadilini (Kürtçe-Arapça) bilen katılımcıların okul deneyimlerinin, anadili yanında Türkçe bilen veya sadece Türkçe bilerek okula başlayan katılımcıların deneyimlerine oranla daha travmatik olduğunu belirtmekte, okula başladığında Türkçe bilmeyen öğrencilerin öğretmeni anlayamadıkları, kendilerini ifade edemedikleri, okuldan ve öğretmenden korktukları, okula ve eğitime yabancılaştıklarını ifade etmektedir.

Bu çalışmada da dil farklılıklarından dolayı eğitim öğretim hayatında yaşanan sorunların çözümü konusunda katılımcıların ağırlıklı görüş ve beklentisi

anadilinde eğitim hakkının tanınmasıdır. Örgün veya yaygın eğitim sürecinde anadili öğretim hakkının sağlanması da çözüm beklentileri arasında yer almaktadır. Deniz Fırat'ın (2015) çalışmasında da katılımcılar özel teşvikler ile ya da devlet tarafından anadilinde eğitimin karşılanması gerektiği yönünde görüş belirttikleri gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Sincar'ın (2015) çalışmasında da katılımcı öğretmenlerin ağırlıklı bir bölümü anadilinde eğitim olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu araştırma kapsamında da katılımcıların ağırlıklı olarak dile getirdikleri anadilinin eğitimde yer alması gerektiği yönündeki görüşlerin günümüzde dünyada ve ülkemizde giderek artan ve merkezi bir konuma yerleşen eğitimde anadilinin çeşitli düzeylerde yer alabilmesine yönelik talepler ile (İnal 2012; Coşkun vd., 2010; Erkan, 2006;) örtüştüğü söylenebilir. Ayrıca katılımcıların bir kısmının ifade ettiği, öğretmenin dersi Kürtçe anlattığı zaman daha rahat anlayabildiği yönündeki görüşlerin Coşkun vd. (2010) tarafından yürütülen çalışma sonuçlarına benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Coşkun vd. (2010) yürüttükleri çalışma kapsamında, mülakat yapılan kişilerin birçoğunun ilkökul yıllarının çeşitli aşamalarında Kürtçe bilen Kürt öğretmenlerden ders aldıklarını, bu öğretmenlerle çok daha iyi iletişim kurabildiklerini, kendilerini daha rahat hissettiklerini ve onlarla zaman zaman Kürtçe konuşarak Türkçeyi daha rahat öğrendiklerini, derslerinde daha başarılı olduklarını aktardıkları belirtilmektedir. Eğitim Sen (2011) tarafından yürütülen çalışmada eğitimde anadiline yer verilmesi ve ikidilli eğitim konusunda nüfusun yarısının olumlu görüş bildirdiği, anadilini, öğrenmeyi, konuşmayı ve başkasına öğretmeyi kayıtsız şartsız doğal bir hak olarak kabul edenlerin oranın % 69 olduğu, anadili Kürtçe olanlarda bu oranın % 95'e çıktığı belirtilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma kapsamında katılımcı öğrenci ve velilerin tamamı anadili olarak Kürtçeyi belirtmişlerdir. Ayrıca öğrenci ve veliler biri Kürtçe diğeri Türkçe olmak üzere en az iki dil bilmektedirler. Çalışmada öğrenci ve velilerin anadillerinde anlama ve konuşma becerilerinin yüksek olduğu, okuma ve yazma becerilerinin ise düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hane içerisinde kardeşler arasında ağırlıklı iletişim dilinin Türkçe anne ve babalar arasında ise Kürtçe olduğu diğeri bir ifade ile hane içerisinde iki kuşak arasında günlük iletişim dilinin büyük oranda Kürtçeden Türkçeye geçtiği görülmüştür. Katılımcıların günlük yaşamlarının diğeri alanlarında da geçmişten günümüze anadillerini kullanma düzeylerinde önemli bir oranda değişim olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin okul hayatlarında yaşadıkları temel sorunların iletişim problemi, şiddet, dil gelişiminin olumsuz etkilenmesi, başarısızlık ve okul/eğitim sürecine dair olumsuz tutum olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin okul hayatlarında

yaşadıkları sorunlar kaygı, korku, öfke, utanç, üzüntü, yalnızlık, yetersizlik gibi olumsuz duygulara neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dil farklılıklarından kaynaklı eğitim öğretim hayatında yaşanan sorunların çözümü konusunda ağırlıklı görüş ve beklenti anadilinde eğitim hakkının tanınmasıdır.

Anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci velilerinin okul deneyimleri sürecinde yaşadıkları sorunların çözümü için öncelikle politik ve hukuki düzeyde çoğulcu dil politikalarının hayata geçirilmesi daha sonra eğitimde teşvik edici veya açık dil politikalarının (Erkan, 2006) uygulanması gerektiği belirtilebilir. Eğitim, Althusser'in (1989) ifade ettiği gibi, ideolojik bir aygıt olarak işe koşulmuş olsa da egemen konumda olmayan dillerin korunup geliştirilmesinde temel bir işleve sahiptir. Eleştirel bir perspektifle ele alınacak bir eğitimin bu anlamda dilsel yabancılaşmayı açığa çıkarıp dönüştürücü bir etki yapacağı ifade edilebilir. Eleştirel pedagojiye göre okul ortamlarında öğrencilerin dillerine kültürel kimliklerine saygı gösterilmesi gerekmektedir (Darder, 2010; Freire ve Macedo, 1998; McLaren ve Jaramillo, 2009). Böylelikle kapitalist sistem tarafından eğitime yüklenen anlamlar tersine çevrilebilir, yok edilmeye çalışılan farklı dil ve kültürler tekrardan canlandırılabilir, korunup geliştirilebilir (Uğur, 2017).

Bu çalışmanın ulaştığı sonuçlar itibari ile politika önerileri şu şekildedir; öncelikle Türkiye'nin çok kültürlü ve çok dilli toplumsal yapısına uygun dil politika ve planlamaları hayata geçirilmeli, anadilini kullanımına ilişkin bireysel ve kolektif haklar anayasal güvence altına alınmalı, Türkiye'de anadili eğitim dilinden farklı olan öğrencilerin yaşadığı sorunların çözümü konusunda dünya örnekleri incelenmeli, anadilde eğitim için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalı, Anayasanın 42'nci maddesi Türkiye'de konuşulan tüm dillerde anadilinde eğitim hakkını güvence altına alacak şekilde değiştirilmeli, Türkiye'nin etnodilsel çeşitliliğine uygun, farklı dillere bir kaynak olarak yaklaşan dil planlamaları hazırlanmalı, eğitimde çoğulcu dil planlamaları çerçevesinde yeterli sayıda öğretmen yetiştirilip, ders içerik ve kaynakları oluşturmalıdır. Yeni araştırmalar için de şu öneriler dile getirilebilir; benzer bir araştırma farklı il örnekleri üzerinden yürütülebilir, öğrenci ve velilerin dışında öğretmen, akademisyen ve diğer uzmanların görüşlerini de içeren çalışmalar planlanabilir, konuya dair farklı bilimsel yöntem ve teknikler ile araştırmalar planlanabilir, farklı ülke örneklerine ilişkin karşılaştırmalı analizler yapılabilir.

Sonnotlar

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Hasan Hüseyin AKSOY danışmanlığında hazırlanan ve 2017 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde kabul edilen doktora tezinden türetilmiştir. Yayına dönüştürülmesi tez danışmanının bilgisi dâhilindedir. Çalışmanın her aşamasına yaptığı büyük katkılarından dolayı Prof. Dr. Hasan Hüseyin AKSOY'a

teşekkür ederim.

² <https://www.osym.gov.tr/TR,2057/ossde-illere-gore-sinav-sonuc-bilgileri.html>. Son erişim tarihi, 15/10/2015.

³ <https://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64>. Son erişim tarihi, 22/05/2020.

Kaynakça

Adaklı G (2015). Kürt sorununun “Çözüm Süreci” biterken AKP medyası ve psikolojik savaş. *Mülkiye Dergisi*. 39(4), 5-42.

Aikman S (2011). Yerli Dillerini Yeniden Canlandırmak. İçinde: Ş Derince (der), *Dil Eğitimi Modelleri ve Ülke Örnekleri*, Çev. DİSA, İstanbul: Ege Basım, 8-9.

Aksan D (2000). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Cilt 1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy H H (2007). Seçilmiş Göstergeler Yoluyla ‘Eğitimde Nitelik’e İlişkin Bir Tartışma. *Abece Eğitim ve Ekin Dergisi*, 249, 2-6.

Aktoprak E (2010). Ulusun Tahayyülünde Anadili. İçinde: Eğitim Sen (der), *Uluslararası Katılımlı Anadili Sempozyumu Bildiriler 2*, 30-31 Mayıs 2009, Ankara: Eğitim-Sen, 30-31.

Akyol, M. (2014). *Kürt sorununu yeniden düşünmek*. İstanbul: Doğan Kitap.

Albo X (2011). Bolivya İkidilli Eğitimde Devrim Yaparken. İçinde: Ş Derince (der), *Dil Eğitimi Modelleri ve Ülke Örnekleri*, Çev. DİSA, İstanbul: Ege Basım, 8-9.

Althusser L (1989). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. M Özişik ve Y Alp, İstanbul: İletişim Yayınları.

Anderson B (2004). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İ Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

Aydın Ö (2012). *Çokdilli Ortamlarda Anadili Eğitimi*. Cumhuriyet, Küreselleşme ve Üniversite: 7. Üniversite Kurultayı, 14-15 Aralık 2012, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.

Aydın Ö ve Çıkrıkçı S (2012). Dünyada ve Türkiye’de çokdillilik tartışması. *Sol Gazetesi Bilim Sol*, 8 Kasım 2012, 13

Aydın Ö ve Çıkrıkçı S (2013). Türkiye’nin Gereksinimi: İkidilli Eğitim. *Sol Gazetesi Bilim Sol*, 1 Şubat 2013, 13-14.

Baker C (2011). *Anne-Babalar ve Öğretmenler İçin Rehber İkidilli Eğitim*. Çev. S Güvener, İstanbul: Heyemola Yayınları.

Balibar E (2007). Ulus biçimi: tarih ve ideoloji. İçinde: E Balibar ve I Wallerstein (Ed). *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, Çev. N Ökten, İstanbul: Metis Yayınları. 107-130.

Beltekin N (2012). *Özneleşme sürecinde okul ve bilgiyle ilişki; Kürt politik aktörlerin*

eğitimsel deneyimleri üzerine bir araştırma. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Bekir H (2015). Bulgaristan'da dil planlaması çerçevesinde anadil olarak Türkçeye yönelik dil politikaları. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 59-68.

Benson C (2011). Toplumsal Cinsiyet, Dil ve Katılım. İçinde: Ş Derince (der), *Önce Anadili*, Çev. DİSA, İstanbul: Ege Basım, 8-9.

Benson C (2013). Çokdilli Bölgelerde En Etkili Eğitimin Tasarlanması: Çokdilli Modellerin Ötesine Geçmek. Çev. B Yalçınkaya. İçinde: T Skutnabb-Kangas, R Phillipson, A K Mohanty ve M. Panda (Ed), F Gök ve M Ş Derince (der) *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, Ankara: Eğitim Sen, 114-136.

Beşikçi İ (2014). Devletlerarası sömürge Kürdistan. İçinde: E A Türkmen ve A Özmen (Ed), *Kürdistan Sosyalist Solu Kitabı 60'lardan 2000'lere Seçme Metinler*, Ankara: Dipnot Yayınları, 531-593.

Bourdieu P (1991). *Language and Symbolic Power*. Çev. G Raymond ve M Adamson, Cambridge: Polity Press.

Breton R (2007). *Dünya Dilleri Atlası*. Çev. O Türkay, İstanbul: NTV Yayınları.

Corteseo L (2012). Paulo Freire ve Amilcar Cabral Eğitim Görüşleri Bağlamında Bir Karşılaştırma. Çev. S Kılıç, . *Eleştirel Pedagoji Politik Eğitim Dergisi*, (19), 23-27.

Coşkun V (2014). Çözüm süreci: Dün, bugün, yarın. *Liberal Düşünce Dergisi*, 75, 7-18.

Coşkun V, Derince M Ş ve Uçarlar N (2010). *Dil yarası: Türkiye'de Eğitimde Anadilinin Kullanılması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*. Diyarbakır: DİSA Yayınları.

Crystal D (2010). *Dillerin katili: bir dilin ölümü bir milletin ölümüdür*. Çev. G Cansız, İstanbul: Profil Yayıncılık.

Cummins J (2013). Dilsel Azınlık Öğrencilerinin Eğitim Başarısının Altında Yatan Temel Psikodilsel ve Sosyolojik Esaslar. Çev. B Yalçınkaya. İçinde: T Skutnabb-Kangas, R Phillipson, A K Mohanty ve M. Panda (Ed), F Gök ve M Ş Derince (der) *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, Ankara: Eğitim Sen, 59-87

Çağlayan H (2014). *Aynı Evde Ayrı Diller: Kuşaklararası Dil Değişimi/ Eğilimler, Sınırlar, Olanaklar Diyarbakır Örneği*, Diyarbakır: DİSA Yayınları.

Çakar M S vd (2010). *Ortaöğretim Kürt Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı*. İstanbul: Tarih Vakfı.

Çapar M (2006). *Türkiye'de Eğitim ve "Öteki Türkler"*. Akara: Özgür Üniversite Kitaplığı.

Çiçek M (2013). Akil İnsanlar Heyeti Güneydoğu Raporu. <https://www.mazlumder.org/webimage/akil%20insanlar%20heyeti%20guneydogu%20raporu.pdf>. Son erişim tarihi 10.10.2022

Çoban Ş (2005). *Küreselleşme, Ulus-Devlet Azınlıklar ve Dil*. İstanbul: Su Yayınları.

Darder A (2010). Dil, Pedagoji ve İktidar. İçinde: Eğitim Sen (der), *Uluslararası Katılımlı*

Anadili Sempozyumu Bildiriler 2, 30-31 Mayıs 2009, Ankara: Eğitim-Sen, 34-50.

Değirmencioğlu S (2010). Anadilinin Gelişimsel ve Toplumsal İşlevleri. İçinde: Eğitim Sen (der), *Uluslararası Katılımlı Anadili Sempozyumu Bildiriler 2*, 30-31 Mayıs 2009, Ankara: Eğitim-Sen, 105-128.

Demirtaş S (2022). Yeni başlayanlar için: Kürt sorunu nedir? <https://t24.com.tr/yazarlar/selahattin-demirtas/yeni-baslayanlar-icin-kurt-sorunu-nedir,37192> Son erişim tarihi 31.01.2023.

Derince Ş (2011a). Önce Anadili. İçinde: Ş Derince (der), *Önce Anadili*, Çev. DİSA, İstanbul: Ege Basım, 4-7.

Derince Ş (2011b). Eğitimde anadilinin kullanılması ve kullanılan modeller. İçinde: Ş Derince (der), *Dil Eğitimi Modelleri ve Ülke Örnekleri*, Çev. DİSA, İstanbul: Ege Basım, 4-7.

Derince Ş (2012a). *Toplumsal Cinsiyet, Eğitim ve Anadili*. Diyarbakır: DİSA Yayınları.

Derince Ş (2012b). *Anadili Temelli Çokdilli ve Çokdialektli Dinamik Eğitim: Kürt Öğrencilerin Eğitiminde Kullanılabilecek Modeller*. Diyarbakır: DİSA Yayınları.

Deutscher G (2013). *Dilin Aynasından Kelimler Dünyamızı Nasıl Renklendirir?.* Çev. C Yardımcı, İstanbul: Metis Yayınları.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1969). *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Eğitim Sen (2004). 4. Demokratik Eğitim Kurultayı - Çokdilli, çokkültürlü Toplumlarda Eğitim. Komisyon Raporu, Ankara: Eğitim Sen

Eğitim Sen (2010). Eğitimde Çokkültürlülük: Anadil, Çokdillilik ve Kültürel Kimlikler-Komisyon Raporu. İçinde: Eğitim Sen (der), *Uluslararası Katılımlı Anadili Sempozyumu Bildiriler 1*, 30-31 Mayıs 2009, Ankara: Eğitim-Sen, 140-226.

Eğitim Sen (2011). *Eğitimde Anadilin Kullanımı ve İkidilli Eğitim; Halkın Tutum ve Görüşleri Türkiye Taraması, 21 Şubat 2011*. Ankara: Eğitim Sen Yayınları.

Eğitim Sen (2012). *Anadilinin Önemi Anadilinde Eğitim*. Ankara: Eğitim Sen Yayınları.

Eraydın Virtanen Ö (2002). *Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım, Orta Asya'da Dil Politikaları* (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Eraydın Virtanen Ö (2003). Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökleri. İçinde: E Uzpeder (Ed), *Avrupa Birliği sürecinde dil hakları*, İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 18-21.

Erbaş M (2010). *Zorunlu Göç, Etniklik ve Kentlilik Mersin'de HADEP'li Kurmançlar*. Ankara: Yazıt Yayın Dağıtım.

Erdem F H (2011). Kürt meselesinin çözümünde anadilin eğitimde kullanılmasını konuşmak. *Liberal Düşünce Dergisi*, 16(63), 141-152.

Ergil, D (2016). *Kürt Sorunu*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Ersanlı B ve Özdoğan G G (2012). Kürtlerin Türkiye’de Yakın Dönem Siyasi Temsiliyet ve Katılım Mücadeleleri. İçinde: B Ersanlı, G G Özdoğan ve N Uçarlar (der). *Türkiye Siyasetinde Kürtler: Direniş, Hak Arayışı, Katılım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 9-17.

Erkan E (2003). Giriş, Haz. Uzpeder E. *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları* 5-11. İstanbul: Mart Matbaacılık.

Erkan E (2006). *Dil hakları ve devletlerin dil politikaları: Avrupa Birliği aday ülkeleri Bulgaristan ve Romanya örnekleri* (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Ethnologue Languages of the World (11/11/2012). Turkey. <http://www.ethnologue.com/country/TR/languages>. Son erişim tarihi 15/02/2015.

Fanon F (1994). *Yeryüzünün Lanetlileri*. Çev. Ş Ş Kaya, İstanbul: Sosyalist Yayınları.

Fırat D (2015). *Ulus Devlet, Dil ve Kimlik Politikaları Bağlamında Anadili Kürtçe ve Arapça Olan Öğretmen ve Akademisyenlerin Anadilinde Eğitime İlişkin Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Fırat N (2015). *Politikanın Kürtçesi*. İstanbul: Everest Yayınları.

Fredsted E (29/10/2012). İki Dil Tek Dilden Daha mı iyidir? *Die Gaste*. <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi2306.html>. Son erişim tarihi, 09/02/2022.

Freire P ve Macedo D (1998). *Okuryazarlık: Sözcükleri ve Dünyayı Okuma*. Çev. S Ayhan, Ankara: İmge Kitapevi.

Freire P (2010). *Ezilenlerin pedagojisi*. Çev. D Hattaoğlu, E Özbek İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Garcia O (2013). 21. Yüzyılda Eğitim, Çokdillilik ve Aktarımlı İletişim. Çev. B Yalçınkaya. İçinde: T Skutnabb-Kangas, R Phillipson, A K Mohanty ve M. Panda (Ed), F Gök ve M Ş Derince (der) *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, Ankara: Eğitim Sen, 206-228.

Gök F (2009) Eğitim Hakkı Bağlamında Ana Dilindedeki Eğitim. Uluslararası Katılımlı Ana Dili Eğitim Sempozyumu, 30-31 Mayıs, Eğitim-Sen, Ankara, Türkiye.

Güneş C (2013). *Türkiye’de Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Hasanpour A (2005). *Kürdistan’da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985*. Çev.İ Bingöl ve C Gündoğdu, İstanbul: Avesta Basın Yayın.

Hasanpour A (2012). Apolitik Dilbilim Politikası: Dilbilimciler ve Dilkırım. İçinde: V. Erbay (der). *İnantçı Bir Bahar Kürtçe ve Kürtçe Edebiyatı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 86-94.

Hatipoğlu V (1981). *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hengirmen M (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.

Heug K (2011). Afrika'da Anadili ve İkidilli Eğitim. İçinde: Ş Derince (der), *Dil Eğitimi Modelleri ve Ülke Örnekleri*, Çev. DİSA, İstanbul: Ege Basım,15-16.

Heug K (2013). Afrika'da Okur Yazarlık ve İkidilli/Çokdilli Eğitim: Toplumsal Hafıza ve Uzmanlık. Çev. B Yalçınkaya. İçinde: T Skutnabb-Kangas, R Phillipson, A K Mohanty ve M. Panda (Ed), F Gök ve M Ş Derince (der) *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, Ankara: Eğitim Sen, 162-187

Hür A (2015). 'Kürt meselesi'nin 90 yıllık icmalı: Tamam mı, devam mı?. Erişim adresi <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/kurt-meselesinin-90-yillik-icmalı-tamam-mi-devam-mi-1403794/> Son erişim tarihi, 10.10.2015.

Ives P (2011). *Gramsci'de Dil ve Hegemonya*. Çev. E Ekici, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

İnal K (2012). Kürt Sorununun Önemli Bir Boyutu Olarak Dil: AKP Döneminde Kürtçenin Kamusallaşması. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 10 (37), 76-112.

İnal K (2019). Türkiye'de Kürtçe konuşan insan olmak-Bir "yaşam alanı" olarak Kürtçe. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 17(67), 89-121.

Karaağaç G (2005). *Dil, Tarih ve İnsan*. Ankara: Akçağ Yayınları

Kathleen H (2011). Afrika'da Anadili ve İkidilli Eğitim, İçinde: Ş. Derince (der), *DİSA Önce Anadili Broşürleri Dizisi 2*, İstanbul: Ege Basım, 15-16.

Keskin E (*Radikal*, 08/11/2010). Dünyada da resmi dil, anadillere karşı. <http://www.radikal.com.tr/dunya/dunyada-da-resmi-dil-anadillere-karsi-1027977/>. Son erişim tarihi, 11/05/2012.

Khan M T (2014). Education in Mother Tongue- A Children's Right. *International Journal of Humanities and Management Sciences (IJHMS)*, 2, (4), 148-154.

Kirişçi K ve Winrow G M (1997). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*. Çev. A. Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Koçak M (2010). *Çokkültürlülük açısından dil hakları* (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Korkmaz Z (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Kök K (2005). Anadilinde Eğitim Uluslaşma ve Eşitlik, İçinde: A İ Aksamaz, T Saltık, Ş Güvenç, E Demir ve K Kök (der), *Anadilinde Eğitim ve Azınlık Hakları*, İstanbul: Sorun Yayınları, 117-144.

Liebe-Harkort K (2010). Anadil Çokluk ve Birlikteliği Olanaklı Kılan Bir Konu. İçinde: Eğitim Sen (der), *Uluslararası Katılımlı Anadili Sempozyumu Bildiriler 1*, 30-31 Mayıs 2009, Ankara: Eğitim-Sen, 30-40

Lindberg I (2011). Çokdilli Eğitim: İsveç'ten Bir Perspektif. İçinde: M Carlson, A Rabo ve F Gök (der). *Çokkültürlü toplumlarda eğitim Türkiye ve İsveç'ten örnekler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 73-95.

Malone S (2011). Eğitimde Diller Arası Köprü Kurmak. DİSA (Haz.). *İçinde: Ş Derince (der), Dil Eğitimi Modelleri ve Ülke Örnekleri, Çev. DİSA, İstanbul: Ege Basım, 12-14.*

Mayring P (2000). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. Çev. A Gümüş ve M S Durgun, Adana: Baki Kitapevi.

McCarty T L (2013). Yerli Halkların Dillerinin Güçlendirilmesi – Amerikan Yerlilerinin Deneyimlerinden Hangi Dersler Çıkarılabilir?. Çev. Z. İnanç, İçinde: T Skutnabb-Kangas, R Phillipson, A K Mohanty ve M. Panda (Ed), F Gök ve M Ş Derince (der) *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, Ankara: Eğitim Sen, 187-206.

McDowall D (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Çev. N Domaniç, İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Mclaren P ve Jaramillo N (2009). *Pedagoji ve Praksis*. Çev. K İnal ve K Asan, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Memmi A (1996). *Sömürgeci ve Sömürgeleştirilen İnsan*. Çev. S Ak, Ankara: Öteki Araştırma İnceleme.

Mohanty A K (2013). Çokdilli Eğitim: Çok mu Uzak Bir Köprü?. Çev. B Yalçinkaya. İçinde: T Skutnabb-Kangas, R Phillipson, A K Mohanty ve M. Panda (Ed), F Gök ve M Ş Derince (der) *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, Ankara: Eğitim Sen, 27-43.

Neuman W L (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel Ve Nicel Yaklaşımlar*. Çev. S Özge, İstanbul: Yayın Odası.

Orhan S (2012). *Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye’de Uygulamaları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Öngüç B (2020). *Süryanilerin anadilinde eğitim hakkı*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.

Öpengin E (2010). Türkiye’de Kürtçenin Durumuna Toplumbilimsel Bir Bakış. *Birikim Dergisi*, (253), 28-36.

Özsoy A S (2012). *Genel Dilbilim I (Introduction to Linguistics)*. Açık Öğretim Fakültesi Yayınları (Faculty of Open Education Press). Eskişehir. Anadolu Üniversitesi.

Patton M Q (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Çev. M Bütün ve S B Demir, Ankara: Pegem Akademi.

Phillipson R (2013). Dilsel Çeşitlilik ve Egemen İngilizce Arasındaki Gerilim. Çev. B Yalçinkaya. İçinde: T Skutnabb-Kangas, R Phillipson, A K Mohanty ve M. Panda (Ed), F Gök ve M Ş Derince (der) *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, Ankara: Eğitim Sen, 141-162.

Pinnock H (2011). Anadilinde Eğitim Daha Az Harcama Demektir. İçinde: Ş. Derince (der), *Önce anadili*, İstanbul: Ege Basım, 12-13.

Sadoğlu H (2002). *Uluslaşma Sürecinde Türk Dil Politikaları (1839-1950)*, (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- Sincar F (2015). Anadili Eğitim Dilinden Farklı Olan Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bir Araştırma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Zirve Üniversitesi.
- Skutnabb-Kangas T (2011). Dilsel Soykırım. İçinde: Ş Derince (der), *Önce Anadali*, İstanbul: Ege Basım, 8-9.
- Skutnabb-Kangas T (2013). Küresel Adalet İçin Çokdilli Eğitim: Meseleler, Yaklaşımlar, Olanaklar. Çev. Z İnanç, İçinde: T Skutnabb-Kangas, R Phillipson, A K Mohanty ve M. Panda (Ed), F Gök ve M Ş Derince (der) *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, Ankara: Eğitim Sen, 79-113
- Sürmeli H (2015). *Anadilinde eğitim hakkı*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- TBMM (2013). Toplumsal barış yollarının araştırılması ve çözüm sürecinin değerlendirilmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonu, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss571.pdf> Son erişim tarihi, 15/12/2013.
- TBMM (2012). *Dünya Anayasaları*. <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/yabanciuikeler.aspx> . Son erişim tarihi, 15/12/2013.
- TBMM (2013). Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss571.pdf>. Son erişim tarihi, 15/12/2013.
- Tochon F V (2008). Dil İklemini Çözmek: Okullar Neden Uyum Sağlamalı. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 6, (22), 130-14.
- Turan Ü D (2012). Söz Dizim. İçinde: S Özsoy ve Z E Emeksiz (Ed), *Genel Dilbilim Dersleri 1*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 128-142.
- Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği (1996), *Bölge İçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*. Ankara: Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği.
- Uğur N (2017). *Anadili eğitim dilinden farklı olan öğrenci ve velilerin yaşadıkları sorunların çözülmesi (Diyarbakır ili örneği)* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- UNESCO (2002). *Linguistic rights*. <http://www.unesco.org/most/ln1.htm> Son erişim tarihi, 15/12/2013.
- Wallerstein I (1998). *Liberalizmden Sonrası*. Çev. E Öz, İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein I (2006). *Tarihsel Kapitalizm*. Çev. N Alpay, İstanbul: Metis Yayınları.
- Yağmur K (2001). Turkish and Other Languages in Turkey. İçinde: G Extra ve D Gorter (Ed), *The Other Languages of Europe*, Clevedon: Multilingual Matters, 407-427.
- Yayman H (2011). *Şark meselesinden demokratik açılıma Türkiye'nin Kürt sorunu hafızası*. Ankara: SETA.

Yeğen M (2011). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım A ve Şimşek H (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İkinci Karabağ Savaşı Bağlamında ‘Tek Millet’ Kimliğinin *Yeni Şafak* Gazetesindeki Köşe Yazılarında Söylemsel İnşası

Hasan Turgut, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim ve Tasarımı Bölümü

ORICD: 0000-0001-9951-8894

E-Posta: hasan.turgut@omu.edu.tr

Özet

Bu çalışma, Karabağ Sorunu’nun ve taraflarının, AK Parti’ye yakınlığı ile bilinen ve milliyetçi-muhafazakâr okur kitlesine hitap eden *Yeni Şafak* gazetesindeki köşe yazılarında nasıl tanımlandığını ve bu tanımlama bağlamında ‘Tek Millet’ kimliğinin hangi söylemsel uğraklarda inşa edildiğini analiz etmektedir. Çalışma; AK Parti’nin 2014 sonrasında dış politikada takip ettiği sert güce dayalı milliyetçi-popülist politikaların, medya alanında karşılık bulduğu varsayımından hareket ederek, köşe yazılarında ‘Tek Millet’ kimliğinin, ‘Yeni Türkiye’ söylemi bağlamında yeniden inşa edildiğini iddia etmektedir. Çalışmanın iddiasının ampirik olarak test edilebilmesi için söylem-tarihsel analiz yaklaşımından yararlanılmış ve ‘Tek Millet’ kimliğinin iki katmanlı bir eklemlenme ile inşa edildiği tespit edilmiştir. Buna göre ilk eklemlenme, Ermeni ve Batı kimliğinin geleneksel kurucu ‘Öteki’ konumunu sürdürdüğü; ‘Tek Millet’ kimliğinin 15 Temmuz sonrası döneme atıfla güçlü olma haline vurgu yapan bir narsisizmle yeniden inşa edildiği uğraktır. Bu uğrakta ‘Tek Millet’ kimliğinin özsel niteliği olan mazlumluk, Batı karşısında ahlaki üstünlük kaynağı olarak öne çıkarılmaktadır. İkinci eklemlenme ise ‘Tek Millet’ kimliğinin iç politikada iktidar ve muhalefet arasındaki farkı meşrulaştırmaya yönelik seferber edildiği popülizm uğrağıdır.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ, Popülizm, Söylem-Tarihsel Yaklaşım, ‘Tek Millet’, *Yeni Şafak*.

The Discursive Construction of One Nation Identity in the Columns of *Yeni Şafak* in the Context of the Second Karabakh War

Abstract

This study analyzes how the Karabakh Question and the parties are defined in the columns in the *Yeni Şafak* newspaper, which is known for its closeness to the AK

Party and appeals to the nationalist-conservative readership, and in which discursive moments the identity of the 'One Nation' is built in the context of this definition. Based on the assumption that the hard power-based nationalist-populist policies pursued by the AK Party in foreign policy after 2016 were met in the media, the study claims that the identity of the One Nation was reconstructed in the context of the 'New Turkey' discourse in its columns. To test the claim of the study empirically, the discourse-historical analysis approach was used and it was determined that the identity of 'One Nation' was built with a two-layer articulation. According to this, the first articulation is the moment in which the Armenian and Western identity maintains its traditional founding 'Other' position, and the 'One Nation' identity is reconstructed with a narcissism that emphasizes the state of being strong regarding the post-July 15 period. At this moment, oppression, which is the essential feature of the One Nation identity, is highlighted as a source of moral superiority against the West. The second articulation is the moment of populism, in which the 'One Nation' identity is mobilized to legitimize the difference between the government and the opposition in domestic politics.

Keywords: Nagorno-Karabakh, Populism, Discourse-Historical Approach, 'One Nation', *Yeni Şafak*.

Giriş

"Tek Millet İki Devlet", Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakınlığı ifade etmek için kullanılan en bilinen slogandır. Türk kamuoyunda egemen olan bu slogan; yurttaşları, her iki ulusu, tek bir ulus olarak kabul etmeye ve Azerbaycan'la mutlak dayanışma içerisinde olmaya davet etmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılma sürecinde Türkiye'nin, Kafkasya ve Türki Cumhuriyetlere 'ağabeylik' yapacağına ilişkin politik söylemler ve beklentiler, milliyetçi tahayyülde var olan Kızıl Elma idealine çağrı yapan bir heyecan oluşturmuştur (Abilov, 2015; Ergun, 2021; Yavuz, 2022). Bu bağlamda post-Sovyet dönemde, "Tek Millet İki Devlet" sloganı, Kızıl Elma ülküsünün en gerçekleştirilebilir projesi olarak öne çıkmış, Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasının ana söylemine dönüşmüştür. Fakat reel politik gelişmeler, 1990'lı yıllar boyunca söz konusu heyecanın yalnızca söylemsel bir ülkü olarak kalmasına neden olmuştur. 1991 yılında Karabağ Sorunu'nun savaşa dönüşmesi ve Ermenistan'la arasındaki tarihi problemler; Türkiye'nin, Azerbaycan'ın yanında yer almasına neden olmuşsa da bu desteğin uluslararası örgütler nezdinde gerçekleştirilen girişimlerle sınırlı kalması, kamuoyundaki milliyetçi beklentileri tatmin etmemiştir. Dolayısıyla 'Tek Millet' kimliği, milliyetçi tahayyülün ulaşılamayan arzusu olarak sağduyudaki varlığını sürdürmüştür. Öyle ki bu arzu, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) 2009-2010 yılları arasında Ermenistan'la tarihi problemleri çözmeye yönelik yürüttüğü diplomatik girişimlere karşı kamuoyunda ortaya çıkan tepkinin de kaynağını oluşturmuştur.

Türkiye'nin Ermenistan sınırını yeniden açma ve tarihi sorunları çözme girişimleri, Azerbaycan ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiş, Ermenistan ile oynanan futbol maçı sırasında Azerbaycan bayraklarının stadyuma alınmaması kriz yaratmıştır¹. Ermenistan'la normalleşme süreci, imzalanan Zürih Protokolü'nün iki ülke tarafından da onaylanmaması ve Ermenistan ve Rusya arasında 2010 yılında imzalanan askeri iş birliği anlaşmaları nedeniyle kısa ömürlü olmuştur. Diğer yandan 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi sonrasında Türkiye'nin yumuşak güç konseptine dayalı dış politika anlayışını terk etmesi, 'Tek Millet' kimliğinin yeniden milliyetçi arzunun baskın hale geldiği söylemlerle tesis edilebilmesi için uygun zemin sağlamıştır. İki ülke arasında 2010 yılında imzalanan *Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması* ve müteakip oluşturulan *Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi* ile ilişkiler yeni bir aşamaya evrilmiştir². 2018 sonrasında Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ve Savunma Bakanı David Tonoyan başta olmak üzere yüksek düzey Ermeni temsilcilerinin Türkiye ve Azerbaycan'ın güvenlik endişelerini arttıran açıklamaları, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Nihayet Temmuz 2020 yılında Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine yönelik saldırılar, Azerbaycan kamuoyunu, sorunun askeri yollarla çözüme kavuşturulması harekete geçirmesi yönünde harekete geçirmiştir. Bölgede yükselen tansiyon, Karabağ'da 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan çatışmalarla 44 gün süren bir savaşa dönüştürmüştür.

Bu çalışma; 27 Eylül-09 Kasım 2020 tarihleri arasında Karabağ Sorunu'nun ve taraf aktörlerinin, AK Parti'ye yakınlığı ile bilinen ve milliyetçi-muhafazakâr okur kitlesine hitap eden *Yeni Şafak* gazetesindeki köşe yazılarında nasıl tanımlandığını, bu tanımlama bağlamında 'Tek Millet' kimliğinin hangi söylemsel uğraklarda inşa edildiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Kimlik fenomenini sorunsallaştırması dolayısıyla çalışmanın kuramsal arka planını, popülizm, milliyetçilik ve medya ilişkisi oluşturmaktadır. Çalışmanın varsayımı, 2016 sonrasında benimsenen dış politika yaklaşımının sağduyudaki milliyetçi-popülist arzunun beklentileriyle uyumlu olarak şekillendiği ve bu arzunun aynı zamanda söz konusu yaklaşıma meşruiyet sağladığıdır. Bu varsayımdan hareketle çalışmanın iddiası, köşe yazılarında 'Tek Millet' kimliğinin, 'Yeni Türkiye' söylemi bağlamında yeniden inşa edildiğidir. Çalışmada bu iddianın ampirik olarak test edilebilmesi için Söylem-Tarihsel Yaklaşımından (STY) yararlanılarak, 'Tek Millet' kimliğini inşa eden söylemsel uğraklar, argüman temaları, argüman stratejileri ve dilsel anlam analiz edilmeye çalışılacaktır.

Popülizm ve Milliyetçi Söylem

Popülizm; toplumu, birbiriyle antagonist mücadele içerisinde olan, homojen bir halk ve bu halk karşısında konumlanmış elit sınıflardan müteşekkil bir yapı

olarak kabul eden zayıf-merkezli bir ideolojidir (Canovan, 1984, 1999; Mudde ve Kaltwasser, 2017). Bir ideoloji olarak popülizmin izini, 19. yüzyıldaki köylü ayaklanmalarına kadar sürmek mümkündür. Ernesto Laclau'ya (2007) göre popülizm, halkın özne olarak söylemsel kurulumuna olanak sağlamaktadır. Bu nedenle Laclau, popülizmi, özgürleştirici yönü olan bir ideoloji olarak kabul etmektedir. Günümüzde ise popülizmin, milliyetçi ve aşırı sağ ideolojiler ve hareketlerle özdeşleştirildiğini söylemek gerekir. Bu özdeşleşme dolayısıyla popülizmin, Laclau'nun atfettiği olumlu anlamını yitirdiğini ve olumsuz bir çağrışıma sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Toplumu, 'gerçek' ve 'bütün' bir halk varsayımı ile 'yozlaşmış' elitler arasında antagonist iki kampa ayıran popülistler, siyaseti de halk iradesine dayalı ahlaki bir pratik olarak değerlendirmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2017; Müller, 2017). Ahlaki pratik olarak siyaset bir yandan toplumsalın karmaşıklığını, iyi ve kötü arasındaki savaşa indirgeyerek basitleştirmekte diğer yandan kendisini, halk adına konuşan popülist aktörlerin performanslarını icra ettikleri bir eylem alanı olarak sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda halk adına konuşma ehliyetini elde etmek, popülist lider açısından, kendisinin halk ile özdeşleştirilmesini sağlayacak tutarlı bir performans ve kimlik inşası ile mümkündür. Dolayısıyla popülist liderler, halkı yalnızca kendilerinin temsil ettiğini savunurlar ki bu iddia bir başka açıdan J. W. Müller'in (2017: 16) popülizmin bir kimlik siyaseti olduğu argümanını da desteklemektedir.

Müller'e göre (2017) popülizmde halk, yurttaşlar arasından ayıklanarak kurgulanan bir tasarımdır. Bu tasarımın en önemli niteliği ise 'bütüncüllük' / 'parçalanmamışlık' arzusudur (Müller, 2017: 36-37). Bu arzu, popülizmin halk kavramını, milliyetçiliğin millet kavramına yakınlaştırmaktadır. Farklılığın; 'Öteki'ne ait olarak görülmesi, 'Biz'in ise farklılıktan azade bir bütünlük olarak tahayyül edilmesi, milliyetçiliğin özcü şekilde kurguladığı kimlik ayrımının canlı tutulmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Çağdaş popülizm ve milliyetçilik ilişkisine odaklanan çalışmalar, halk öznesinin her ikisinde de ortak olduğunu ifade etmekle birlikte halka yüklenen anlamın ve politik öznellik olarak halk kavramının işlevinin farklılaştığını ileri sürerler. De Cleen ve Stavrakakis (2017, 2020) ve Braubaker (2020), popülizmde halk kurgusunun, söylemsel olarak dikey ekseninde, yozlaşmış elitlerin karşıtı olarak inşa edildiğini oysa milliyetçilik açısından bu kurgunun, yatay ekseninde, 'Öteki'nin eşiti olan fakat 'Öteki'nden farklı olan bir bütünlük kurgusu olduğunu iddia ederler. Bir başka isim Jaakko Heiskanen (2020), popülizm ve milliyetçiliği, modern ulus-devletin, toprak egemenliğine dayalı hâkim politik yaklaşımın semptomları olarak tanımlar. Buna göre söz konusu politik yaklaşımın iki

boyutu bulunmaktadır: politik temsil ve egemenlik. Heiskanen'e (2020: 15) göre egemen halkın kim olduğunun tanımlanması milliyetçi bir kimlik kurgusuna; iktidarı kullanan halkın temsili ise popülist bir kimlik kurgusuna dayanır. A. Varshney (2021) de benzer şekilde iki kavramın birbiriyle özdeş olarak kullanılmasına şüpheyle yaklaşmaktadır. Ona göre, her iki kavram da siyasal egemenlikle ilgili halka atf yapmakta ve basitleştirilmiş siyasal reçeteler sunmaktadır. Fakat popülizm açısından kitlesel desteğin kaynağı, elit karşıtı retorik ve müesses nizam karşıtlığı iken; milliyetçi söylemin inşası için, elitlerin mevcudiyeti ve müesses nizamın varlığı gereklidir. Yine de Varshney (2021: 132, 145), günümüzde milliyetçiliğin, rutinleşerek devlet kimliği şeklinde dolaşıma girdiğini söyleyerek; bu olgunun popülizm ve milliyetçiliği birbirinden kolayca ayrılamaz iki fenomene dönüştürdüğü uyarısında bulunmaktadır.

Homojen halk varsayımı söylemsel düzeyde mümkünken, pratikte popülizm ve milliyetçiliğe dinamizm kazandıran kimlik inşası; ilişkisel, parçalı, değişebilir ve bağlamsaldır (Wodak vd. 2009; Wodak, 2015). Ulus kimliğinin inşası, içerleyici ve dışlayıcı süreçlerden oluşur. Bu süreçlerde entelijansiya; ulusal dayanışmanın söylemsel inşasında, ulusal toplum hissini oluşturulmasında ve ulusun meşru otorite olarak kurgulanmasında merkezi rol oynar (Gellner, 2013; Wodak, 2015: 103). Dışlayıcı retorikler, anlatılar ve stereotipler, benzerliklerin ve farklılıkların tanımlanmasını ve belirlenmesini sağlayarak, ulusa ait olan ve olmayan arasındaki sınırı belirginleştirir. Bu nedenle ulusal kimliklerin inşası, sosyal kimlik teorisi bağlamında pozitif bir öz-benlik anlatısı ile 'Öteki'nin negatif temsiline dayalı dinamik, diyalektik bir süreçtir (Wodak, 2015: 103).

Ulus-devlet formasyonu içerisinde kimlik, iki eksende değerlendirilmektedir. Politik olarak ulus, devletle özdeş bir yapıdır. Buna göre ulus, devletin eylemlerini güdüleyen iradedir. Diğer ekseninde ise yukarıda bahsedilen farklılıklar ve benzerliklere dayalı diyalektik, kültürel olarak kurgulanmakta ve ulus, kendine has kültürü olan bir bütünlüğü ifade etmektedir. Bu çerçevede ulus, ortaklıklara (geçmiş, dil, etnisite vs.) ve bu ortaklıkların inşa ettiği dayanışma duygusuna dayalı kültürel ulus olarak kabul edilmektedir (Wodak vd., 2009: 11). İster Gellner'in (2013) vurguladığı üzere entelijansiyanın girişimleri ile somutlaşan bir farkındalık olarak değerlendirilsin ister Anthony D. Smith'in (1994) ifade ettiği üzere, kökenleri tarih öncesine dayanan bir duygu olarak değerlendirilsin, ulusal bütünlüğün ancak söylemsel olarak mümkün olduğunu vurgulamak gerekir. Bu bağlamda bir anlatı olarak ulusun nasıl kurgulandığı popülizm ve milliyetçilik kesişimselliğindeki öznenin konumlandırılması için önem arz etmektedir.

B. Anderson'un (2011) 'hayali cemaatler' tezi, edebi eserler, kültürel yapı ve medya gibi kurumlar aracılığıyla, ulusun bir topluluk olarak hayal edildiğini

iddia etmektedir. Buna göre ulus, kültürel ürünler ve medya gibi aracı kurumlar tarafından yapılan sürekli duygulanımsal çağrılarının ürünü olan bir cemaattir. Tüm diğer cemaatler gibi ulus da üyelerinden öncelikle duygusal bağlanma talep etmekte; kültürel olarak seferber edilen kurucu mitler, köken vurgusu, gelenekler aracılığıyla biçimlenen saflık kurgusu, ulusal kimliğin bu duygusal özünü beslemektedir (Wodak vd., 2009: 24). Buna göre ulusal kimlik ve bireyin bu kimliğe yönelik aidiyet hissi, gündelik yaşam içerisinde devlet, politik kurumlar, medya ve entelijansiya tarafından süreklilik kazandırılarak inşa edilmektedir. Avusturya ulusal kimliğinin inşası ve Avrupa'daki aşırı sağ popülist milliyetçi söylemlere ilişkin çalışmalar, ulusa ait anlatıların aile, beden, saflık, temizlik, hijyen gibi metaforlar aracılığıyla şekillendiğini; ulusal dayanışma ve aidiyetin de tehdit, ortak geçmiş, korku zincirleri gibi argüman stratejileriyle inşa edildiğini göstermektedir (Wodak vd., 2009; Wodak, 2015). Yakın zamanda Almanya bağlamındaki araştırmalar da benzer şekilde milli aidiyeti, etnik kimlik üzerinden tanımlayan seçmenlerin popülist eğilimlere sahip olduğuna dikkat çekerek, milliyetçilik ve popülizm arasındaki yakınsamaya ışık tutmaktadır (Filsinger vd., 2021). Buna göre popülizmin genel karakteristiği olan, toplumu iyi-kötü ikiliğinde tahayyül etme eğilimi, etnik milliyetçiliğin aidiyeti doğum, kan, akrabalık gibi ölçütlerle tasarlayan pratikleriyle bütünleşerek iç grup homojenliğinin sonradan değiştirilemez unsurlarla ilişkilendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu ilişkilendirme, grup üyelerinin kendileri gibi olanlara ve grubun bütünlüğüne odaklanmalarını sağlamaktadır (Filsinger vd., 2021: 5). Böylelikle gruba odaklanmanın bir başka sonucu olarak ulusal aidiyet, ahlaki yükümlülük olarak içselleştirilmektedir.

Dolayısıyla popülizm ve milliyetçilik ilişkisini kavramak için, halk ve ulus kimlikleri ile talep edilen aidiyetin ve duygusal bağlılığın sınırlarının, söylemsel olarak nasıl inşa edildiğine odaklanmak önem taşımaktadır. Bu çerçevede “söylemin eklemleme tarzını belirleyen sembolik seçkinler olarak” (van Dijk, 2007) medya profesyonellerinin ve kurum olarak medyanın rolünü tartışmak, ahlaki yükümlülükle çerçevelenen halk ve ulus kurgularının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Kurum olarak medya; gündem belirleme, popülist ve milliyetçi seçkinliklere görünürlük kazandırma, çatışma ve olumsuzluğa öncelik tanıma, sansasyonel hale getirme, basitleştirme gibi pratikleriyle popülist ve milliyetçi söylemlerin yakınsamasına kurumsal zemin sağlamakta, Kramer'in (2014) “bürokrasi dışı popülist aktörler” olarak tanımladığı medya profesyonelleri de bu yakınsamanın üslup ve repertuarını şekillendirmektedir.

Medya Popülizmi ve Dış Politika

Günümüz toplumlarında medya, popülist anlatılar ve söylemlerin görünür

kılınmasında merkezi bir tol oynamaktadır. Jagers ve Walgrave'ın (2007) ifade ettiği gibi popülizm, yalnızca bir ideoloji olarak değil aynı zamanda politik bir iletişim tarzıdır. Bir iletişim tarzı olarak popülizm, kendisini medya aracılığıyla var etmektedir. Popülist söylemler, bir forum olarak medyanın olanaklı kıldığı alanlarda, popülist aktörlerin performanslarıyla icra edilmektedir. Popülizmin bir iletişim tarzına dönüşmesi, bir başka açıdan medyanın kendisinin de popülist bir aktöre dönüşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda medya ve popülizm ilişkisini analiz eden araştırmacılar, medya popülizmi kavramından bahsetmektedirler. Medya popülizmi, medyanın hem popülist söylemlerin kitlelerle buluşmasına olanak sağlayan bir form olarak rolünü hem de bir aktör olarak popülist kanaat iklimini besleyen pratiğini ifade etmektedir (Mazzoleni, 2008; Kramer, 2014). Toplumsal ve kültürel gerçekliğin medya mantığı çerçevesinde dönüşümüne işaret eden medyatikleşme (Şen, 2018), popülizmin bir egemen anlatı ve iletişim tarzı olarak yaşam alanlarını tahakküm altına almasına neden olan en önemli etken olarak değerlendirilmektedir. Mazzoleni (2008: 54), medya popülizmini, ticarileşen medya içerikleri ve haber çerçeveleri aracılığıyla popülist görüşlerin ve beğenilerin yaygınlaşması olarak tanımlamaktadır. Benjamin Moffitt (2016) ise politika ve medya arasındaki yakınsama ve politikanın medyatikleşmesi süreçlerine dikkat çekerek, medyanın, popülist-karizmatik liderler için sahne işlevi gördüğünü ileri sürmektedir. Bu medya ekolojisinde popülist aktörler, süper stara dönüşmekte ve siyasal üslup olarak popülizm profesyonelleşmektedir. Profesyonelleşmenin çıktısı olarak, medya; daha fazla etkileşim, beğeni ve reyting almak için popülist aktörlerin sansasyonel, çatışmacı üslubunu içselleştirmekte ve bu popülist üslubu kendisine mal etmektedir. Bu nedenle Mazzoleni (2008) ve Moffitt'e (2016: 100) göre popülizm ve medya ilişkisinde medya, ikincil konu olarak değerlendirilemez ve popülizm tartışmalarının merkezine yerleştirilmelidir.

Medya ve popülizm ilişkisini irdeleyen çalışmasında Luca Mannuci (2017), medyatikleşmenin, uzun süreçte medya ve siyaset mantığının yakınsamasına neden olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, 1990'lardan sonra giderek artan oranda ticarileşme ve tabloidleşme, televizyonlar başta olmak üzere medyanın, kamuoyunu bilgilendirme sorumluluğunu terk ederek sıradan insana hitap edecek içeriklerin "satılmasını" öncelendiği bir kültür yaratmıştır. Bu ticarileşmiş medya ekosisteminde, popülist aktörler de kendilerine yer bulabilmek ve görünür olmak için mesajlarını medya mantığına uyarlama yolunu tercih etmektedirler (Mannuci, 2017: 593-595).

A. Ellinas (2019) medya ve aşırı sağ popülizm ilişkisini irdelediği çalışmasında medyanın bu iki boyutlu işlevinden bahsetmektedir. Buna göre, medya, bir

yandan izleyicilerin tutum ve davranışlarını yönlendirme potansiyeline sahip enformasyon akışını sağlarken, diğer yandan aşırı sağ popülist aktörlerin görünürlüğüne katkı sunmakta ve aşırı sağ söylemleri ana akımlaştırmaktadır. Bunun ötesinde Ellinas'a göre (2019: 400); politikanın dramatikleştirilmesi, kişiselleştirilmesi, basitleştirilmesi, eğlenceye dönüştürülmesi, sansasyonel hale getirilmesi gibi medyatikleşme pratikleri, aşırı sağ popülizmin yükselişine destek olmaktadır. Yapılan ampirik çalışmalar, Ellinas'ın tespitlerini doğrular niteliktedir. Avrupa'da aşırı-sağ popülist aktörlerin medyadaki görünürlüğüne odaklanan çalışmalar, Avusturya'da J. Haider, Hollanda'da Pim Foytun, Fransa'da Le Pen gibi politik liderlerin birer "pop yıldızına" dönüştüğüne dikkat çekmektedir (Betz, 1994; Mudde, 2007; Wodak, 2015; Eatwell, 2018). Benzer şekilde Venezuela'daki Alo Presidente programını inceleyen I. Sagarzasu ve C. G. Thies (2019), Hugo Chavez'in bu programlarda anti-Amerikancılığı, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların toplumsal etkilerini ortadan kaldırmak için popülist bir strateji olarak kullandığını göstermektedir. Bunların dışında popülist liderlerin sosyal medya kullanımını analiz eden çalışmaların bulguları da medya popülizmi olgusunu desteklemektedir. Corina Lacatus (2021), ABD Başkanı Donald Trump'ın, ara seçim sürecinde Twitter aracılığıyla yaptığı paylaşımlara odaklanmakta ve popülizmin, Trump tarafından siyasal bir strateji olarak araçsallaştırıldığını iddia etmektedir. Benzer şekilde Trump dönemi popülizmi ile ilgili yapılan diğer çalışmalar da Trump'ın konuşmalarında ve paylaşımlarında, ABD'nin gelenekselleşen iş birliği yaklaşımını terk ettiğini; "We make America Great Again" sloganında somutlaşan, ABD üstünlüğü ve gücüne dayalı sert güç tehdidini, 'Bize karşı Onlar'³ antagonizmasını oluşturmak için kullandığını öne sürmektedirler (Johnny, 2020; Holland ve Fermor, 2021; Jenne vd., 2021).

Ticarileşme süreçlerinin medya pratiklerine etkisi, medya metinlerinin anlamlandırılması ile de yakından ilgilidir. Stuart Hall'un çalışmaları, iktidar ve ideoloji arasındaki karmaşık ilişkiselliğin oluşumunda, medyanın anlamlandırıcı fail olarak rolüne işaret etmektedir. Medyada anlam, gerçeğin yansıtılmasından ziyade, seçim, eklemleme ve yeniden üretim pratiklerine dayalı anlamlandırma siyasetinin çıktısıdır (Hall, 2005; Özçetin, 2010). T. Van Dijk'a göre (2007: 321) medya profesyonelleri, simgesel seçkinler olarak söylemsel eklemlemenin üretim tarzını belirlemektedirler. Bu bağlamda medyatikleştirilmiş kamusal tartışmaların nasıl şekillendiğini anlamak, medya profesyonellerinin habitusuna dönüşen sansasyonel hale getirme, dramatize etme, bireyselleştirme, bağlamsızlaştırma, basitleştirme gibi pratikleri ve pratikler aracılığıyla eklemlenen söylem uğraklarını tespit etmeyi gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla medyatikleşme tartışmaları yalnızca ticarileşme ve medya alanındaki deregülasyonun sonuçlarına indirgenemez.

Hallin ve Mancini'nin (2004) dikkat çektiği siyasal paralelizm tezi, medyanın, siyasal aktörlerin söylemlerini dolaşıma sokan aracı bir kurum olmanın ötesinde bir aktör olarak değerlendirilmeyi hak ettiğini iddia eder. Siyasal paralelizm olgusu, dış politika gibi ulusal çıkar kavramının öncelendiği, kimlik ve stereotipleşmiş düşmanlık algılarının duygulanımsal olarak seferber edildiği söylemsel alanlarda görünür hale gelmektedir. Bu süreçte, stereotipleşmiş düşmanlık algılarının dolaşımda tutulmasını sağlayan medya çerçeveleri önemli role sahiptir. Bir olayın ya da konunun belirli veçhelerinin, yorumlamaya, değerlendirmeye ve çözüm üzerinde etkide bulunmaya yönelik seçilmesi ve öne çıkarılması olarak tanımlanabilecek çerçeveler; sorunların tanımlanmasını, nedenlerin kimliklendirilmesini (sorunun nedenlerinin belirli kimliklerle irtibatlandırılmasını), metnin ahlaki değerlendirmelere açık kılınarak yorumlanmasını sağlar (Entman, 2003: 417). Medya ve milliyetçilik alanındaki pek çok çalışmanın bulguladığı gibi kurumsal habitus, örgütsel yapı, haber içerikleri ve çerçeveler, 'Öteki'lere karşı milliyetçi duyguların ve ruh halinin seferber edilmesine olanak sağlamaktadır. Medya, özellikle çatışma ve kriz durumlarında, 'Bizve Ötekiler' farkının keskinleştirildiği, sorunun ahlakileştirildiği ve çözümün basitleştirildiği, ulusal çıkar çerçevelerini kullanmaktadır (Entman, 2008: 90). Öte yandan medya, yalnızca kriz dönemlerinde değil, spor, kültür-sanat etkinlikleri gibi sıradan zamanlara ait gündemlerin şekillendirilmesinde de milliyetçi-popülist çerçeveleri sıklıkla kullanmaktadır (Durur ve Bakar, 2016; Ural, 2018; Sarı, 2021).

Verbeek ve Zaslove (2017), dış politika ve popülizm arasındaki yakınsamanın Soğuk Savaş sonrasında derinleştiğini iddia etmektedirler. Soğuk Savaş sonrası dönemde alternatifsiz kalan liberal demokrasi yaklaşımı, siyasi partiler ve aktörler açısından kimlik eksenli argümanlara dayalı siyasal mücadeleleri hayati kılmıştır. Küreselleşmenin yarattığı ekonomik ve sosyo-politik fırsatlar ve riskler, hem sol hem de sağ popülist siyasi partileri ve toplumsal hareketleri, kimliği savunulması gereken bir fenomen olarak dünya görüşlerinin merkezinde konumlandırmaya itmiştir. Bu bağlamda dış politika, ulus kimliğine ve halk kavramına ilişkin milliyetçi-popülist anlatıların en keskin ve görünür olduğu alanlardan bir tanesine dönüşmüş (Hintz, 2016; Steele ve Homolar, 2019; Singh, 2021), klasik realist yaklaşımın iç/dış politika ayrımı da bulanıklaşmıştır. Bu süreçte; göç, bölgesel çatışmalar, terör, ekonomik krizler gibi gündemlerle ve dışlayıcı çerçevelerle okuyucuya sunulan tehditler, bir yandan ontolojik güvenlik kaygılarını yoğunlaştırmış diğer yandan saf ve homojen ulus-halk arzusunda somutlaşan milliyetçi-popülist eğilimleri pekiştirmiştir. Bu eğilimlerin etkilerinin günümüz uluslararası ilişkilerini de şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Özellikle Avrupa'da, aşırı sağ popülist partilerin mülteciler ve göç hareketlerinin

çerçevesi bağlamındaki başarılarında görünür olduğu üzere karar verme süreçlerini doğrudan şekillendirmese de bu eğilimler, kamu gündemini yöneterek, karar alma süreçlerine dolaylı etkide bulunabilmektedirler (Verbeek ve Zaslove, 2017: 503).

Yöntem

Bu çalışma; AK Parti'nin 2016 sonrası benimsediği milliyetçi-popülist söylemlerin medya alanında karşılık bulduğunu, "bürokrasi dışı popülist aktörler" (Kramer, 2014) olarak köşe yazarlarının, söz konusu popülizmin, 'Yeni Türkiye' söylemine dayalı güç narsisizmi ile eklenmesinde rol oynadığını ve köşe yazarlarının, 'Tek Millet' kimliğinin yeniden inşasını sağlayan başat aktörler olduklarını iddia etmektedir. Çalışmanın devamında bu iddia Türkiye-Azerbaycan ilişkisini ifade etmek için kullanılan 'Tek Millet' kimliğinin, köşe yazılarında söylemsel olarak nasıl inşa edildiğine yönelik yürütülecek analiz ile ampirik olarak test edilecektir. Geçmiş dönemlerin tatmin edilememiş arzusu olarak 'Tek Millet', 'Yeni Türkiye' söylemi ile ivmelenmiş, dış politikadaki milliyetçi söylemlerin ve iç politikadaki popülist performansların etkisiyle kamuoyunda yeni bir heyecan üretmiştir. Bu heyecanın mevcudiyetini son dönemde yapılan kamuoyu araştırmalarında görmek mümkündür. Bu araştırmaların sonuçlarına göre, Azerbaycan en güvenilir ülke olarak ilk sıralarda yer almakta, geleneksel ontolojik güvensizlik algısına dayalı Batı karşıtlığı ve komplo teorilerine inanma oranı da aynı şekilde yükselen bir seyir izlemektedir⁴. Özellikle 2010 sonrası dönemde yoğunlaşan medya otokrasisine (Akser ve Baybars-Hawks, 2012; Yeşil, 2018) ve parti-medya paralelizmine (Çarkoğlu ve Yavuz, 2010; Yıldırım, Baruh ve Çarkoğlu, 2021) yönelik çalışmaların bulguları bağlamında değerlendirildiğinde, kamuoyu araştırmalarının sonuçlarının, AK Parti'ye yakınlığı ile bilinen medya kuruluşlarının ürettikleri içeriklerle uyumluluk göstereceğini iddia etmek mümkündür.

Ruth Wodak'ın *söylem-tarihsel yaklaşımı* (STY), kimliğin inşası ve popülizm-milliyetçilik ilişkisini irdelemek açısından metodolojik perspektifler sağlamaktadır. Ruth Wodak, Michale Meyer, Martin Reisigl gibi araştırmacıların katkılarıyla gelişen söylem-tarihsel analiz tekniği, söylemi, hem sosyal pratikleri inşa eden hem de bu pratikler tarafından inşa edilen sosyal pratikler olarak tanımlar (Wodak, 2001: 66; Şah, 2020: 221). Buna göre bir söylem, farklı metinlerin bağlamlarından koparıldığı ve daha sonra yeniden bağlamsallaştırıldığı metinler arası bir sürecin ürünüdür (Wodak, 2008: 3). Bu nedenle sosyal bir olguyu anlamak, farklı teorik perspektifleri, farklı metin ve söylemleri bağlamsallaştırma ile mümkündür (Wodak, 2008: 11).

Söylem; sosyal koşulların inşası, statükonun sürdürülmesi, restore edilmesi, meşrulaştırılması ve yapıbozumuna uğratılmasında merkezi rol oynamaktadır (Wodak vd., 2009: 8). Kimliği, en az iki unsur arasındaki benzerlik ve eşitlik varsayımına dayalı ilişkisel fenomen olarak değerlendiren araştırmacılara göre ulusal kimlik, bireylerin aynılığı varsayımından hareketle tahayyül edilen bütünlüktür. Bu bütünlük, bireyin, ulusa yönelik söylemler aracılığıyla sosyal gruplarla, etnisitelerle, devletle ve diğer sosyal kurumlarla özdeşleşmesi ile sağlanır ve birey daha büyük bir bütünün parçası kılınır (Wodak vd., 2009: 11-18). Bu nedenle araştırmacılara göre, ulusal kimliğe yönelik bütünlük ancak söylemsel olarak mümkündür (Wodak vd., 2009: 24). Bu iddialarını ampirik olarak test etmek için araştırmacılar, ulusal kimlik anlatısının kurgulandığı içerikleri, stratejileri ve anlamları analiz eden bir metodolojik model kullanmışlar; kimliğinin, ortak kültürün, ortak şimdi ve geleceğin ve ulusal bedenin söylemsel inşasına odaklanmışlar, ulusal kimliği pekiştiren ortak siyasal geçmiş anlatılara dikkat çekmişlerdir (Wodak vd. 2009: 30). Benzer şekilde STY kullanan pek çok araştırmacı, ulusal kimliğe ilişkin bütünlüğün kurgulanmasında söylemin merkezi rolüne vurgu yapmışlardır (Carta ve Wodak, 2015; Aydın-Düzgüt, 2016; 2018; Karakaya Polat, 2018).

Bu çalışma, STY modelinden hareket ederek Türkiye ve Azerbaycan arasındaki yakınlığı ifade eden 'Tek Millet' kimliğinin, iktidara yakınlığı ile bilinen *Yeni Şafak* gazetesindeki köşe yazılarında hangi söylemsel eklemleme uğraklarında biçimlendiğini ve hangi argüman temaları, stratejileri ve dilsel anlamlar aracılığıyla inşa edildiğini çözümlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada STY modeli tüm boyutlarıyla kullanılmamış; analizin kapsamı, 'Tek Millet' kimliğini milliyetçi ve popülist eklemleme uğraklarında inşa eden haklılaştırıcı argüman stratejileri ve dilsel edimlerin çözümlemesi ile sınırlı tutulmuştur. Bu çerçevede araştırma deseni şu şekilde kurgulanmıştır: Takip eden ilk bölümde Karabağ Sorunu'nun ortaya çıkışı ve AK Parti dönemlerindeki dış politika popülizmini anlamaya yönelik yapılan çalışmalardan müteşekkil literatür özetlenerek konunun bağlamsallaştırılması sağlanmıştır. Daha sonrasında 27 Eylül-09 Kasım 2020 tarihleri arasında *Yeni Şafak* Gazetesinin web sayfasında konu ile ilgili olarak tespit edilen 35 köşe yazısı incelenerek söylem temaları tespit edilmiştir. Bu inceleme sonucunda 'Tek Millet' kimliğinin iki eklemleme uğrağında inşa edildiği iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre köşe yazılarında 'Tek Millet' kimliği, yatay eksende, Batı karşısındaki ahlaki üstünlük kaynağı olarak, kardeşlik ve mazlumluk/haklılık söylemleriyle milliyetçi mağduriyet uğrağında inşa edilirken; dikey eksende ise 'Tek Millet' kimliği, milli irade vurgusunu besleyen popülist eklemleme uğrağında biçimlenmiştir.

Bağlam: Karabağ Sorunu ve AK Parti Dönemi Dış Politika Popülizmi

Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrasında yaşanan gelişmeler, SSCB bünyesindeki ülkeleri, bağımsızlıklarını ilan etme arayışına yönlendirmiştir. Bu çerçevede 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke, Türkiye olmuştur. Süha Bölükbaşı'nın (1997: 81) belirttiği üzere Türkiye, Azerbaycan'ı; Orta Asya'ya erişimi sağlayacak, Trans Kafkasya bölgesinde Rusya'nın hegemonyasını sınırlandırmaya destek olacak stratejik konuma sahip, ekonomik potansiyeli yüksek, doğal müttefik olarak değerlendirmiştir (Bölükbaşı, 1997: 81). Bu yaklaşım, ABD ve AB üyesi ülkeler tarafından da desteklenmiş, Türkiye 'model ülke' olarak kabul edilmiştir (Balci ve Liles, 2019: 30). "Türk Yüzyılı", "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası", "Tek Millet İki Devlet" sloganlarında somutlaşan post-Sovyet döneme ilişkin 'ütopik' beklentiler, pek çok çalışmada vurgulandığı üzere siyasal seçkinler ve kamuoyunda heyecan yaratmıştır (İsmailzade, 2006; Abilov, 2015; Balci ve Liles, 2019; Ergun, 2021; Yavuz, 2022).

Ayça Ergun'un (2010: 70) ifade ettiği üzere, post-Sovyet dönemde Kafkasya bölgesindeki ülkelerin bağımsızlık arayışı; ulusal kimlik anlatılarının kurgulanması, devlet yapılanmalarının biçimlenmesi ve etnik çatışmalar bağlamında şekillenmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan açısından, ulus-devlet inşası ve demokratikleşme çabaları iki temel engelle karşılaşmıştır: Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali ve içeride Sovyet dönemi elitleriyle girişilen iktidar mücadelesi (Ergun, 2010: 68; Ergun, 2021). Bağımsızlığın hemen ardından iktidara gelen Ebulfeyz Elçibey önderliğindeki Halk Cephesi, Azerbaycan'ın ulusal kimliğini *Türkçülük* ideolojisi ile inşa etmeye ve Türkiye yanlısı politikalar takip etmeye çalışsa da Karabağ'da yaşanan toprak kayıpları ve ekonomik sıkıntılar, Azerbaycan halkında hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu konjonktür içerisinde Elçibey dönemi kısa sürmüş, 3 Ekim 1993 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde Haydar Aliyev yüksek oy oranı ile Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aliyev yönetimi daha pragmatist politika çizgisi benimseyerek Rusya, İran ve Türkiye etkisini dengelemeye çalışmıştır.

Karabağ Savaşı ve yaşanan toprak kayıpları, yeni kurulan bağımsız devlet olarak Azerbaycan'ın uluslararası saygınlığını zedeleyen bir ulusal travmaya dönüşmüş; Azerbaycan'ın dış politika gündemi, Karabağ Sorunu bağlamında şekillenmiştir (İsmayilov, 2016: 2). 1994 yılında Karabağ'da sağlanan ateşkes ve petrol ihracı ile sağlanan ekonomik refah, Haydar Aliyev'in güçlü lider imajını pekiştirmiş ve yönetimine meşruiyet kazandırmıştır. Aliyev'in, *Türkçülük* yerine *Azerbaycancılığa* (*Azerbaycabçılıq*) dayalı ulus kimlik inşa etme stratejisi, ilk dönemde Türkiye tarafından şüphe ile karşılanırsa da (Ergun, 2021) Azerbaycan'da sağlanan istikrar ve 1996 sonrası enerji alanında geliştirilen iş birliği, iki ülke

kamuoyundaki 'kardeşlik' söyleminin, siyasal seçkinler düzeyinde de karşılık bulmasını sağlamıştır. Özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev arasındaki kişisel ilişkiler sayesinde kardeşlik söyleminin, iki ülke liderinin varlığında tecessüm ettiğini söylemek mümkündür (İsmailzade, 2006: 4).

Türkiye'nin Kafkasya politikasını, yalnızca Azerbaycan ile geliştirilen ilişkiler ile sınırlı olarak değerlendirmek hatalı olacaktır. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri her daim Ermenistan'ın da denklemde yer aldığı üç eksenli bir ilişkidir. Bununla birlikte post-Sovyet dönemde Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan arasındaki ilişkileri belirleyen ana gelişme, Karabağ Sorunu olmuştur. Post-Sovyet dönemde Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ikinci ülke olmuştur. Öyle ki Ermenistan'ın bağımsızlığı sonrası iki ülke arasında, Ermeni Soykırımını iddialarından kaynaklı tarihsel sorunların aşılmasına ve ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik girişimler de başlatılmıştır. Fakat 1992 yılında Hocalı'da yaşanan katliam, çatışmaların Karabağ dışında Suşa, Laçın ve Nahcivan'a sıçraması, Türkiye'de Ermeni karşıtı görüşlerin güçlenmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak politik iklimi etkisi altına alan kamuoyu baskısı, iki ülke arasındaki normalleşme sürecini engellemiştir. Ayrıca Ermenistan ve Ermeni diasporasının 1915'te yaşananların soykırım olarak kabul edilmesine yönelik girişimleri ve Sevr Antlaşması'na vurgu yaparak Doğu Anadolu bölgesini, 'Batı Ermenistan' olarak tanımlaması, Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye, Ermenistan sınırını kapatmış ve Azerbaycan'a tam desteğini ilan etmiştir (Abilov, 2015: 31). Bağımsızlık sonrası Ermenistan kamuoyunda var olan Türkiye nefreti, Ter Petrosyan gibi ılımlı isimlerin ilişkileri normalleştirme adımlarını başarısız kılmış, Türkiye'nin sınırı kapatması sonrasında Ermenistan, başta güvenlik ve ekonomi olmak üzere Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir (Yavuz, 2022: 277).

Bu süreçte Türkiye'nin, Karabağ politikasını sınırlandıran çeşitli etmenlerden bahsetmek gerekmektedir. İlk olarak, iç politikadan kaynaklı sınırlılıkları; TDP'nin belirlenmesinde, Misak-ı Milli sınırlarını referans alan Kemalist doktrinin varlığı, 1991-1993 arası dönemde Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel hükümeti arasındaki görüş ayrılıkları ve Kürt sorunu ve PKK terör örgütü ile mücadelenin, iç politikada ortaya çıkardığı kırılğan ortam şeklinde listelemek mümkündür. İkinci olarak dış politikadan kaynaklı sınırlılıkları ise; Türkiye'nin NATO üyesi olmasından dolayı Karabağ'daki çatışmalara olası bir müdahalenin Batılı müttefiklerini sorunun doğrudan tarafı haline getirme riski, Rusya ile doğrudan karşı karşıya gelme riski, Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik askeri girişiminin Batılı ülkeler kamuoyunda var olan soykırım iddialarını güçlendirme riski, ve son olarak Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a müdahalesi sonrasında

uluslararası alanda karşı karşıya kaldığı yalnızlığa benzer bir durumla yeniden karşılaşma ihtimali (Abilov, 2015: 38) şeklinde sıralamak mümkündür.

Aliyev dönemi ile birlikte Azerbaycan, Hazar Denizi'ndeki hidrokarbon alanlarının işlenmesi ve petrolün ihraç edilmesine yönelik adımlar atmış ve elde edilen gelir, ülkenin refah seviyesinin yükselmesi ve halkın ekonomik taleplerinin karşılanmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca, Azerbaycan elde ettiği gelir sayesinde başta ordunun modernizasyonu olmak üzere Ermenistan karşısında uzun vadeli avantajlar elde etmiştir. Azerbaycan'ın enerji tedarikçisi konumuna gelmesi, Türkiye ile olan ilişkilerinin yeni bir aşamaya taşınmasına olanak sağlamış; Azerbaycan petrolü, Türkiye aracılığıyla Batılı ülkelere taşınarak, Rusya'nın enerji alanındaki tekeli kırılmaya çalışılmıştır. Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji ortaklığını irdeleyen çalışmalarında Ediger ve Durmaz (2016), hayata geçirilen projelerde, Türkiye'nin kısıtlı politik manevra kabiliyetine rağmen başarılı bir performans ortaya koyduğuna dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla Türkiye'nin, Azerbaycan politikasının parametrelerini şekillendiren gelişmeleri; Azerbaycan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün desteklenmesi, Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin sınırlandırılması, Azerbaycan'ın enerji ihracının partneri olma ve kamuoyunda oluşan duygulanımsal atmosferin varlığı şeklinde sıralamak mümkündür (Bölükbaşı, 1997: 80; Abilov, 2015; Ergun, 2020; Yavuz, 2022: 287).

Öte yandan post-Sovyet dönemde, Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan arasındaki ilişkilerin seyrinin, tarafların, kendi kimlik inşalarına yönelik beklentileri ile reel politika arasındaki çatışmalarla şekillendiğini söylemek gerekir. Bu bağlamda tarafların kimliksel taleplerinin ve iddialarının bölgesel düzeyde gerçekleştirilecek iş birliği olanaklarını sınırlandırdığı ileri sürülebilir. Nitekim Umut Uzer (2011), Türkiye'nin, post-Sovyet dönemde Kafkasya'da ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya yönelik reel politikalar oluşturamadığını, Ermeni soykırımı iddialarının ve Karabağ Sorunu'nun, iç politika gündemini yönlendirmek için araçsallaştırılması nedeniyle, bölgeye yönelik açılımların milliyetçi heyecanlardan öteye taşınmadığını dile getirmiştir. 1990'lı yıllar boyunca Türkiye kamuoyuna egemen olan bu heyecanlı girişimler, 2002-2008 arası dönemde politik gündemde kendisine yer bulamamış, "Tek Millet İki Devlet" sloganı, milliyetçi söylemin tatmin edilmeyen arzu olarak varlığını sürdürmüştür.

İktidara geldiği 2002 yılından bu yana AK Parti'nin, popülist kimlik siyaseti benimsediği iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre, 2002-2011 yılları arasındaki ilk döneminde AK Parti, deklare ettiği muhafazakâr demokrat kimlik ile içeride Kemalist müesses nizama karşı, Türk kimliğinin, neo-Osmanlılık ve Sünni-

İslamcılık ile yeniden sentezlendiği karşıt-hegemonya mücadelesi yürütmüştür (Özpek ve Tanrıverdi Yaşar, 2018: 203). Çınar'a göre (2017) muhafazakâr demokrat kimlik aracılığıyla bir yandan İslam ile demokrasi arasında oryantalist olmayan bir özdeşlik kurulmaya çalışılmış diğer yandan Türk kimliğinin 'Müslüman' bir ulus olarak yeniden kurgulanması amaçlanmıştır. Ayrıca, Sünni-Müslüman Türk kimliğine dayalı bu popülizm, dış politikada Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine açılımını sağlayan yumuşak güç unsuru olarak araçsallaştırılmıştır. Fakat Arap Baharı ve Suriye'de ortaya çıkan iç savaş sonrasında bu yumuşak güç konseptine dayalı 'model ülke' olma stratejisinin manevra alanı daralmıştır (Başkan, 2018). Dahası kimliksel hırsla dayalı bu dış politika stratejisi, Gezi Parkı eylemleri sonrasında iç politikada artan kutuplaşma nedeniyle de uluslararası alanda sürdürülebilir olmaktan çıkmıştır (Saraçoğlu ve Demirkol, 2015; Bashirov ve Lancaster, 2018; Özpek ve Tanrıverdi Yaşar, 2018; Adisönmez ve Onursal, 2020; Yabancı, 2021).

Gezi Parkı eylemleri sonrasında iç politik iklimi belirleyen kutuplaştırıcı pratiklerin, dış politikada da görünür hale geldiğini söylemek mümkündür. Öyle ki Yılmaz'a göre (2018), 2014 sonrasında Türk Dış Politikası (TDP), ulusal çıkarın maksimizasyonundan ziyade kuşatılmışlık mantığının egemen olduğu kimliksel ve mezhepsel talepler ve beklentilerle yönlendirilmiştir. Bu çerçevede Balta (2018) ve Kaliber ve Kaliber'in (2019) dikkat çektiği üzere, AK Parti dönemi TDP'sini dönemselleştirmek mümkündür. Evren Balta (2018), AK Parti dönemi TDP'sini üç faza ayırmaktadır: 2002-2007 arası demokratikleşme, AB'ye üyelik ve Batı ittifakı içerisinde kalmaya özen gösterildiği dönem; 2008-2014 arası pan-İslamist genişleme ve özgüvene dayalı dış politika dönemi ve 2014 sonrasında günümüze kadar değerlendirilebilecek Batı-karşıtlığı ve aşırı-milliyetçilik dönemi. Benzer şekilde A. Kaliber ve E. Kaliber (2019), AK Parti dönemi dış politika sürecini, zayıf-popülizm dönemi ve yoğun-popülizm dönemi olarak iki dönemde incelemektedir. Zayıf-popülizm döneminde, neo-Osmanlıcılık ve bölgeye yönelik Sünni İslamcı yaklaşım; Türkiye'nin 'model ülke', 'normatif bölgesel lider', 'bölgesel sorunların çözümünde arabulucu olma' rolü, 'çok boyutlu diplomasi' gibi yumuşak güç stratejileriyle şekillendirilmeye çalışılmıştır. Yoğun popülizm döneminde ise TDP, aşırı milliyetçi ve Batı karşıtı söylemlerle şekillenmiştir (Kaliber ve Kaliber, 2019: 6-9). Ayrıca bazı araştırmacılar, 2017 sonrasında karar alma süreçlerinin, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kişiliğinde tecessüm eden otoriterleşme eğilimi ile tahakküm altına alındığına da vurgu yapmaktadır (Kaliber ve Kaliber, 2019; Yabancı, 2020).

AK Parti dönemi TDP yaklaşımını dönemselleştirme çabaları popülist iklime dair açıklamalar sunsa da dış politika popülizminin anlaşılması için inşacı yaklaşımlara ve ontolojik güvenlik kavramına odaklanmak faydalı olacaktır.

Ontolojik güvenlik kavramı, devletin insansı nitelikleri olduğundan hareketle, eylemlerinin öz-anlatı ve kimlik eksenli olarak biçimlendiğini ileri sürmektedir (Balaban, 2020; Kinnvall ve Mitzen, 2017; Mitzen, 2006; Rumelili ve Adisönmez, 2020). Devletler de tıpkı bireyler gibi çevrelerindeki karmaşık ilişkileri kategorize ederek anlamlı ve bütünlüklü bir kimlik kurmakta ve bu kimliğe ait öz-anlatı ve imajlar oluşturmaktadırlar. Bu öz-anlatı ve imajlar, devletler arasındaki ilişkilerde, zaman zaman ulusal çıkar ve güç maksimizasyonu gibi rasyonel amaçların önüne geçebilmekte ve devletler 'irrasyonel' eylemlerde bulunabilmektedirler (Rumelili ve Adisönmez, 2020). Bu aşamada, ontolojik güvenlik arayışı ve bu arayışa ait bütüncül kimlik anlatısı, ulusal çıkarın başlıca tanımlayıcısı ve devlet eyleminin temel motivasyon kaynağına dönüşebilmektedir. Nitekim pek çok çalışmanın bulguladığı üzere, Türk kimliğinin ve ulusal çıkar nosyonunun, Sünni-İslamcılık ve neo-Osmanlılık bağlamında yeniden yorumlanması; siyasal alanın, "yerlilik" (Mollaer, 2018), "kuşatılmışlık" ve "mağduriyet" (Yılmaz, 2018) retorikleriyle inşa edilmesine ve devlet, millet, vatan sembolleri aracılığıyla yapılandırılmasına neden olmuştur. Bu yapılanma nedeniyle siyasal alan, dost ve düşmanlardan müteşekkil bir söylem alanına hapsolmuştur. Bu bağlamda özellikle 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonrasında, Batı karşıtlığına dayalı kimlik inşası ve kutsal mazlumluk retorığının (Açıkel, 1996), AK Parti dönemi dış politika popülizminin başat söylemsel unsurlarına dönüştüğünü söylemek mümkündür (Çapan ve Zarakol, 2019: 265). Nitekim, Hakan Yılmaz'ın (2011) işaret ettiği üzere, düşman algısını biçimlendiren Batı şüpheciliğinin, Türk kimliğini dört boyutta şekillendirmektedir: Batı'ya karşı milli egemenlik vurgusu, Batı'dan ahlaken üstün olma varsayımı, Olumlu Biz / Olumsuz Öteki ayırımına dayalı benlik kurgusu ve sürekli bir tehdit unsuru olarak Sevr Sendromu. Ontolojik güvenlik ihtiyacı ve kimlik eksenli dış politika söylemi, AK Parti dönemlerine has bir olgu olmamakla birlikte AK Parti politikalarının özgül yanı; bu dönemde, iç ve dış politika arasındaki ayırımın radikal şekilde ortadan kaldırılması ve dış politika gündeminin, içeride iktidarı meşrulaştırmak ve konsolide etmek için araçsallaştırılmasıdır (Gontijo ve Barbosa, 2020: 88; Bulut ve Hacıoğlu, 2021: 8).

AK Parti döneminde, TDP'nin araçsallaştırdığı alanların başında, Trans Kafkasya ve Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri yer almaktadır. Daha önce ifade edildiği üzere, AK Parti'nin ilk döneminde benimsediği, içeride Kemalist müesses nizamın gücünü kırmaya yönelik popülist hegemonya mücadelesi, dış politika alanına da yansımış; bu dönemde AB'ye üyelik TDP'nin ana hedefi olarak belirlenmiştir. Bunun sonucu olarak TDP'nin, Kafkasya ve Azerbaycan politikaları pragmatist bir yaklaşımla şekillenmiş; Türkiye, başta enerji nakil hatlarının güvenliği olmak üzere ulusal çıkarlarını önceleyen bir politika takip

etmiştir. Azerbaycan'la olan ilişkiler, Azeri petrolü ve doğalgazının Batı'ya transferine yönelik hayata geçirilen projelerin dışında, gelenekselleşmiş kardeşlik söylemi ve "Tek Millet İki Devlet" sloganının ötesine geçmemiş, ilişkiler, liderler düzeyindeki girişimlerle sınırlı kalmıştır (Aydın, 2013). Diğer yandan Ermenistan ile olan ilişkiler de Ermeni soykırımı iddiaları ve Karabağ Sorunu'nun tahakkümü altında (Demirel, 2020: 551; Yavuz, 2020: 362) varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte 2008 yılında Rusya ve Gürcistan arasında yaşanan savaş ve Rusya'nın bölgede egemen aktör olarak varlığını hissettirmesi, TDP'nin Kafkasya'ya yönelik açılımlar geliştirmesine neden olmuştur. Bu çerçevede Türkiye, ABD ve AB tarafından, Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi ve sınır kapısının açılması konusunda teşvik edilmiştir (İsmayilov, 2016: 2; Yavuz, 2022: 286). İki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesi, AK Parti tarafından da benimsenmiş; normalleşmenin, TDP'nin geleneksel sorun alanlarından birisini ortadan kaldıracağı, AB'yle yürütülen üyelik müzakerelerine katkı sunacağı ve Batı kamuoyundaki olumsuz Türkiye imajını iyileştireceği düşünülmüştür. İlişkilerin normalleştirilmesi için dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, soykırım iddialarını araştırarak ortak komisyon kurulmasını teklif etmiş⁵ ve bu diyalog ortamı 2009 yılında Erivan ve Bursa'da oynanan Türkiye-Ermenistan futbol maçları sırasında yürütülen diplomasi ile sürdürülmeye çalışılmıştır. Nihayet 10 Ekim 2009 tarihinde Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını da öngören Zürih Protokolü imzalanmıştır⁶.

Zürih Protokolü hem Azerbaycan yönetimi tarafından hem de Türkiye'deki muhalefet ve milliyetçi kamuoyu tarafından eleştirilmiş; bu protokolle, Türkiye'nin, 1992 yılından itibaren ileri sürdüğü, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesinin Karabağ'daki işgalin sonlandırılmasına bağlı olduğu tezinden vazgeçtiği iddia edilmiştir (Shiriyev ve Davies, 2013). Zürih Protokolüne karşı Azerbaycan, Türkiye'ye transfer edilen enerji fiyatlarının adil olmadığını ve yenilenmesi gerektiğini deklare ederek tepkisini dile getirmiştir (Shiriyev ve Davies, 2013: 194). Bu tepkiye karşı dönemin başbakanı Erdoğan, Bakü ziyareti sırasında Türkiye'nin tezinden vazgeçmediğini dile getirmek zorunda kalmıştır⁷.

Ermenistan tarafında ise Zürih Protokolü, Ermenistan Yüksek Mahkemesi tarafından Ermenistan Anayasası'na aykırı bulunarak onaylanması engellenmiştir (Öztürk-Tuncel ve Çelikpala, 2019). Ayrıca 2010 yılında Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan askeri iş birliği anlaşması ve bu anlaşma kapsamında Ermenistan'da kurulan askeri üsler, Türkiye ve Azerbaycan'ın güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuş, buna karşılık olarak aynı yıl içinde Türkiye ve Azerbaycan arasında *Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması* imzalanmıştır. Bu anlaşmayı müteakip kurulan *Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi* ile iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir (Abilov, 2015: 50).

2014 sonrasında AK Parti'nin dış politikada benimsediği milliyetçi-popülist yaklaşım, Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan üçgenindeki ilişkilerin dönüşmesine de neden olmuştur. Osmanlı egemenlik alanını kültürel ve dinsel varoluş alanı olarak tanımlayan neo-Osmanlılık (Drakoularakos, 2021) ve 'Yeni Türkiye' söylemine güçlü vurgu yapan dış politika popülizmi (Kaliber ve Kaliber, 2019), sağduyuda var olan 'hain' Ermeni stereotipini besleyen anlatılara meşruiyet zemini kazandırmıştır. Bu dönemde AK Parti'nin benimsediği mezhepçi dış politika yaklaşımının, nüfusunun büyük çoğunluğu Şii olan Azerbaycan açısından bir sorun oluşturmadığını, Türk kimliğine dayalı kültürel ve dinsel yakınlık aracılığıyla kurgulanan 'kardeşlik' söyleminin varlığını koruduğunu belirtmek gerekir.

Bu konjonktür içerisinde, 2018 yılında Ermenistan'da iktidara gelen Nikol Paşinyan'ın takip ettiği Batı yanlısı ve milliyetçi-popülist dış politika, Karabağ Sorunu'nun yeniden alevlenmesine neden olmuştur. Paşinyan'ın 2019 yılında Karabağ bölgesine gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Karabağ'ın Ermenistan'a ait olduğunu dile getirmesi, Ermenistan yetkililerinin 100. yılında Sev antlaşmasını yeniden gündeme getirmesi ve Karabağ Sorunu'nun çözümüne yönelik yeni savaş ihtimallerinden bahsedilmesi, Türkiye ve Azerbaycan'daki siyasal seçkinler ve kamuoyu tarafından endişe ile takip edilmiştir. Son olarak Temmuz 2020 yılında Tovuz bölgesine yönelik gerçekleştirilen saldırılar, Türkiye ve Azerbaycan tarafında sorunun diplomatik yollarla çözülemeyeceğine ilişkin görüşlerin geçerlilik kazanmasına neden olmuştur (Shafiyev ve Huseynov, 2020: 101; Yavuz ve Huseynov, 2020: 107).

Bulgular

Dağlık Karabağ bölgesinde, Azerbaycan ve Ermenistan güçleri arasında 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan çatışmalar savaşa dönüşmüş, 44 gün süren savaş, Rusya'nın araya girmesi ile 9 Kasım 2020 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşması ile sonlanmıştır. Bu süreçte Suşa ve Laçın başta olmak üzere önemli Azerbaycan kentlerinin işgalden kurtarılması, Türkiye ve Azerbaycan kamuoyunda coşku ile karşılanmıştır. Bu coşkunun en görünür olduğu alanların başında, AK Parti iktidarına yakınlığı ile bilinen medya organları yer almıştır. Bu organlardan bir tanesi olan Yeni Şafak gazetesinde yer alan köşe yazılarında, gelenekselleşmiş "Tek Millet İki Devlet" söyleminin güçlü bir şekilde vurgulandığını gözlemlenmiştir. Yeni Şafak gazetesindeki köşe yazılarında, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkileri ifade etmek için kullanılan ve aynı etnik kimliğe mensup olmaya vurgu yapan 'Tek Millet' kimliği, 'Yeni Türkiye' söylemi ile sentezlenerek yeniden inşa edilmiştir. Köşe yazılarında 'Tek Millet' kimliği, iki katmanlı bir eklemlenme ile inşa edilmiştir. İlk eklemlenme, Ermeni ve Batı kimliğinin, geleneksel kurucu

'Öteki' konumunu sürdürdüğü; 'Tek Millet' kimliğinin, Batı karşısında mazlumluk ve ahlaki üstünlük vurgusunun öne çıkarıldığı mağduriyet uğrağı yer almaktadır. Bu uğrakta Türk kimliği, milliyetçi-popülist söylemlerin kesiştiği iki düğüm noktasında kurgulanmıştır. Birinci düğüm noktası, Sevr sendromu (Bozdağlıoğlu, 2003) çerçevesinde, mazlum 'Tek Millet' kimliğinin, Batı'nın olumsuz temsiline dayalı argüman stratejileriyle inşa edildiği milliyetçi sentezlerden oluşmaktadır. İkinci düğüm noktasında, 'Yeni Türkiye' narsisizmine dayalı pozitif öz benlik sunumu öne çıkmakta, Türk kimliğinin, geleneksel düşman stereotipleri karşısındaki ahlaki üstünlüğü vurgulanmaktadır. İkinci eklemlenme, 'Tek Millet' kimliğinin, iç politikada iktidar ve muhalefet arasındaki farkı keskinleştirmeye yönelik olarak seferber edildiği popülizm uğrağıdır. Köşe yazılarında bu uğrak, 'Tek Millet' kimliğinin talep ettiği dayanışma ve ahlaki yükümlülüğe yönelik kabulde ve milli irade vurgusunda somutlaşmaktadır.

Milliyetçi Mağduriyet Uğrağı: Batı Karşısında Ahlaki Üstünlük Kaynağı olarak Kardeşlik ve Mazlumluk

Köşe yazılarında, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar, geleneksel düşmanlık stereotiplerinin sıklıkla kullanıldığı argüman stratejileri ve retoriklerle okuyucuya sunulmuştur. Sağduyuda var olan 'hain' Ermeni, 'kardeş' Azerbaycan, 'mazlum' Türk stereotipleri, konunun okurlara tarihselleştirilerek ve Türkiye'ye yönelik tehdit algısının yoğunlaştırılarak aktarılmasını sağlamıştır. Bu çerçevede, Ermenistan'ın eylemleri; tehdit teması altında toplanabilecek yoğunlaştırma, hayatleştirme, komplolaştırma, sayısallaştırma teknikleriyle tanımlanmıştır. Köşe yazarlarına göre Ermenistan, Batılı ülkeler ve Rusya'nın, Türkiye'ye karşı kıskırttığı, Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden bir düşmandır. Orakoğlu (2002a) Ermenistan'ı "terör üretim merkezi", "3 milyonluk terör devleti" gibi ifadelerle tanımlamış, benzer şekilde Karagül de (2020a) Ermenistan'ı, DAESH ve PKK gibi terör örgütleriyle eşitleyerek, geleneksel düşman algısını pekiştiren bir üslup ve dil benimsemiştir. Özellikle Orakoğlu'nun (2020a) Ermenistan'ı "3 milyonluk terör devleti" olarak tanımlaması ve ülkenin tamamını "terörist" olarak yaftalaması, Ermeni kimliğini başlı başına tehdit olarak kabul eden söylemsel eklemlenmeyi göstermesi bakımından önemlidir. Ermeni kimliğinin terörist olarak çerçevelenmesi, aynı zamanda Türk kimliğinin sürdürülebilir kimlik anlatsını biçimlendiren ontolojik güvensizlik kaynağını oluşturmaktadır. Tehdidin yoğunlaştırılmasına yönelik bu argüman stratejilerinin, kuşatılmışlık duygusunun baskın olduğu duygulanımsal kamusalılığı hedeflediği söylenebilir. Köşe yazılarında duygulanımsal kamusalılığı besleyen söylemler, Türk kimliğine yönelik mazlumluk anlatsı ile şekillendirilmiştir. Bu bağlamda mazlumluk uğrağını inşa eden ilk anlatı, sağduyuda var olan "Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur" anlatsıdır. Tamer Korkmaz'ın "Ermenistan Terör Devleti" başlığını

kullandığı yazısı, ‘tüm dünyanın Türkiye’ye karşı olduğu’ varsayımını odağına alan mazlumlaştırma stratejisine örnek teşkil etmektedir: “Rusya, Amerika ve Fransa! Bütün melanet, zaten bu üçlünün başının altından çıkıyor. Ermenistan Terör Devleti’ne tam destek veriyorlar” (Korkmaz, 2020a). Görüldüğü üzere Korkmaz, Rusya, Amerika ve Fransa gibi ad aktarmaları aracılığıyla, bu ülkeleri homojen aktörler olarak değerlendirmekte, sağduyuda var olan ‘dış güçler’ algısı ile uyumlu, komplo teorilerine yatkın bir anlatı kurgulamaktadır. Öte yandan bu anlatı; karmaşık uluslararası gerçekliği, dış güçler olarak tanımlanan aktörlerin eylemlerine indirgeyerek basitleştirmekte, yalnız Türkiye’nin değil, tüm mağdur ulusların, ‘dış güçlerden’ muzdarip olduğunu iddia etmektedir.

Mazlumluk anlatsını şekillendiren bir diğer argüman stratejisi ise tarihselleştirme. Tarihselleştirme, bir yandan ‘millet-i sadıka’dan hainliğe geçiş retoriği aracılığıyla kurulan anlatılarla pekiştirilirken diğer yandan ‘Tek Millet’ kimliğinin, Osmanlı geçmişine ve İslam’a yapılan vurgularla yeniden inşa edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu çerçevede üzerinde durulması gereken ilk husus, tarihselleştirme stratejisinin, Ermeni kimliğine özcü bir hainlik vasfı yüklediğidir. Resmi tarih yazımında var olan ‘millet-i sadıka’dan hainliğe geçiş retoriği, hainliği, Ermeni kimliğinin özü olarak tanımlanmaktadır. Ermeni kimliğini özünde hain olarak tanımlayan bu yaklaşıma, Hasan Öztürk’ün 13 Ekim tarihli yazısı örnek gösterilebilir: “Doğu ve Güneydoğu’daki şehirlerimizin de içinde olduğu “Büyük Ermenistan” hayaliyle yanıp tutuştular. Ağrı Dağı’nın doğusundan değil batısından bakmak için iç geçirdiler. Ağababalarının kışkırtmasıyla Büyük Savaş’ta “milleti sadıka” sıfatlarını bırakıp “işbirlikçi çapulcular” olarak tarihe geçtiler” (Öztürk, 2020a). Görüldüğü üzere Öztürk yazısında, geleneksel Ermeni stereotipini, Türk’ün kurucu ‘Ötekisi’ olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte Öztürk’ün yazısında dikkat edilmesi gereken husus, hainliği, Ermeni olma ile özdeşleştirmesidir. Bu bağlamda Ermeniler, bizim olanı (“şehirlerimiz”) elde etme “hayali ile yanıp tutuşan”, bizim olanı almak için “iç geçiren” bir ulustur. Öztürk ayrıca, ağababaları tarafından “kışkırtılanlardan” oluşan bir bütün olarak değerlendirdiği Ermeni kimliğini; başkalarına tabii, bağımsız olmayan, ahlaken düşkün, bir grup olarak kalıplaştırmaktadır. Nitekim yazının devamında Öztürk, Ermenistan’ı “maşa” olarak tanımlayarak, Ermeni kimliğine yüklediği bağımlı olma halini pekiştirmektedir. Benzer şekilde Kılıçarslan (2020b) da Osmanlı geçmişine referansla Rumların, Ermenilerin, Kürtlerin emperyalizm tarafından “kafalandığını” ve Türkiye’ye karşı kışkırtıldığını iddia etmekte; bu kimlikleri tarihsel bir aldatılmışlıkla tanımlamaktadır: “140 yıl önce Ermenileri “kafalayan” emperyalizmi de gördük. 70 yıl önce Irak Kürtlerini kafalayan emperyalizmi de gördük, 50 yıl önce Kıbrıs Rumlarını kafalayan emperyalizmi de gördük. Sonunda olan Ermenilere, Kürtlere, Rumlara oldu. Sonunda olan bin yıllık “bir

arada yaşama kültürümüz”e oldu” (Kılıçarslan, 2020a).

Köşe yazılarında, hain Ermeni stereotipini pekiştiren bir başka pratik ise, aşağılayıcı ve hakaretamiz ifadelerle başvurmadır. Moffitt’in (2020: 93) “kaba tavırlar” olarak tanımladığı bu pratik, hain Ermeni stereotipini sıradan insana hitap edecek şekilde ahlakileştirmektedir. Ahlaki olmayan bir öze sahip Ermeni’ye karşı kaba tavırlar, mazlumluktan kaynaklı bir hak olarak görülmekte; Ermeni’ye yönelik sağduyudaki duygulanımsal tepkilere meşruiyet alanı sağlamaktadır. Nitekim köşe yazılarında Ermenistan için kullanılan, “kahpe” (Korkmaz, 2020a), “soysuz”, “namussuz” (Öztürk, 2020a), “kancık”, “münafık” (Özdenören, 2020) gibi hakaretamiz nitelemeler, çatışmaların devam ettiği süreçte Türk kamuoyunda var olan düşman algısını ve heyecanını besleyen ve okuyucuyu, bu meşruiyet alanına davet eden kaba tavırlara örnek gösterilebilir.

Sağduyudaki düşman Ermeni imgesi, sıradanlığın icrasını sağlayan kaba tavırlarla yineleyen bir başka anlatıda ise okuyucu, düşmanın acizliğinden duyulacak hazza davet edilmektedir. Bu duruma örnek olarak, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan’a yönelik yaptığı çağrı gösterilebilir. Tamer Korkmaz bu çağrıyı, coşku ve heyecanın halk tarafından paylaşılmasını talep eden, sorunun çözümünü kahramanın eyleminde basitleştiren bir üslupla paylaşmaktadır. “Alenen “uç buçuk attığı için” uluslararası destekçilerinin kapısını aşındıran Ermenistan Başbakanı Paşinyan için de tam isabet bir çift laf etti, İlham Aliyev: “Aramadığı, ağlamadığı, yalvarmadığı, ayağına kapanmadığı adam kalmadı. Ben kimseyi aramadım. Kaçıyor, bir sıçan gibi saklanıyor. Korkma gel, teke tek savaşalım!” (Korkmaz, 2020b).

Mazlumluğu, ‘Tek Millet’ kimliğinin kurucu bileşeni olarak tanımlayan bu perspektif, ‘Öteki’ karşısındaki ahlaki üstünlüğü, bir yandan iyi-kötü ikiliğini üreten üslupla okuyucuya aktarırken, diğer yandan ‘Ötekine’ karşı güç kullanımını, ‘Tek Millet’ kimliğinin mazlumluktan kaynaklı ‘hakkı’ (Bozarslan, 2016) olarak kabul etmektedir. Köşe yazılarında, uluslararası hukuktan kaynaklanan egemenlik hakkını ve öz gücü vurgulamak için çatışmalar, “harekât”, “terörle mücadele operasyonu” (Öztürk, 2020b; Karagül, 2020c) gibi nitelemelerle tanımlanmakta, savaş kelimesinin kullanımından özellikle kaçınılmaktadır. Öte yandan “hesaplaşma” (Öğün, 2020; Ersanel, 2020a; 2020b; Karagül, 2020a; 2020b), “28 yıllık rövanş” (Korkmaz, 2020b) gibi nitelemeler ise hamasi intikam arzusunu tarihsel ve ahlaki bir zeminde yücelten metaforlar olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca köşe yazılarında ahlaki üstünlük kaynağı olarak mazlumluk, Türkiye-Yunanistan, Türkiye-İsrail ve Kürt Sorunu gibi geleneksel sorun alanları ile ilişkilendirilerek okuyucuya aktarılmakta, sağduyudaki ontolojik güvensizlik

algısı yoğunlaştırılmaktadır:

Ermenistan tıpkı Filistin’de İsrail’in yaptığı ve yapmaya devam ettiği gibi Azerbaycan topraklarını işgal etmiş binlerce insanı öldürmüş; bir milyon insanı kaçgın duruma düşürmüş ve 20. asrın en büyük felaketlerinden birini yaşatmıştır. (Kurşun,2020)

Fransa, BAE, Suudî Arabistan, İsrail ve diğer devletler tarafından yönlendirilen vekil terör örgütleri Türkiye’yi her alanda meşgul etmek suretiyle zayıflatmak istediler. Bu sebeple Ermenileri de Kafkasya’da harekete geçirdiler. (Türkyılmaz, 2020a)

Fakat aynı Ermenistan şu sıralar payandalarını gevşetseler de Rusya’nın etkisine, Fransa’nın desteğine, Amerika’nın da bir “seçim bölgesi” olarak ilgisine hâlâ sahip. (Ersanel, 2020c)

Köşe yazılarında intikam arzusu, mazlumluğu üreten uluslararası sistemin adaletsizliğine karşı haklı bir tepki olarak kabul edilmektedir. Bu hakkı meşrulaştıran dilsel anlam pratiklerine bakılacak olursa, köşe yazılarında “rövanş alma”, “oyuncular” gibi ad aktarmalar ve metaforlarla uluslararası sistem sıklıkla, aktörler arasındaki bir oyun alanı olarak değerlendirilmekte, böylelikle oyunu kazanmak için gerekli olan güç, narsist bir tutkuya dönüşmektedir. Oyun metaforu ayrıca, sorunun çözümünü askeri başarılarla indirgeyerek basitleştirmekte, şiddeti yegâne metot olarak yüceltmektedir. “Anlıyoruz ki, sağdan soldan duyulan, dış oyunculardan gelen kimi çatlak sesler de çarpıtılmış yankılardan ibaret. Henüz masa yok. Bir süre daha olmaması gerekiyor. Ateşkes davetlerine Bakü’nün bizzat İlham Aliyev ağzından getirdiği şartlar yerinde ve bunlar karşılandığında zaten eski hesap kapatılma yoluna giriyor. Yine Bakü liderinin Türkiye’nin masadaki rolüne yaptığı vurgu da elbette not edilmeli...” (Ersanel, 2020d).

Mazumluk aynı zamanda ‘Tek Millet’ kimliğinin, ‘Öteki’ karşısındaki ahlaki üstünlük kaynağını oluşturan ve ‘Yeni Türkiye’ söylemine eklenmesini sağlayan uğraktır. ‘Tek Millet’ kimliğinin eylemlerini geçmişe referansla tanımlayan anlatılarda; Türkiye ve Azerbaycan arasındaki bağ, aynılık ve teklik imgeleri ile kurulurken, Ermenistan’ın ve Ermenilerin eylemleri, geçmişle kurulan özdeşlikler aracılığıyla Batılı ülkelerle kurulan “kirli” ilişkiler olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin, kardeşi olan (aynı aileye, soya, etnik kimliğe referans veren) Azerbaycan’a desteği, ahlaki bir yükümlülük ve dayanışma eylemi olarak tanımlanmakta, Ermenistan ise Batılı güçler tarafından kullanılan “maşa” (Öztürk 2020a) ya da “emperyalizmin mayın eşekliğini yapan” (Kılıçarslan, 2020a; 2020b) ülke olarak kabul edilmektedir.

Köşe yazılarında Türk kimliğine yönelik özgüven ve özsaygının restorasyonu, Türk tarihinin yüceltildiği, Türk olma halinin başlı başına bir övünç ve haklılık kaynağı olarak seferber edildiği anlatılarla şekillenmektedir. İbrahim Karagül, 2 Ekim 2020 tarihli yazısında, Türk kimliğine yönelik özgüveni pekiştiren, tarihsel ve sosyo-biyolojik iddialarla sentezlediği bir anlatı kullanmaktadır:

Türkiye'nin jeopolitik aklı, yüz yıl sonra harekete geçti. Tarih yapan, coğrafya inşa eden, yeryüzünde çok güçlü imparatorluklar kuran bir akıl bu. Bu güç, bir siyasi genettir... Bu yüzden derin siyasi aklımız, Türkiye'nin en güçlü varlığıdır. Sadece bizim değil, Azerbaycan'dan Bosna'ya, Kızıldeniz'den Basra Körfezi'ne, Akdeniz'den Karadeniz'e, bütün milletler ve ülkeler için bir kurtuluş söylemi, yoludur. Çünkü; Atlantik'ten Pasifik kıyılarına uzanan, yeryüzünün ana eksenini oluşturan Müslüman Orta Kuşak'taki bütün ülkeler; aynı çaresizliği, rehin alınmışlığı yaşamaktadır. (Karagül, 2020b)

Karagül'den yapılan bu alıntının görünür kıldığı bir diğer olgu, mazlumluk uğrağının, 'Tek Millet'i, Osmanlılık ve Müslümanlık imgeleriyle yeniden inşa ettiğidir. Buna göre yazıda; Azerbaycan, Bosna, Kızıldeniz, Basra gibi yer isimleri ve "yüzyıl sonra harekete geçme", "güçlü imparatorluk kurma" gibi iddialar, Osmanlı geçmişine ve egemenlik alanına vurgu yapmakta, böylelikle Karabağ Sorunu daha geniş bir perspektiften, Sevr sendromu ve bu sendromun tetiklediği ontolojik güvensizlik algısını pekiştirici bağlamda araçsallaştırılmaktadır. Ayrıca Karagül, yazısının devamında bu coğrafyayı, "yeryüzünün ana merkezi" olarak "Müslümanlık" imgesi ile tanımlamakta, 'Tek Millet' kimliğinin, 'Yeni Türkiye' söylemine eklemeye uğrağının coğrafi ve söylemsel sınırlarını çizmektedir.

Karagül'ün 'Tek Millet' kimliğine yönelik bu tanımlayıcı yaklaşımı tekil bir örnek değildir. Köşe yazılarının genelinde; 'Tek Millet' kimliği ve kardeşlik söylemi, Osmanlı geçmişi ve egemenlik alanının vatan imgesine, Müslümanlığın da 'Öteki' olandan farklılığın kurucu imgesine dönüştüğü anlatılarla şekillenmektedir. Bu çerçevede Karabağ Sorunu ile Körfez Savaşı ve Bosna-Hersek Savaşı arasında özdeşlikler kurulmaktadır. Müslümanlık imgelemi bağlamında, 'Tek Millet'e karşı 'dış güçlerin' girdiği faaliyetler, "Yeni Haçlı seferleri" olarak değerlendirilmektedir (Korkmaz, 2020a; Türkyılmaz, 2020a; 2020b; 2020c). Öte yandan 'Tek Millet'in yaşam alanı, geçmişin işe koşulduğu vatan söyleminde (özellikle Doğu Akdeniz krizi bağlamında Mavi Vatan sloganı öne çıkmaktadır) somutlaşmakta, böylelikle 'Yeni Türkiye', imgesel bir 'ev'e dönüşmektedir (Aktay, 2020a; 2020b; Karagül, 2020b; Türkyılmaz, 2020a). Diğer yandan kurulan bu özdeşlikler, Karabağ Sorunu'nun köşe yazarlarınca, medeniyetler çatışması tezleri bağlamında yorumlandığını göstermektedir.

Köşe yazılarında, 'Tek Millet' kimliğinin bileşeni olarak Müslümanlık retoriği,

paradoksal niteliğe sahiptir. Müslümanlık vurgusunun, nüfusunun çoğunluğu Şii mezhebine mensup olan Azerbaycan halkına hitap etmeye çalışan, Sünni mezhepsel yönü törpülenmiş bir retorik olarak, etnik ve kültürel yakınlığı tahkim etmeye yönelik olarak kullandığını söylemek gerekir. Zira köşe yazılarında ‘Tek Millet’e referans veren Müslüman kimliği, ortak kader birliğine vurgu yapan, kapsayıcı bir kimlik olarak araçsallaştırılmaktadır.

Azerbaycan ordusunun Dağlık Karabağ’da Şuşa’ya dayandığı, hatta şehre girdiği yönünde haberler konuşuluyor. Bu, bir hakkın, sahiplerine teslimi açısından çok önemli bir gelişmedir. Eğer Şuşa’dan sonra Azerbaycan ordusu, askerî açıdan önemli gördüğü mevkileri ele geçirir ve Karabağ’ın Ermenistan ile alakasını kesebilirse çok daha önemli bir aşamaya geçmek mümkün olacaktır. Böylelikle 1917’deki karmaşa ortamında Kafkasya Türkleri-Müslümanlarının yaşadığı toprak kayıplarının bir kısmı telafi edilir. (Türkyılmaz, 2020c)

1 milyon “kaçkın” (sürgün) var şu anda. Bu insanların çoğu Türk ama içlerinde Müslüman Kürtler de var. Sadece Ezidilerin bir kısmının kalmasına müsaade edildi. Bölgedeki Müslüman nüfus neredeyse sıfırlandı. (Öztürk, 2020b)

Törpülenen Sünniliğin, Müslümanlar arasında var olması gereken dayanışma ağının ahlaki meşruiyet kaynağını oluşturduğunu söylemek gerekir. Köşe yazılarında, Mısır, Suudi Arabistan, İran gibi Müslüman ülkeler, Batılı devletler ve Ermenistan ile iş birliği yapmakla suçlanmakta, bu ülkelerin İslamiyet’e ihanet ettikleri savunulmaktadır. Köşe yazarları, Müslüman coğrafya olarak tanımladıkları ülkelerin halklarını, yönetimlerinden ayrı tutarak, bu ülkelerin Batı ile ittifak içerisindeki elitler tarafından yönetildiği argümanını zımni olarak işlemektedir. Ayrıca bu argüman stratejisi gerçek Müslümanlığı, Türkiye’nin tekelinde konumlandırmakta, AK Parti döneminde Türkiye’nin Müslüman bir ülke olarak tam bağımsızlığa ulaştığı iddiası ile Müslüman coğrafya söylemsel olarak yeniden inşa edilmektedir.

Söyle bir durum var: İran ve unsurları; Müslüman Azerbaycan’a karşı Ermenistan safında yer aldı. Erivan’a yoğun askeri sevkiyat yapıyor. Nüfusunun yarısına yakını Türk kökenli olmasına rağmen, o kitlelerin neler hissettiğini umursamıyor bile. BAE, Suud, Mısır rejimleri de, Müslüman Türkiye’ye karşı Yunanistan, Fransa, İsrail safında yer aldı. İki blok, bütün cephelerde Türkiye’yi sınırlamaya çalışıyor. Aslında Batı’nın Türkiye’yi durdurma tezine destek veriyor. (Karagül, 2020b)

Popülist Uğrak: ‘Yeni’ Halka Karşı ‘Eski’ Elitler

Köşe yazılarında ‘Tek Millet’ kimliğinin inşa edildiği bir diğer uğrak, halk-elitler antagonizmasının inşa edildiği popülizm uğrağıdır. Bu uğrağın ilk düğüm noktasını, 15 Temmuz 2016’daki darbe girişimi sonrasında Türkiye’de siyasal-

söylemsel alana egemen olan, halk ve milli irade nosyonları oluşturmaktadır. Köşe yazılarında, darbe girişimi sonrasında kamuoyunda daha baskın hale gelen ontolojik güvensizlik algısı ve iç ve dış düşman tehdidi canlı tutulmakta; halk, söz konusu ontolojik güvensizlik hissiyatının oluşturduğu solidarist bütünlük olarak tanımlanmaktadır. Bu güvensizlik hali, Ermenistan ile FETÖ ve PKK gibi terör örgütleri arasında kurulan özdeşlikle pekiştirilmektedir (Korkmaz, 2020b). 15 Temmuz 2016'ya kadar olan süreç, "Türkiye'yi hareketsiz kılan statüko" olarak değerlendirilmekte, bu durumun Azerbaycan'ı da "hareketsiz kıldığı" savunulmaktadır: "Düğümün Türkiye'de çözülmesi coğrafyanın merkezine işaret eder. 15 Temmuz 2016'da Türk ve İslam dünyasını hareketsiz kılan statüko temelinden sarsıldı. Türkiye'yi içeriden kuşatan terör yapılarının Ermenistan ile kurduğu açık ve gizli ilişkiler, Azerbaycan'ı da hareketsiz kılmaktaydı" (Türkyılmaz, 2020b).

Türkyılmaz'dan yapılan alıntının da işaret ettiği üzere 15 Temmuz darbe girişimi, 'Tek Millet' kimliği için dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Buna göre, 15 Temmuz 2016 öncesi statükodan beslenen iş birlikçiler ("Türkiye'yi içeriden kuşatan terör yapıları"), hem Türkiye'yi hem de Azerbaycan'ı hareketsiz kılmaktadır. Dolayısıyla statükonun ortadan kaldırılması, Türkiye ve Azerbaycan arasında kurulan özdeşlik dolayısıyla yalnızca Türk halkının kurtuluşu olarak değil, 'Tek Millet'in kurtuluşu olarak kabul edilmektedir. Böylece, bir yandan 'Tek Millet', içeride halk olarak, statükonun temsilcileri olan iş birlikçilere karşıt konumlandırılırken diğer yandan da Türkiye'nin, Azerbaycan'a ağabeylik yaptığı, zımni olarak teyit edilmektedir. Azerbaycan'ı harekete geçiren dinamik, Türkiye'deki statükonun sonlandırılması ile mümkün olmuştur. Bu anlatıya göre, 15 Temmuz 2016 sonrasında Türk halkı, özünü keşfetmiş ve daha bağımsız hareket edebilme kabiliyeti kazanmıştır. Nitekim Türkyılmaz'ın yazısında, Türk dünyası ile İslam dünyasını özdeşleştirmesinin arka planında da bu anlatı yer almaktadır: 'Gerçek' Türk kimliği, 15 Temmuz sonrasında özünü İslamiyet'te bulmuştur.

Kurulan özdeşlik, Türk halkının ontolojik güvenlik kaygısını, kader ortaklığı bağlamında 'Tek Millet'in kurucu söylemine dönüştürmektedir. Türkiye ve Azerbaycan'ın eylemleri, halkların varoluş mücadelesi olarak nitelendirilmekte, Azerbaycan'a verilen desteğin; "zor durumda olan", "atalet içerisindeki" Azerbaycan'ı, "uyandırdığı" ve "dirilttiği" savunulmaktadır (Karagül, 2020c). Böylelikle bir yandan Karabağ Sorunu, Türk halkı açısından da hayatileştirilmekte diğer yandan uyanış, diriliş benzetmeleri ile AK Parti kadroları ve milliyetçi-muhafazakâr kesimler tarafından dile getirilen 'yeni ve güçlü' halk anlatısı pekiştirilmektedir. "Bedeli ne olursa olsun" (Karagül, 2020a), "Şehitler Hiyabanı'ndaki şehitler aşkına vuruyoruz İşgalci Ermenileri" (Öztürk, 2020a)

gibi ifadelerdeki 'Biz dili', okuyucuya yönelik geliştirilen duygulanımsal iletişim stratejilerine ve retoriklere örnek gösterilebilir.

Dolayısıyla popülist uğrakta 'Tek Millet' kimliğinin, iç grup içerisindeki halk ve elitler karşıtlığını pekiştirici ve grup içi dayanışmayı norm olarak kuran bir anlatı ile biçimlendiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede öne çıkan argüman stratejisi ise, 'Biz söylemini' inşa eden, 'kardeşlik' imgelemine oluşturan tekleştirme/benzeştirme. Tekleştirme/benzeştirme stratejisi; halkı, 'bütünlük' ve 'teklik' olarak kurgulayarak, Türk halkının tümünün aynı görüş ve heyecanı paylaştığını varsaymaktadır. Ögün (2020) Türkiye'nin "tekmil millet ve devlet olarak sonuna kadar Azerbaycan'ın arkasında" olduğunu yazarken, Korkmaz (2020c) yazısında bütünlüğü, "Müslümanlık" ve "kardeşlik" imgelemleri ile okuyucuya aktarmaktadır: "Bağımsız Müslüman Türkiye'miz daima Can Kardeşi Azerbaycan'ın yanındadır" (Korkmaz, 2020c). Benzer şekilde Karagül (2020a) de "Türkiye nefes aldıkça Azerbaycan yalnız bırakılmayacaktır" ifadesi ile hem Türk halkını yekpare bir bütün olarak kurgulamakta hem de "nefes aldıkça" vurgusu ile Karabağ Sorunu'nu, Türk halkı için hayatileştirmektedir. Yekpare halkın en tipik örneğini ise, İsmail Kılıçarslan'ın farklılıklarına rağmen bütün olabilen 'romantik' halk varsayımında görmek mümkündür: "Bugün Azerbaycan "bize asker lazım" dese, kahvede okey oynayanımızdan meyhanede içki içenimize, camide namaz kılanımızdan tarlada harman kaldıranımıza kadar milyonlarca Türk, Azerbaycan'ın yardımına koşarız" (Kılıçarslan, 2020a).

Köşe yazılarında Azerbaycan'ın askeri alanda elde ettiği başarılar, içeride Kemalist-seküler elitler ve mazlum halk arasında kurulan popülist karşıtlığın pekiştirilmesine yönelik olarak araçsallaştırılmaktadır. Müslüman imgeleminde yeniden kurgulanan "Güçlü Türkiye" söylemi, "Bağımsız Türkiye"nin varlık nedeni olarak kabul edilmekte, halk iradesinin, AK Parti iktidarları döneminde siyasal alanda karşılık bulduğunu varsaymaktadır. Bu anlatıya göre, siyasal alan ve karar alma süreçleri AK Parti öncesi dönemde (Eski Türkiye), halkın tercihlerinden ziyade elitlerin tercihleri ile yönlendirilmiştir. AK Parti ise halkın tercihlerinin, inançlarının ve değerlerinin taşıyıcısı olarak elitlerin tahakkümüne son vermiştir. Bu çerçevede milli irade nosyonu, Güçlü Türkiye'yi ortaya çıkaran olgu olarak gösterilmektedir. Karabağ Sorunu bağlamında bu anlatının, geleneksel ağabeylik rolüne yapılan atıfla kurgulandığını ileri sürmek mümkündür. Köşe yazılarında ağabeylik, Eski Türkiye ve Yeni Türkiye arasında kurulan zamansal karşıtlık stratejisinin öne çıkan anlatı katmanlarından birisi olarak kullanılmaktadır. Buna göre, AK Parti öncesi dönemde Türkiye, kardeşliğin gereği olarak ağabeylik vazifesini yerine getirememiş, Azerbaycan'a yeterli desteği verememiştir: "Azerbaycan'da Hocalı katliamı yaşanırken yedi düvelden destek almakta olan Ermenilerin silah üstünlüğü karşısında dönemin

Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey'in sığınabileceği tek melce olarak Türkiye'den 4 helikopter isteyişi meşhurdur. O dönemde Türkiye, Elçibey'e istediği yardımları verebilecek durumda değildi veya tercih etmedi, her neyse" (Aktay, 2020a).

Aktay'dan yapılan bu alıntı, yazarın Eski Türkiye'yi yalnızca yetersiz olarak tanımlamadığını, aynı zamanda "... tercih etmedi, her neyse" ifadeleri ile o dönemi, yaşananlardan mesul tuttuğunu göstermektedir. Bu bağlamda Aktay, Eski Türkiye'yi, AK Parti siyasi elitlerinin sıklıkla eleştirdiği ve koalisyonlar dönemi olarak adlandırdığı 1990'lı yıllarla özdeşleştirmektedir. Bu özdeşleştirmeye göre, 1990'lı yıllar boyunca TDP, bağımsız olarak yürütülememiş, Batılı güçlerle uyumlu, halkına yabancılaşmış elitler tarafından belirlenmiştir. Diğer yandan Eski Türkiye'nin karşıtı olan Yeni Türkiye ise, köşe yazılarında güç narsisizmi bağlamında olumlanmakta, bu narsisizmin göstergeleri olarak silahlı insansız hava araçları ile elde edilen başarılar övülmektedir (Öztürk, 2020b; 2020c).

Köşe yazılarında, 'güçlü olmak', kurulan kader ortaklığı dolayısıyla hem 'Tek Millet'in hem de Türkiye'nin zorunluluğu olarak olumlanmaktadır. Bu olumlanmanın aynı zamanda iç politikada iktidar ve muhalefet arasındaki farkı keskinleştiren bir argüman stratejisi olduğunu vurgulamak gerekir. Güçlü Türkiye retoriği, atıfta bulunduğu kardeşlik, kardeşe yardım etme gibi duygulanımsal meşrulaştırıcı söylemlerle, dış politika alanını ve hükümetin politikalarını sorgulanamaz kılmaktadır. İç politikada muhalif söylemler ve açıklamalar, grup içi ideal dayanışmanın varlığını tehdit eden yıkıcı söylemler ve dış güçler ile kurulan komplolar olarak kabul edilemez bulunmakta; Kemalist müesses nizamın temsilcileri olarak görülen kesimlerden gelen eleştiriler, 'halk adına' kriminalize edilerek itibarsızlaştırılmaktadır: "CHP yönetimi, milli çıkarlarımıza karşı içeride konuşlandırılmış "Truva" misyonlu bir siyasi heyettir. Bir an için; CHP'nin Türkiye'de "iktidar olduğunu" varsayalım: Türkiye'mizi anında Batılılara yani azılı düşmanlarımıza teslim ederler!" (Korkmaz, 2020c).

Kardeşlik söylemi; her türlü eleştiri ve itirazı, kamusal tartışma alanının dışında tutan, dayanışmayı her yurttaşın 'görevi' ve ahlaki sorumluluğu olarak kabul eden reaksiyoner bir tavırla kurgulanmaktadır. Nitekim CHP sözcüsü Ünal Çeviköz'ün ve HDP Milletvekili Garo Paylan'ın konu ile ilgili açıklamalarının itibarsızlaştırılmasına yönelik bazı köşe yazarlarının benimsediği hakaret ve aşağılamaya dayalı kolektif linç girişimleri, bu tavırları teyit etmektedir. Tamer Korkmaz (2020c, 2020d) Ünal Çeviköz'ü "Ermenistan Terör Devletinin Sözcüsü", "Mister Çeviköz", "Sam Amcasının Çeviköz'ü", "Küçük Elçi", "Sahibinin Sesi", "milli menfaatlerine karşı ateş açan" gibi hakaretamiz ifadelerle itibarsızlaştırırken, bir başka isim İsmail Kılıçarslan, 29 Eylül 2020 tarihli yazısında Çeviköz'ün eleştirilen açıklamalarını aktardıktan sonra, isim belirtmeden, "paçavra yardımcı", "pembe

mabadlı”, “P.İ.Ç FETÖ’cü”, “vatan haini” ifadelerini kullanmaktadır. Kılıçarslan (2020a) aynı yazısında, HDP Milletvekili Garo Paylan için, “Ermeni Milletvekili Garo Paylan o yazıyı Ermeni olduğu için, etnik bir saikle değil, “emperyalizmin mayın eşeği” pozisyonuna âşık, hatta mecbur olduğu için yazıyor, yazmak zorunda” ifadelerine yer vermektedir. Böylelikle gerçek halk kurgusu; muhalefetin, ‘dış güçlerle’ komplolar kuran, ‘Eski Türkiye’nin temsilcileri olarak hakarete varan ifadelerle şeytanlaştırıldığı ve sağduyudaki geleneksel düşman Ermeni-Kürt-terörist eşdeğerliliğinin tahkim edildiği bir meşruiyet zemininde inşa edilmektedir. Hasan Öztürk (2020a) sağduyuda egemen olan geleneksel düşman eşdeğerliliğini, muhalif her türlü görüşün meşruiyetini, ‘gerçek’ halka ait olmamakla eşitlediği bir denklemlerle okuyucuya aktarmaktadır: “Ermeni çeteleri neyse, PKK terör örgütü odur! Anadan ayrı babadan bir kardeşitler! İki de emperyalistlerin peydahladığı, köpeği, maşası, aparatıdır... Soysuzlar... Namussuzlar... Hadsizler...! 2018’in 8 Şubat’ında herkesin kullanımına açılan “soyağacı sorgulama”da soysuzluğunuzu gördüğünüz için midir bu kadar namussuzluk yapmanız, bir deyiniriniz hele?” (Öztürk, 2020a).

Öztürk’ten yapılan bu alıntıda dikkat çeken unsur, ‘gerçek’ halkın, nesebe göre tasniflenmesidir. “Soyağacı” metaforu; halktan olmayanın, işbirlikçi olanın varlığını nesebe ait bir nitelik olarak görmekte, vatanseverliği yalnızca ‘gerçek’ olarak tanımlanan halka ait bir nitelik olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşım ‘gerçek’ halk kategorisine dâhil edilmeyenlere, özcü hainlik ve ahlaksızlık vasıfları yükleyerek, kamuoyunda var olan, stereotiplere dayalı kutuplaşmayı derinleştirme riski barındırmaktadır.

Son olarak üzerinde durulması gereken husus, Hrant Dink imgesinin, popülist uğrakta yeni Türkiye’nin mazlum kimliğini besleyecek şekilde dolaşımda tutulduğudur. Bu imge, iç politikada CHP ve HDP ile kurulan antagonist sınırı belirlemektedir. Nitekim Kılıçarslan (2020b), Hrant Dink imgesini, ‘Tek Millet’in mazlumluğunu teslim eden bir meşruiyet kaynağı olarak kullanmaktadır. Buna göre Hrant Dink; ‘gerçek’ Ermeniliğin tecessüm ettiği kişilik olarak, Garo Paylan’da kişiselleştirilen, “emperyalizmle iş birliği yapan” Ermeni kimliğinin karşıtını oluşturmaktadır: “Toprağı bol olsun, Hrant Dink’in en çok istediği şeylerden biri, Türkler ile Ermeniler arasındaki yıllara sâri düşmanlığın ortadan kalktığını görmektir. Hem kamuya mal olmuş söylemlerinde hem de özel konuşmalarımızda altını çizdiği şey ise “diaspora”nın, Ermenistan’a yarardan çok zarar verdiği yönündeydi” (Kılıçarslan, 2020b). Her ne kadar incelenen köşe yazıları içerisinde Hrant Dink imgesini yalnızca İsmail Kılıçarslan kullanmış olsa da bu kullanım, gerçek ve sahte Ermeni kimliği arasında kurulan antagonist ayrımı göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Alıntıda da görüleceği üzere “diaspora” gerçek Ermenileri değil, Türkiye düşmanlığını

ifade etmektedir. Kılıçarslan, diasporanın Ermenilere zarar verdiği iddiasını, Hrant Dink'e atfederek, bu imgeyi kendi yaklaşımını meşrulaştırmaya yönelik olarak işlevselleştirmektedir. Bu çerçevede Kılıçarslan'ın yazısında Hrant Dink imgesi, 'gerçek' Ermeni kimliğini tanımlama tekelinin kaynağı olarak seferber edilmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Walter Lippmann, *Kamuoyu* isimli kitabında, kamuoyunun karar alma süreçlerine katılımının demokrasinin gelişimi için olmazsa olmaz koşul olduğu varsayımına itiraz eder. Ona göre, kamuoyu çeşitli sınırlılıklar dolayısıyla gerçeklere olduğu haliyle ulaşamaz ve bundan dolayı karar alma süreçlerinin rasyonel gerekliliğini sekteye uğratma potansiyeli taşır (Lippmann, 1998: 17). Lippmann'ın yüzyıl önceki bu tespitini, günümüzde yükselen milliyetçi popülizm dalgası nedeniyle yeniden düşünmek gerekmektedir. Özellikle 1980 sonrası uluslararası ilişkilerde kimliğin, ulusal çıkarın belirlenmesinde oynamaya başladığı başat rol bağlamında değerlendirildiğinde, kamunun görüş ve eğilimlerinin nasıl şekillendiği ya da şekillendirilebileceği, siyaset bilimi ve iletişim çalışmalarının öncelikli konularından birisine dönüşmüştür. Bernard Cohen'in veciz ifadesini bir parça dönüştürerek yeniden formüle etmek gerekirse; kamunun görüş ve eğilimlerinin, dış politikada karar alma süreçlerini doğrudan şekillendirme konusunda sınırlı bir etkiye sahip olduğunu ama dış politikanın genel çerçevesinin çizilmesinde kesinlikle etkili olduğunu iddia etmek mümkündür.

Dünya genelinde yükselen milliyetçi popülist eğilimler, geleneksel iç politika-dış politika ayrımını geçersiz kılmaktadır. Realist paradigmanın varsayımlarının ötesinde devletler yalnızca ulusal çıkarlarını korumak ve geliştirmek için eyleyen rasyonel aktörler olarak kabul edilemez. Ulus ve devlete ait kimlik anlatıları, devletlerin eylemlerinin güdüleyicileri olarak dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede ontolojik güvenlik teorisyenlerinin vurguladıkları üzere, ulusa ve devlete ait kimlik anlatılarının nasıl inşa edildiği, kamuoyunun bu anlatıları benimseme ve kabul düzeyi, politikaların belirlenmesinin sınırlılıklarını teşkil etmektedir. Dolayısıyla ulusa ve devlete ait kimliklerin söylemsel inşası ile politik alanın yapılandırılması arasında doğrudan bir bağlantının olduğunu söylemek gerekir. Söylemin eklenme tarzını belirleyen icracılar olarak medya profesyonelleri, kamuoyunun bilgilendirilmesi ve oluşumu süreçlerindeki etkin rolleri dolayısıyla politik alanın yapılandırılmasına müdahil olan aktörlerdir. Özellikle dış politika gibi kamuoyunun karar alma süreçlerine doğrudan katılmadığı alanlarda, bu aktörlerin konumlanmaları, kamuoyunun oluşumunda önem taşımaktadır. Siyasetin medyatikleştiği ve bir iletişim tarzına/üsluba dönüştüğü günümüz popülist *zeitgeist* içerisinde medya profesyonelleri, karmaşık sorunların ve

ilişkilerin, iyi-kötü ikiliği içerisinde basitleştirilmesini sağlayarak, milliyetçi-popülist eğilimlerin güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Bulgular yorumlandığında, *Yeni Şafak* gazetesinde yer alan köşe yazılarının tümünde, 'Tek Millet' kimliğinin, 'Yeni Türkiye' söylemi ile sentezlenerek okuyucuya aktarıldığı; sağduyuda var olan 'kardeşlik' ve 'mazlumluk' retoriklerinin, bu kimlik inşasının, meşruiyet ve 'Öteki' karşısındaki ahlaki üstünlük kaynakları olarak seferber edildiği söylenebilir. Köşe yazarları, Türk-Azeri kardeşliğini; aynı tarihin parçası olma, aynı aileye mensup olma, benzerlik, ortaklık ve mazlumluk anlatılarıyla kurgulamakta ve Türk kimliğini homojen bir bütünlük olarak okuyucuya sunmaktadır. Okuyucudan, bu homojen bütünlük çerçevesinde 'kötü olan' Ermenilere karşı girişilen mücadeleye destek vermesi, ahlaki bir yükümlülük olarak talep etmektedir. Bu yükümlülük, muhalefet sözcülerinin açıklamalarının itibarsızlaştırılması ve onlara yönelik aşağılama pratiklerinde görünür olduğu üzere açıktan talep edildiği gibi; köşe yazarlarının zaman zaman 'halk adına konuşan', 'halkın sözcüsü' pozisyonlarına kendilerini konumlandırmaları ile zımnen de gerçekleşmektedir.

Bir başka açıdan köşe yazılarında 'Tek Millet' kimliğinin, Türk etnisitesinden ziyade neo-Osmanlıcı bir yorum ve kültürel ve dini bir bağlama sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlam; milliyetçi ekseninde, Osmanlı egemenlik alanını, 'Tek Millet' kimliğinin ontolojik güvenlik ve yaşam alanı olarak belirlemektedir. Bu anlatı; Ermenilerin, Osmanlı Devleti içerisindeki konumlarını hem etnik hem dinsel hem de kültürel boyutlarını dışlayarak, tarihsel boyutta ise yalnızca 'hain' olarak konumlandırılarak yok saymakta ve Türk ve Ermeni kimlikleri arasındaki ontolojik farklılıkları keskinleştirmektedir. Öte yandan *Yeni Şafak* gazetesinin hitap ettiği milliyetçi-muhafazakâr okur kitlesinin değerleri dikkate alındığında, bu stratejinin, içeride gerçek halkın inşasına yönelik popülist bir icra olduğunu da söylemek mümkündür. Buna göre neo-Osmanlıcılık, Türk halkının özü, milli iradenin tarihsel-kültürel bileşeni olarak olumlanmaktadır.

Son olarak her ne kadar kullanılan metodoloji bağlamında genelleştirilemeyecek olsa da çalışmanın bulguları, siyasetin medyatikleşmesi ve iletişim tarzına dönüşmesi olgularını iki açıdan teyit etmektedir. İlk olarak, kendilerini, 'halkın sözcüsü', 'halktan birileri' olarak konumlandıran medya profesyonelleri, kamuoyunda var olan 'hain' Ermeni stereotipinin pekiştirilmesini, savaşın ve şiddetin kutsanmasını ve yegâne çözüm aracı olarak olumlanmasını sağlamaktadır. İkinci olarak, olumsuz Ermeni stereotipini inşa etmek için seferber edilen kaba tavırlar (Moffitt, 2016), nefret söylemlerinin, kamuoyunda yaygınlaşmasına ve meşrulaştırılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum çalışmada atf yapılan, kamuoyu araştırmalarının sonuçları ile de doğrulanmaktadır. Bu

bağlamda Karabağ Sorunu ve Azerbaycan ile ilişkilerin müstesna niteliği dikkate alındığında, milliyetçi ve popülist eklemleme uğraklarını biçimlendiren bu söylemsel pratiklerin, reel politik düzeyde Ermenistan ile geliştirilebilecek olası iş birliği potansiyelini, kamuoyunda var olan stereotiplerin insafına bırakma riski taşımaktadır.

Sonnotlar

¹ Bayraklar stada sokulmadı!. <https://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/179392-bayraklar-stada-sokulmadj>. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

² Ortaklık anlaşması sonrası ilişkileri askeri düzeydeki gelişimini özetleyen bir yazı için bakınız: 10. Yılında Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve ortak askeri tatbikatlar. [ANALİZ - 10. yılında Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve ortak askeri tatbikatlar \(haberturk.com\)](https://www.haberturk.com). Son erişim tarihi, 19/10/2022.

³ Metin içerisinde, popülist iç grup/dış grup farkını ifade etmek için 'Bize karşı Onlar'; milliyetçi iç grup/dış grup farkını ifade etmek için ise 'Biz ve Öteki' karşıtlığı tercih edilmiştir.

⁴ Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması 2020 Sonuçları Açıklandı. <https://www.khas.edu.tr/en/node/6098>. Son erişim tarihi, 02/02/2022. Aynı araştırma merkezinin daha önceki yıllarda yaptığı araştırmaların sonuçları için bakınız: Türkiye Eğilimler Araştırması (TEA) 2019 Sonuçları Açıklandı. <https://www.khas.edu.tr/tr/haberler/turkiye-egilimler-arastirmasi-tea-2019-sonuclari-aciklandi>. Son erişim tarihi, 02/02/2022. Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması – 2018. <https://www.khas.edu.tr/tr/arastirma/khastara-arastirma/khas-arastirmalari/turk-dis-politikasi-kamuoyu-algilari-arastirmasi-2018>. Son erişim tarihi, 02/02/2022.

⁵ 88 yıl sonra tarihi imza. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/88-yil-sonra-tarihi-imza-12660473>. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

⁶ "Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol". https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/zurih-protokolleri-tr.pdf, Son erişim tarihi, 24/01/2023.

⁷ "Erdoğan tam garanti verdi Bakü'nün şüphesi kalmadı" https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/05/14/erdogan_tam_garanti_verdi_bakunun_suphesi_kalmadi. Son erişim tarihi, 24/01/2023.

Kaynakça

Abilov S (2015) The Discourse "One Nation Two State": The Position of Turkey in the Nagorno-Karabakh Conflict. *Journal of Caspian Affairs*, 1(2), 29-58.

Açıkel F (1996). "Kutsal mazlumluğun" psikopatolojisi. *Toplum ve Bilim*, 70, 153-198.

Adisönmez U C ve Onursal R (2020). Governing Anxiety, Trauma and Crisis: The Political

Discourse on Ontological (In)Security after the July 15 Coup Attempt in Turkey. *Middle East Critique*, 29(3), 291-306.

Akser M ve Baybars-Hawks B (2012). Media and Democracy in Turkey: Toward a Model of Neoliberal Media Autocracy. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 5, 302-321.

Aktay Y (2020a). Kendinizi savunacak gücünüz yoksa kimse lütfedip hakkınızı vermiyor. *Yeni Şafak*, 5 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Aktay Y (2020b). Bozguncular varınsızlanadursunlar. *Yeni Şafak*, 7 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Aktürk Ş (2018). One nation under Allah? Islamic multiculturalism, Muslim nationalism and Turkey's reforms for Kurds, Alevis, and non-Muslims. *Turkish Studies*, 19(4), 523-551.

Anderson B (2011). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İ Savaşır, Altıncı Basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Aydın M (2013). Kafkasya ve Orta Asya'yla ilişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt III 2001-2012)*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 463-531.

Aydın-Düzgüt S (2016). De-Europeanisation through Discourse: A Critical Discourse Analysis of AKP's Election Speeches. *South European Society and Politics*, 21(1), 45-58.

Aydın-Düzgüt S (2018). Foreign policy and identity change: Analysing perceptions of Europe among the Turkish public. *Politics*, 38(1), 19-34.

Balaban G (2020). Ontolojik Güvenlik. Güvenlik Yazıları Serisi, No. 53. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2020/10/OntolojikGuvencilik_GokceBalaban_v.2.pdf. Son erişim tarihi: 02/02/2022.

Balcı A (2017). Writing the World into counter-hegemony: identity, power, and 'foreign policy' in ethnic movements. *International Relations*, 31(4), 446-483.

Balcı B ve Liles T (2019) What Remains From Turkish Soft power in the Caucasus? *Turkish Policy Quarterly*, 18(1), 25-44.

Balta E (2018). The AKP's Foreign Policy as Populist Governance. *Middle East Report*, 48(228), 14-18. <https://merip.org/2018/12/the-akps-foreign-policy-as-populist-governance/>, Son erişim tarihi: 09/12/2021.

Bashirov G ve Lancaster C (2018). End of moderation: the radicalization of AKP in Turkey. *Democratization*, 25(7), 1210-1230.

Başkan B (2018). Islamism and Turkey's foreign policy during the Arab Spring. *Turkish Studies*, 19(2), 264-288.

Betz H G (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. London: MacMillan.

Bozarslan H (2016). 2010'larda Ortadoğu'da Milliyetçiliği Tartışmak. İçinde: E Aktoprak ve A C Kaya (der), *21. Yüzyılda Milliyetçilik Teori ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 119-138.

Bozdağlıoğlu Y (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*. New York & London: Routledge.

Bölükbaşı S (1997). Ankara's Bakı-Centered Transcaucasia Policy: Has It Failed? *Middle East Journal*, 51(1), 80-94.

Breeze R (2019). Positioning "the people" and Its Enemies: Populism and Nationalism in AfD and UKIP. *Javnost-The Public*, 26 (1), 89-104.

Brubaker R (2020). Populism and nationalism. *Nations and Nationalism*, 26(1), 44-66.

Bulut A T ve Hacıoğlu N (2021). Religion, foreign policy and populism in Turkish politics: introducing a new framework. *Democratization*, 28(4), 762-781.

Canovan M (1984). 'People', Politicians and Populism. *Government and Opposition*, 19(3), 312-327.

Canovan M (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, XLVII, 2-16.

Carta C ve Wodak R (2015). Discourse analysis, policy analysis, and the borders of EU identity. *Journal of Language and Politics*, 14(1), 1-17.

Çapan Z G ve Zarakol A (2019). Turkey's ambivalent self: ontological insecurity in 'Kemalism' versus 'Erdoğanism'. *Cambridge Review of International Affairs*, 32(3), 263-282.

Çarkoğlu A ve Yavuz G (2010). Press-party Parallelism in Turkey: An Individual Level Interpretation. *Turkish Studies*, 11(3), 613-624.

Çınar M (2017). Turkey's 'Western' or 'Muslim' identity and the AKP's civilizational discourse. *Turkish Studies*, 19(2), 176-197.

De Cleen B ve Stavrakakis Y (2017). Distinctions and Articulations: A discourse Theoretical Framework for the Study of Populism and Nationalism. *Javnost-The Public*, 24(4), 301-319.

De Cleen B ve Stavrakakis Y (2020). How should we analyze the connections between populism and nationalism: A response to Rogers Brubaker. *Nation and Nationalism*, 26, 314-322.

Demirel Ç ve Eriksson J (2020). Competitive victimhood and reconciliation: the case of Turkish-Armenian relations. *Identities*, 27(5), 537-556.

Destradi S ve Plagemann J (2019). Populism and International Relations: (Un) predictability, personalisation, and the reinforcement of existing trends in World politics. *Review of International Studies*, 45(5), 711-730.

Drakoularakos S (2021). Turkey and Erdoğan's rising "Lausanne Syndrome", *Digest of Middle East Studies*, 30, 22-33.

Eatwell R (2018). Carisma and th Radical Right. İçinde: J Rydgren (der), *The Oxford Handbook of The Radical Right*, New York: Oxford University Press, 366-388.

Ediger V Ş ve Durmaz D (2016). The New Geopolitical game in the Caspian Region: Azerbaijan-Turkey Energy Relations. *Turkish Policy Quarterly*, 15(2), 131-149.

Ellinas A A (2018). Media and the Radical Right. İçinde: J Rydgren (der), *The Oxford Handbook of The Radical Right*, New York: Oxford University Press, 390-410.

Entman R M (2003). Cascading Activation: Contesting the White House's Frame After 9/11. *Political Communication*, 20, 415-432.

Entman R M (2008). Theorizing Mediated Public Diplomacy: The U.S. Case. *The International Journal of Press/Politics*, 13, 87-102.

Ergun A (2010) Post-Soviet Political Transformation in Azerbaijan: Political elite, Civil Society and the Trials of Democratization. *Uluslararası İlişkiler*, 7(26), 67-85.

Ergun A (2021). Citizenship, national Identity, and Nation-Building in Azerbaijan: Between the Legacy of the Past and the Spirit of Independence. *Nationalities*, 1-18.

Ersanel N (2020a). Dünyanın kalpgahında iki devlet bir millet... *Yeni Şafak*, 30 Eylül. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Ersanel N (2020b). Çok fonksiyonlu denklemler... *Yeni Şafak*, 17 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Ersanel N (2020c). Kafkaslar-Ortadoğu-Akdeniz: Kuşatmayı yarım adımları!.., *Yeni Şafak*, 3 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Ersanel N (2020d). 'Arada' bir yerlerde... *Yeni Şafak*, 7 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Filsinger M vd. (2021). National identity and populism: The relationship between conceptions of nationhood and popülist attitudes. *Nations and Nationalism*, 27, 656-672.

Gellner E (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev. B Ersanlı ve G G Özdoğan, 3. Basım, İstanbul: Hil Yayınları.

Gontijo L C B ve Barbosa Roberson S (2020). Erdoğan's pragmatism and the ascension of AKP in Turkey: Islam and neo-Ottomanism. *Digest of Middle East Studies*, 29, 76-91.

Gürpınar D (2020). Foreign Policy as a Contested Front of the Cultural Wars in Turkey: The Middle East and Turkey in the Era of the AKP, *Uluslararası İlişkiler*, 17, 3-21.

Hall S (2005). İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü. İçinde: M Küçük (der), *Medya, İktidar, İdeoloji*, 3. Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 73-122.

Hallin D C ve Mancini P (2004). *Comparing Media Systems*. UK: Cambridge University

Press.

Haynes J (2021). Right-wing nationalism, populism, and religion: what are the connections and why? *Religion, State & Society*, 49 (3), 189-194.

Heiskanen J (2020). The nationalism-populism matrix. *Journal of Political Ideologies*, 26(3), 335-355.

Hintz L (2016). "Take it outside!" National identity contestation in the foreign policy arena. *European Journal of International Relations*, 22(2), 335-361.

Holland J ve Fermor B (2021). The discursive hegemony of trump's Jacksonian populism: Race, class, and gender in constructions and contestations of US national identity, 2016-2018. *Politics*, 41(1), 64-79.

İsmailzade F (2006), Turkey-Azerbaijan: The Honeymoon Is Over. *TPQ*. <http://transatlanticpolicy.com/article/165/turkey-azerbaijan-the-honeymoon-is-over-winter-2005>. Son erişim tarihi, 04/07/2022.

İsmayilov M (2016). Together but apart for twenty years: Azerbaijan and Turkey in pursuit of identity and survival. İçinde: Murad İsmayilov ve Norman A. Graham, *Turkish-Azerbaijani Relations: One nation-two states?* Abington: Routledge, 1-20.

Jagers J ve Walgrave S (2007). Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46, 319-345.

Jenne Erin K vd. (2021). Mapping Populism and Nationalism in Leader Rhetoric Across North America and Europe. *Studies in Comparative International Development*, 56, 170-196.

Kaliber A ve Kaliber E (2019). From De-Europeanisation to Anti-Western Populism: Turkish Foreign Policy in Flux. *The International Spectator*, 54(4), 1-16.

Karagül İ (2020a). Kafkasya'dan da bir zafer gelecek. Bu iş artık askeri yoldan çözülecek. *Yeni Şafak*, 28 Eylül. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Karagül İ (2020b). Türkiye küresel güç. Şimdi Azerbaycan da yükselecek, İran Ermenistan'ın yanında! Peki, Tahran'ı korkutan ne? *Yeni Şafak*, 2 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Karagül İ (2020c). Ermenistan üzerinden Türkiye-Rusya-İran savaşı mı planlandı?. *Yeni Şafak*, 6 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Karakaya Polat R (2018). Religious solidarity, historical mission and moral superiority: construction of external and internal 'others' in AKP's discourse on Syrian refugees in Turkey. *Critical Discourse Studies*, 15(5), 500-516.

Kesgin B (2020). Turkey's Erdoğan: leadership style and foreign policy audiences. *Turkish Studies*, 21(1), 56-82.

- Kılıçarslan İ (2020a). "Yordam". *Yeni Şafak*, 17 Ekim, Son erişim tarihi, 04/02/2022.
- Kılıçarslan İ (2020b). "Cephe Genişlerken". *Yeni Şafak*, 29 Eylül, Son erişim tarihi, 04/02/2022.
- Kinnvall C ve Mitzen J (2017). An introduction to the special issue: Ontological securities in World politics. *Cooperation and Conflict*, 52(1), 3-11.
- Korkmaz T (2020a). Bunların alayı ancak güçten anlar! *Yeni Şafak*, 21 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.
- Korkmaz T (2020b). "İşgal Haritası" parçalanıyor. *Yeni Şafak*, 6 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.
- Korkmaz T (2020c). Ermenistan Muhipleri Cemiyeti! *Yeni Şafak*, 29 Eylül. Son erişim tarihi, 04/02/2022.
- Korkmaz T (2020d). Eşkiya dünyaya hükümdar olmaz (Yeni Bölüm). *Yeni Şafak*, 2 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.
- Kramer B (2014). Media Populism: A Conceptual Clarification and Some Theses on its Effects. *Communication Theory*, 24, 42-60.
- Kurşun Z (2020) Dağlık Karabağ'da gerilim mi zulüm mü? *Yeni Şafak*, 28 Eylül. Son erişim tarihi, 04/02/2022.
- Küçük Durur E ve Bakar H (2016). Futbolda Milliyetçilik: 2008 Avrupa Futbol Şampiyonası Haberlerine Yönelik Söylem Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4 (2), 781-805.
- Lacatus C (2021). Populism and President Trump's approach to foreign policy: An analysis of tweets and rally speeches. *Politics*, 41(1), 31-47.
- Laclau E (2007). *Popülist Akıl Üzerine*. Çev. N B Çelik, Ankara: Epos Yayınları.
- Lippmann W (1998). *Public Opinion*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Mannuci L (2017). Populism and the Media. İçinde: C R Kaltwasser vd. (der), *The Oxford Handbook of Populism*, UK: Oxford University Press, 592-617.
- Mazzoleni G (2008). Populism and the Media. İçinde: D Abertazzi vd. (der), *Twenty-First Century Populism*, Palgrave Macmillan, 49- 64.
- Mazzoleni G (2014). Mediatization and Political Populism. İçinde: F Esser vd. (der), *Mediatization of Politics*, Palgrave Macmillan, 42- 56.
- Mitzen J (2006). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12(3), 341-370.
- Moffitt B (2016). *The Global Rise of Populism Performance, Political Style, and Representation*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Moffitt B (2020). *Popülizmin Küresel Yükselişi Performans, Siyasi Üslup ve Temsil*. Çev. O

Özgür, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mollaer F (2018). *Yerlililiğin Retoriği*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Mudde C (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. New York: Cambridge University Press.

Mudde C ve Kaltwasser C R (2017). *Populism A Very Short Introduction*. Great Britain: Oxford University Press.

Müller J W (2017). *Popülizm Nedir?* Çev. O Yıldız, İstanbul: İletişim Yayınları.

Orakoğlu B (2020a). Paşinyan: Yardım isteyebiliriz. *Yeni Şafak*, 5 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Orakoğlu B (2020b). Dağlık Karabağ krizine “son verilmesinin vakti geldi”. *Yeni Şafak*, 14 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Öğün S S (2020). Kafkasya’da oyun içinde oyun... *Yeni Şafak*, 1 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Özçetin B (2010). İdeoloji, İletişim, Kültür: Bir Stuart Hall Değerlendirmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 13, 139-159.

Özdenören R (2020). Kancıklık, münafıklık ve kurt kapanı. *Yeni Şafak*, 18 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Özpek B B ve Tanrıverdi Yaşar N (2018). Populism and foreign policy in Turkey under the AKP rule, *Turkish Studies*, 19(2), 198-216.

Öztürk H (2020a). Soysuzlar, namussuzlar, dün ne idiyse bugün aynılar. *Yeni Şafak*, 13 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Öztürk H (2020b). Bugün PYD-YPG-PKK, dün Ermeni çeteleri, bugün Suriye’nin kuzeyi, dün Azerbaycan’ın Karabağ’ı. *Yeni Şafak*, 2 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Öztürk H (2020c). Azerbaycan ile Ermenistan arasında Ağrı Dağı kadar fark var. *Yeni Şafak*, 6 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Öztürk-Tuncel D ve Çelikpala M (2019). Turkey’s rapprochements with Greece and Armenia: Understanding path breaking steps. *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(3), 431-449.

Rumelili B ve Adısönmez U C (2020). Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişikisine Dair Yeni bir Paradigma: Ontolojik Güvenlik Teorisi. *Uluslararası İlişkiler*, 17(66), 28-39.

Sagarzasu Ive Thies C G (2019). The Foreign Policy Rhetoric of Populism: Chavez, Oil, and Anti-imperialism. *Political Research Quarterly*, 72(1), 205-214.

Sarı E (2021). Popüler Basında Covid-19 Haberleri: Yeni Tip Koronavirüs Eski Tip Banal Milliyetçilik, *İlef Dergisi*, 8(1), 63-108.

Saraçoğlu C ve Demirkol Ö (2015). Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey

Under the AKP Rule: Geography, History and National Identity. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42(3), 301-319.

Shafiyev F ve Huseynov V (2020). Peace Negotiations Cannot Be Held forever: Breaking the Deadlock in the Armenia-Azerbaijan Conflict. *Insight Turkey*, 22(4), 99-109.

Shiriyev Z ve Davies C (2013). The Turkey-Armenia-Azerbaijan Triangle: The Unexpected Outcomes of the Zurich Protocols. *Perceptions*, 18(1), 185-206.

Singh, P (2021). Populism, Nationalism, and Nationalist Populism. *Studies in Comparative International Development*, 56, 250-269.

Smith A D (1994). *Milli Kimlik*. Çev. B S Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.

Steele B J ve Homolar, A (2019). Ontological insecurity and the politics of contemporary populism. *Cambridge Review of International Affairs*, 32(3), 214-221.

Şah U (2020). Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7, 210-231.

Şen A F (2018). Medyatikleşme Üzerine Kuramsal Bir Tartışma. *eKurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 26(1), 55-65.

Türkyılmaz S (2020a). Kafkasya'da Azerbaycan Ekseni. *Yeni Şafak*, 1 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Türkyılmaz S (2020b). Yeni bir dönemin göstergesi olarak Hudaferin Köprüsü. *Yeni Şafak*, 22 Ekim. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Türkyılmaz S (2020c). Mavera-yı Kafkas'ta Türk barışına doğru. *Yeni Şafak*, 5 Kasım. Son erişim tarihi, 04/02/2022.

Ural H (2018). Turkishness on the stage: Affective nationalism in the Eurovision Song Contest. *International Journal of Cultural Studies*, (22)4, 519-535.

Uzer U (2011). *Identity and Turkish Foreign Policy The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*. London & New York: I. B. Tauris.

Van Dijk T (2005). Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları. İçinde: M Küçük (der), *Medya, İktidar İdeoloji*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 315-376.

Varshney A (2021). Populism and Nationalism: An Overview of Similarities and Differences. *Studies in Comparative International Development*, 56, 131-147.

Verbeek B ve Zaslove, A (2017). Populism and Foreign Policy. İçinde: C R Kaltwasser vd. (der), *The Oxford Handbook of Populism*, UK: Oxford University Press, 489-514.

Wodak R (2001). The discourse-historical approach. İçinde: R Wodak ve M Meyer (der), *Methods of Critical Discourse Analysis*, London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications, 63-94.

Wodak R (2008). Discourse Studies – Important Concepts and Terms. İçinde: M Krzyzanowski ve R Wodak (der), *Qualitative Discourse Analysis in the Social Science*,

London: Palgrave MacMillan, 1-30.

Wodak R (2015). *The Politics of Fear What Right-Wing Populist Discourses Mean*. UK: Sage.

Wodak R vd. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Second Edition, UK: Edinburg University Press.

Yabancı B (2020). Fuzzy Borders between Populism and Sacralized Politics: Mission, Leader, Community and Performance in 'New' Turkey. *Politics, Religion & Ideology*, 21(1), 92-112.

Yavuz M H (2020). The Turkish-Armenian Historical Controversy: How to name the Events of 1915? *Middle East Critique*, 29(3), 345-365.

Yavuz M H (2022). Turkish Foreign Policy and the Karabakh Conflict. İçinde: M Hakan Yavuz ve Michael M. Gunter (der), *The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspectives*, New York: Routledge, 275-302.

Yavuz M H ve Huseynov V (2020). The Second Karabakh War: Russia vs. Turkey? *Middle east Policy*, 27(4), 103-118.

Yeşil B (2018). Authoritarian Turn or Continuity? Governance of Media through Capture and Discipline in the AKP Era, *South European Society and Politics*, 23(2), 239-257.

Yıldırım K vd. (2021). Dynamics of Campaign Reporting and Press-Party Parallelism: Rise of Competitive Authoritarianism and the Media System in Turkey. *Political Communication*, 38(3), 326-349.

Yılmaz H (2011). Euroscepticism in Turkey: Parties, Elites, and Public Opinion. *South European Society and Politics*, 16(1), 185-208.

Yılmaz Z (2018). *Yeni Türkiye'nin Ruhu Hınç, Tahakküm, Muhtaçlaştırma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Rantlaştırma: Hong Kong'daki Kamu Konutlarının Metalaşması ve Finansallaşması ve Bunun Türkiye Bağlamındaki Önemi

Emre Erol, Washington Üniversitesi, Coğrafya Bölümü

ORCID: 0000-0002-9960-4001

E-Posta: emreerol@hotmail.com

Özet

2014 yılındaki bir makaleyle Ley ve Teo rantlaştırma (gentrification) kavramının, Hong Kong'daki alternatif mülk kültürü ontolojisi nedeniyle kamusal söylemde yer almadığını iddia etti. "Küresel Güney"den akademisyenlerse rantlaştırma kavramının Küresel Kuzey/Batıya ait olduğunu ve bağlam farklılıklarından (başlıca kurumlar) dolayı Küresel Güneye ve Hong Kong'a uygulanamayacağını savundu. Yukarıdaki tartışmaya istinaden yürüttüğüm araştırmada "Hong Kong'daki Devlet Destekli Kamu Konutlarının (rant farkı kuramı açısından) rantlaştırma sürecindeki mekanizmalar nelerdir?" sorusunun cevabını aradım.

Araştırmada toplam yedi kısım var. Girişi takiben ikinci kısmını bu araştırmanın omurgasını, kapitalizmin eşitsiz gelişim yasasının sonucu gerçekleşen sermaye hareketlerine odaklanan rant farkı kuramı oluşturuyor. Üçüncü kısımda ilgili literatürü tartışacağım. Özellikle de literatürdeki iki tartışma noktasına odaklandım: talep taraflı ve arz taraflı açıklamalar; Küresel Kuzey ve Küresel Güney. Dördüncü kısımda ise çalışmanın yöntemi yer alıyor. Bu araştırmada nicel ve nitel yöntemlerden faydalandım. Çalışmanın öncelikli nicel kaynakları için resmi istatistikleri kullandım: Konut Türüne Göre İstatistikler, Büyük Toplu Konut İstatistikleri ve İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutları Satın Alanlarla İlgili Anketler. Ayrıca, araştırmayı iki ay süren saha gözlemleriyle destekledim. Bunun için 2018'in Mart ve Nisan aylarında Hong Kong'da 10 metrekarelik bir nano stüdyo kiraladım. Bu süre zarfında 12 farklı Devlet Destekli Kamu Konutu alanını ziyaret etmeyi başardım. Beşinci kısımda ise arka plan sunacağım. Özellikle de Hong Kong'daki barınma sorunu ve kamu konutlarının önemini tartışacağım. Takiben veri analizi ile Hong Kong'daki dönüşüm sürecini ve bu sürecin sonuçlarını tartışacağım. Bunu iki aşamada yapacağım. Öncelikle kamuya ait olan ve kamu konutlarında yaşayanlar için inşa edilen kamu alışveriş merkezlerinin finansallaşması ve kamu konutları üzerindeki korumacı kurulların gevşetilip paralel konut piyasası oluşturulması aracılığıyla kamu konutlarının metalaştırılmasını anlatacağım. İlgili verilere ilaveten saha gözlemlerimden de faydalanacağım. İkinci aşamada ise bu konutlardaki dönüşümün ölçülebilir sonuçlarını, ilgili verilerle analiz edeceğim.

Çalışmanın sonucu olarak ise şu iki nokta öne çıkmaktadır. Öncelikle, kamu konutları ve kamu alanları kullanım değeri öne çıkan alanlardır. Yaşanan krizler neticesinde uygulanan neoliberal politikalar ile kamu konutları ve ilgili kamu alanları, adım adım piyasaya entegre edilmiş ve böylece kullanım değerinden değişim değerine geçiş yaşanmaya başlamıştır. Bu geçiş, rant farkını tetiklemiş ve sermayenin kamu konutlarına doğru hareketi başlamıştır. Bunun sonucunda, daha üst gelir grubundan şahıslar kamu konutlarına yerleşmeye başlamıştır. Bu devam etmekte olan bir süreçtir. Bu yüzden de gelen ve gidenlere odaklanmaktansa, günümüzdeki rantlaştırma çalışmalarının da dikkat çektiği gibi, kalanlara odaklanmak ve bu değişimle başlayan zorlukları çözmeye yönelik çalışmak çok daha önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Yukarıdaki sonuçlara istinaden rantlaştırma süreci (rant farkı kuramı ile), eşitsizliğe karşı bir duruş ve kamusal alanın savunması olarak araştırılmalı ve rantlaştırma sürecini topyekûn kabul eden veya reddeden yaklaşımlardan uzak durulmalıdır.

Çalışmanın bir katkısı da İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutları Satın Alanlarla İlgili Anketler’de yer alan verilerin ilk defa toplu ve düzenli bir şekilde yayımlanmasıdır -en azından bu çalışmanın sürdürüldüğü 2018 itibariyle durum böyleydi-.

Anahtar Kelimeler: Rantlaştırma, Rant Farkı, Soylulaştırma, Küresel Güney, Hong Kong

Gentrification: Commodification and Financialization of Public Housing in Hong Kong and Its Importance Within the Context of Turkey

Abstract

An article noting the absence of the concept in Hong Kong published by Ley and Teo raised a series of criticisms from scholars in the same journal, questioning the applicability of gentrification, as a Western concept, in the context of the Global South. They argued that the socio-cultural and historical context matters. Therefore, gentrification is not applicable in the context of Hong Kong. Inspired by the discussion, this research investigates the Subsidized Sale Flats in Hong Kong, the second latest part of the public housing system, which was exposed to neoliberal policies through commodification and financialization pursued by the government agencies since the mid-1990s. The study analyzes relevant statistics, and the research is supported by two months long field observation in Hong Kong. In other words, in this study, mix-methods are used. Statistical data are as follows: Statistics by Household Types” and “Major Housings Statistics” based on “The Quarterly Report on General Household Surveys” and “Population By-Censuses.”

Moreover, the data is supplemented with the data from the “Survey on Buyers of Second-hand HOS Flats.” The data is finally visualized with ArcGIS. The study areas

for field observation are public housing estates and courts in Hong Kong, comprising twelve estates and courts. As a field method, unstructured observation is utilized to track the interaction between the physical space and the users of that space. The findings are as follows. The survey results indicate that a significant number of tenants moved into subsidized sale flats through the Open Market. Most of the newcomers have a higher income, and they are younger.

Furthermore, many new tenants have high mortgages with long payment periods. Findings on the significant housing estates confirm that the survey results indicate a geographical representation of major housing estates. The income increases are highly centered on Hong Kong's city center and the Shenzhen border. The younger new tenants are located in the city center of Hong Kong. There is a higher median mortgage increase in Hong Kong's inner districts. This indicates that capital moves inland. Overall, the data suggests the transfer of ownership from the public to the market through nonlinearization. Thus, the real clash here is between those who have been left behind – not in public rental houses and subsidized flats – and the government's initiatives to commodify and privatize public housing.

One significance of the study is that the data obtained from "The Quarterly Report on General Household Surveys" are published for the first time in an organized manner as of initial research in 2018.

Keywords: Gentrification, Rent Gap, Localization, Global South, Hong Kong.

Giriş

2014 yılında Ley ve Teo (2014) (mekânsal) rantlaştırma (gentrification) kavramının, Hong Kong'daki alternatif mülk kültürü ontolojisi sebebiyle kamusal söylemde yer almadığını iddia etti. Bu iddia da zaten uzun süredir Asya Çalışmaları alanında var olan bir tartışmayı ateşledi. "Küresel Güney"den akademisyenler bu iddiayı, rantlaştırma kavramının Küresel Kuzey/Batıya ait olduğunu ve bağlam farklılıklarından (başlıca kurumlar) dolayı Küresel Güneye ve Hong Kong'a uygulanamayacağı üzerinden eleştiren makaleler yayımladı (Cartier, 2017; Haila, 2017; Lui, 2017; Smart ve Smart, 2017; Tang, 2017).

Bu tartışmadan ilham alarak "Hong Kong'da bulunan Devlet Destekli Kamu Konutlarının (Destekli Konutlar) rant farkı kuramı açısından rantlaştırma sürecindeki mekanizmalar nelerdir?" sorusunu sordum. Çalışmanın sonucu olarak iki nokta öne çıkmaktadır. Öncelikle, kamu konutları ve kamu alanları kullanım değeri öne çıkan alanlardır. Yaşanan krizler neticesinde uygulanan neoliberal politikalarla kamu konutları ve civarındaki kamu alanları, adım adım piyasaya entegre edilmiş ve böylece kullanım değerinden değişim değerine geçiş yaşanmaya başlamıştır. Bu geçiş, rant farkını tetiklemiş ve sermayenin

kamu konutlarına doğru hareketi başlamıştır. Bunun sonunda, daha üst gelir grubuna mensup kişiler kamu konutlarına yerleşmeye başlamıştır. Bu devam etmekte olan bir süreçtir. Bu yüzden de gelen ve gidenlere odaklanmaktansa, günümüzdeki rantlaştırma çalışmalarının da dikkat çektiği gibi, kalanlara odaklanmak ve bu değişimle başlayan zorlukları çözmeye yönelik çalışmak çok daha önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak rantlaştırma süreci (rant farkı kuramı ile), eşitsizliğe karşı bir duruş ve kamusal alanın savunması olarak araştırılmalı ve rantlaştırma sürecini topyekûn kabul eden veya reddeden yaklaşımlardan uzak durulmalıdır. Araştırmanın kısımlarına değinmeden önce, 'gentrification' kavramının Türkçede başta "soylulaştırma (Tolga, 2003)" olmak üzere "mutenalaştırma (Keyder, 2006)", "jantileşme (Bilgin, 2006)", "nezihleştirme (Gökşen, 2016)", "seçkinleştirme (Bilgin, 2006; Uzun, 2006)", "kentsel dönüşüm (Güvenç, 2006)" ve hatta "hipotetik kâr yapan bölgeler (Ak, 2006)" olarak çevrildiğini kabul etmekle birlikte Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) Rant Rejimi altındaki Türkiye'de kavramın, kuramla ile ilişkisini kaybetmeden araçsal ve mobilize kapasitesinin öne çıkarılması amacıyla "rantlaştırma" olarak yerelleştirilmesinin daha uygun olacağını düşünüyorum. Bu makale başlıca Hong Kong hakkında ancak araştırmanın dilinin Türkçe olduğundan bu yerleşme tartışmasına burada değinmeyeceğim, ancak bu konuyla ilgili değerlendirmelerimi detaylı bir şekilde başka yerde (Erol, 2021) paylaştım.

Bu araştırma, toplam yedi kısımdan oluşuyor. İkinci kısımda bu araştırmanın temelini oluşturan, rantlaştırma kavramı ve özellikle de rant farkı kuramını açıklayacağım. Üçüncü kısımda rantlaştırma ve rant farkı ile ilgili mevcut literatürü özetleyeceğim. Dördüncü kısımda bu çalışmada kullanılan araştırma yöntemlerini detaylandıracağım. Beşinci kısımda Hong Kong'daki barınma sorunu ve kamu konutlarının önemini tartışacağım. Bu kısımda ayrıca Destekli Konutları da açıklayacağım. Takip eden kısımda, ilgili literatürle birlikte veri analizlerini sunacağım. Hong Kong'da yer alan Destekli Konutlarda yaşanan süreci, bunun sonuçları ve etkilerini tartışacağım. Bu süreç iki aşamada açıklanacak. İlk aşamada, aslen kamuya ait olan ve kamu konutlarında yaşayanlar için inşa edilen kamu alanlarının (kısaca, Kamu Alışveriş Merkezleri) finansallaşması ve kamu konutları üzerindeki korumacı kuralların değiştirilip paralel konut piyasası oluşturulması aracılığıyla kamu konutlarının metalaştırılmasını anlatacağım. Bu yapılırken sadece literatürden değil, aynı zamanda yaşanan değişimi tartışmak amacıyla, ilgili verilerden ve saha gözlemlerimden de faydalanacağım. İkinci aşamada, kamu konutlarında yaşanan dönüşümün ölçülebilir sonuçlarını, ilgili verilerle analiz edeceğim ve analiz sonuçlarını tartışacağım. Son olarak ise Küresel Kuzey – Küresel Güney tartışmasına bu çalışmadaki bulgular ışığında

tekrar döneceğim.

Kuram

Rantlaştırma kavramı ilk defa, değer kaybı yaşayan şehir merkezlerinde bulunan işçi sınıfının yerine yükselen yeni orta ve üst sınıfın gelişini ve bu alanların tekrar değerlendirilmesini açıklamak için Ruth Glass (1964) tarafından 1960'larda ortaya atıldı. Bu kavram, günümüzde gittikçe çözümü olmayan bir sorun haline dönüşen barınma sorununu ve nüfusun ve üretimin merkezini oluşturan kentlerin dönüşümünü anlamak için önemlidir. Neil Smith (1979a; 1979b; 1982), rant farkı kuramı ile rantlaştırma kavramına sistematik bir yaklaşım getirdi. Böylece "Gelenler kim ve bahsi geçen yeri neden seçiyorlar?" gibi sorulara odaklanan talep odaklı yaklaşımlardansa sermaye hareketleri bazlı arz odaklı bir açıklama sundu.

Kuram, kapitalizmin eşitsiz gelişim yasası sonucu gerçekleşen sermaye hareketlerini inceler. Bir yere yapılan ilk yatırımdan sonra zaman içinde yatırım rantı, sermayenin başka yerlerde daha yüksek rantlı yatırımlar araması ve dolayısıyla yatırımın zamanla kesilmesi sonucu azalır. Bir başka deyişle, bu yerin değeri düşer. Bu düşüş aynı zamanda yeni sermaye yatırımları için de çekim noktasını oluşturur. Smith bu durumu iki kavramla açıklar: mevcut rant (ground capitalized rent) ve potansiyel rant (potential ground rent). İlki (mevcut rant), an itibarıyla bir yerden elde edilebilir rantı temsil ederken; ikincisi (potansiyel rant) olası bir yatırım durumunda elde edilebilir rantı temsil eder. Bu iki rant arasındaki fark, rant farkını oluşturur ve rant farkının en yüksek olduğu an kuramsal olarak sermaye girişini, yani sermayenin ilgili mekâna doğru yöneleceği anı belirler. Smith, rant farkından doğan sermaye hareketlerini ileri-geri (seesaw) olarak tanımlar. Bu kuram bağlamında açıklanan rantlaştırma, kapitalist sistemdeki mekânsal dönüşümü anlamak için faydalı bir çerçeveye sunar.

Literatür

Bu çalışma başlıca rant farkı kuramını temel alsa da rantlaştırma kavramı ile ilgili literatür, rant farkı kuramı ile ilgili çalışmalarla kısıtlı değildir. Mevcut rantlaştırma kavramı üzerine literatür iki tartışma noktası üzerinden özetlenebilir. Birincisi, talep taraflı ve arz taraflı açıklamalardır ki bu geleneksel bir tartışma noktasıdır ve artık pek bir geçerliliği yoktur. Talep taraflı açıklamalar, rantlaştırma kavramını yeni sakinler ve onların tercihleri üzerine odaklanarak açıklar (Butler ve Robson, 2003; Castells, 1983; Hamnett, 1991; Ley, 1986, 1997; Rose, 1984; Rothenberg, 1995; Taylor, 1992). Arz taraflı açıklamalarsa rant farkı kuramını çıkış noktası olarak almıştır (Badcock, 1989; Clark, 1987, 1988, 1995, 2005; Hammel, 1999; Kary, 1988; Porter, 2010; Smith, 1979a, 1979b, 1982; Yung

ve King, 1998). Smith'in öne sürdüğü rant farkı kuramına dayalı rantlaştırma kavramı öncelikle Küresel Kuzeydeki sermaye hareketlerini ve beraberinde getirdiği rantlaştırmayı açıklamak için ampirik çalışmalarda sıkça kullanıldı. Zamanla Küresel Güneydeki sermaye hareketlerini ve bunun sonucu yaşanan mekânsal dönüşümleri anlamak için de faydalanıldı (Lopez-Morales, 2011, 2013, 2015; Ren, 2015; Shin, 2009, 2014, 2016; Shin ve Kim, 2016; Whitehead, 2008). Bir başka deyişle, rantlaştırma kavramı, rant farkı kuramıyla birlikte uluslararası literatürdeki yerini aldı.

Küresel Kuzey ile Küresel Güney olarak özetlenebilir bu uluslararası boyut, literatürdeki ikinci tartışma noktasını ortaya çıkardı. Giriş kısmında Hong Kong için de bahsedildiği gibi bir taraf, rantlaştırma kavramının tarihsel ve yerel farklılıklardan dolayı Küresel Kuzey dışında uygulanamayacağını ve bu yüzden, Küresel Güneyin kendine ait kavramlarla açıklanması gerektiğini iddia eder (Cartier, 2017; Gentile, 2018; Ghertner, 2014, 2015; Lui, 2017; Maloutas, 2012; Smart ve Smart, 2017; Tang, 2017). Buna cevap olarak araştırmacılar, özellikle de rant farkı kuramcıları, kapitalizmin küresel bir boyut kazandığını ileri sürerek, gezegensel rant farkı (planetary rent gap) kavramını savunur (Bernt, 2016; Clark, 2015, 2017; La Grange ve Pretorius, 2016a, 2016b; Ley ve Teo, 2014; Lopez-Morales, 2015; Slater, 2017a, 2017b; Wyly, 2015).

Bu yapıcı tartışmalarla rantlaştırma çalışmaları, yerel konjonktürün reddedilmediği aksine ilave bir değişken olarak kavrama dâhil edildiği yeni bir boyuta taşındı (Shin, 2019). Bir başka ifadeyle, her ne kadar hiçbir zaman göz ardı edilmemiş olsa da mekânın tarihsel gelişimini daha da dikkate alan rant farkına dayalı bir rantlaştırma kavramı artık daha da benimseniyor. Bu bakış açısı, kavramı geçmişin ikili ayrımlarından kurtararak bugünün mekânsal karmaşasına sistematik bir yaklaşım sunar. Bu yüzden, bugünün rantlaştırma kavramı geçmişin ayrımlarını aşan, daha bütünsel, yani ilişkisel bir bakış açısı sunar. Mekânlar, diğer mekânlarla olan ilişkileri üzerinden anlaşılabilir. Mekânlar birbirinden bağımsız düşünülemez. Bu ilişkisel bakış açısını, Doreen Massey'in (2011: 3-4) sözleri ile özetlemek gerekir ise, "Mekânlar oluşturulmuşlardır ve ilişkisel olarak kavramlaşmışlardır. Bu yüzden bağlılık ve kimlik, ayırım ve bağlanmışlık, eşitsiz gelişim ve mekânın kimliği bir elmanın iki yarısıdır. Bunlar, aralarındaki sabit bir gerilimle var olurlar; birbirlerinin oluşumunu ve açıklanmasını desteklerler."

Araştırma Yöntemleri

Bu araştırmada öncelikle nicel, sonra da nitel yöntemlerden faydalandım. Öncelikli nicel kaynaklarım, istatistiklerdi: Nüfus İstatistikleri (Census and

Statistics Department, 2012, 2017), Konut Türüne Göre İstatistikler ile Büyük Toplu Konut İstatistikleri ve İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutları Satın Alanlarla İlgili Anketler (Subsidised Housing Committee, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016). Verilerim Aylık Medyan Hane Halkı Geliri ve Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ile Kredi Geri Ödemeleri idi.

Fotoğraf 1 – Hong Kong’da Bulunan Tabut Evler

Araştırma kapsamında iki aylık saha çalışması gerçekleştirdim. Bunun için 2018’in Mart ve Nisan aylarında Hong Kong’da 10 metrekarelik bir nano stüdyo kiraladım. Bu süre zarfında 12 farklı Devlet Destekli Kamu Konutu alanını ziyaret ettim. Ziyaretler sırasında başlangıç noktası olarak, aslen kamuya ait olan ama kriz sonrası özelleştirilen Kamu Alışveriş Merkezlerini kullandım. Bu yerler,

kamu alanlarına erişim sağladığı ve özelleştirmenin kamu alanı üzerindeki etkilerini gözlemek için en uygun yerlerdi. Yöntem olarak yapılandırılmamış gözlem yöntemini kullandım. Bu yöntemi seçmemin nedeni, yöntemin doğası gereği tek bir bileşene odaklanmaktansa genel resme odaklanmaya izin vermesi. Böylece daha “kaotik”, önceden belirlenmiş kategorik bakış açısından arınmış bir gözlem yapmayı amaçladım. Bu bana, fiziksel mekân ile o mekânın kullanıcıları (sosyal-kültürel mekânı meydana getirenler) arasındaki etkileşimi daha geniş bir perspektiften inceleme fırsatı verdi. Yapılandırılmamış gözlem yöntemini kullanmış olsam da gözlem öncesi hazırlık yaptım (Mulhall, 2003). Saha ziyaretlerinden önce sahanın nicel detaylarını sorular eşliğinde çalıştım ve böylece bir ekosistemin farklı taraflarını oluşturan fiziksel ve sosyal-kültürel mekânın, politik-ekonomideki değişimler sonucu birbiriyle girdiği etkileşimi yakalamayı amaçladım. Bu hazırlık safhasının daha detaylı bir dökümü, bu makalenin de ham çatsını oluşturan yayımlanmamış yüksek lisans tezimde (Erol, 2018) bulunabilir. Saha gözlemi sırasında iletişim dili olarak Mandarin ve İngilizce kullandım. Ayrıca, saha gözlemleri sırasında saha günlüğü tuttum. Yöntemlerle ilgili detaylı bilgiler Ek 1’de sunulmaktadır.

Araştırma sonuçlarını iki aşamada sunacağım. İlk aşamada, neoliberal politikaları, tarihi gelişimleri ve sonuçları açısından inceleyeceğim. Bu aşamada mevcut literatüre ilaveten, anket sonuçlarını kullanacağım. Bu sonuçları ayrıca saha gözlemiyle de destekleyeceğim. Böylece tarihi süreci, nicel ve nitel araştırma verileriyle birlikte sunacağım. İkinci aşamada neoliberal politikalar sonucu meydana gelen mekânsal dönüşümün ölçülebilir etkilerini inceleyebileceğim. Bunu, Aylık Medyan Hane Halkı Geliri ve Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri bazında, Konut Türüne Göre İstatistikler ile Büyük Toplu Konut İstatistiklerini karşılaştırarak yapacağım. Karşılaştırmanın mantığını ilgili kısımlarda detaylandıracağım.

Hong Kong’daki Barınma Sorunu ve Devlet Destekli Kamu Konutları

Bu bölümde öncelikle Hong Kong’daki konut durumunu açıklayacağım. Hong Kong’daki barınma sorununun kapitalizmin ürünü olduğunu öne süreceğim. Birikim aracı olarak görülen konutların, kullanım değeri yerine değişim değerinin öne çıkarıldığını tartışacağım. Kapitalizmin ürünü bu kriz karşısında barınma ihtiyacı için önemli yere sahip olan kamu konutlarının, piyasanın her krizini takiben piyasa lehine daraldığını savunacağım.

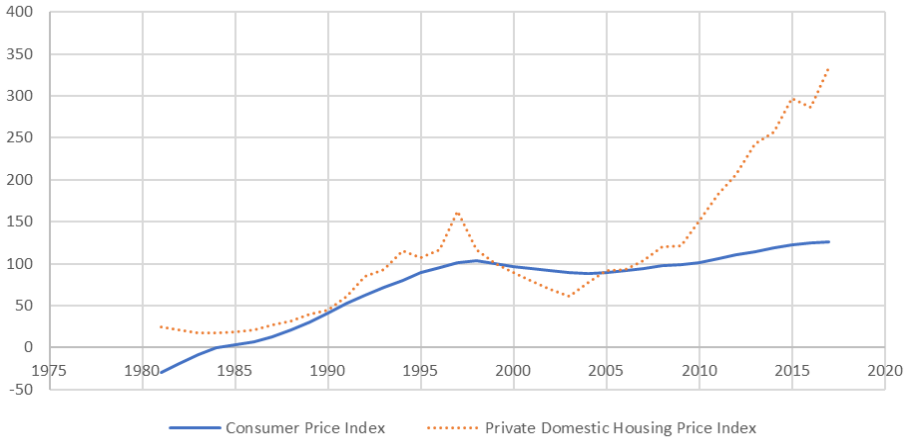
Hong Kong, gelir dağılımının en adaletsiz olduğu yerlerden biridir. Her yedi kişiden biri milyonerken (Hong Kong Doları) (Yiu, 22 March 2018), nüfusun yüzde yirmisi yoksulluk sınırının altında yaşar (Census Statistics and Department,

Economic Analysis Division, Economic Analysis and Business Facilitation Unit, ve Financial Secretary's Office, 2017) ve her ne kadar toprak mülkiyetinin neredeyse tamamı yasal olarak Hong Kong Hükümetine ait olsa da (Lands Department, 2017) eşitsizliğin oluşmasındaki en önemli etkenlerden biri konut piyasasıdır çünkü bu milyonların servetlerinin yüzde yetmişini konut yatırımları oluşturur (Yiu, 22 Mart 2018). Başka bir ifadeyle, Hong Kong'da konut, bir barınma aracından ziyade sermaye birikimi için kullanılan en öncelikli yatırım araçlarındandır.

Konutun bir birikim aracı olması neticesinde, 1999 ile 2017 arasında konut fiyatları %300 artarken, tüketici fiyat indeksi sadece %125 arttı (Şekil 1). Yani, konut fiyatları tüketici fiyatlarına göre neredeyse üç kat daha fazla arttı. Bu dengesiz artışla Hong Kong, 19,4'lük medyan çarpanı ile 2017 yılında sekizinci kez dünyadaki en pahalı konut piyasasına sahip oldu (Demographia, 2018). Yani, medyan gelire sahip bir hane halkı, konut sahibi olmak için kazandıkları geliri harcamaksızın 19,4 yıl boyunca biriktirmelidir. Bu yüzden, Hong Kong'da 11 metrekarelik bir nano konut çeyrek milyon dolara (Amerikan Doları) satılırken, neredeyse çeyrek milyon insan kafes evlerde yaşar (Fotoğraf 1). Bu adaletsizlikten dolayı kamu konutları bugün Hong Kong'da her zamankinden daha önemlidir.

Şekil 1 – Konut ve Enflasyon Endeksi (1999=100)

(Census and Statistics Department, 2018a; Rating and Valuation Department, 2018)

Hong Kong'da başlıca iki tür kamu konutu vardır: Kiralık Kamu Konutları (Rental Public Housing) ve Destekli Konutlar. Bunlardan esas sorumlu kurum Hong Kong Konut İdaresi'dir (Hong Kong Housing Authority). Bu araştırmaya konu olan modern kamu konutları 1970'lerde başlamıştır. 2017 yılı itibariyle Hong

Kong'da toplam nüfusun %44,7'si ve toplam hane halkının %45,4'ü kamu konutlarında yaşar (Transport and Housing Bureau, 2017). Her ne kadar aslan payı Kiralık Kamu Konutlarında olsa da Destekli Konutlar da önemli bir yere sahiptir. Toplam nüfusun %15,7'si ve toplam hane halkının %14,9'u buralarda yaşar. Yani, Hong Kong'daki barınma biçiminin yaklaşık %15'ini Destekli Konutlar oluşturur. Peki, bu çalışmaya da konu olan Destekli Konutlar nelerdir?

Fotoğraf 2 – Hong Kong Kamu Konutları

Ya Tung Binaları ve özelleştirilmiş Ya Tung Alışveriş Merkezi, Adalar, Yeni Bölgeler.

Fotoğraf: Yazar, Mart-Nisan 2018, Hong Kong

Bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturan Destekli Konutlar, kısıtlı imkanlara sahip düşük gelirli konut sahibi yapmak için planlanmış, indirimli (sübvansiyonlu) kamu konutlarıdır. Yani, bu konutlar kullanım değeri göz önünde bulundurularak, düşük gelirli barınak sahibi yapmak amacıyla inşa edilmiştir. Destekli Konutlar resmi söylemde ve literatürde genel bir kavram olarak kullanılır. Bunların arasında iki konut programı öne çıkar: Ev Sahibi

Olma Programı (Home Ownership Scheme) ve Özel Sektör Katılım Programı (Private Sector Participation Scheme). Destekli Konutlar çoğunlukla Kiralık Kamu Konutları ile birlikte, Kamu Alışveriş Merkezlerinin etrafına inşa edilmiştir (Fotoğraf 2). Bu konutlar hep birlikte Devlet Destekli Kamu Konutları Alanlarını (Subsidized Sale Flat Estate ve Court) oluşturur. Yani, birden fazla kamu konutu bir aradadır ve Kamu Alışveriş Merkezlerinin etrafında veya civarındadır.

Destekli Konutlar, 1978 yılında başlamış ve 2002 yılında sona ermiştir. Program, 2014 yılında tekrar başlatılmış olsa da mevcut sayılar çalışmanın yürütüldüğü dönem itibarıyla kayda değer değildir. Destekli Konutlar, bölgesel ve uluslararası dönüşüm ve krizlerin Hong Kong üzerindeki etkileri göz önüne alınarak, 1978 ile 1982 arası, 1982 ile 2002 arası ve 2002 sonrası olmak üzere üç döneme ayrılabilir. Bu dönüşüm ve krizler, bu konutlarda barınma hakkını kullanan düşük gelirli insanların konut mülkiyeti haklarının daralmasına neden oldu. Başka bir ifadeyle, her krizle birlikte özel alan, kamu alanının aleyhine genişledi. Bu kısımda kısaca 1978 ile 1982 arası ve 1982 ile 2002 arası dönemlerden bahsedeceğim.

Destekli Konutların sahipleri 1982 yılına kadar indirimli fiyatları dışında, serbest konut piyasasındaki bir konutla aynı mülkiyet haklarına sahipti. Detaylandırmak gerekirse, bu konutların fiyatlarına; konut maliyeti, genel giderler, idari giderler ve en önemlisi arsa maliyeti dâhildi. Bu durum 1982 yılında değişti. Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1979 yılındaki açılım hamlesinden sonra Hong Kong'un kuzeyindeki Guangzhou Eyaleti yeni politikaların denenmesi için seçildi. Bunu takiben 1982 yılında Hong Kong'daki arsa değerleri yaklaşık %30 arttı. Artan fiyatlar karşısında Hong Kong Toplu Konut İdaresi arsa maliyetini Destekli Konutlar fiyatlarından çıkardı (Lau, 2005). Yani, mülkiyet hakkında daralma yaşandı. Konut sahipleri mülkiyet haklarını bu tarihten sonra Hong Kong Hükümeti ile paylaşmaya başladı. Konut sakinleri, konutlar üzerinde haklara sahipken, bu konutların üzerine inşa edildiği toprak ile ilgili haklar Hong Kong Hükümetinde kaldı. Bu politika değişikliği, yasal olarak toprak mülkiyetinin tamamına sahip Hong Kong Hükümetinin toprakla olan serbest piyasa ilişkisini göstermesi açısından önemlidir.

2002 yılında bu daralma bir adım ileri taşındı. 1997 Doğu Asya Mali Krizi sonrası konut piyasası ağır darbe aldı ve bunun etkileri bir süre sonra hissedilmeye başlandı. Hong Kong Toplu Konut İdaresi konut piyasasını canlandırmak amacıyla 2002 yılında Destekli Konutların yapımını sonlandırdı (Chung ve Ngai, 2007). Bir başka ifadeyle, Hong Kong Hükümeti serbest piyasa tercihini, 1997 Doğu Asya Mali Krizi'ni takiben çöken konut piyasasını canlandırmak amacıyla 2002 yılında Destekli Konutlarını sonlandırarak bir kez daha gösterdi. Yani, Çin'in 1979'daki

açılımı ve 1997 Krizi'nin Hong Kong'daki olumsuz etkileri kamunun aleyhine gelişirken, kaynakların özel sektör lehine yeniden paylaşılmasıyla sonuçlandı.

Analiz

Bu kısım iki aşamadan oluşuyor. İlk aşamada, kamu konutlarındaki neoliberalleşme ve bu politikaların sonucu yaşanan dönüşümü tarihsel açıdan ele alacağım. İkinci aşamada, ilk aşamadaki savın istatistikler üzerinden ölçülebilir etkilerini sunacağım.

Kamu Konutlarının Neoliberalleşme Süreci

Devlet Destekli Konutların ve bu konutlarda yaşayan düşük gelirliilerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan kamu alanlarının, neoliberal politikalarla metalaştırıldığı ve finansallaştırıldığı (Blake, 2017; Chung ve Ngai, 2007; Lau, 2001, 2005); bunun sonucu olarak kullanım değerinden değişim değerine geçildiği ve potansiyel rantın böylece tetiklendiğini savunuyorum. Kamu konutları bakım ve temizlik hizmetlerinin taşeronlaştırılması gibi başka başlıklar buranın konusu olsa da bölümde iki ana başlığı, "Kamu Alışveriş Merkezlerinin Finansallaştırılması"nı ve "Devlet Destekli Kamu Konutlarının Metalaştırılması"nı inceleyeceğim.

i) Kamu Alışveriş Merkezlerinin Finansallaştırılması

Kamu Alışveriş Merkezleri, tıpkı kullanım değeri göz önünde bulundurularak, dar gelirliileri ev sahibi yapmak için inşa edilen Destekli Konutlar gibi, kamu konutlarında yaşayan düşük gelirliilerin günlük ihtiyaçlarını, yaşayanların gelir seviyesine uygun şekilde karşılamak amacıyla kurulmuştur (Blake, 2017; Zheng, Shen, Wang, ve Lombardi, 2015). Buralar, kamu konutlarının neredeyse organik bir parçasıdır. Köprü geçitler, metro bağlantıları, üst geçitlerle kamu konutlarına bağlıdır. Bu merkezler çok amaçlı yerlerdir; kamu konutlarında yaşayanlar için marketten pazara (*wet market*), sağlık tesislerinden sosyal güvenlik kurumlarına kadar birçok hizmeti sunarlar.

1997 Doğu Asya Mali Krizi'ni takiben, Hong Kong Toplu Konut İdaresi 2003 yılında 180 Kamu Konutu Alanı'ndaki Kamu Alışveriş Merkezi'ni (ve Otoparkı) "elinden çıkarmaya"¹ karar verdi (Chung ve Ngai, 2007). Başka bir ifadeyle, özelleştirmeye karar verdi. Buradaki amaç, neoliberalleşme sürecinde sıkça duymaya alıştığımız, mali külfetten kurtulmak ve bu işletmeleri özel teşebbüslere aktararak kârlı hale getirmektir.

Hong Kong Toplu Konut İdaresi, özelleştirme yöntemi olarak finansal araçları,

finansallaşmayı kullanmaya karar verdi (Yeung, 2005). Bu amaçla, Asya'da bir ilk olarak Link REIT aldı bir gayrimenkul yatırım ortaklığı firması kuruldu. Böylece bahsi geçen bütün mülkler Link REIT'e aktarıldı. Hong Kong Toplu Konut İdaresi, 2004 yılında ilk halka arzı gerçekleştirmeyi planladı. Hong Kong Toplu Konut İdaresi'nin bu kararı halka arz öncesi, 67 yaşındaki bir kamu konutu sakini tarafından mahkemeye taşındı (Chu, 2010). Bu sakinin gerekçesi, Hong Kong Toplu Konut İdaresi'nin bu kararla kamu konutları sakinlerine karşı olan, sakinlerin günlük hayatını idame ettirmesi için gerekli ortamı sağlama yükümlülüğünü yerine getirmediğiydi. İtiraz mahkeme tarafından reddedildi ve halka arz 2005 yılında gerçekleşti. Bu halka arz sonucu, Link REIT'in en büyük hissedarı %18,5 ile İngiltere menşeli serbest yatırım fonu olan TCA oldu (Chung ve Ngai, 2007). Bu, finansallaşmanın uluslararası boyutunu göstermesi açısından önemli bir bilgidir.

Harita 1 - Fun Tak Alışveriş Merkezi

Kaynak: The Government of HKSAR, GeoInfo Map (<http://www2.map.gov.hk>)

Bu finansallaşma sürecinin etkilerini saha gözlemlerimle sunmadan önce özelleştirmenin mantığına da değinmek istiyorum. Bahsedildiği gibi, özelleştirme sebebi olarak mali külfetten kurtulmak ve bu alışveriş merkezlerini kârlı hale getirmek öne sürüldü ancak saha gözlemlerim sırasında, her ne kadar bu alışveriş merkezlerinin ezici bir çoğunluğu özelleştirilmiş olsa da

özelleştirilmemiş alışveriş merkezlerinin de mevcut olduğunu gördüm. Bu yerlerin tamamı, dışarıyla bağlantısı olmayan yerlerdi. Başka bir ifadeyle, kamu konutlarının ortasında bulunan ve kamu konutlarının dışındaki dünyayla en ufak bir bağlantısı bile bulunmayan bu alışveriş merkezleri, özelleştirme sürecinin dışında bırakılmış. Özelleştirme mantığının en çok göze çarpan örneği Fun Tak Alışveriş Merkezi'dir. Burası özelleştirilmiştir. Haritadan da anlaşılacağı üzere bu alışveriş merkezi ilk bakışta kamu konutlarının arasında bulunuyor gibi gözükse de güney ve güneybatıda iki ufak dış bağlantıya sahiptir. Kamu konutları için yapıldığı açık olan bu alışveriş merkezinin, bu iki ufak bağlantı dolayısıyla özelleştirilmeye dâhil edilmesi, özelleştirmenin mantığını anlamak açısından çok önemlidir. Yani, özelleştirme ile mali külfetten kurtulmaktan ve kârlı alışveriş merkezlerine sahip olmaktan ziyade, dışarıyla bağlantısı sayesinde kârlılık olasılığı olan yerler özelleştirilmiştir. Başka bir ifadeyle bu süreç, sözde külfetten kurtulmayı temel alan özelleştirme mantığından ziyade, piyasa tercihlerine göre gerçekleştirilmiş bir özelleştirmedir. Sonuçta, sözde külfetli alışveriş merkezleri yine Hong Kong Toplu Konut İdaresi'nin yönetiminde, yani kamuda kalmıştır. Kâr piyasaya aktarılırken, "külfet" kamuda kalmıştır denebilir.

Bu finansallaşma yöntemi ile özelleştirmenin, Kamu Alışveriş Merkezleri üzerinde literatürde bahsedilen ve saha gözlerimle de belirlediğim bazı etkileri vardır. Öncelikle, ziyaret ettiğim alışveriş merkezlerinin yarısından fazlasına Link REIT tarafından sermaye yatırımı yapılmış (Link REIT). Buna bağlı olarak, yapılan çalışmaya göre kiralar %70 artmış (Chung ve Ngai, 2007); kısmi kapitalist ilişkilerin yaşandığı pazar alanlarının yerini mutlak kapitalist ilişkilerin egemen olduğu mağazalar almış; mevcut esnaf tarafından işletilen mağazaların, marketlerin ve restoranları büyük çoğunluğu zincir mağazalara ve fast food restoran zincirlerine dönüşmüştür. Özetlemek gerekirse, kamu yararı güdülerek inşa edilmiş olan bu alışveriş merkezleri, kâr amaçlı AVM'lere² dönmüştür.

Bu kâr amacı güden dönüşümün, sahada gözlemlediğim gibi, kamu konutlarında yaşayanların ve daha önce buralarda çalışanların üzerinde de etkileri olmuştur. Her şeyden önce bu alışveriş merkezlerine günlük yaşamlarını idame ettirmek için ihtiyaç duyan kamu konutları sakinlerinin gıda mekânları olumsuz anlamda dönüşmüştür (Blake, 2017). Yani, gıda erişimleri değişmiş ve hatta kısıtlanmıştır. İkinci olarak, küçük ve orta çaplı işletmelerin yerine zincir mağazalar gelmiştir. Başka bir ifadeyle, bu mağazalardan alışveriş yapanlar artık mağaza sahipleriyle değil; mağaza müdürleri ve satış elemanlarıyla işlerini yürütmek zorundadırlar. Bu da yukarıda da bahsedildiği gibi, mutlak kapitalist ilişkilerin, kısmi kapitalist/pazar ilişkilerin yerini aldığı anlamına gelir.

Sonuç olarak, kamu konutlarında yaşayanların günlük ihtiyaçları için kurulan

alışveriş merkezleri artık, borsada işlem gören ve kamu yerine yatırımcılarına karşı sorumlu olan, kâr amaçlı bir gayrimenkul yatırım ortaklığı tarafından kontrol edilmektedir. Bu özelleştirilmiş alışveriş merkezleri, sermayenin kamu alanına girişinin, nüfuzunun ve genişlemesinin fiziksel temsilidir. Yani, yaşanan finansallaşma süreciyle kamu alanlarında kullanım değerinden, değişim değerine geçişin simgesidir.

ii) Devlet Destekli Kamu Konutlarının Metalaştırılması

Destekli Konutlar, düşük gelirli ev sahibi yapmak amacıyla planlandığından, doğası gereği korumacı bir yapıya sahipti. Bu amaçla, spekülasyonları engellemek için satış şartları bazı kurallarla koruma altına alındı. Bu kurallar zamanla değiştirildi (erozyona uğradı) ve kamu konutları, yaratılan paralel konut piyasasıyla serbest konut piyasasına bir bakıma entegre edildi. Bu bölümde bu iki konu tarihsel açıdan ve etkileriyle birlikte anlatılacak.

Fotoğraf 3 – Fast Food ve Diğer Zincir Mağazalar

Lei Tung Alışveriş Merkezi, Güney İlçesi, Kong Kong Adalar

Fotoğraf: Yazar Mart-Nisan 2018, Hong Kong

Destekli Konutlar indirimli konutlardır. İlk yapıldıkları yıllarda daire fiyatları, daire maliyetini, genel giderleri, idari giderleri ve arsa maliyetini içeriyordu. Bu dönemde ev sahibi olanlar, daireleri üzerinde diledikleri tasarrufta bulunmak

için 10 yıl beklemek zorundaydı (City University of Hong Kong ve Hong Kong Housing Authority, 1992). Başka bir ifadeyle konut piyasasında, ya da resmi söyleme göre 'Serbest Piyasa'da (Open Market), kişilerin dairelerini satabilmek, kiraya verebilmek veya başkasına vermek için 10 yıl bekleme gerekiyordu. Ancak durum 1982 yılında değişti. Daha önce de bahsedildiği, 1982 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki dönüşümden dolayı Hong Kong'da arsa fiyatları %30 arttı. Buna bağlı olarak Hong Kong Toplu Konut İdaresi arsa maliyetlerini, daire fiyatlarından çıkardı. Yani, 1982 sonrası daire fiyatlarına arsa maliyeti dâhil değildi. Bu tarihten sonra konut sahibi olanlar mülkiyet haklarında daralma yaşadı ve haklarını Hong Kong Hükümeti ile paylaşmak zorunda kaldı. Mülkiyet hakkındaki daralmaya ek olarak, maliyet de gizlenerek düşük gelirli konut sahiplerine aktarıldı. Sonuç olarak, konut sahipleri daireleri üzerinde tasarrufta bulunmak için 10 yıllık bekleme süresine ek olarak ayrıca arsa maliyetlerini de ödemek zorundaydılar. Yapılan bu değişiklik ayrıca Hong Kong Hükümeti'nin piyasacı yaklaşımını da gösteren bir adımdır. 1997 Doğu Asya Mali Krizini takiben, 1999 yılında 10 yıllık satış kısıtlaması 5 yıla düşürüldü (Lau, 2005). Böylece kamu konutları, konut sakinlerinin yapılan bu değişikliklerle teşvik edilmesi sonucu serbest piyasaya entegre edilmesi yolunda bir adım daha yaklaştırıldı.

Fotoğraf 4 – Klimadan Faydalanan Yaşlılar

Cheung Fat Plaza, Kwai Tsing, Yeni Bölgeler

Fotoğraf: Mart-Nisan 2018, Hong Kong

Krizin baş gösterdiği 1997 yılında Hong Kong Toplu Konut İdaresi, Destekli Konutların satışa çıkarılabileceği ikinci bir konut piyasası yarattı: İkincil Piyasa Programı (Secondary Market Scheme) (Lau, 2005). İkincil Piyasa Programı'nın özelliği, konut sahipleri kamu konutlarını arsa maliyetini ödemeksizin kamu konutu olarak Hong Kong Toplu Konut İdaresi tarafından belirlenen alıcılara satabilirler. Bu ikincil piyasada satış gerçekleştiren konut sahipleri, kamu konutu sahibi olma hakkını kaybeder. Yani, Hong Kong Hükümeti'nin sorumluluğu olmaktan çıkıp, daimi olarak serbest konut piyasasına dâhil olurlar. İkincil Piyasa Programı ilk uygulandığında, konutlarını satışa çıkarabilmek için konut sakinleri üç yıl beklemeliydi. Yine 1999 yılında bu kural üç yıldan iki yıla indirildi. Başka bir deyişle, konut sakinleri konutlarına taşınmadan önce konutlarını satma hakkına ulaşabilirler.

Hong Kong Toplu Konut İdaresi tarafından belirlenen alıcılar genel olarak Yeşil Kart Sahipleri (Green Form Holders) olarak adlandırılır. Bu kart sahipleri aslen, Kiralık Kamu Konutu sahipleri ve genel hatlarıyla kamu konutu sakini olmaya uygun olan kişilerdir. 2012 yılında alıcı havuzu Beyaz Kart Sahipleri (White Form Holders) olarak tanımlanan serbest piyasa, alıcılarına da genişletildi (Hong Kong Housing Authority, 2018a, 2018b). Her ne kadar bu sayı sınırlı olsa da yaratılan ikincil konut piyasasına ek olarak alıcı havuzuna serbest piyasadan alıcılar eklendi. Bunun önemi, Hong Kong Hükümeti Yeşil Kart Sahipleri ile bir kamu konutu sakinini başka bir kamu konutu sakini ile değiştirirken, daha yüksek gelire sahip, muhtemelen arsa maliyetini ödeyebilecek ve konutu serbest konut piyasasında satışa çıkarabilecek Beyaz Kart Sahipleri ile bir kamu konutu sakinini değiştiriyor. Böylece, dolaylı yoldan kamu konutlarının piyasa aktarımı teşvik ediliyor.

Zaman içinde yapılan bu değişikliklerle satıcılar ve alıcılar özellikle de serbest konut piyasası yönünde teşvik edildi. Bu değişiklikler doğrudan hükümet garantili konut kredileriyle de desteklendi ve bu çalışmanın yapıldığı sırada desteklenmeye devam ediliyordu. Hong Kong Hükümeti, İkincil Piyasa Programı için Konut Kredisi Sigortası Programı (Mortgage Insurance Scheme) ve Arsa Maliyeti Ödemeleri (Land Premium Payments) için Arsa Maliyeti Garantisi Programı (Premium Loan Guarantee Scheme) ile konut fiyatlarının %90'ı oranında ve 30 yıla kadar vadeli konut kredileri garanti ediyor. Bu yüzden, ikincil piyasa ya da serbest piyasa aracılığıyla Destekli Konutlar alanlar ağırlıkla konut kredisi kullanıyor. Anket sonuçları (Subsidised Housing Committee, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016) ikinci el konut alıcılarının neredeyse %85'inin konut kredisi kullandığını gösteriyor (Tablo 1). Ayrıca, 1990'ların ortalarında kredi süresi 15 yıl civarındayken bu süre, özellikle 2008 yılından sonra yükselişe geçmiş ve 2010'ların başında 20 yıl civarına yükselmiş (Tablo 2). Bu verilerle

orantılı olarak konut kredilerinin alıcıların gelirine oranı zamanla azalmış. 1990'lerin başında bu oran %30'lar civarındayken 2010'lu yıllarda %25'ler civarına gerilemiş. Yani, satıcılar ve alıcılar sadece politikalarla teşvik edilmemiş; aynı zamanda mali açıdan da desteklenmiş. Süreç, konut kredisi sağlayan bankaların sağladıkları esnekliklerle kredi sağlama konusunda istekli olduklarını göstermektedir.

Tablo 1- Ödeme Yöntemi Olarak Konut Kredisi Kullananlar (Yüzde)

Yıl	İkincil Piyasa		Serbest Piyasa	
	Genel		Genel	
	Yeşil Form	Beyaz Form	İlk Kez Ev Alanlar	İlk Kez Ev Almayanlar
2001-2003	%99		%89	
2003-2005	%96		%85	
2005-2007	%81		%75	
2007-2009	%83		%77	
2009-2011	%92		%80	
2011-2013	%94		%91	%78
2013-2015	%95	%97	%93	%81

(Subsidised Housing Committee, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016)

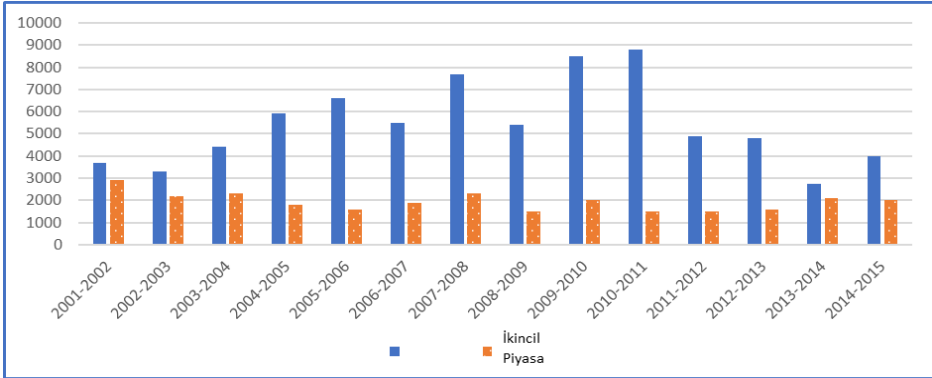
Tablo 2 – Ortalama Konut Kredisi Süresi (Yıl)³

Yıl	İkincil Piyasa		Serbest Piyasa	
	Genel		Genel	
	Yeşil Form	Beyaz Form	İlk Kez Ev Alanlar	İlk Kez Ev Almayanlar
2001-2003	15		17	
2003-2005	13		17	
2005-2007	14		18	
2007-2009	14		19	
2009-2011	17		22	
2011-2013	20		25	25

(Subsidised Housing Committee, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016)

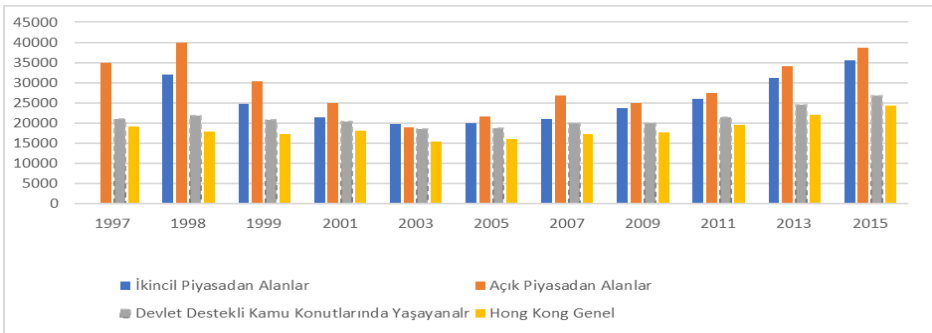
Bu değişiklik ve garantiler sonucu yeni konut sahipleriyle Destekli Konutlar'da değişiklikler meydana geldi. Öncelikle 1997'de uygulamaya sokulan İkincil Piyasa Programı ile ne kadar konutun el değiştirdiğine bakmakta fayda var. Anket sonuçlarına göre (Subsidised Housing Committee, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016), 2015 yılına kadar mevcut olan verilere göre yaklaşık 400,000 Devlet Destekli Kamu Konutu'ndan 100,000'i ikincil piyasa ya da serbest piyasada işlem gördü (Şekil 2). Bunlardan yaklaşık 75,000'i serbest konut piyasasında gerçekleşti. Bir başka ifadeyle, kamu konutlarının neredeyse beşte biri artık serbest konut piyasasının bir parçası. Bu el değiştirmenin sonucu olarak daha yüksek gelirliler, özellikle de serbest konut piyasası aracılığıyla kamu konutları alanına yerleşti (Subsidised Housing Committee, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016) (Şekil 3).

Şekil 2 – İkinci El Kamu Konutu Pazarında El Değiştiren Konutlar
(Subsidised Housing Committee, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016)

Şekil 3 - Aylık Medyan Hane Halkı Geliri Karşılaştırması
(Census and Statistics Department, 2018b;

Subsidised Housing Committee, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016)

Sonuç olarak, krizler karşında yapılan değişikliklerle zaman içinde öncelikle kamu konutu sakinlerinin mülkiyet hakları daraltıldı ve maliyet gizlenerek dar gelirli kamu konutu sakinlerine aktarıldı. Buna ek olarak, yaratılan ikincil konut piyasasıyla kamu konutu sakinlerinin serbest konut piyasasına geçişleri teşvik edildi. Alıcı havuzunun serbest piyasaya genişletilmesiyle sadece satıcıların değil, olası alıcıların da bu konutları yakın gelecekte serbest konut piyasasına aktarması hedeflendi. Bu politikalar sonucunda, mevcut konutların dörtte biri el değiştirdi ve yaklaşık beşte biri serbest konut piyasasına aktarıldı. Bu değişikliğin sonucu olarak gelir seviyesi daha yüksek alıcılara kamu konutu alanlarına yerleşti. Bunların ezici bir çoğunluğu konut kredisi kullandı. Bu kredilerin süresi zamanla uzarken, gelire oranları azaldı. Yani, piyasacı hükümet politikaları ile kredi sağlamaya istekli finansal kurumların bir araya gelmesi sonucu Destekli Konutlar, barınaktan ziyade metalaştırılarak yatırım aracına dönüştürüldü.

iii) Sürecin Sonuçları

Bu politikalar sonucu kamu konutlarında yaşayan dar gelirliler için planlanan Kamu Alışveriş Merkezleri, gayrimenkul yatırım fonu üzerinden finansallaştırıldı. Piyasaya karşı koruyan politikaların gevşetilmesi ve devlet tarafından desteklenen özel banka kredilerinin devreye sokulmasıyla, Destekli Konutla'ın beşte biri özel konut piyasasına dâhil edildi. Başka bir ifadeyle, bu konutlar metalaştırıldı. Bunun sonucu olarak daha yüksek gelire sahip sınıflar (orta ve üst gelirliler), esasen düşük gelirlileri konut sahibi yapmak için tasarlanan bu konutlarda yaşamaya başladı.

Neoliberalleşme Sürecinin Ölçülebilir Etkileri

İkinci aşamanın sonucu öncelikle, 2011 ile 2016 yılları arasında kamu konutlarının üçte ikilik kısmında gerçekleşen göreceli yüksek aylık hanehalkı geliri artışı ile rantlaştırma sürecini andırmaktadır. Ayrıca Hong Kong genelinde 2011 ile 2016 arasında kamu konutları özelinde gerçekleşen konut kredisi düşüşüne karşın verinin bulunduğu kamu konutlarının yarısındaki konut kredisi artışı, rant farkının kuramsal gücüne işaret etmektedir. Hong Kong'daki Destekli Konutlar'ın rantlaştırma sürecini rant farkı kuramı açısından anlamak için Aylık Medyan Hane Halkı Geliri ve Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri verilerinin faydalı bir çerçeve sunduğunu düşünüyorum.

Buradaki analiz için aslen iki farklı Nüfus İstatistiği kullanıyorum: Konut Türüne Göre İstatistikler ile Büyük Toplu Konut İstatistikleri. Bu istatistikler sadece 2011 ve 2016 yılları için mevcuttur. Verilerin sadece iki yıl için mevcut olması bu aşamadaki tek olumsuzluktur.

Konut Türüne Göre İstatistikler'i karşılaştırmada kullanılacak eşik değerini belirlemek için seçtim. Aylık Medyan Hane Halkı Geliri ve Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri için 2011 ile 2016 yılları arasındaki değişim oranlarını eşik değeri olarak kullandım. Konut Türüne Göre İstatistikler esasen dört konut türüne ait veriler içerir: Özel Konutlar, Destekli Konutlar, Kiralık Kamu Konutları ve Geçici Konutlar. Bu araştırmaya konu olan Destekli Konutlar için mevcut olan veriler sadece kamu konutu vasfı taşıyan konutları içerir. Bir başka ifadeyle, Konut Türüne Göre İstatistikler, neoliberal politikalar sonrası Destekli Konutlardan, aslen kamu konutu vasfı olan ama özel konut piyasasına aktarılan konutlarla ilgili verileri içermez. Bu nokta önemli ve buna aşağıda detaylıca değineceğim.

Büyük Toplu Konut İstatistikleri, neoliberal politikalar sonrası Destekli Konutlarda yaşanan değişimin ve dönüşümün ölçülebilir etkilerini belirlemek için seçtim. Aylık Medyan Hane Halkı Geliri ve Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri için 2011 ile 2016 yılları arasındaki değişim oranını, yukarıda belirtilen Konut Türüne Göre İstatistikler'den alınan eşik değerleriyle kıyaslayıp, ölçülebilir etkiyi belirledim. Öncelikle Büyük Toplu Konutlarının kapsamını açıklayacağım. Büyük Toplu Konutlar, en az 3.000 sakini olan veya 1.000 hane halkının yaşadığı, aynı müteahhit tarafından inşa edilen özel veya kamu konutlarıdır. Buradaki önemli nokta, Büyük Toplu Konut İstatistikleri, özel veya kamu ayrımı gütmeksizin, konutlarda ikamet eden herkesle ilgili verileri içerir. Yani, Destekli Konutlarda bulunan kamu konutları ve serbest piyasaya aktarılan konutlarla ilgili verileri birlikte içerir. Yukarıda bahsi geçen Konut Türüne Göre İstatistikleri ve burada açıklanan Büyük Toplu Konut İstatistikleri bir örnekle açıklamak faydalı olacaktır. Büyük Toplu Konut olarak değerlendirilen bir Destekli Konutlarda 2000 konut olduğunu varsayalım. Bu konutlardan 1500 konutun kamuya ait olduğunu ve kalan 500 konutun ise serbest piyasaya aktarıldığını varsayalım. Bu örneğe göre, Konut Türüne Göre İstatistikler'deki Destekli Konutlar, sadece kamu konutu olarak geçen 1500 konutla ilgili veri içerirken; Büyük Toplu Konut İstatistikleri, hem kamu konutu olarak geçen 1500 konutla, hem de serbest piyasaya aktarılan 500 konutla ilgili verileri birlikte içerir. Bu önemli detayı açıkladıktan sonra, bu aşamada kullanılan yöntemi açıklayacağım.

Bu aşamada, neoliberal politikaların Destekli Konutlar üzerindeki ölçülebilir etkisini belirlemek amacıyla öncelikle bütün verileri enflasyon etkisinden arındırdım. Böylece gerçek değerler üzerinden çalışma imkânım oldu. Daha sonra, Büyük Toplu Konut İstatistiklerinden Aylık Medyan Hane Halkı Geliri ve Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri verileri için 2011 ile 2016 yılları arası değişim oranlarını hesapladım. Bu oranları daha

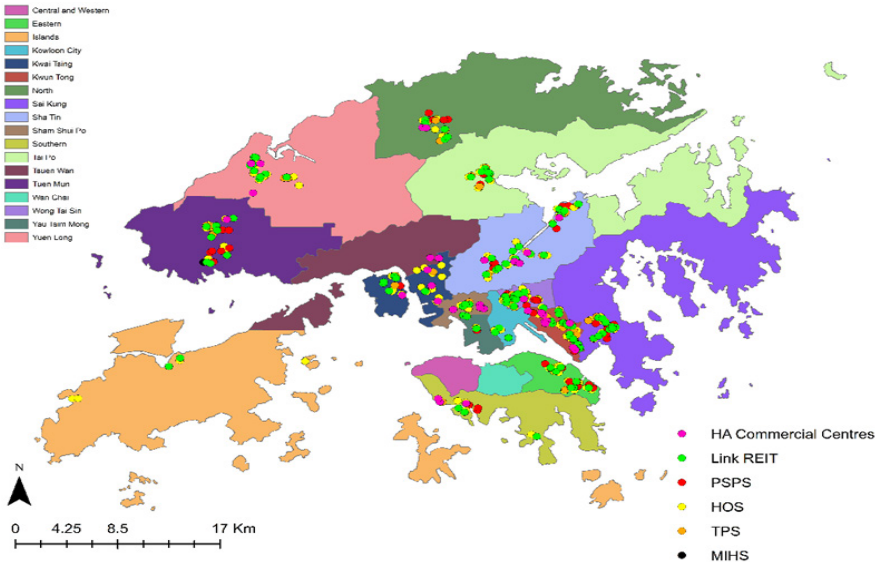
sonra, Konut Türüne Göre İstatistikler'e göre, aynı veriler için hesaplanan değişim oranlarıyla, yani eşik değeriyle, kıyasladım. Bu kıyas sonucu, serbest piyasaya aktarılan konutların Destekli Konutlar üzerindeki ölçülebilir etkilerini buldum. Bunun da mantığı şudur: Destekli Konutların, göreceli korumacı politikalarından dolayı değişime açık olmayan yerler olduğu düşünülürse, burada yaşanacak değişimlerin büyük ölçüde serbest piyasaya aktarılan konutlardan kaynaklanacaktır. Bu yüzden, serbest piyasaya aktarılan konutlardan dolayı Aylık Medyan Hane Halkı Geliri açısından gelir; Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri açısından da kredi borcu artışı olup olmadığını inceledim.

Veri bazında detaylı analize girmeden önce genel bilgiler sunacağım. Çalışmaya konu olan yaklaşık 240 Devlet Destekli Kamu Konutu Alanı var. Ev Sahibi Olma Programı ve Özel Sektör Katılım Programı kapsamında yapılan konutlar çoğunluğu oluşturmakla birlikte, bu alanlar çeşitli konut programları kapsamında inşa edilen kamu konutlarını içerir. 240 Devlet Destekli Kamu Konutu Alanı'nın 154'ü ile ilgili Büyük Toplu Konut İstatistikleri kapsamında veri mevcuttur.

Harita 2- Hong Kong'daki İlçeler ve Kamu Alanları

Programlar: Google Earth Pro ve ArcGIS

Veri: (Hong Kong Housing Authority, 2018a)

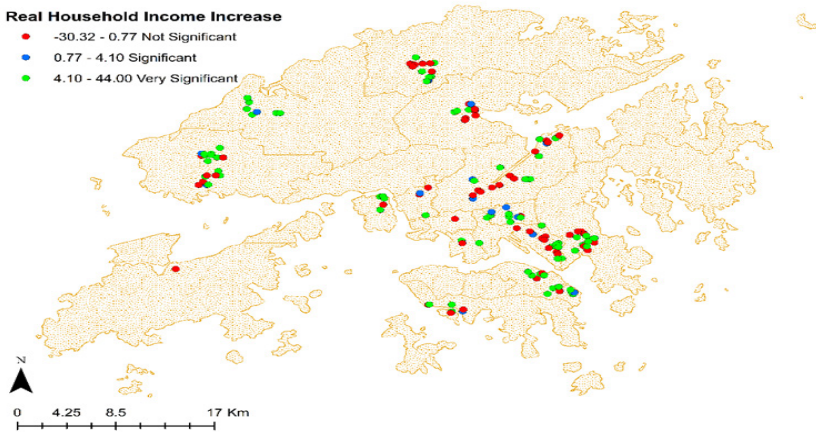
i) Aylık Medyan Hane Halkı Geliri

Konut Türüne Göre İstatistikler'e göre Aylık Medyan Hane Halkı Geliri 2011 ile 2016 yılları arasında, Destekli Konutlar için %0,77 ve Hong Kong için %4,10 artış göstermiş, yani eşik değerleri %0,77 ve %4,10. Bu eşik değerler, verinin mevcut olduğu 154 Devlet Destekli Kamu Konutu Alanı ile karşılaştırıldığında, 91 Devlet Destekli Kamu Konutu Alanı'nda %0,77'nin ve bunlar arasından 76 Devlet Destekli Kamu Konutu Alanı'nda %4,10'un üzerinde Aylık Medyan Hane Halkı Geliri artışı yaşandığı görülüyor. Başka bir ifadeyle, konut alanlarının yaklaşık üçte ikisinde Destekli Konutlar'da değerinin üzerinde bir artış yaşanırken, konut alanlarının neredeyse yarısında Hong Kong değerinin üzerinde bir artış olmuş. Neoliberal politikalar sonrası serbest konut piyasasına entegre olan Devlet Destekli Kamu Konutları'na yeni gelenlerin, aylık gelir bakımından önemli bir etkisi olmuş.

Aylık Medyan Hane Halkı Geliri artışlarının mekânsal olarak daha çok nerede yaşandığından da bahsedilmeli. Aşağıdaki haritadan da görüleceği üzere artışlar, şehir merkezleri Hong Kong Adası ile Kowloon bölgelerinde yoğunlaşmış. Yoğunlaşmanın yaşandığı bir başka bölge ise Hong Kong ile Çin Halk Cumhuriyeti sınırı. Yani, 2011 ile 2016 yılları arasında gelir artışı, finans piyasasının bulunduğu şehir merkezi ile iş faaliyetlerinin bulunduğu sınırda, konu piyasası açısından olağan şüpheliler olarak değerlendirilebilecek yerlerde yoğunlaşmış.

Harita 3 – Büyük Toplu Konutlardaki Enflasyondan Arındırılmış Medyan Hane Halkı Geliri

Program: ArcGIS; Veri: (Census and Statistics Department, 2012, 2017)

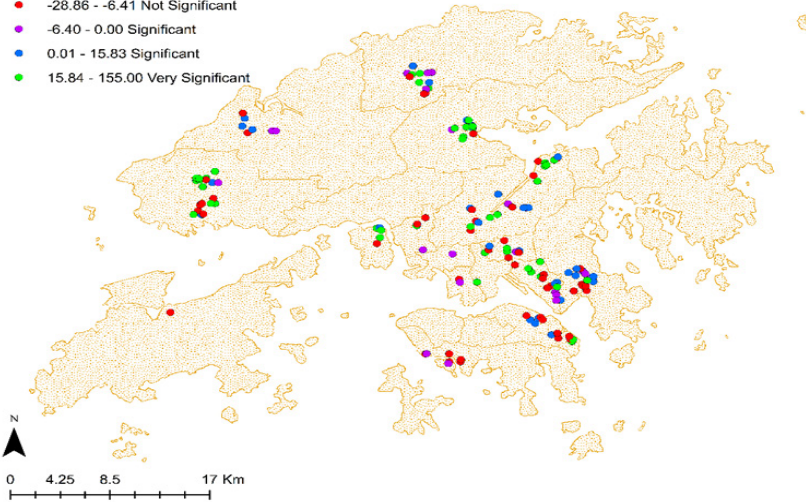
ii) Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri

Konut Türüne Göre İstatistikler'e göre Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri 2011 ile 2016 yılları arasında Destekli Konutlar için %6,44 azalmış; Hong Kong için %15,85 artmış. Destekli Konutlar 2002 yılından 2014 yılına kadar durdurulduğundan dolayı azalma yaşanması anlaşılır bir durum. Ancak eksi bir rakamı eşik değeri olarak değerlendirmek faydalı olmayacağından, bu aşamada eşik değerlerini %0 ve %15,85 olarak kabul ettim. Bu eşik değerler, verinin mevcut olduğu 154 Devlet Destekli Kamu Konutu Alanı ile karşılaştırıldığında, 78 Devlet Destekli Kamu Konutu Alanı'nda %0'ın ve 47 Devlet Destekli Kamu Konutu Alanı'nda %15,85'in üzerinde Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri artışı yaşandığı görülüyor. Başka bir ifadeyle, konut alanlarının yaklaşık yarısında Destekli Konutların aksine bir artış yaşanırken, konut alanlarının neredeyse üçte birinde Hong Kong değerinin üzerinde bir artış olmuş. Serbest piyasaya entegre olmuş Destekli Konutlara finansal aygıtlar aracılığıyla (bir kez daha) sermaye girişi yaşandığı görülmekte. Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri mekânsal olarak incelendiğinde, artışın Sha Tin ve Tai Po gibi Yeni Bölgeler (*New Territories*) olarak adlandırılan, görece kırsal bölgelerde yoğunlaştığı görülüyor. Bu yoğunlaşma ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti sınırında da gerçekleşmiştir. Yani, 2011 ile 2016 yılları arasında sermaye girişi, görece yeni kabul edilen bölgelerde gerçekleşmiş.

Harita 4 – Medyan Aylık Hanehalkı Konut ve Diğer Kredi Ödemeleri
Program: ArcGIS; Veri: (Census and Statistics Department, 2012, 2017)

Real Mortgage and Loan Payment Change

- -28.86 - -6.41 Not Significant
- -6.40 - 0.00 Significant
- 0.01 - 15.83 Significant
- 15.84 - 155.00 Very Significant

iii) Analiz Sonuçları

Veriler için kısıtlı bir zaman dilimi mevcut olsa da iki aşamalı analiz şunları göstermiştir. Öncelikle neoliberal politikalarla serbest konut piyasasına eklenen ve bununla serbest piyasa mekanizmaları ile gelenlerin bulunduğu Destekli Konutlar üzerine önermelerde bulunulabilir. Bir, Destekli Konutların çoğunluğunda göreceli olarak hanehalkı gelirinde artış yaşanmıştır. İki, Destekli Konutların hemen hemen yarısında sermaye girişi yaşanmıştır. Bir başka ifadeyle sermaye hareketlerini temel alan rant farkı kuramı, Hong Kong'daki kamu konutlarında yaşanan dönüşümü analiz etmek için faydalı bir çerçeve sunuyor.

Ayrıca, sonuçlar coğrafi açıdan incelendiğinde Çin Halk Cumhuriyeti sınırındaki çekimden ve etkiden dolayı hem gelir artışı ve hem de sermaye girişi gerçekleşmiştir. İki veri türündeki yoğunlaşma düşünüldüğünde bu bölgenin, Çin'den etkilendiği iddia edilebilir ancak bu konu, şu an için bu çalışmanın ötesinde.

Bu noktada bu makalede sunulan farklı verileri toparlayıp bir anlatı olarak sunmak faydalı olacaktır. Başka bir ifade ile son kısımda çalışma kapsamında daha soyut ve genel noktalara değinmeden önce makalenin özünü sunmaya çalışacağım.

Hong Kong'da kapitalizmin krizini çözmek için neoliberal politikalar yürürlüğe sokulmuştur. Bunun sonucunda kamu konutları ve ilgili kamu alanlarında kullanım değeri önemini yitirmiştir ve metalaşma süreci ile değişim değerine geçiş yaşanmıştır. Bir başka ifadeyle toplu konutlar, barınak olmaktan birikim aracına dönüştürülmüştür. Bu geçiş rant farkını tetiklemiştir ve finansal mekanizmalarla sermaye aktarılmıştır. Yani, kamu konutu sakinleri finansal mekanizmalarla sağlanan devlet destekli esnek kredilerle konutlarını orta ve üst gelirliilere satmaya teşvik edilmiş ve bu konutlar büyük oranda kamu konutu vasfını yitirmiştir. Toplu konutların beşte biri 2015 itibarıyla serbest konut piyasasına dâhil edilmiştir. Anketler de bu sonuçlara işaret etmektedir. Mekânsal analiz de, toplu konutların üçte ikilik kısmında gelir artışı ve yarısında da konut kredisi artışı yaşandığını göstermektedir. Alan çalışması sonucunda elde edilen gözlemler de bunu desteklemektedir. Sonuçlar rantlaştırma sürecini göstermektedir ancak, güncel rantlaştırma çalışmalarında da altı çizildiği gibi kim gitti veya kim geldi ile ilgilenmektense kalanlara odaklanılmalıdır. Yani, Hong Kong'daki toplu konut sakinleri için belki de kötü günler henüz başlamamıştır. Bu adaletsizlikleri görünür kılmak için rant farkı kuramı ve rantlaştırma kavramı çok değerli iki araçtır.

Sonuç

Sonuç olarak öncelikle Küresel Kuzey – Küresel Güney tartışmasını bu araştırma kapsamında varılan bulgular ışığında tekrar değerlendireceğim. Tartışmayı iki ekstrem üzerinden sunmak kendi argümanımı daha anlaşılır kılacak. Bir tarafta sadece sermaye hareketlerine odaklanan bir yaklaşım var. Bu yaklaşım yarım asır önce Ruth Glass (1964) ve Neil Smith (1979a, 1979b, 1982) tarafından biri İngiltere’de biri de Amerika Birleşik Devletleri’nde yürütülen çalışmalara dayanan dar bir çerçeve dâhilinde tüm vakaları, mekânların sosyo-kültürel-tarihsel bağlamından bağımsız açıklayabileceğini iddia ediyor. Diğer ekstrem uçta ise kavramların üretildikleri bağlamlar kapsamında kullanılmasını gerektiren bir yaklaşım var. Başka bir deyişle, her mekân kendi sosyo-kültürel-tarihsel bağlamı içinde değerlendirilmeli. Ancak gerçek bu iki ekstrem arasında bir yerde ve bu yüzden de karmaşık. İlgili literatürdeki ilişki mekân tartışmaları da buna işaret ediyor. Hong Kong özelinde yürüttüğüm bu vaka çalışmasındaki bulgular da bunu, yani gerçeğin kapitalizmin eşitsiz gelişim yasasının dikte ettiği sermaye hareketleri ile ilgili mekânın sosyo-kültürel-tarihsel konjonktürünün dikte ettiği alan arasında bir yerde olduğunu destekliyor.

Kısaca açıklamam gerekirse, evet, rant farkı kuramı Hong Kong’daki Toplu Konutlarda gerçekleşen değişimi kapitalizmin eşitsiz gelişim yasası çerçevesinde açıklama kapasitesine sahip. Buradaki önemli nokta ise rant farkı kuramını mümkün kılan koşulların Hong Kong’a özgün olması. Bir başka ifade ile sermaye, kapitalizmin kendi mantığı dâhilinde tutarlılık gösteriyor ancak sermayenin hareket alanını belirleyen sınırlar, Hong Kong’daki sosyo-kültürel-tarihsel konjonktürün bir ürünü. Bu karmaşık yapıyı, bu çalışmada sunulan anlatı üzerinden iki örnekle detaylandıracağım.

Hong Kong’daki Toplu Konutlar, bu çalışmada da kısaca değinildiği gibi Hong Kong’un kendi tarihsel bağlamında şekillenen refah devleti anlayışının bir ürünüdür. Bu yüzden, bütüncül bir yaklaşımın ürünüdür. Açmam gerekirse, konutların bir parçası olarak bu konutlardaki sakinlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa edilen alışveriş merkezleri bu bütüncül yaklaşımın bir ürünüdür. Bu alışveriş merkezleri hiç inşa edilmeseydi ya da özelleştirilmeseydi neoliberal politikalar, toplu konutlardaki sermaye hareketlerini tetikleme yeteri miydi, sorulardan sadece biri. Diğer taraftan, toplu konutların neoliberal politikalarla pazara açılması ihtimali olmasa ya da bu pazar, Hong Kong’daki mülk kültürünün sonucu olarak büyük bir potansiyele sahip olmasa, Link REIT’in uluslararası sermaye ile iç içe genişlemesi mümkün olur muydu, sorusu da karşı bakış açısıyla yöneltilebilir. Burada Hong Kong’un sosyo-kültürel-tarihsel konjonktüründen doğan Hong Kong’a özel refah devleti dinamikleri ile kapitalizmin eşitsiz gelişim

yasanının dinamiklerinin nasıl birbirleriyle iç içe geçtiklerini görüyoruz.

Burada üzerinde durmak istediğin ikinci örnek ise Hong Kong'daki toprak mülkiyeti. Özellikle bu nokta Hong Kong'un sömürge geçmişinden bağımsız düşünülemez. Bu geçmiş ile gelen kurumların getirdiği esnekliğin sonucu, Çin'in açılması ile tetiklenen fiyat artışına karşı yetkililer, mülkiyet hakkı ve kullanım hakkı kavramlarını ayırıştırabildiler. Bu ayırıştırma ile gelen kısıtlamalar, potansiyel yatırım alanlarını işaretlemekle kalmadı aynı zamanda o alanların dinamiklerini de belirledi. Bu dinamiklerin sonucudur ki sermaye akışı mümkün oldu. Yine aynı dinamiklerin sonucudur ki bugün Hong Kong'daki toplu konutlarda alışlagelmiş dışında serbest piyasaya ilaveten ikincil piyasa adında bir pazar daha oluştu. Yine aynı dinamiklerin sonucu olarak ikincil pazar beyaz form ve yeşil form diye bir kez daha ikiye ayrıldı. Burada da Hong Kong'un özellikle sömürge geçmişinden doğan Hong Kong'a özel mülkiyet hakkı dinamikleri ile kapitalizmin eşitsiz gelişim yasanının dinamiklerinin yine nasıl iç içe geçtiklerini görüyoruz.

Bu örnekler de gösteriyor ki gerçek, iki ekstrem yaklaşımın arasında bir yerde ve karmaşık. Peki tekrar başa dönecek olursak, bu geniş çerçeve dâhilinde giriş kısmındaki Küresel Kuzey – Küresel Güney tartışması nasıl yanıtlanabilir? Bu tartışmanın yanıtını, Küresel Güneydeki ülkelerde, o ülkelerdeki diller üzerinden yürütülecek bir tartışma sonucu tartışmanın ilgili paydaşları verecek. Benim açımdan bu sorunun yanıtı, Hong Kong'da değil; Türkiye ve Türkçede.

Batı konjonktüründe üretilen bir kavramın Küresel Güney kapsamında işlev kazanmasının yine Küresel Güneye ait araçlarla gerçekleştirilebileceğini düşünüyorum. Bir başka ifadeyle, bu tür kavramlar ile yerel araçlar üzerinden etkileşime geçilmeli. Dil bu noktada çok önemli bir araç. Kavramlar, geniş anlamları ve ilintili imgeleri öz bir şekilde sunmak için kullanılır; dil de bu anlamların ve imgelerin aktarılması içindir. Yani, kavramın belirli bir konjonktürde anlam ve imge kazanarak hayat bulması, ilgili anlam ve imgeleri aktarabilen dil üzerinden gerçekleştirebilir. Bu yüzden bu çalışmayı Türkçe yayımlamak önemli. Buradaki amacımı yalın bir şekilde özetlemem gerekirse, 'gentrification' kavramını Türkiye'deki politik-ekonomik konjonktüre Türkçe, Hong Kong'daki bir vaka üzerinden tartışarak yerelleştirebilmek. Bu yüzden de bu çalışmada AKP'nin yarattığı rant rejimi karşısında sosyal hareketlerin mekânsal olarak tetiklenebilmesi için 'Ranta Hayır!'dan gelen ve bu yüzden de Türkiye'deki 'gentrification' olgusunu en iyi şekilde yansıtabileceğini düşündüğüm "rantlaştırma (Erol, 2021)" kelimesi ile yerelleştirmeyi denedim.

Son olarak, Hong Kong'daki bir vakayı Türkçe tartışmanın önemine değinerek bu

makaleyi tamamlamak istiyorum. İlki, batıya ait bir kavramı, kendi anadilimde ele alarak Küresel Güney bağlamında tartışmaya açmak ve kuramsal tartışmaya katkıda bulunmak. İkicisi ise Küresel Güneyi kendi bağlamı üzerinden okumaya çalışmak. Başka bir ifadeyle, bu iki noktayı birlikte ele alarak amacım alternatif bir ontolojiden ziyade alternatif bir epistemoloji ile bu tartışmaya katkıda bulunmak. Bunu da 'gentrification' kavramını Türkiye'deki politik-ekonomik konjoktüre Hong Kong'daki bir vaka üzerinden "rantlaştırma" olarak yerelleştirmeyi deneyerek yapmaya çalıştım. Şu şekilde özetlenebilir, bu çalışma Hong Kong ile ilgili ama "'gentrification' Türkçeye nasıl çevrilir?" sorusuyla da Türkiye ile de ilgili. Bu yüzden de Hong Kong ile ilgili özgün bir çalışmayı Türkçe tartışmak ise bu iki noktayı birbiriyle ilintili kılıyor. Bu tür bir yaklaşım da Güney-Güney diyalogunu başlatıyor. Böylece Tang'ın (2017), Küresel Güney özelinde yeterli ampirik çalışma yapıldığı ama yeterli kuramsal çalışma yapılmadığı yönündeki yerinde ve haklı tespiti de bir bakıma karşılık bulabiliyor. Yani, Hong Kong özelindeki bir vaka incelemesini, Batıya ait bir kavram üzerinden Türkiye'deki politik-ekonomik konjoktüre göre yerelleştirmeyi denemek, bu tür kavramların hem Küresel Güneye uygulanabilirliği hem de bu etkileşim sonucu Küresel Güneyde orijinal kuramsal yaklaşımlar üretilmesi açısından sağlıklı bir başlangıç olur.

Sonnotlar

- ¹ Resmi söylemde, elinden çıkarmak, kurtulmak anlamına gelen "divest" sözcüğü kullanılmıştır.
- ² Özelleştirilen alışveriş merkezlerinin piyasacı doğasını yansıtmaları açısından alışveriş merkezinin kısaltması olan AVM terimini kullandım.
- ³ Tablo 2'de Yeşil Form - Beyaz Form ayrımı belirtilmiş olsa da veriler 2013-2015 öncesi dönem için mevcut olmadığından paylaşılamadı. Tablo 1'de bu veriler mevcut olduğu için paylaşıldı. Veri eksik olsa da piyasadaki mevcut durumu aktarmak amacıyla Yeşil Form – Beyaz Form ayrımı tabloda belirtildi.

Kaynaklar

- Ak B (2006/3). Soylulaştırma ve Hipotetik Kâr. *Mimar.ist*, 21, 61-63.
- Başaran Uysal A (2017). Kırsalda Koruma ve Soylulaştırma İkilemi. *Ege Mimarlık Dergisi*, 96.
- Badcock B (1989). An Australian View of the Rent Gap Hypothesis. *Annals of the Association of American Geographers*, 79(1), 125-145.
- Bernt M (2016). Very Particular, or Rather Universal? Gentrification through the Lenses of Ghertner and López-Morales. *City*, 20(4), 637-644.

Bilecen M Y (2019). Taşrada Soylulaştırma: Sivas İşhanı Köyü-Eğri Köprü Mahallesi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 162-179.

Bilgin İ (2006/3) Dünyada Hiza Alınabilecek Toplumsal Projenin Olmaması, Pek Çok Şeyin içini Boşaltıyor... *Mimar-İst*, 21, 52-56.

Blake M K (2017). Building an Unjust Foodscape: Shifting Governance Regimes, Urban Place Making and the Making of Chinese Food as Ordinary in Hong Kong. *Local Environment*, 1-16.

Butler T ve Robson G (2003). *London Calling: The Middle Classes and the Re-Making of Inner London*. Londra ve New York: Berg Publishers.

Cartier C (2017). Contextual Urban Theory and the 'Appeal' of Gentrification: Lost in Transposition? *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(3), 466-477.

Castells M (1983). *The City and the Grassroots: a Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

C&SD (Census and Statistics Department) (2012). Population By-Census 2011. Hong Kong Special Administrative Region: Census and Statistics Department. <https://www.census2011.gov.hk/en/index.html>. Son erişim tarihi, 31/01/2022.

C&SD (Census and Statistics Department) (2017). Population By-Census 2016. Hong Kong Special Administrative Region: Census and Statistics Department. <https://www.bycensus2016.gov.hk/en/index.html>. Son erişim tarihi, 31/01/2022.

C&SD (Census and Statistics Department) (2018a). Table052: Consumer Price Indices. Hong Kong Special Administrative Region: Census and Statistics Department. <https://data.gov.hk/en/>. Son erişim tarihi, 26/01/2022.

C&SD (Census and Statistics Department) (2018b). Table E032: Domestic Households by Household Size and Monthly Household Income (excluding foreign domestic helpers) (Table 9.4A in Quarterly Report on General Household Survey). Hong Kong Special Administrative Region: Census and Statistics Department. <https://data.gov.hk/en/>. Son erişim tarihi, 26/01/2022.

C&SD, EAD, EA&BFU & FSO (Census Statistics and Department, Economic Analysis Division, Economic Analysis and Business Facilitation Unit ve Financial Secretary's Office) (2017). Hong Kong Poverty Situation 2016. Hong Kong Special Administrative Region: Census and Statistics Department.

Chu C (2010). People Power as Exception: Three Controversies of Privatisation in Post-Handover Hong Kong. *Urban Studies*, 47(8), 1773-1792.

Chung C Y ve Ngai P (2007). Neoliberalization and Privatization in Hong Kong after the 1997 Financial Crisis. *China Review*, 7(2), 65-92.

CityU & C&SD (City University of Hong Kong ve Hong Kong Housing Authority) (1992). Report on the Review of Schemes to Promote Home Ownership. Hong Kong Special

Administrative Region.

Clark E (1987). *The Rent Gap and Urban Change: Case Studies in Malmö 1860-1985*. Lund: Lund University Press.

Clark E (1988). The Rent Gap and Transformation of the Built Environment: Case Studies in Malmö 1860-1985. *Geografiska Annaler. Series B. Human Geography*, 241-254.

Clark E (1995). The Rent Gap Re-Examined. *Urban Studies*, 32(9), 1489-1503.

Clark E (2005). The Order and Simplicity of Gentrification: A Political Challenge. İçinde: Atkinson R ve Bridge G (der), *Gentrification in a Global Context: The new urban colonialism*, Londra ve New York: Routledge, 261-269.

Clark E (2015). Afterword: The Adventure of Generic Gentrification. İçinde: Lopez-Morales E, Loretta L ve Shin H B (der), *Global Gentrification: Uneven Development and Displacement*, Bristol: Policy Press, 453-456.

Clark E (2018). Making Rent Gap Theory Not True. İçinde: Albet A ve Benach N (der), *Gentrification as a Global Strategy: Neil Smith and Beyond*, Londra ve New York, Routledge, 74-84.

Demographia. (2018). 14th Annual Demographia International Housing Affordability Survey: 2018 Rating Middle-Income Housing Affordability.

Ergün N (2006). *Gentrification Kavramının İstanbul'da Uygulanabilirliği*. İçinde: Behar D ve İslam T (der), *İstanbul'da Soylulaştırma: Eski kentin Yeni sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 122, 17-30.

Erol E (2018). A Gentrification Story: Commodification and Financialisation of Public Commons in Hong Kong. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Lund: Lund University.

Erol E (2021) (Mekânsal) Rantlaştırma Kavramı ve Rant Rejimi Altındaki Türkiye için Önemi. İçinde: Beritan S C, Haspolat E, Sağlam E ve Yıldırım D (der), *Mekânı Düşünmek: Felsefe, Politika, Mimarlık, Sinema*, Ankara: Nika Yayınevi, 91-122.

Gentile M (2018). Gentrifications in the Planetary Elsewhere: Tele-Urbanization, Schengtrification, Colour-Slashing, and the Mirage of "More-Than-Adequate" Critical Theory. *Urban Geography*, 39(10), 1455-1464.

Ghertner D A (2014). India's Urban Revolution: Geographies of Displacement Beyond Gentrification. *Environment and Planning A*, 46(7), 1554-1571.

Ghertner D A (2015). Why Gentrification Theory Fails in 'Much of the World'. *City*, 19(4), 552-563.

Glass R L (1964). *London: Aspects of Change*. Cilt 3, Londra: MacGibbon ve Kee.

Gökşen T Ö (2016). Neoliberal Kentsel Yapılanma vge Uzlaşma: Karaköy'ün Nezihleşmesi (Gentrification) Örneği. *TMMOB, Uluslararası Şehir Planlaması Günü Kolokiyumu Müdahale, Mücadele ve Planlama Bildiriler Kitabı*. 39, 925-942.

Güvenç M (2006). "Gentrification" Kavramı Nasıl Türkçeleştirilmeli? *Mimar.ist*, 21, 39-45.

Haila A (2017). Institutionalization of 'the Property Mind'. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(3), 500-507.

Hammel D J (1999). Gentrification and Land Rent: a Historical View of the Rent Gap in Minneapolis. *Urban Geography*, 20(2), 116-145.

Hamnett C (1991). The Blind Men and the Elephant: the Explanation of Gentrification. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 173-189.

HA (Hong Kong Housing Authority) (2018a). Estate Locator. <http://www.housingauthority.gov.hk/en/global-elements/estate-locator/index.html>. Son erişim tarihi, 31/01/2022.

HA (Hong Kong Housing Authority) (2018b). Property Management. Hong Kong Special Administrative Region: Hong Kong Housing Authority. <https://www.housingauthority.gov.hk/en/public-housing/estate-management/property-management/index.html>. Son erişim tarihi, 31/01/2022.

İslam T (2003). İstanbul'da Soylulaştırma: Galata Örneği. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi.

İslam T (2009). Devlet Eksenli Soylulaştırma ve Yerel Halk: Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri (Sulukule) Örneği. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi.

Kary K J (1988). The Gentrification of Toronto and The Rent Gap Theory. İçinde: Bunting T E ve Filion P (der), *The changing Canadian inner city*, Ontario: Department of Geography Publication Series, 53-72.

Keyder Ç (2006/3) Soylulaştırma, Kapitalizmin Kentsel Mekân Düzeyinde Yansımasıdır/ Röportaj: Civraoğlu A ve İslam T. *Mimar-İst*, 21, 46- 51.

La Grange A ve Pretorius F (2016a). Redeveloping the Global City: Institutional and Built Form Influences—Three Hong Kong Case Studies. *Journal of Comparative Asian Development*, 15(2), 300-328.

La Grange A ve Pretorius F (2016b). State-Led Gentrification in Hong Kong. *Urban Studies*, 53(3), 506-523.

Lam B (2017). Boxed in: Life Inside the 'Coffin Cubicles' of Hong Kong – in pictures. *The Guardian*. 7 Temmuz. <https://www.theguardian.com/cities/gallery/2017/jun/07/boxed-life-inside-hong-kong-coffin-cubicles-cage-homes-in-pictures>. Son erişim tarihi, 31/01/2022.

LD (Lands Department) (2017). General Information: (I) Land Tenure System and Land Policy in Hong Kong ve (II) Constitutional authority of the HKSAR Government for grant of land leases beyond 30 June 2047. Hong Kong Special Administrative Region: Lands Department. <https://www.landsd.gov.hk/en/service/landpolicy.htm>. Son erişim tarihi,

31/01/2022.

Lau K Y (2001). Housing Privatisation: Some Observations on Disengagement and Delimitation Strategies. *Housing Express*, 11-16.

Lau KY (2005). Report of the Study on Home Ownership Promotion Policy Development. İçinde: N/A (der) *Hong Kong: Statistics and Interpretations on Home Ownership Scheme and the Private Sector Participation Scheme*. Hong Kong: Department of Public and Social Administration and City University of Hong Kong.

Ley D (1986). Alternative Explanations for Inner-City Gentrification: a Canadian Assessment. *Annals of the Association of American Geographers*, 76(4), 521-535.

Ley D (1997). The New Middle Class and the Remaking of the Central City.

Ley D ve Teo S Y (2014). Gentrification in Hong Kong? Epistemology vs. Ontology. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1286-1303.

Link REIT (t.y.). Asset Investment. <http://www.linkreit.com>. Son erişim tarihi, 31/01/2022.

Lopez-Morales E (2011). Gentrification by Ground Rent Dispossession: The Shadows Cast by Large-Scale Urban Renewal in Santiago de Chile. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(2), 330-357.

Lopez-Morales E (29 - 31 Ağustos 2013). *Measuring the Invisible: The Dispossession of the Rent Gap as a Form of Displacement*. RC21 Konferansı'nda Sunulan bir Çalışma, Berlin, 1-23.

Lopez-Morales E (2015). Gentrification in the Global South. *City*, 19(4), 564-573.

Lui T (2017). Beneath the Appearance of Gentrification: Probing Local Complexities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(3), 478-486.

Maloutas T (2012). Contextual Diversity in Gentrification Research. *Critical Sociology*, 38(1), 33-48.

Massey D (2011). A Counterhegemonic Relationality of Place. İçinde: McCann E ve Ward K (der), *Mobile Urbanism: Cities and Policymaking in the Global Age*, Mineapolis ve London: University of Minesota Press, 1-14.

Mills A (2006). İlyâ'nın Bostanını Korumak: Kuzguncuk'ta Bir Mahalle 'Landscape'i Özlemini Gerçekleştirmek. İçinde: Behar D ve İslam T (der), *İstanbul'da Soylulaştırma: Eski kentin Yeni sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 122, 87-98.

Morgül T (2006/3) *Kuzguncuk Üzerine 'Kafası Karışık' Bir Derleme/Röportaj*: Civraoğlu A ve İslam T. *Mimar-İst*, 21, 64-68.

Mulhall A (2003). In the Field: Notes on Observation in Qualitative Research. *Journal of Advanced Nursing*, 41(3), 306-313.

Orhan G ve Yücel Y G (2019). Kırsal Mekânın Metalaşması ve Soylulaştırmanın Köy Hâli:

Doğanbey Köyü'nün Dönüşümü. *MADJournal*, 1(1), 8-38.

Porter M (2010). The Rent Gap at the Metropolitan Scale: New York City's Land-Value Valleys, 1990-2006. *Urban Geography*, 31(3), 385-405.

Punch K F (2013). Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches: Sage.

R&VD (Rating and Valuation Department) (2018). Table 1.4: Private Domestic - Price Indices by Class. Hong Kong Special Administrative Region: Rating and Valuation Department. <https://data.gov.hk/en/>. Son erişim tarihi, 31/01/2022.

Ren J (2015). Gentrification in China? İçinde: Lees L, Morales-Ernasto L ve Shin H B (der), *Global Gentrifications: Uneven Development and Displacement*, Bristol: Policy Press, 329-348.

Rose D (1984). Rethinking Gentrification: Beyond the Uneven Development of Marxist Urban Theory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 2(1), 47-74.

Rothenberg T (1995). 'And She Told Two Friends' Lesbians Creating Urban Social Space. İçinde: Bell D ve Valentine G (der), *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*, Londra ve New York: Routledge, 165-81.

Shin H B (2009). Property-Based Redevelopment and Gentrification: The case of Seoul, South Korea. *Geoform*, 40(5), 906-917.

Shin H B (2014). Contesting Speculative Urbanisation and Strategising Discontents. *City*, 18(4-5), 509-516.

Shin H B (2016). Economic transition and speculative urbanisation in China: Gentrification versus dispossession. *Urban Studies*, 53(3), 471-489.

Shin H B (2019). Planetary Gentrification: What it is and Why it Matters. *Space, Society and Geographical Thought*, 22, 127-137.

Shin H B ve Kim S (2016). The Developmental State, Speculative Urbanisation and the Politics of Displacement in Gentrifying Seoul. *Urban Studies*, 53(3), 540-559.

Slater T (2017a). Clarifying Neil Smith's Rent Gap Theory of Gentrification. *Tracce Urbane. Rivista Italiana Transdisciplinare di Studi Urbani*, 1(1). 83-101.

Slater T (2017b). Planetary Rent Gaps. *Antipode*, 49(1), 114-137.

Smart A ve Smart J (2017). Ain't Talkin' Bout Gentrification: The Erasure of Alternative Idioms of Displacement Resulting from Anglo-American Academic Hegemony. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(3), 518-525.

Smith N (1979a). Gentrification and Capital: Practice and Ideology in Society Hill. *Antipode*, 11(3), 24-35.

Smith N (1979b). Toward a Theory of Gentrification a Back to the City Movement by Capital, not People. *Journal of the American Planning Association*, 45(4), 538-548.

Smith N (1982). Gentrification and Uneven Development. *Economic Geography*, 58(2), 139-155.

SHC (Subsidised Housing Committee) (2004). Recurrent Survey on Home Ownership Scheme 2003. Hong Kong Special Administrative Region: Subsidised Housing Committee.

SHC (Subsidised Housing Committee) (2006). Survey on Buyers of Second-hand Home Ownership Scheme Flats 2005. Hong Kong Special Administrative Region: Subsidised Housing Committee.

SHC (Subsidised Housing Committee) (2008). Survey on Buyers of Second-hand Home Ownership Scheme Flats 2007. Hong Kong Special Administrative Region: Subsidised Housing Committee.

SHC (Subsidised Housing Committee) (2010). Survey on Buyers of Second-hand Home Ownership Scheme Flats 2009. Hong Kong Special Administrative Region: Subsidised Housing Committee.

SHC (Subsidised Housing Committee) (2012). Surveys on Subsidised Housing (the Survey on Buyers of Second-hand Home Ownership Scheme (HOS) Flats 2011). Hong Kong Special Administrative Region: Subsidised Housing Committee.

SHC (Subsidised Housing Committee) (2014). Survey on Buyers of Second-hand Home Ownership Scheme Flats 2013. Hong Kong Special Administrative Region: Subsidised Housing Committee.

SHC (Subsidised Housing Committee) (2016). Major Findings of the Survey on Buyers of Second-hand Home Ownership Scheme Flats 2015. Hong Kong Special Administrative Region: Subsidised Housing Committee.

Tang W (2017). Beyond Gentrification: Hegemonic Redevelopment in Hong Kong. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(3), 487-499.

Taylor M M (1992). Can You Go Home Again? Black Gentrification and the Dilemma of Difference. *Berkeley Journal of Sociology*, 37, 101-128.

T & HB (Transport and Housing Bureau) (2017). Housing Figures in 2017. Hong Kong Special Administrative Region: Transport and Housing Bureau.

Uzun N (2006). İstanbul'da Seçkinleştirme (Gentrification): Önekler ve Seçkinleştirme Kuramları Çerçevesinde Bir Değerlendirme. İçinde: Behar D ve İslam T (der), *İstanbul'da Soylulaştırma: Eski kentin Yeni sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 122, 1731-42.

Whitehead J (2008). Rent Gaps, Revanchism and Regimes of Accumulation in Mumbai. *Anthropologica*, 269-282.

Wyly E (2015). Gentrification on the Planetary Urban Frontier: The Evolution of Turner's Noösphere. *Urban Studies*, 52(14), 2515-2550.

Yeung R LK (2005). Divestment in Hong Kong: Critical Issues and Lessons. *Asia Pacific*

Journal of Public Administration, 27(2), 141-162.

Yiu E (2018). One in Seven in Hong Kong is a Millionaire as Property and Stock Market Rallies Boost Wealth *South China Morning Post*. 22 Mart. http://www.scmp.com/business/banking-finance/article/2138331/one-seven-hong-kong-millionaire-property-and-stock-market_Son erişim tarihi, 31/01/2022.

Yung C F ve King R J (1998). Some Tests for the Rent Gap Theory. *Environment and Planning A*, 30(3), 523-542.

Zheng W vd. (2015). Critical Issues in Spatial Distribution of Public Housing Estates and Their Implications on Urban Renewal in Hong Kong. *Smart and Sustainable Built Environment*, 4(2), 172-187.

Ek-1

Bölüm Adı	İstatistik Adı	Kaynak	Zaman Dilimi
Devlet Destekli Kamu Konutları İstatistikleri	Medyan Hanehalkı Geliri	Nüfus İstatistikleri	2006; 2011; 2016
	Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri	Nüfus İstatistikleri	2006; 2011; 2016
İkincil Piyasa ve Sebest Piyasa Aracılığıyla İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutu Alanlar	İkinci El Piyasasındaki İşlem Sayısı	İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutları Satın Alanlarla İlgili Anketler	1997-2015
	İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutu Alanların Hane Halkı Geliri	İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutları Satın Alanlarla İlgili Anketler	1997-2015
	Devlet Destekli Kamu Konutu Alanlar Tarafından Kullanılan Ödeme Yöntemleri	İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutları Satın Alanlarla İlgili Anketler	1997-2015
	İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutları için Ortalama Konut Kredisi Süresi	İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutları Satın Alanlarla İlgili Anketler	1997-2015
	İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutu Alındıktan Sonra Yapılan Yenileme Harcamalarının Konut Fiyatlarına	İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutları Satın Alanlarla İlgili Anketler	1997-2015
	İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutu Alanlar için Konut Kredisinin Gelirlerine Oranı	İkinci El Devlet Destekli Kamu Konutları Satın Alanlarla İlgili Anketler	1997-2015
Büyük Toplu Konut İstatistikleri	Medyan Hanehalkı Geliri	Nüfus İstatistikleri	2011; 2016
	Aylık Medyan Hane Halkı Konut Kredisi ve Kredi Geri Ödemeleri	Nüfus İstatistikleri	2011; 2016

Rawls'a Karşı Badiou: 'Hakkaniyet Olarak Adalet'ten, 'Olay'da Somutlaşan Adalet'e

Turgay Kahveci, Ankara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0003-1781-8776
E-posta: tkahveci@ankara.edu.tr

Özet

Adaletin, liberal gelenek ile Marksist gelenek arasındaki formülasyonları birbirinden çok farklıdır. Liberalizm içindeki genel yaklaşım, adaleti, devletin sınırlılıkları dâhilinde düşünmeye ve bir hedef olarak belirlemeye yatkındır. Liberalizmin Hobbes gibi düşünsel kökenlerinden itibaren adalet, sözleşmenin yapılması ve devletin kurulması ile ulaşılabilecek bir ideal olarak saptanmıştır. Liberal düşüncede kalıtsal olarak yer etmiş bu bakış açısı, adaleti bir düzen-nizam diskuru içinde, istikrarlı bir yönetim ve dağıtım meselesi olarak kavramıştır. Bu bakış açısına göre adaletin tecessüm etmesi, üst bir otoritenin ortak rıza ekseninde yetkilendirilmesi ile mümkündür. Ancak liberal düşünce içinde de belirli ayrımlar görülmektedir. Adil bir toplumu yaratmak için yetkilendirilmiş üstün otorite, Hobbes'ta olduğu gibi tek bir egemen ya da Rousseau'daki gibi genelin iradesi olabilmektedir. Devlet gücünün cisimleştiği otorite yahut egemen özne değişse de söz konusu özneyi yaratan iki işlev öne çıkar. Bir kısım liberallere göre devlet, insanlar arasındaki çıkar çatışmalarını sona erdirecek bir öznedir ve adalet bu şekilde sağlanır. Bu yaklaşım topluma çatışmacı bir perspektiften bakarken etik-politik bir tavır geliştirmez. Devlet yalnızca çıkar mücadelelerini dizginleyen negatif bir tanımlama çerçevesinde düşünülür. Doğal olarak adalet de çıkarların uyumlulaştırılması haline gelir. İkinci olarak devlet, öznelerin ahlaki yaşamını sağlayan etik-politik bir temelden hareketle düşünülür. Bu bakış açısı, ahlaki bir yaşam sürmek için bir düzeni oluşturan yargı sahibi, rasyonel ve ahlaki insanları merkeze alır. İşte Rawls ikinci geleneğe dâhil olmaktadır. Kant'ı takip eden Rawls, insanların ahlaki kararları ile yargıya vardıkları ve hakkaniyetli bir toplumu oluşturdukları kuramsal bir yaklaşım sunar.

Liberal geleneğin tam karşısında, Marksist bir perspektiften adalet düşüncesine yaklaşan Badiou ise adaletin, bir düzene ve düzenin kurumlarına sabitlenmiş tüm açıklama biçimlerini reddeder. Rawls'ta olduğu gibi Badiou'da da insan ahlaki ve rasyoneldir ancak Badiou, insanın bir hakikat ideasına sahip olduğunu öne sürer. Hakikati bildiği için insan, onu eşitsiz düzenin içinde aramaz. Badiou, Rawls'ın aksine her an hakikati arayan

insanın her eyleminde de eşitlik varsayımıyla yola çıktığını belirtmektedir. Adalet de bu yüzden bir düzenin insanlara sunabileceği bir hedef değildir. Adalet, düzenin kesintiye uğratıldığı her an ortaya çıkar. Badiou'nun bu görüşü Rawls'un tam aksi istikamettedir. Rawls, adaleti ve adil toplumu bir hedef olarak saptarken aynı zamanda adaleti bir düzen içinde düşünür. Badiou ise adaleti, bütünüyle düzenden kopuş olarak görmekte ve bir hedef değil, bir önsel varsayım olarak düşünmektedir. Adalet her zaman, olması gerekeni değil olanı adlandırır ve onun temel yapısı olan eşitlik de hedef değil aksiyomdur. Bu makalede her iki düşünürün kuramsal yaklaşımları analitik olarak serimlenmiş ve adalet teması çerçevesinde bir karşılaştırmaya gidilmiştir.

Anahtar Sözcükler: John Rawls, Adalet Teorisi, Alain Badiou, Olay, Durum.

Badiou Against Rawls: From 'Justice as Fairness' to Justice Embodied in 'The Event'

Abstract

The formulations of justice between the liberal tradition and the Marxist tradition are very different. The general approach within liberalism tends to consider justice within the limitations of the state and to set it as a goal. From the intellectual origins of liberalism such as Hobbes, justice has been determined as an ideal to be reached with the conclusion of the contract and the establishment of the state. This point of view inherited in liberal thought, has understood justice as a matter of stable management and distribution within an order discourse. According to this point of view, the embodiment of justice is possible with the authorization of a higher authority on the axis of common consent. However, certain distinctions are also seen within liberal thought. The supreme authority empowered to create a just society can be a single sovereign, as in Hobbes, or the will of the general, as in Rousseau. Although the authority or the sovereign subject, in which the state power is embodied, changes, two functions that create the subject in question come to the fore. According to some liberals, the state is a subject that will end the conflicts of interest between people and justice is provided in this way. This approach does not develop an ethical-political attitude when looking at society from a confrontational perspective. The state is considered only within the framework of a negative definition, which limits the conflicts for interests. Naturally, justice also becomes the harmonization of interests. Secondly, the state is considered on the basis of an ethical-political basis that ensures the moral life of the subjects. This perspective centers on judgmental, rational and moral people who create an order to lead a moral life. Here Rawls is included in the second tradition. Following Kant, Rawls offers a theoretical approach in which people make judgments with their moral decisions and create a fair society.

Contrary to the liberal tradition, Badiou, who approaches the idea of justice from a Marxist perspective, rejects all forms of explanation of justice that are fixed on an order and its institutions. In Badiou, as in Rawls, man is ethical and rational but Badiou argues that man has an idea of truth. Because he knows the truth, man does not seek it in an unequal order. Badiou states that unlike Rawls, a person who seeks the truth at every moment sets out with the assumption of equality in every action. That's why justice is not a goal that an order can offer people. Justice emerges whenever order is disrupted. Badiou's view is the opposite of Rawls's. Rawls considers justice and a fair society as a goal, while at the same time considering justice in an order. Badiou, on the other hand, sees justice as a completely break from order and not as a goal but as an a priori assumption. Justice always names what is, not what ought to be, and equality, which is its basic structure, is not a goal but an axiom. In this article, the theoretical approaches of both thinkers are presented analytically and a comparison is made within the framework of the theme of justice.

Keywords: John Rawls, Theory of Justice, Alain Badiou, Event, Situation.

Giriş

İnsanlık tarihinde 'nedir?' diye başlayan tüm soru cümleleri arasında en netameli olanlarından biri, adaletin ne olduğuna dair sorudur. Kelsen; "Başka hiçbir soru, bu kadar tutkulu bir şekilde tartışılmamış; başka hiçbir soru böylesine çok kan ve gözyaşı dökülmesine sebep olmamış ve başka hiçbir soru Eflatun'dan Kant'a en ünlü düşünürlerin yoğun ilgisine konu olmamıştır. Ancak başka hiçbir soru bugün, diğer zamanlarda olmadığı kadar da cevapsız kalmamıştır" der (2013: 431-432). Bu çalışma, cevapların sonsuz çeşitliliği arasında adalet mefhumunu tartışırken 20. yüzyıl siyaset felsefesinin iki düşünürüne odaklanmaktadır: John Rawls ve Alain Badiou.

İlk elden bakıldığında iki düşünür, kulağa pek de karşılaştırılabilir gelmeyen iki farklı geleneğin temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak çalışma boyunca görüleceği üzere, adı geçen birbirinden apayrı iki düşünürün konumlandığı felsefi pozisyonların derinine inildiğinde, Rawls'un adalet teorisini inşa ettiği yerden Badiou'nun da kendi kuramını temellendirdiği fakat Rawls'un aksi yönde, yani onun temel mekanizmalarını reddederek inşa ettiği görülmektedir. Her iki düşünür birbirlerine gönderme yapmadıkları eserlerinde aynı adalet mefhumuna getirdikleri yaklaşımların teorik mekanizmalarında karşı karşıya gelirler. Bu teorik örüntüler inşa edilirken, Rawls'un ileri sürdüğü ve üzerine kendi kuramını bina ettiği argümanları, Badiou reddetmekte ve bu kez tam da reddederek kendi teorisini inşa etmektedir. Rawls'un dağıtıcı adalet, cehalet örtüsü gibi unsurları hakkaniyetli bir 'sayım'ı öne sürerken ve adalet kuramında merkezi yer teşkil ederken; Badiou'nun kuramı asıl olarak, sayım

ilkesinin kendisine dolaysız bir karşıtlık ve adaletin dağıtıcı bir prosedür olarak algılanmasına yönelik reddiye üzerine kuruludur. Dolayısıyla Rawls'un üzerine teorisini inşa ettiği unsurları Badiou, yadsımakta ve adaletin ne olmadığını tam da bu unsurlar üzerinden göstererek kendi olay kuramını dizayn etmektedir. Bu noktada literatüre bakıldığında Rawls'u ve Badiou'yu karşı karşıya getirerek başlı başına bir karşılaştırmaya yönelen herhangi bir çalışmaya rastlanmasa da daha yüzeysel karşılaştırmalar ve fragman biçiminde atıflar söz konusudur. Örneğin Peter Hallward, felsefi ya da meta-politik problemi basitçe, siyaset nasıl düşünülür ve hangi kategoriler aracılığıyla anlaşılır sorunu olarak ele alırken; Hallward'a göre bu kategoriler Saint-Just için erdem ve yozlaşma kategorileri, Arendt için makûl müzakere, Sartre için ıstıraplı seçim, Rorty için toplum mühendisliği uzmanlığı, Rawls içinse adaletin prosedürel nosyonlarıdır. Badiou ve Lenin tüm bunların karşısında muhteşem devrimci düşünürlerdir.¹ Hallward; Rawls ve Badiou'yu adalet teması üzerinden değil de politikanın kategorizasyonu ve nasıl düşünülmesi gerektiği üzerinden daha "vulger" biçimde karşı karşıya getirirken uzlaşma-çatışma² eksenlerine vurgu yapmaktadır ancak detaylı bir tartışmaya girmemektedir.

İki düşünürü adalet ekseninde ele alıp karşılaştıran ve sorunsallaştırmasını bu iki düşünür arasındaki örtük münazaradan alan çalışmaların pek yer tutmamasının sebepleri arasında birinci olarak öncelikle Badiou'nun bir sistem düşünürü olması gelmektedir. Onun kendi sisteminin içsel bileşenleri arasında adalet, sisteme içkin olarak değerlendirilmeye alınmakta ve görelî olarak örtük, ikincil kalmakta; böylece sistemin daha palyatif bir unsuru olarak incelenmektedir. Oysa Rawls için adalet, düşünce sisteminin aslî kurucu kavramıdır. İkincisi ise Badiou'nun çok geniş çalışma alanıdır. Gerçekten de düşünür çok üreten ve farklı konu ve kapsamlarda tematik çeşitliliği oldukça fazla olan bir filozoftur. Bu çalışma ise Badiou düşüncesinde, bütün içinde çalışan bir parça olarak adalet nosyonunu, yine bir düşünsel bütünlük içinde fakat liberal bir paradigma içinden çalışan Rawls'a karşı adlandırılmamış, gizli bir diyalogun merkezi teması yapmaktadır. Bu diyalogun, düşünürlerin adalet kavramsallaştırmalarının mekanizmalarına kadar, birbirini olumsuzlayan karşılıklı "yanıt"lardan oluşmakta olduğu iddia edilecektir. Söz konusu yanıtlar iki düşünürün adalet kavramları arasındaki radikal farkı ortaya koyarken bu fark da düşünürlerin kuramsal kökenleri tarafından koşullandırılmaktadır. Ancak önemli olan ve bu çalışmanın da amacını teşkil eden, iki düşünürün adalet nosyonlarının karşılaştırılmasının, bugünün dünyasını kavramada yeni bir anlam haritası sunup sunmadığını sorguya açmaktır.

Buradan hareketle, makalenin sorunsalı bakımından Rawls ve Badiou'yu adalet teması çerçevesinde karşı karşıya getiren problematik, aynı zamanda güncel

bir cevap arayışıdır. Bu bağlamda “Rawls’a karşı Badiou” sorusunun, güncel bir mahiyeti bulunmaktadır. Neo-liberalizmin yapısal krizleriyle kırılğanlığını maskeleyemediği günümüz dünyasında adaleti, halen çağdaş liberalizmin paradigmatik çerçevesinden düşünmek oksimoron bir hal almıştır. Dolayısıyla bu makalenin temel derdi, adaleti bugün Rawls’un formüle ettiği üzere bir uzlaş, kolektif bir ortaklık ve karara varma kapasitesi, tarih ötesi bir “sıfır” anında kurgusal bir başvuru ile ilkeler tanzim etme ve bu ilkelere uyma girişimi olarak kabul edebilir miyiz sorusunu sorguya açmaktır. Yoksa İran rejimi tarafından ahlak yasalarını çiğnediği gerekçesiyle gözaltına alındıktan sonra darp edilerek komaya sokulan ve öldürülen Masha Amani’nin hemen ardından adaleti, eylemlerinin gücüyle tebarüz ettiren İran halkının; kadınlarının ve erkeklerinin edimlerinde mi saklıdır adalet? 2 Ocak 2022’de gaz fiyatlarının zamlanmasına karşı düşük tonlu bir adalet tınısıyla yayılan ve sonunda halk hareketine dönüşerek siyasal iktidarın alaşağı edilmesi ile sonuçlanan Kazakistan halkının eylemciliğinde mi billurlaşmıştır adalet? 3 Ocak 2022’de Sudan halkının eylemleri ve tam da Badiou’nun “olaya sadakat” diye adlandıracağı, halkın bu eylemlere olan kararlılığı neticesinde başbakan Abdullah Hamduk’un istifa etmesinde mi somutlaşmıştır adalet? Güncel meseleleriyle içinde yaşadığımız dünyanın her yerinden halklar, adaleti yerine getirme/tesis etme noktasında hangi kavramsal-kuramsal çepere denk düşerler? Daha kısacası, günümüzün somut olguları hangi düşünürle “konuşur”, onun düşünce sistemine “yanıt verir?”. Rawls’un sosyal liberal parametrelerine, dengeleyici unsurlara ve harmoniye mi; Badiou’nun olay izleğine, ayaklanmaya ve kopuşa mı? Bu iki teorik yapının karşılaştırılmasının, mezkûr sorulara cevap niteliği taşıdığı düşünülmektedir. Sorular netleştiğine göre Rawls’un girişimiyle başlamak uygun görünmektedir.

Bu bağlamda çalışmada ilk olarak Rawls’un *Bir Adalet Teorisi* ve *Siyasal Liberalizm* gibi eserleri, ardından Badiou’nun olay kuramını işlediği ve adalet düşüncesinin izinin sürülebileceği kitapları metodik bir okumaya tabi tutulacaktır. Nitekim, önce Rawls, ardından Rawls’un da ‘içerisinden’ konuştuğu liberal paradigmanın tam karşısında mevzilenen Badiou, sırasıyla ele alınacak ve karşılaştırılacaktır.

Rawls ve ‘Hakkaniyet Olarak Adalet’

Rawls, 1970 sonrası canlanan Amerikan siyaset felsefesi geleneğinde liberal paradigmanın kanonik metinlerini kaleme almıştır ve çalışmalarını yönlendirdiği odak, ahlak felsefesi ekseninde yeni bir adalet kuramının ilkeler setini geliştirmektir. Temel eseri olan *Bir Adalet Teorisi* (A Theory of Justice), bu arayışın entelektüel yol haritasını oluşturur. Rawls, adaleti, eserinin hemen başında “sosyal kurumların birincil değeri” olarak tanımlar (1971: 3). Öyle ki söz konusu değer, toplumun yeniden düzenlenişinin kalkış noktası haline gelecektir.

Bahsi geçen düzenlenişte Rawls, belirli bir yol haritası izler.

Bu açıdan ilk olarak düşünürün faydacılığa yönelttiği eleştirileri ve ahlak felsefesiyle kurduğu bağlantıyı, ardından adalet kuramının temel parametrelerini izlemek gerekmektedir. Nitekim Rawls'un çalışmamızı ilgilendiren mahiyeti, onun adalet kuramını ahlaki bir uzlaşma üzerinden tesis etme çabasıdır. Rawls'un çabası çatışma, çekişme ve ihtilafı değil, üyelerinin ahlaki tercihlerine dayalı bir dağıtım vetiresiyle olgunlaşmış uzlaşmacılığı esas alır. İyi karşısında adil olanı öne çıkarırken, bunu orijinal pozisyon (*original position*) ve cehalet örtüsü (*veil of ignorance*) gibi bir dizi hipotetik prosedürel mekanizmaları takiben gerçekleştirir. Nihayetinde ilerleyen çalışmalarında kamusal akıl ve müzakere yordamıyla çoğulcu bir toplumda çatışmayı sona erdirecek istikrarlı bir adil düzen arayışına girer. Bu noktada Rawls'un adil olanı ortaya koyma izleğine geçmeden önce ilk olarak genelin optimum faydasını salt iyi olarak gören klasik faydacılığın Rawls tarafından eleştirisi ile başlamak gerekiyor.

Faydacılık, düşünsel kökenini 18. yüzyıl felsefesinde bulan bir düşünce ekolüdür. İnsanın acıdan kaçan ve haza teşne bir canlı olması üzerine kurulu gelenek, sonuç odaklı pragmatizmi düstur edinir. Böylelikle tüm eylemler, yarattığı sonuçlar baz alınarak değerlendirmeye tabi tutulur. İlk olarak faydacılık geleneğinin önde gelen isimlerinden David Hume, aydınlanmanın ikonik isimlerinden biri olmasına rağmen akılcı ve evrenselci bir felsefi pozisyona karşın duygu ve fayda temelli bir yaklaşım benimseyerek faydacı okulun giriş kapısını aralar (Akdemir, 2020: 451). Hume, duygu kavramını ahlakın temeline yerleştirir. Düşünürü göre ahlâk, aklın değil duygunun alanına girmektedir ve akıl, ahlaki değer yargılarında ikincil bir öneme sahiptir (Hume, 1902: 170). Nitekim Hume'un siyaset felsefesinde de devletin nihai amacı mutluluğun sağlanmasıdır ki düşünür, bireysel hazıclıktan toplumsal hazıclığa bu bağlamda geçiş yapar. Hume'u Antik Yunan hazıclığından ayıran en temel nokta, toplumsal haza ve duygudaşlık mefhumuna verdiği önemdir. Hume açısından kişisel çıkar yerine toplumsal çıkar peşinde oluşumuz, kamusal faydayı düşünmeye yönlendirerek bizi toplumsal ve daha önemlisi ahlaki bir varlık haline getirecektir (Akdemir, 2020: 459-461). Ahlaki bağlamın, faydacı gelenek³ dâhilinde devreye girmesi, Rawls'ta daha da derinleştirilecektir.

Rawls, kendisine kadar süregelen klasik faydacılığa alternatif olarak faydacılığın farklı bir versiyonunu geliştirmek istemiştir. Klasik faydacılığın, toplumun genel mutluluğu için bireyin tekil olarak mutluluğunu görmezden gelebilecek bir tür toplumsal dengelenme uğruna eşitsizliği salık verdiğini düşünür. Nitekim bireyin ahlaki özerkliğini temel alan Kantçı ilkeyi benimsemiş Rawls için bu durum kabul edilemezdir. Bireyin biricikliği, toplumun fayda maksimizasyonu uğruna

soğurulamaz. Yine faydacılık, fayda maksimizasyonunu hedeflediği için süreçte ortaya çıkabilecek tekil bireysel hak gasplarını önemsemez, hak ve özgürlükler en yüksek toplumsal fayda için araçsallaştırılarak kurban edilebileceklerdir. Klasik faydacılık, Rawls için tüm bireysel farkları siler zira Kantçı⁴ bireysel özerklikten hareket eden Rawls'a göre klasik faydacılık, toplumun genel mutluluğu adına bireyi hesap etme şablonundan çıkarır. Aynı zamanda klasik faydacılık, teleolojik öğretiyi benimseyerek iynin hak nosyonundan yalıtılmış bir formunu içerir. Kantçı deontolojiyi baz alan Rawls açısından ise hak kavramı iyi kavramına öncel olarak konumlandırılmak durumundadır. Öyle ki bir eylem, haksız olmasına rağmen iyi olamaz (Rawls, 1971: 19-24). Böylece Rawls, genelin mutluluğunu tekil bireyin biricikliği aleyhine tercih eden klasik faydacılığın argümantasyonunu Kantçı bireycilik lehine ters çevirecek 'hakkaniyet olarak adalet' düşüncesiyle yeni bir formülasyonuna dönüştürür.

Adalet Kuramı ve 'Orijinal Pozisyon'

Rawls'un toplum tasavvuru, ortak bir adalet duygusuna (*sense of justice*) yaslanan dayanışmacı bir görünüm sergiler. Ancak çıkarlar ve zenginliğin dağıtımı çatışmalara sebep olmaktadır. Rawls, bu durumu 'hakkaniyet olarak adalet' önerisi üzerinden çözmeye çalışır. Düşünüre göre: "İnsanlar hangi prensiplerin toplumun temeli olması gerektiği konusunda hemfikir olmayabilirler. Ama buna rağmen, her bireyin bir adalet anlayışı vardır. Dolayısıyla insanların bireysel çıkarları onları diğerlerine karşı uyanık yapsa da, paylaşılan bir adalet duygusu onların birlikte yaşamalarını mümkün kılar." (Rawls, 1972: 5). Dolayısıyla toplumun tüm üyeleri adalet ilkesini kabul ederler, bu ilkeyi toplumsal kurumların uygulayacağını ve düzenleyeceğini var sayarlar ve adalet ilkelerini bizzat kendileri üzerinde de uygularlar. Rawls, toplumsal adaletin düzenlenişinde sözü geçen şartların makul olduğunu ve makul olanın da rasyonel olduğunu öne sürer (Rawls, 2001a: 316-317). Düşünürün klasik liberalizmden farklılaştığı nokta da buradadır. Rawls'a göre klasik liberalizmin haklarla donatılmış bireyi yalnızca rasyonel değil, aynı zamanda makul biri olmak zorundadır (Uygur, 2013: 714).⁵

Rawls'un adalet kuramı, adaletin sosyal işbirliğindeki rolünü vurgulayarak ve toplumsal sözleşme anlayışını daha yüksek bir soyutlama düzeyine taşıyarak 'hakkaniyeti' arayan bir telos görünümü sergiler. Hakkaniyet, herkes tarafından kabul edilen bir adalet ilkesi oluşturabilmektir. Düşünür bu hususta adaletin objektif ve sübjektif koşullarından söz eder. Adaletin objektif koşulları, belirli bir coğrafyada insanların fiziksel ve zihinsel yetileri açısından belirli bir ortalama oluşturuyor olmasından ileri gelir. Toplumun bir üyesinin diğer üyesi üzerinde mutlak üstünlük kuramayacağı düşünülüğünde, toplumsal işbirliğine gidilerek

yaşam olanaklı hale getirilir ki objektif koşullar insanları bu birlikteliğe iter. Sübjektif koşullar ise, insanlar ne kadar birbirine benzerlerse benzesinler her zaman öznel bir 'iyi' kavrayışına ve yaşama dair spesifik bir planlamaya sahip oldukları gerçeğini öne çıkarır (Rawls, 1971: 110). Söz konusu durum sosyoekonomik açıdan da çatışmalara neden olur. Bu sebeple bir toplumun düzenlenişini belirleyecek kökensel bir adalet ilkesine ihtiyaç duyulur.

Böylelikle adalet ilkelerine duyulan ihtiyaç bizi Rawls'un adalet kuramındaki başlangıç noktası olan 'orijinal pozisyon' adını verdiği hipotetik bir düşünüme götürmektedir. Orijinal pozisyon, toplum üyelerinin hiç birinin doğal talih veya sosyal açıdan avantajlı ya da dezavantajlı olmadığı adalet ilkelerini oluşturmaya yönelmiştir. Böylesi spekülasyon bir girişim, verili mülkiyet rejimini de zihinsel olarak askıya alacak tasarımsal bir düşünme/tercih sürecini beraberinde getirmek zorundadır. Zira Rawls da toplum içerisindeki üyelerin sosyal ve iktisadi pozisyonlarını biliyor olmalarının anlaşmaya varmayı imkânsızlaştıracağını belirtmektedir. Rawls'a göre: "Eğer bir adam zengin olduğunu bilseydi, refah önlemleri için geliştirilen çeşitli vergilendirme ilkelerini rasyonel olarak haksız bulabilirdi. Fakir olduğunu bilseydi büyük olasılıkla aksini önerirdi." (1971: 17). Bu şekilde orijinal pozisyon, adil anlaşmaları ortaya çıkaracak bir *status quo ante bellum*, savaş öncesine dönüşü vurgulayan başlangıç anındaki seçim durumu olarak karşımıza çıkar (Özkök, 1999: 77).

Bu noktada Rawls'un kavramlaştırması olan cehalet örtüsü, orijinal pozisyonda tercih ve kararları etkileyebilecek toplumsal hayatın tüm bakiyesini sıfırlama girişiminin prosedürel bir aracı olarak devreye girer. İnsanlar orijinal durum adı verilen bir başlangıç uğrağında tüm olumsal verilerden mahrumdurlar. Cehalet örtüsü, söz konusu bilgisizlik anını mümkün kılan kavramsal bir aparatır. Toplum üyeleri, bu örtünün ardında tüm toplumsal, siyasal, hukuki, politik rejimin verilerinden sıyrılırlar. Böylelikle cehalet örtüsü, grupları hem eşitlik hem tarafsızlık çerçevesinde konumlandırırken keyfiliğin ve talihin rastlantısallığının etkilerini de ortadan kaldırır (Uygur, 2013: 722). Rawls açısından gruplar, temsil ettikleri insanların avantajına olan adalet ilkelerini seçerlerken, bu tür bir bilgisizlik hâlinde sosyal durumdaki çıkar ve zenginlikleri, sınıfsal tabiiyetlerini ve etnisitelerini, dinlerini, kabiliyet ve zekâlarını, güçlerini, 'iyi' ye dair kavrayışlarını, başka bir deyişle tam anlamıyla avantaj ya da dezavantaj içeren sosyal pozisyonlarını bilmediklerinden ötürü kendileri için en kötüsünü düşünerek eşit olmaya razı olacaklardır. Dolayısıyla sezgisel olarak varılan yargılarda toplumun temel yapısı hakkında benzer sonuçlara ulaşılabilecektir. Rawls'un koyduğu kriterler, orijinal pozisyondaki üyelerin eşit ve özgür olmaları, benimsenen ilkeleri anlayarak buna göre hareket etme yetisine sahip olmaları ve ahlaki davranışlarıdır. Orijinal pozisyonda üzerinde uzlaşılacak olan,

yalnızca herhangi bir zenginliğin paylaşımı değil, daha kökensel olarak toplumun genel düzenlenişinin ilkeleridir. Nitekim bu ilkeler, duruma göre revizyona da tabi olabilirler. İlkeler üzerinde kimi zaman ileri ve geri gidişler, sözleşmenin koşullarında kısmi değişimler, yargıların geri alınması yahut ilkelere uygun hale getirilmesi söz konusu olabilir. Rawls, bu durumu ilkeler ve yargılar üzerinde belirli gelgitlerden sonra olsa da nihai bir örtüşme sağladığı için “yansıtıcı denge” olarak kavramlaştırır. Yansıtıcı denge durumunda bile kararların gözden geçirilmesine neden olacak özel durumlar ortaya çıkabilir. İşte sözleşme anı tam o anda insanların ulaştığı bir uzlaşıdır ve gerekli her an yeniden orijinal pozisyon sürecini işletmek zaruri hale gelebilir. Öte yandan Rawls, ulaşılan adalet ilkelerinin zorunlu hakikatler olduğunu ya da böylesi hakikatlerden türetilmiş olduğunu belirtmediğini özellikle vurgulamaktadır. Nitekim adalet ilkeleri, apaçık olduğuna kanaat getirilmiş öncüllerden değil; tüm üyelerinin düşüncelerinin karşılıklı desteklenmesiyle varılan görüş birliğinden ortaya çıkarlar. Rawls, adalet teorisini bir görüş ortaklığının fiktif çerçevesi içinde konumlandırır. Düşünüre göre orijinal pozisyonda toplumsal özneler salt sezgisel olarak davranmazlar. Hatta Rawls çoğunlukla sezgiselciliğe karşıttır. O, adalet kuramını her insanda ahlaki olarak bulunan adalet duygusuna dayandırır. Ahlaki duygu, ahlaki yargılara ulaşılmasını sağlayacak temel birim olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda ahlaki duygu, bireylerin orijinal durumda toplumsal yaşama dair genel geçer bilgilere sahip olmadıkları anlamına gelmez. Aksi halde insan bütünüyle ahlaki bir soyutlamadan ibaret bir varlığa dönüşürdü. Aksine Rawls, orijinal pozisyonda üyelerin siyasal, ekonomik, toplumsal ve insani ilişkiler ağının ne olduğuna dair genel bilgilerinden yalıtılmış olmadıklarını belirtmektedir (1971: 17, 19, 199).

Rawls’un müzakere sürecinin işlemlerini sağlayacağını belirttiği ilkelerin seçiminde birincil toplumsal değerlere (*primary social goods*) ulaşma motivasyonu insanların cehalet örtüsü ardındaki potansiyel kaygıları kadar etkilidir. Birincil değerler; hak ve özgürlükler, fırsatlar, güç, gelir ve refah olarak işaretlenmiştir. Ancak Rawls’a göre en önde gelen birincil değer kendine saygı ilkesidir. Kendine saygı ilkesi, başkalarına saygıyı da beraberinde getirir zira zorunlu olarak karşılıklı ilişkiler ağından oluşan toplumda kendine saygı duyabilmenin ön koşulu, başkalarının da sana saygı duymasıdır. Bu açıdan toplumun diğer üyelerine saygı duymak makul ile ilintiliyken ve kamusal bir tema iken; özsaygı birey ve rasyonellik ile ilintilidir. Rawls, bu bağlamda makul ile rasyonel olanı birbirine mezceder. İnsanların tamamı, tüm toplumsal pozisyonlarından bağımsız biçimde bu birincil değerlerden pay almak isterler (Rawls, 1971: 53, 91, 103, 147; Uygur, 2013: 732).

Birincil değerlerin yanı sıra Rawls, öz saygı (*self-respect*) kavramının da altını çizer. Öz saygı olmaksızın hiçbir toplumsal pozisyon elde edilmeye değer değildir. Üstelik hak ve özgürlükler, fırsatlar, güç kazanımı, gelir ve refah gibi değerler bireyin, toplumun diğer üyeleriyle arasındaki ilişkileri düzenlemekleyen özsayıgı kişinin kendisiyle kurduğu bir ilişki biçimidir. Bir bakıma kendi değerine (*sense of one's own*) ilişkin bireyin var oluş motivasyonudur. Öz saygı, aynı zamanda özgüven duygusuyla birlikte işler ve insanın kendi yapıp etmelerine olan inancını pekiştirir. Rawls için kendine güvenen birey başka insanları takdir etme konusunda isteksiz davranmaz. Aynı zamanda o, yeteneklerini realize edebilmektedir (Rawls, 1971: 387).

Adalet İlkelerinin Niteliği ve İki Temel İlke

Hakkaniyet olarak adalet teorisinde adalet ilkeleri, kendinden menkul başlangıçlar olarak değil seçilmiş ilkeler olarak işlev görürler ve kendi gerekçelendirmelerine sahiptirler. Orijinal pozisyonda adalet ilkeleri seçilirken belirli müzakerelere giren bireylerin üzerinde oydaşacağı nitelikler söz konusudur (Kocaoğlu, 2015: 70). İlk olarak, ilkeler genel olmak durumundadır. İnsanlar, kendi bireysel kriterlerinden başka, bir anlamda zorlanacakları genel ilkelere dolayımlanmışlardır. Adalet ilkelerinin bir diğer niteliği evrenselliktir. Evrensellik ilkesi, herkesin bu ilkeleri kavrayabileceğini ve özgül planlaması dâhilinde kullanabileceğini ima eder. Alenilik (kamusallık), üçüncü bir niteliktir. Her katılımcı, orijinal pozisyonda kendisi gibi diğer herkesin de ilkeleri bildiğini ve özgür iradesiyle seçtiğini bilmektedir. Dördüncü nitelik sıralamadır. İlkeler arasında bir sıralama mevcuttur ve bu aynı zamanda önem sıralaması anlamına da gelir. Birinci sıradaki ilke, ikinci sıradaki ilkeye pratikte öncelik içerir. Son nitelik ise kesinliktir. Cehalet örtüsü ardındaki orijinal durumun içerisinde tüm bireyler uzlaşığı tamamladıklarında ve ortak yargılara vardıklarında tekrar bireysel inisiyatif koyarak süreci akamete uğratamazlar (Rawls, 1971: 113-116). Adalet ilkelerinin sayılan beş niteliğinin ardından, ilkelerinin ne olduğuna gelecek olursak, Rawls'un orijinal pozisyonunda toplum üyeleri iki temel adalet ilkesine göre hareket etmektedirler. İlk olarak tüm üyeler özgürdürler. Bu husus, eşit özgürlük olarak adlandırılır ve özgürlük, herkes için eşit biçimde koyutlanmış birinci ilkedir. Rawls bu manada özgürlüğün önceliğini kural olarak koyar. Özgürlük Rawls'a göre toplumsal yaşamın iki düzeyini kapsar.

İlk düzey siyasal özgürlüklerdir; siyasal özgürlükler belirli haklar içermesi bağlamında toplum üyelerinin sahip oldukları değerlerdir. Özgürlüğün ikinci düzeyi ekonomik refahın dağılımını içeren maddi bir muhtevaya sahiptir (Schwartz, 1973: 303). Ekonomik refahın dağıtımındaki eşitlik, özgürlüğün kullanımının önsel koşulu olduğu için Rawls özgürlüğü, bu tür bir refah

paylaşımına dolayım lamıştır. Özgürlüğün birinci düzeyi olan siyasal özgürlükler ise, ifade hürriyeti, mülkiyet hakkı, yargı önünde bağımsızlık, düşünce özgürlüğü gibi demokratik hakların tamamını kapsar (Kocaoğlu, 2015: 75). Bu noktada belirtilmesi gereken temel nokta, adaletin birinci ilkesi olan özgürlük nosyonunun, ikinci ilkesine hiyerarşik üstünlük taşıdığıdır.

Adaletin ikinci ilkesi ise liberal bir eşitlik ilkesidir. Rawls özgürlüğü ve eşitliği birbirine çok güçlü biçimde rapteder. Adaletin ikinci ilkesine göre, toplumdaki görevler ve kariyer pozisyonları herkese eşit uzaklıkta olmalıdır. Düşünür, ikinci ilkeyi iki alt maddeye ayırır. Rawls'ın ikinci ilkesi, toplumsal ve iktisadi eşitsizliklerin a) fırsat eşitliği gereği tüm sosyal değerlerin herkes için açık ve ulaşılabilir olması gerektiği ve b) muhtemel eşitsizliklerin toplumdaki en dezavantajlı kişilerin optimum faydası lehine olacak şekilde düzenlenmesi gerektiği iddialarını öne sürer. A maddesi, tüm toplumsal kaynakların herkese eşit uzaklıkta olduğunu garantileyen "fırsat eşitliği" (*fair equality of opportunity*) adını alırken bir alt madde olan b maddesi toplumsal yapının en az avantajlı olan adına organize edilmesini içeren adil tasarrufu amaçladığı için "fark ilkesi" (*difference principle*) adını alır (Rawls, 1971: 53, 73). İkinci ilkenin ikinci maddesi olan b maddesi böylece, liberal eşitlik ilkesinin ihlâl edilebileceği fark ilkesi durumunu ifade etmekle beraber, Rawls'un bir şerh olarak düştüğü ve eşitsizliklerin toplumun en dezavantajlı üyeleri lehine gerçekleştirileceği önermesini dile getirir (Rawls, 2001a: 399-401).

Rawls, bu mantıksal çıkarıma "lexical düzen" (*lexical order*) adını vermektedir (1971: 37). Lexical düzen, özgürlüğü yalnızca daha fazla özgürlük pahasına sınırlayan bir önerme olarak ortaya çıkar. Öyle ki özgürlük, adaletin birincil ilkesidir ancak özgürlük, adaletin nitelikleri olan genellik ve evrensellik nitelikleriyle de çelişmemek durumundadır. Bu koşul, özgürlüğün ekonomik açıdan özgürlüğe ulaşamayacak hiçbir toplum üyesinin kalmaması şeklinde genelleşmesi ve evrenselleşmesi şartıyla realize olmasına sebep olur. İşte bu koşullanmışlık, toplumdaki refah dağılımının en az avantajlılar lehine eşitsizlik içerebilmesinin makul olduğunu ve en çok kişinin özgürlüğüne imkân tanıyacağını ortaya koyan lexical düzen kavramlaştırmasının alt yapısını oluşturur. Başka bir ifadeyle Rawls'un ilkesel çerçevesinde toplumsal yapı, eşitsizliğin daha fazla sayıda insanın daha yüksek-çoğul özgürlüğe ulaşabilmelerini mümkün kılması şartıyla dizayn edilmiştir. Yine Rawls için ikinci ilke dâhilinde a) maddesinde bahsedilen "fırsat eşitliği ilkesi", b) maddesinde ortaya konulan "fark ilkesi"nden önceldir. Zira fırsat eşitliğine rağmen ortaya çıkan eşitsizlikler ancak toplumun dezavantajlı üyelerinin yararına olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle fırsat eşitsizliği olacaksa ya da bir kez ortaya çıkmışsa dahi avantajlı konumda olmayanların yararına (fark ilkesi) olmalıdır. Onun dışında fırsat eşitliği ilkesi fark ilkesine her

zaman önceldir. Belirtmek gerekir ki fırsat eşitliği ilkesini temel almadan en baştan dezavantajlı sayılabilecek biçimde toplumsal üyelerin yararına bir pozitif eşitsizlik uygulamak da adil olmayacaktır. Yalnızca kaçınılmaz olarak eşitsizlik söz konusu olursa bu durumda en az avantajlıların lehine olması öngörülür. Rawls, bu koşul dışında adil fırsat eşitliğini fark ilkesinin her daim önüne koyar. Düşünür, ilkesel matrisini şu şekilde özetler: “Tüm toplumsal değerler – özgürlük ve fırsatlar, gelir ve zenginlik, ve öz saygının toplumsal temelleri – bu değerlerin herhangi birisi ya da tamamı eşitsiz dağıtılmadığı müddetçe herkesin yararına dağıtılmalıdır.” (Rawls, 1971: 54).

Birinci ilke = Eşit temel özgürlükler ilkesi (siyasi özgürlüklerin tüm vatandaşlara eşit biçimde açık olması)	
İkinci ilke = Liberal eşitlik ilkesi (toplumsal yapıdan kaynaklanan eşitsizliklerin adil biçimde düzeltilmesi)	a) Fırsat Eşitliği İlkesi = Tüm toplumsal değerler toplumun her üyesine eşit mesafede açıklık barındırmaktadır.
	b) Fark ilkesi = Sosyal ve iktisadi eşitsizlikler toplumun en dezavantajlı kesiminin lehine olmaları şartıyla düzenlenirler.

Yukardaki tabloda görüleceği üzere adalet ilkeleri arasında birinci ilke ikinci ilkeye öncel iken, ikinci ilke dâhilinde fırsat eşitliği ilkesi de fark ilkesine öncel olarak konumlandırılmaktadır. Rawls, her şeyden önce adil dağılımı öncelikli olarak fırsat eşitliği yoluyla kurmayı dener ve tüm bu süreç birinci ilke olan özgürlüğün önceliği suretiyle ilerler. Bu anlamda Rawls, klasik liberalizmin *homo economicus* kavramlaştırmasında olduğu gibi kendi bencil çıkarları peşinde koşan atomistik bireyini değil, Rousseau’cu vatandaş daha çok tanımlar gibidir (Kocaoğlu, 2015: 87). Klasik liberalizmin evrenselleştirdiği insan doğası tasarımının kâr maksimizasyonu peşindeki bireyi, Rawls’ta en dezavantajlının yararını düşünerek yine uzun vadede yarar sağlayacağını bildiği için Rousseau düşüncesine benzer bir ortaklığa yakınlaşır. Zira Rawls, ahlaki duyarlılığın rasyonel olandan ziyade makul olan ile ilgili olduğunu ve makul olanın kişiye kendi dezavantajına olan durumlarda bile adalet ilkelerini ihlâl etmeyeceği Kantçı bir pratik ahlak kazandıracağını düşünmektedir (Uygur, 2013: 718-719). Rawls da Rousseau gibi etik politığın sınırları içinden konuşur ve görüş birliğinin yollarını inşa etmeye çalışır. Gerek *Bir Adalet Teorisi*, gerekse de *Siyasal Liberalizm* kitapları, düşünürün, adaleti insanların ortak yargıya varabildikleri bir momentte kurdukları bir bakış açısı geliştirmektedir.

Bir Adalet Teorisi'nden Siyasal Liberalizm'e: Rawls'ta Siyasal Adalet

Rawls, *Bir Adalet Teorisi'nden Siyasal Liberalizm'e* geçişte kısmi değişimlere gitmiştir. İlk olarak *Bir Adalet Teorisi'*ndeki istikrarlı ve adil bir toplumun yaratılması hususunda ortaya konulan görüşlerin evrenselliği iddiasından vazgeçtiği görülmektedir. Bu açıdan Rawls, siyasal bir adalet düşüncesine geçiş yapmış, günümüz demokratik toplumlarıyla ilişkili ve topluma mündemîç ahlaki birey tasavvuru üzerinden işleyen bir adalet tanımını ortaya koymaya girişmiştir. Bir anlamda bu, siyasal bir liberalizme geçiştir.

*Siyasal Liberalizm, Bir Adalet Teorisi'*nde derinleştirilen 'orijinal durum' ve 'cehalet örtüsü' gibi kavramsal araçların yerini yavaş yavaş somut toplumsallığa bıraktığı ve bu gerçeklik dâhilinde bireylerin demokratik, istikrarlı ve adil bir toplum yaratma niyetleri çerçevesinde şekillenmektedir. Bu açıdan *Bir Adalet Teorisi'*ndeki ahlakilik vurgusu, *Siyasal Liberalizm'*de yerini daha çok siyasal olanın sahasında demokratik/çoğulcu bir konsensüs düşüncesine bırakmıştır (Hünler, 1997: 284-285).

Bir diğer ayrım, *Bir Adalet Teorisi'*ndeki homojen toplum vurgusundan çıkılarak çoğulcu bir toplum tipine geçilmesidir. Rawls'un çabası, anayasal zeminde belirlenmiş çoğulcu bir siyasal sistem içerisinde makul fikirlerin bir aradalığını sağlayabilmektir. Bu açıdan Rawls, *Siyasal Liberalizm'*de, çoğulcu bir toplumda *Bir Adalet Teorisi'*nde sunduğu adalet anlayışının nasıl gerçekleştirilebileceği ile ilgilenmektedir. Bu açıdan *Siyasal Liberalizm, Bir Adalet Teorisi'*ndeki argümantasyon şemasının realize olduğu bir çalışmadır. Demokrasinin olmazsa olmazı olan çoğulculuk, hem homojen ve yekpâre bir toplum yaratmamalı, hem de istikrar ve düzen sağlamalıdır. Rawls, böylesi bir toplumu haritalandırma girişiminde sırasıyla siyasal bir adalet anlayışını, 'örtüşen konsensüs' (*overlapping consensus*) ve 'kamusal akıl' kavramlaştırmalarını merkeze koyar (2005: 47-48). Evrensellikten bu bağlamda vazgeçen düşünür, gerçekçi biçimde çağdaş ve demokratik toplumların kalbine yerleştirilecek adil ve kapsayıcı bir toplum ideasına yönelmektedir.

Bu bağlamda ilk olarak, Rawls'un yaklaşımında siyasal adalet anlayışı, farklı kapsayıcı doktrinlere sahip bireyler arasında varılan görüş birliği üzerinden işlemektedir. Kapsayıcı doktrinler, yaşama ve topluma dair az çok bütünlüklü, tutarlı fikir kümeleridir. Düşünürün toplumsal tasarımında bu kapsayıcı doktrinlerden hiçbiri diğer kapsayıcı doktrinler tarafından koşulsuz şartsız desteklenmemektedir. Fakat ayrı ayrı tüm kapsayıcı doktrinlerin müzakereler ve diyaloglar neticesinde vardığı ortak fikirler siyasal adalet anlayışını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle örtüşen konsensüs dahilinde bireyler, farklı gerekçelerle de

olsa aynı adalet anlayışına sahiptirler (Rawls, 2005: 12). Söz konusu kapsayıcı doktrinler, esasen hayatın algılanış ve kavranışıyla ilgili etik, estetik, dini, felsefi bakış açılarını ihtiva etmektedir. Bu tür farklı kapsayıcı doktrinlerin bir aradalığı şüphesiz çoğulcudur ancak Rawls, buna makul bir çoğulculuk adını verir. Makul çoğulculuk, doktriner yaklaşımların yalnızca siyasi adalet boyutuna uyum gösteren formlarına işaret eder. Başka bir deyişle, siyasal içerik taşımayan herhangi bir kapsamlı doktrin makul kıstasından geçemez. Böylesi bir ‘siyasal dışı’ değer seti, toplumun adil olarak kuruluşunda kendini anayasal esas olarak da kabul ettiremez (Rawls, 2007: 175). Bu açıdan *Siyasal Liberalizm*’de konsensüs, bu anlamda kapalı bir görünüm arz eder. Görüşler, değerlendirmeler ve bakış açıları, siyasi adalet anlayışı ile ahenkli olduğu müddetçe makuldür. Rawls, makul olarak adlandırılacak kapsayıcı doktrinlerin soyutlama düzeyi güçlü kuramsal akıl yürütmelerin ürünü olabilecek; din, felsefe ve ahlâk gibi alanlarda toplumsal karşılığı olabilecek içeriklere sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Makul kapsayıcı doktrinler aynı değerleri başka biçimlerde düzenlerler. Öte yandan makul kapsayıcı doktrinler, Rawls’ın Kantçı eğilimlerini hatırlatır biçimde pratik aklın da alanına girerler. Aynı temalar üzerinde birbirinden farklılaşmış yorum ve görüşlerden mürekkep kapsayıcı doktrinler, nihayetinde uzlaştırılırlar ki pratik akıl yürütme bu noktada devreye girer. Yine makul kapsayıcı doktrinler, değişime ve dönüşüme açıktırlar. Böylece üç doktriner temel özellik öne çıkar: teorik akıl yürütme, pratik aklın uzlaştırıcılığı ve sabitlenemezlik (Rawls, 2005: 67; Avşar, 2006: 67-68).

Sonuçta makul kapsayıcı doktrinler bir arada yaşayabilmekte, aynı zamanda her biri toplumun tamamı tarafından oluşturulan ve kabul edilen siyasi adalet anlayışına etkide bulunabilmektedirler.

Rawls, kapsayıcı doktrinleri tanımlayan makul sözcüğünü, rasyonel olanı dışarda bırakmak adına tercih eder. Makul bireyler, tüm yapıp etmelerini ortak ilkeler etrafından düzenlemeye teşnedirler. Rawls, yaşamı birlikte var eden ve sürdüren toplum üyelerinin adil ve işbirliği içindeki bir yaşam dâhilinde birbirlerinin eşit ve özgür olduklarını karşılıklı olarak kabul ettiklerini ifade eder. Bu tutum makul insanı, rasyonel bireyden ayırır. Rasyonel birey, işbirliğinden ziyade kendi çıkarlarının peşinde ‘atomistik’ ve ‘biricik’ bireydir. Adil işbirliğine istek noktasında ise bir eksiklik içindedir. Oysa kamusal alanda, karşılıklılık esasına göre eyleyen insan makul insandır, çünkü içinde devindiği ilişkiler bütünü bir ortaklık ve konsensüs yaratmayı zaruri kılar (Rawls, 2007: 94). Kamusalılık, makullüğü rasyonellikten ayıran ayırım çizgisidir. Elbette Rawls, kişiyi rasyonel vasıflarından bütünüyle soyutlayan bir çıkarıma varmaz. Makul kişi, özgür iradesiyle aldığı kendi tercihlerinin peşinden giderken rasyonel olduğu kadar, toplumdaki herkesin eşit özgürlüğünü ve tüm toplumsal öznelerin karşılıklı

kabul edecekleri şartlar ileri sürmeyi onaylayacak kadar da makuldür. (Kocaoğlu, 2015: 100-101). Makul ve rasyonel özneler bireysel açıdan özerk kalmak ile birlikte makullüğün sınırları içerisinde eyledikleri için demokratik yurttaşlık idealini de hayata geçirirler. Yurttaşlığın gerektirdiği, bireysel çıkar karşısında ortak bir görüş etrafında konsolide olmuş makul çoğulculuğu öncelemek, Rawls'un örtüşen konsensüs kavramlaştırmasında derinleşmektedir (Rawls, 2007: 104-110).

Örtüşen Konsensüs vs. *Modus Vivendi*

Demokratik rejimlerde çoğulcu bir toplumsal yapı arzu edildiği için farklı kapsayıcı doktrinler bir görüş birliğine varmak durumundadırlar. Görüş birliğinin önemi, farklı kapsayıcı doktrinlerin, siyasal kurumların düzenlenişinde eşit biçimde etkili olmasını sağlamasıdır (Lehning, 2009: 127). Siyasal liberalizm çatışan kapsayıcı doktrinler arasında pek çok farklı iyi anlayışına sahip bir toplumu varsayar. Bu noktada Rawls, 'örtüşen konsensüs' adını verdiği bir konsensüsün siyasi liberalizmin kalbi olacağını düşünmektedir. Böyle bir konsensüs, oldukça kırılğan olan belirli çıkar gruplarının birbirleriyle geçici anlaşmasını ima eden uzlaşma düşüncesinden farklıdır. Örtüşen konsensüs, derin bölünmelere rağmen çoğulcu bir anayasal düzenlemeyi mümkün kılar. Rasyonel bir politik konsept üzerinden istikrarlı bir ortaklığa ulaşılmasını sağlar (Rawls, 1987: 2). Örtüşen konsensüs, içkin/sezgisel fikir ve değerlerin uzun erimli görüş birliğidir. Ahlaki nesnelere ve ahlaki zemin üzerinde, istikrarlı/stabil bir sosyal birliktelik oluşturur. Rawls, temel özgürlüklerin sınırları çizilirken, kilise-devlet ayrımıyla ilgili genel kamusal görüşlerde, adaletin dağıtımının yorumlanması hususunda, temel toplumsal yapının genel prensipleri üzerinde zıt fikirler olacağını ifade ederek, belirli ihtilafların çıkacağını kabul eder. Rawls bu bağlamda, tüm bu ihtilaf noktaları üzerinde kapsayıcı/tümleyici bir doktrin kabul etmeyi reddetmektedir. Bu çelişkili görüşler açısından örtüşen konsensüsün istikrarlı yapısı bir umut vaat etmektedir (Rawls, 1987: 14). Görüleceği üzere Rawls'un gayesi adaletin kabul edilebilir ortaklaşmış kamusal temelleri üzerinde bir siyasal proje yaratmaktır. Örtüşen konsensüs, dini, ahlaki ve felsefi açılardan bağlı oldukları doktrinlerin peşinden gitseler de doktrinel tutumlarının güç kazanması durumunda yine de siyasi adalet anlayışından kopmayan bireyleri önsel olarak kabul eder ve bu kişiler diğer makul kapsayıcı doktrinlerin önerilerine bütünüyle sırtlarını dönmezler (Rawls, 2007: 183-184). Bu bağlamda Rawls'un sözünü ettiği uzlaşma, Hobbesçu bir formülasyon izlemez. İnsan toplumlarının bireyler arası ilişkilerinde arzu, tutku ve zaafılardan değil; makul kapsayıcı doktrinlerin bir aradalığından ve paylaşılan siyasal değerlerden müteşekkil bir adalet anlayışından söz edilebilir (Freeman, 1990: 150). Böylece Rawls'un siyasal liberalizminin siyasi adalet anlayışının merkezindeki örtüşen konsensüs kavrayışı, farklı kapsayıcı

doktrinlerin kendisine eklemelendiği bir modüldür (Rawls, 2005: 145).

Rawls'un teorik inşasında metodik ilerleyişinin tamamında olduğu gibi örtüşen konsensüs tasarımı da aşamalı bir yol izlenmektedir. Öncelikle anayasal uzlaşma (*constitutional consensus*) gelir ki süreçlerle ilgili prosedürel bir uzlaşmadır. Örtüşen konsensüs toplumun temel yapısına dair olmakla beraber anayasal uzlaşma yalnızca biçimsel-morfolojik bir uzlaşma mantalitesi barındırmaktadır. Görüş birliğinin hangi kurumlara nasıl yansıtılacağı ve yine bu kurumlar tarafından nasıl güdümlenip denetleneceğini düzenleyecek prosedürel süreci imler (Rawls, 2005: 158). Anayasal uzlaşmadan örtüşen konsensüse varılması ise insanların tartışma ortamında fikir ve yargılarına destek bulabilmeleri için düşüncelerini çeşitli şekillerde yeniden formüle etmeleri neticesinde gerçekleşecektir (Avşar, 2006: 71). Bu şekilde ortaya çıkan örtüşen konsensüsün bileşeni olan birbirinden farklı makul kapsayıcı doktrinler, siyasi adalet anlayışı ile uyumlu olmadıkları sürece dışlanmaya maruz kalacaklardır. Rawls, gerektiğinde dışlamanın zaruri olduğunu belirtir zira toplum sonsuz derecede farklı fikir ve yaklaşımları bünyesinde taşıyamaz (Rawls, 2005: 197). Benzer şekilde makul kapsayıcı doktrinlerin çoğulluğu ve diyalojik bir tartışma ortamında müzakere sürecinin işleminin önüne geçecek katı ve dar bir perspektiften bir kapsayıcı doktrini empoze etme çabası da dışlanacak bir tavidir. Öyle ki hatırlanacağı üzere özgürlük, Rawls için adaletin birinci ilkesidir ve hiyerarşik üstünlüğe sahiptir. Söz konusu üstünlük, herhangi bir kapsamlı doktrin mutlak hegemonyasını da doğal olarak imkânsız kılar. Toparlamak gerekirse örtüşen konsensüs, dünyayı, birbirinden farklı değer setlerinden oluşan kapsayıcı doktrinler arasında bir konsensüs olarak görmekte, konsensüsün temeline ise siyasi adalet üzerindeki ortaklaşmayı koymaktadır.

Rawls, örtüşen konsensüsün karşısına *modus vivendi* kavramlaştırmasını koyar. Karşılaştırma, analitik açıdan örtüşen konsensüsün ne olup ne olmadığını berraklaştırmaktadır çünkü *modus vivendi*, siyasi adalet yaklaşımının ilkeleri temelinde değil; karşılıklı çıkar çakışmalarının dengelenmesi hususunda kalıcı olmayan ve fazlasıyla kırılabilir bir uzlaşma biçimini belirtmektedir. *Modus vivendi*'ye bir örnek olarak Rawls, Katolik ve Protestanların 16. yüzyılda birbirlerini karşılıklı olarak tolere ettikleri dönemi gösterir (Rawls, 1987: 11).

Böyle bir tolerasyon ancak bir *modus vivendi* olabilir çünkü herhangi bir inanç, diğeri karşısında tekrar dominant hâle geldiğinde söz konusu tolere etme durumu sona erecek, *modus vivendi* ortadan kalkacaktır. Rawls'a göre örtüşen konsensüsü *modus vivendi*'den ayıran en temel ayırım noktası, örtüşen konsensüsün ilkeler bazında uzun erimli bir görüş birliği olması ve geçici çıkar uzlaşmasından oluşmamasıdır. Nitekim toplumdaki tüm yurttaşlar, adalet

duygusu ve orijinal pozisyonadaki merhaleler sayesinde örtüşen konsensüsü *modus vivendi*'den ayıracak, kapsamlı makul inançlar ekseninde örtüşen konsensüsü kabul edeceklerdir. Söz konusu siyasi doktrinler arasında herhangi birinin hegemonya kuracak ölçüye gelmemesi de örtüşen konsensüsün gereklerinden biridir. Diğer yandan Rawls, yalnızca ilkeler üzerindeki eşit ve özgür tartışma ortamına dayalı olarak ortaya çıkmış örtüşen konsensüsün adalet duygusu ile güçlendirilmediği takdirde *modus vivendi*'den öteye geçemeyeceğini de özellikle bildirmektedir (Rawls, 2006: 46-47). Başka bir deyişle yurttaşlar kamusal akli oluştururken makul kapsayıcı doktrinlere duydukları inancı *modus vivendi* şeklinde geçici çıkarlar ittifakı formunda değil, örtüşen konsensüs biçiminde kalıcı ve yapıcı bir doktriner/ilkesel çerçevede uygulayacaklardır (Kocaoğlu, 2015: 107, 122, 177; Rawls, 2006: 484-485).

Rawls, *modus vivendi*'den aşamalı olarak örtüşen konsensüse dönüşme ihtimaline de kapı aralamaktadır. Çıkarlar bağlamından ilkeler bağlamına geçmek her ne kadar niteliksel bir geçiş içerse de diyalojik zemin bu imkânı saklı tutmaktadır. Aksi durumda *modus vivendi*, örtüşen konsensüse dönüşmediği halinde salt Hobbesçu bir formülasyon olarak kalır. Hobbes'un insan topluluğunu doğa durumundan çıkararak sözleşmesi, çıkarlar üzerinde kırılabilir bir uzlaşmayı içerir. Grup çıkarları dengelenerek anayasal bir çerçeveye dâhil olur ki bu süreçte yasa koyucu özne, ölümlü bir tanrı (*deus ex machine*) [yahut bir parlamento] olacaktır. Bu tür bir *modus vivendi*'de esas olan, yaşamın güvenliğini merkeze almış çıkarsal bir sözleşmedir. Söz konusu durum, Hobbesçu sözleşmeyi bir tür *modus vivendi* hattına çeker. Rawls, *modus vivendi*'yi Hobbesçu bir kavramlaştırma olarak eşleştirirken, örtüşen konsensüs düşüncesini ise liberalizmin kapsamlı ahlaki doktrinleri ile eşleştirir. Kant ve Mill, politik liberalizmin yaslanması gereken kapsayıcı ahlaki doktrinler üzerine kurulu örtüşen konsensüs düşüncesini, liberal düşüncenin temel modellemesi olarak sunmaktadırlar (Rawls, 1987: 24). Rawls'un koyduğu bu ayrım bir anlamda iktisadi liberalizmin; C. B. Macpherson'ın 'sahiplenici bireycilik' (*possessive individualism*) diye de tanımlayacağı *homo economicus* bireyinin yerine Kantçı ahlaki bireyi öne çıkarmaktadır.

Kamusal Akıl

Kamusal akıl, Rawls'un teorisindeki son uğrağı teşkil etmektedir. Kamusal akıl, orijinal pozisyonadaki cehalet örtüsünden yavaş yavaş çıkan toplum üyelerinin, toplumun siyasal, ideolojik, hukuki örüntüleriyle karşılaştığı, inandıkları makul kapsayıcı doktrinler arasında örtüşen konsensüse vardıkları uğrağın müzakere boyutunu imlemektedir. Bu açıdan Rawls, artık kurgusal bir yaklaşımdan somut toplumsal hayatın zengin çoğulculuğu içinde adil bir istikrar zemini arar.

Müzakere yordamı ve bu yordamın işleyeceği anahtar kavram olarak kamusal akıl burada devreye girer.

Herkesin farklı görüş ve 'iyi yaşam' ideallerine sahip olduğu bir toplumda farklı bakış açıları kaçınılmaz olduğu için, örtüşen konsensüse varmanın yolu da, adalet duygusunu daha önce cehalet örtüsünün ardında kazanmış insanların kamusal akıl yürütmesi, müzakere ve tartışma sürecini işletmesi sayesinde olacaktır. Bu açıdan kamusal akıl, kamusal olmayan hiçbir alanı kapsamaz ve yalnızca kamusal meseleler üzerine tartışan, akıl yürüten bireyler savundukları değer ve fikirleri gerekçelendirerek süreci ilerletirler. Kamusal alandaki tartışma, bu müzakere süreçleri neticesinde epistemik politik analizlere vararak zenginleşir. Söz konusu yöntemle siyasal olanın sınırları aşılarak siyasal değerlerin önceliğinin meta-etik ve epistemik kökenlerine ulaşmak da mümkün hâle gelir (Quong, 2011: 242-258).

Rawls, siyasal adalet anlayışının sunulmasında liberal konseptin, üç temel unsuru şart koştuğunu ifade etmektedir: ilki temel hakları, özgürlük ve fırsatları belirlemektir. İkincisi bu hak, özgürlük ve fırsatlar manzumesine özel bir öncelik vermektir. Üçüncüsü ise tüm yurttaşların yeterli ölçüde haklardan, özgürlüklerden ve fırsatlardan yararlandıklarını ölçmektir (Rawls, 1987: 18). Tüm bu unsurlar ancak özgür kamusal aklın yürütülmesi sayesinde gerçekleşebilecektir. Diğer bir ifadeyle kamusal akıl, adaletin kuramsal mimarisinde düşünürün teorik parametrelerinin son adımıdır.

Kamusal aklın kullanımını mümkün kılan koşul, kamusal aklın işletilmesinin herkes tarafından kabul edilmesi ve yargıların kamusal aklın bir değer olarak koyutlandığı bir süreç içerisinde olgunlaşmasıdır. Dolaylı olarak bu durum, siyasal açıdan ortak değerlerde uzlaşmış kapalı bir toplumu ön gerektirir (O'Neill, 1997: 420). Her ne kadar kapalı bir toplum varsayılsa da ortak siyasal değerler manzumesinde oydaşmış kitleler, bakış açılarında katı bir tutuma da yönelmezler. Bu açıdan ortak makul siyasal değerler çeperinde kendi doğrularını müzakere eden toplumsal özneler, çeperin dışında bırakılmışları da zaruri olarak beraberinde getirir. Başka bir deyişle makul siyasal değerler, makul kapsayıcı doktrinlerin ortak paydada bulunduğu kümedir. Makul değerlerle ortak paydada buluşmayan ve asgari zemini paylaşmayan kitleler ise dışlanırlar. Kamusal akıl kavrayışı açısından söz konusu dışlama sorun yaratmakla beraber, makul değerlerde ortaklık kurulamazsa örtüşen konsensüse de ulaşamayacaktır. Makul değerler, farklı kapsayıcı doktrinlerin ortaklaştığı unsur olması ve siyasal tartışma formatında ilerlenerek örtüşen konsensüse varılmasını sağlaması açısından da kapsayıcı bir zemindir. (Kocaoğlu, 2015: 118, 119, 120). Siyasal toplumun neşet ettiği bağlam da, bu nedenle Rawls açısından tek bir

kapsayıcı doktrinin kuşatıcılığının aksine kamusal aklın çoğulcu ve demokratik kullanımına dayanır. (Rawls, 2007: 257). Freeman, Rawls'un teorisinde toplumsal uzlaşmaya özgür ve eşit bireylerin demokratik konseptler dolayısıyla ulaştıklarını belirtirken her birinin farklı iyi kavrayışlarına sahip olduğunu öne sürer (Freeman, 1990: 141-142). Nihayetinde siyasal liberalizm, karşılıklılık esasına dayanan müzakereci yöntemi temeline koyarak müzakereci demokrasi modeline doğru çekilmektedir. Tüm yurttaşlar, ifadelerini sebepleriyle birlikte ve sürecin sonunda fikirlerinin değişme ihtimalini de kabul ederek müzakereye yer alırlar. Böylece kamusal akıl, müzakerecinin tüm boyutlarına (aşgari tartışma ortamı, doğruluk güvencesi, akılsal gerekçe sunma) bir biçimde gönderme yapmaktadır (Lehning, 2009: 147).

Müzakere, kamusalılığın sınırlarını çizen siyasal sorunlarla ilintili olup, din, felsefe ve ahlak gibi özel alan unsurları kamusal aklın dışında bırakılmıştır. Örneğin Rawls için kamusal akıl, siyasi seçimler, hoşgörü mefhumu, mevcut zenginliğin dağılımı yahut mülkiyet sistemi gibi konuları kapsarken kiliseler, üniversiteler, meslek örgütlenmeleri özel alanda yer alması gereken kurumsal bileşenlerdir (Rawls, 2007: 250).

Rawls özetle, hem kapsayıcı doktrinlerin çoğulculuğunu ve buradan doğan müzakereci, hem de ortak adalet ilkeleri çerçevesinde oluşturulan düzeni bünyesinde barındıran teorik inşa sürecini *Bir Adalet Teorisinde* ve *Siyasal Liberalizm*'de ortaya koymaya çalışmıştır (Kocaoğlu, 2015: 124-125). Çoğul ve istikrar içinde adil bir toplumsal organizasyon oluşturmaya çalışan Rawls, toplumsal organizasyonun düşünsel altyapısını cehalet örtüsünde ve ahlaki öznelerin örtüşen konsensüsünde aramaktadır. Rawls, stabil/istikrarlı bir toplumsal düzen yahut kendi terminolojisi ile "hakkaniyetli" bir toplum inşasında adaletten hareket etmektedir. Badiou ise adaleti, tam da Rawls'un kurmaya çalıştığı o hakkaniyetli ve stabil düzenin sekteye uğradığı dönemeçte; 'olay'ın içinde kavramaktadır. Rawls, hakiki bir toplumsal örgütlenmenin temeline kendi adalet kuramını koyarken; Badiou, kendi adalet düşüncesinin temeline tüm toplumsal örgütlenme ve ilişkilerin paralize oluşunu koyar. Rawls adaleti, özünde bir konsensüs ve dağıtım süreci olarak görürken Badiou, bir eylem süreci olarak görür. Rawls için zenginliğin adil dağıtımında devletin rolü, vergilendirme yoluyla sosyal kurumlar üzerinden gerçekleşmektedir (Rawls, 2001b: 140). Badiou için ise devlet, kapitalist toplumsal formasyonun yani "durum"un içinde ikinci kez sayım ile eşitsizliği tahkim etmekten başka bir anlam içermez.

Badiou Felsefesinin Temel Özellikleri

Badiou'nun düşüncesi kendi dönemindeki farklı düşünce ekollerinin etkisi altında kalmaması bakımından oldukça özgündür; var olan kalıpların dışına çıkar, çoğu zaman temel ilkelere geri dönen bir sorgulama hattı izler. Komünist ideal içinden konuşurken benzersiz bir mevzide konumlanır. Badiou'nun felsefesini geliştirdiği tarihsel bağlam, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinin ve 1968 Olayları'nın sıkı şekilde etkisini taşır ki bu etkilenmeler düşünürün felsefi sistemini de biçimlendirmiştir. Cezayir'deki ulusal kurtuluş mücadelesinde De Gaulle'e kâh açık kâh örtük destek veren Fransız soluyla sert tartışmalar yaşayan Badiou, 1958'de Birleşik Sosyalist Parti'nin (BSP) kurucu üyelerinden olmuş, 1960'larda Lacancı-Althusserci bir çizgide yer almıştır (Hewlett, 2018: 41). İlerleyen süreçte Althusser etkilerinden de kopmuştur.

Badiou'nun felsefesi iki temel bölgeden oluşmaktadır: ontoloji görüşü ile içinde özne kuramının geliştiği 'olay' görüşü (Ergül, 2013: 817). Ontoloji görüşü, matematiksel mantık ve kümeler teorisi gibi daha yüksek düzeyde soyutlama girişimlerini içerirken olay görüşü, tarihsel akışı sekteye uğratan ayaklanmayı kavramsallaştırma gayretiyle sıkıca ilintilidir. Böylece ontoloji düzeyi ve olay kuramı Badiou düşüncesinde birbirine dolayımlanmışlardır. Badiou'ya göre felsefe dünyaya bir müdahalede bulunmalı, dünyaya yarı tabi konumu aşmalı, dünyayla arasına mesafe koyarak dünyayı anlamalı ve insanın kendini gerçekleştirmesinin bir aracı olmalıdır. Düşünürün kuramına detaylı baktığımızda ise felsefe, hepsinin de günümüzde tehdit altında olduğu dört boyutu kapsamalıdır: isyan, mantık, evrensellik ve risk boyutlarını. İlk olarak Batı, Badiou açısından artık isyan mantığını barındırmamaktadır. İsyân mantığı Batı'nın hem konforlu yaşam, hem düşünsel sahadaki konformizmi altında erimiştir. İkinci olarak Batı yaşamı, "mantık dışı bir iletişim rejimine" teslim olmuştur (Hewlett, 2018: 44, 45). Böylesi bir iletişim rejimi mantık ilkesinin de altını oymaktadır. Üçüncü boyut olan evrenselliğin tehdit altında oluşu ise Badiou açısından çağdaş felsefedeki üç geleneğin 'günahı'dır: Heidegger ve Gadamer gibi düşünürlerin başını çektiği hermenötik gelenek, mantıksal pozitivizm ve onunla bağlantılı biçimde Wittgenstein'in analitik felsefesi. Son olarak da postmodernizm [meta anlatılara karşı anlamların çokluğu problemi üzerinden] evrenselliği zayıflatmaktadır. Hepsi de hakikati görelileştiren ya da altını oyan bu gelenekler, sofistliğe denk düşen yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlarda evrensel bir hakikat düşüncesinden vazgeçilmiştir (Hewlett, 2018: 45-47). Badiou, bu yaklaşımlar karşısında felsefenin en temel argümanının geniş çaplı değişim ve dönüşümleri kavrama girişimi olması gerektiğini belirtmektedir. Bir statüko felsefesi olarak post-modern felsefe karşısında felsefenin rolü, statükodaki istisnaları, kırılma ve kopuşları çözümlenmektedir. Öyle ki Badiou açısından söz konusu kırılma ve

dönüşümler hakikat ve özneleşme süreçlerini açığa vurmaktadır. Dolayısıyla Badiou'nun felsefesi, hakikatin aşkınlığının sona erdiği ve görelî hakikatlerin makbul görüldüğü bir çağın tam karşısında konumlanmaktadır (Güngör, 2018: 472-478). Bu bağlamda Badiou, 'bilim', 'sanat', 'siyaset' ve 'aşk' olmak üzere felsefenin dört koşulu olduğunu belirtmekte, bu koşulların da Badiou'nun sofizm olarak gördüğü post-modern felsefenin karşısında anti sofistik (*anti-sophistique*) bir yaklaşımla düzenlenmesi ve korunması gerektiğini ifade etmektedir (2005b: 23). Bahsi geçen felsefenin dört koşulunun her biri bir olay, olaya duyulan sadakat, olayın içindeki özneleşme süreçleri ve olay ile ortaya çıkan evrensel bir hakikat ekseninde işlemektedir.

Badiou Düşüncesinde 'Durum' ve 'Olay' Kavramları

Badiou'nun felsefe sisteminin bir yanı, belirtildiği üzere ontoloji meselesidir. Düşünürün siyaset felsefesini ve adalete dair düşüncelerini türettiği yer de onun varlık felsefesine güçlü biçimde dolayımlanmışır. Varlık, Badiou'ya göre sonsuz ve tutarsız bir çokluktur. Başka bir deyişle 'bir'-siz [bir olmayan] çokluktur ve ontoloji, bu tutarsız çokluğu düşünen felsefe dalıdır. Fakat tutarsız çokluğu düşüncenin nesnesi kılmak, onu tutarlılaştırmak anlamına gelecektir. Ontolojinin, tutarsız [saf] çokluğu düşünebilmek için üzerinde bir dizi işlem yapması, tutarsız çokluğu anlaşılabilir, kavranabilir ve sunulabilir (*presented*) bir forma sokması gerekmektedir. İşte Badiou bu işlemi, 'bir olarak sayma' (*count as one*) diye adlandırır. Nitekim sayma işlemi sonrası tutarsız çokluk yapılandırılmış ve tutarlılaştırılmış olur. Badiou, tutarlılaştırılmış çokluğa 'durum' adını vermektedir (Karahanoğulları, 2012: 238-241). Durum, bir sayım işlemi devreye sokarak oluşturulan tutarlılık-düzen mantığıdır.

Badiou'ya göre hâlihazırdaki sorun da sayma işleminin yarattığı eşitsizlikte gizlidir. Durumcu siyasetin öznesi olarak devlet, insanları eşit mi saymaktadır yoksa hiç mi saymamaktadır? Temel problem, sayıma tabi tutulan şeylerin nasıl sayıldığı [ya da sayılmadığı] ile ilgilidir (Badiou, 2004: 102). Sayılmama işlemi ya da eksik sayım, durum içinde sürekli durumdan kaçan bir fazlalık olarak boşluğu meydana getirmektedir.

Boşluk, durumdan sürekli kaçıışı ifade etmekte ve durumun sayamadığı bir 'gerçek noktası'nı oluşturmaktadır. Boşluk, bir sayamama hali; halen tutarsız, saf bir çokluk olarak kalmış eksik sayımın alanıdır. Düzene gelmemiş bir düzensizlik olarak boşluğun en iyi örneklerinden birini Fransız Devrimi sırasında ve sonrasında yurttaş kategorisinden "sayılmayan" kadınlar oluşturmaktadır. Benzer biçimde Komünist Manifesto'da proletarya da "duruma ait olduğu halde temsilden yoksun" kalmıştır (Ergül, 2013: 819). Dolayısıyla boşluk, durum

içinde sunulamaz/ifade edilemez noktadır ve devlet de kendi geçerliliğini bu boşluğun denetim altına alınmasında bulur. Devlet, sayımdan kaçan bu fazlalığı yani boşluğu denetim altına alma amacını ima ederken, siyaset ise söz konusu boşluğu yeniden görünür kılmaktadır (Karahanoğulları, 2012: 265).

İşte Badiou'da durum içinde sürekli bir fazlalık, sayımdan kaçış olarak beliren boşluk, düşünürün olay dediği kırılmaya/kesintiye sebep olmaktadır. Olay kavramı, durumu aşan ve varlık-dışına ait olacak biçimde gerçekleşen bir kopuştur. Olay neticesinde birey, verdiği karar doğrultusunda durumdan kopmakta, bu kopuşa uzun dönemde sadık kalarak da özneleşmektedir. Dolayısıyla olay öncesinde öznelerden söz edilemez, sadece bireyler mevcuttur (Badiou, 2012a: 25; Güngör, 2018: 480). Olay, yepyeni olasılıklar yaratması bakımından duruma içkin değildir, dünyanın aşkınsal kurallarına bağlılık da içermez (Badiou, 2011a: 190). Olasılıklar zinciri yaratması açısından olay, durumun istisnasıdır. Olay kavramı, herhangi bir tarihsel bağlam ve coğrafyada normal düzenden kopuşa karşılık gelmektedir. Durum sürekli olarak kendi düzenini yeniden üretirken; olay, bu tekrarı kesintiye uğratar. Böylece olay, verili durumun başka türlü de olabileceğine dair ihtimallerin mümkün oluşunu vurgulamaktadır. Durumdan bir kesinti, bir kırılma anı olarak olay, yeni bir düzen de yaratmaz. Olay, bir normal düzeni kesintiye uğratmaktan öteye geçmez. Bu anlamda tarihten bir eksiltmedir (*subtraction*), tarihin itici gücüdür (Karahanoğulları, 2012: 247-251).

Örneğini Fransız Devrimi, Kültür Devrimi ve 1968 Olayları gibi ânlarda görebileceğimiz çok nadir olarak yaşanan siyasal olay, ampirik verilerle kanıtlanabilir ve analiz edilebilir bir süreç değildir. Bu ânlar, “tarihsel akıştan çıkarılmış eşsiz” olaylardır. Olay(lar)a dair ampirik bilgiler, düşünür açısından anlam ifade etmez, hakikat bu tarihsel kopuş ânlarının lineer akışını bildiren bir dizi enformasyon ile iltisaklı değildir; aksine olay, bilgide yarılma meydana getirmektedir (Hewlett, 2018: 53, 56). Fransız toplumu, bilgi erişimine açık simgesel bir düzlem olarak bir durumdur ve belirli iktisadi, politik ve tarihsel veriler ışığında analiz edilebilir. Fransız toplumunun verili düzeninin bir durum oluşu karşısında Fransız Devrimi ise, kişilerin devrime sadakatleri yoluyla özneleştikleri ve bir hakikati açığa çıkaran kopuş ve kırılma anı olarak olaydır. Fransız Devrimi bu yönüyle, düşünür bağlamında devrimin yollarını döşeyen tüm parçaların toplamından büyük ve başka bir şeydir. Tarihsel, iktisadi ve politik analizlere kapalı tarih-dışılık uzamıdır, söz konusu verilerle anlaşamaz. Verili bir düzendeki bilgi birikimiyle anlamlandırılmayacak bir yenilik; hiçlikten doğmuş (*ex nihilo*) sınırsız olasılıklar seviyesidir (Güngör, 2018: 479; Demirtaş, 2014: 71). Badiou'nun da belirttiği üzere, “olayın ortaya çıkışı durum içinde hesaplanamaz” (Badiou, 2006: 33-34).

Badiou'da olay öyle merkezi bir konumdadır ki özne de ancak olay ile ortaya çıkabilmektedir. Althusserciliğin yapısalcı etkilenmelerine karşıt bir felsefi tavır takınan Badiou için özne, olay öncesinde var olmadığı gibi olayın ortaya çıkıp, kayboluşunun ardından geçen süreçte olaya sadakat besle(n)mez ise yine özneleşme mümkün olmayacaktır. Özgürleşme siyasetinin aktörleri, olayın ardından olaya besledikleri sadakat ile özneleşenler olacaklardır. Böylece olayın uzun erimli sonuçlarını takip ederken doğal olarak da politikleşen ve olaya sadakati sürekli besleyen insanlar, özneleşmiş olmaktadır (Demirtaş, 2014: 72). Badiou, Mayıs 1968 Olayları'nı bahsi geçen sadakatin en kristalize örneği olarak göstermektedir. Olayın ardından uzun süre 1968 Hareketi'ne yönelik kalıcılığını koruyan sadakat, özneleşmenin⁶ yolunu açmıştır (Hewlett, 2018: 109).

Olay, düzenden bir kopuşu imlemesi bakımından özneleşmeyi ortaya çıkarmakla beraber, hakikati de ortaya çıkarmaktadır. Hakikat ile olay arasındaki ilişki tespit edilirken bağlantıyı kuran hat, felsefenin kararsızlığı tartışma ve ona bir ad verme görevidir. Başka türlü ifade edilecek olunursa felsefe, müdahaleyi adlandırma girişimidir. Dolayısıyla felsefe, düzene bir müdahale olarak olayı adlandırmaktadır. Hakikat de Badiou'nun tekrarlanan şeyler dediği bilgilerden değil, 'oluş'tan türetilmektedir. Hakikat, hesaplanamaz olana; yani olaya daırdır (Taşkın, 2021: 102-103). Badiou'ya göre;

Hakikatin başlaması için, bir şey olması gerekir. Ortada zaten olan -mevcut bilgi durumu- tekrardan başka bir şey yaratmaz. Bir hakikatin yeniliğini teyit etmesi için, ortada bir eklenti olması gerekir. Bu eklenti de rastlantıya bağlıdır. Öngörülemez, hesaplanamaz. Olanın ötesindedir. (Badiou, 2006: 29-30)

Hakikat; siyaset, aşk, sanat ve bilim alanlarında ortaya çıkmaktadır. Tıpkı aşkın, birbirine âşık olan iki kişi arasındaki sadakati doğal olarak beraberinde getirmesi gibi özgürleştirici siyasete bağlılık da bir sadakat⁷ biçimidir. Badiou 1968 Mayıs ayaklanmalarına, siyasal olaya duyulan sadakat örneği olarak bakmaktadır. Bilimsel buluşlar peşinde tutkuyla koşan bilim insanında ve sanat eseriyle estetik bir bağ kuran sanata yönelimli kişide de söz konusu sadakat mevcut bulunmaktadır (Hewlett, 2018: 52-54). Bu konuda Badiou, dört türeyimsel alanda belirginleşen hakikati açıklarken ilkin, bilimsel bir olay olarak Galileo devrimini ele alır. Galileo devrimi bilimsel bir olaydır ve bir hakikati ortaya çıkarmıştır, Fransız Devrimi ve Mayıs 1968 Olayları ise siyasal olay'lardır ve yine bir hakikatle ortaya çıkmaktadırlar. Aiskylos'un tragedyası, bu kez sanatsal bir olaydır ve son olarak aşk da, insanların verili durumu aşarak tutkuyla âşık olmalarını beraberinde getirmesi bakımından aynı şekilde olay kapsamına girmektedir. Tüm bu olaylar, durumdan köklü bir kopuştur ve bu

olaylara beslenen sadakat, özneleşmenin anahtar kavramıdır (Hewlett, 2018: 57). Böylece hakikatin olay ile bağı; bilim, sanat, siyaset ve aşk düzeylerinde görüldüğü üzere “verili olanın yıkımında onaylanmasını bulur” (Ergül, 2013: 826). Bir olayın kendisine eklenmediği hiçbir durumun hakikati yoktur, yalnızca gerçekliği vardır ki düşünür bu iki kavramı birbirinden ayırır. Hakikat ancak bir olaya aittir ve bir olayın belirişine bağlıdır (Badiou, 2010: 69).

Bu noktada Badiou’ya göre hakikat Foucault’nun belirttiğinin aksine bir ideoloji değil, olumlu ve evrensel bir geçerliliktir. Böylelikle Badiou’nun esin kaynağı olarak Platon belirlemektedir. Platon’un evrensel hakikat (idealar dünyası) görüşüne yaklaşan Badiou için hakikat, bir olay içinde, olayın öznesi ve öznenin olaya duyduğu sadakat ekseninde ortaya çıkacaktır. Böylece her hakikat, kökenini olaydan alır (Hewlett, 2018: 51). Evrensel hakikatlerin varlığı bağlamında da Badiou’nun tavrı net biçimde Platoncudur. Kesin bir ifadeyle “hakikatler vardır” der (Badiou, 2003: 128).

Badiou, durumun çizdiği verili sınırları aşmanın her zaman imkân dâhilinde olduğunu ancak bu konularda öngörü yapabilmenin bir ideaya sahip olmaktan geçtiğini söylemektedir. Badiou’ya göre, “bir idea her zaman yeni bir hakikatin tarihsel olarak mümkün olduğunun olumlamasıdır.” (Badiou, 2011a: 190-191). Düşünür, hakikatin imkânını muştulayan bu ideanın, Komünizm ideası⁸ olduğunu öne sürmektedir. Komünizm ideası, durumdan radikal bir kopuşu, yeni öznelerin ortaya çıkışını sağlayan bir olayı içerir. O, tüm olasılıklar zincirini devindiren kalkış noktasıdır. Komünizm fikri, yıkıma, savaşa indirgenmeyen fakat devletin yetkilerinin de kesintiye uğratıldığı ya da ortadan kaldırıldığı ve bireylerin birlikteliğinden gelen kolektif bir politik inşadır. Badiou’nun “tarihin uyanışı” dediği bu anlarda özne kendini, bireysel çıkarlarının bilincinden sıyrır ve insanlığın tarihsel özgürleşmesi için militanlaşır. Böylesi ânlar, temsil siyasetine sıkıştırılmaz (Demirtaş, 2014: 75).

Badiou’nun kuramsal matrisinin tüm uğrakları onun özgürleştirici siyaset tasavvurunun birbirine raptedilmiş parçalarıdır. Badiou’nun sistemi bütünüyle praksis felsefesidir. Siyasal liberalizm ve çağdaşı düşüncelere de meydan okumaktadır. Düşünürün olay dediği süreç her düzeyde devrimci bir kırılmadır. Bir toplumsal devrim veya ayaklanma da bir yıldırım aşkı da olaydır ve hakikati ortaya çıkarır; yalnızca kalıcı olması, ona sadakat duyulması gerekmektedir (Hewlett, 2018: 71-74). Dolayısıyla Badiou için özgürleştirici siyaset gerçek siyasettir ve sarsıcı değişim momentleriyle bağlantılıdır. Akıp giden güç ve iktidar mücadeleleri, diktatörlükler, işgaller, darbeler, eşitlik varsayımıyla yola çıkmış olay türündeki özgürleştirici siyaset süreçlerinden sayılmazlar. Badiou için olay mutlak suretle eşitlikçi ve özgürlükçüdür (Hewlett, 2018: 107-108). Olaya

dayanan özgürleştirici siyaset de “devlet-dışı bir aktivizm” biçimine, “kolektif insan kapasitesinin olumlanması”na ve “yeni siyasal öznelerin ortaya çıkmasını sağlayan bir praksis”e olanak tanımaktadır (Demirtaş, 2014: 76). Böylece siyaset, devlet düzenini değil; devlet düzenini askıya alarak “yeni imkânlar” yaratabilmeyi ima eder (Karahanoğulları, 2012: 222-223). Özgürleştirici siyaset, “eylem halindeki bir düşünce” (Badiou, 2006: 40) olarak eşitlikçi düsturu dayattığı için durumcu siyasetin ya da devletin sayım işleminin/sunum mantığının geriletilmesine dayanmaktadır. Badiou’nun tabiriyle, “bir olay ancak Devlet’in gücünden çalabildiği ölçüde gerçekleşebilir.” (2011b: 200).

Bu noktada Badiou açısından devlet nosyonunu biraz açmak gerekmektedir. Badiou, durumun durumu ya da siyasal durum olarak devleti, durumun düzenleyici işlevlerinin uygulayıcısı olarak tanımlamaktadır. Durumu kuşatarak sabitleştiren, durumu organize eden devlet, durum üzerinde devamlı müdahalede bulunur. Durumun ikinci kez yapılandırılmasını sağlayan devlet, sayımın yapısını ve pratiklerinin etkisini sağlamlaştırırken sayımı doğrular ve olumlar. Nitekim “bir olarak sayımın” dışına kaçan boşluğu ortadan kaldırmak amacıyla ikinci sayma işlemi olarak ifade edilebilecek olan durumun hali (ya da durumun durumu) olarak devlet, bir’in varlığını sağlama alır (Badiou, 2005a: 94). Devlet⁹ bu açıdan boşluk üzerinde denetim kurduğu oranda ontolojik olarak boşluğa bağlıdır.

Kapitalist toplum duruma karşılık gelirken, kapitalist devlet ise kapitalist durumun durumuna (durumun haline) tekabül etmektedir. Nasıl ki proletarya, durumun fazlalığı olan boşluk olarak beliriyorsa göçmenler de kapitalist durumda bir boşluk olarak karanlıkta kalırlar. Tam bu açıdan devlet, durumun bir parçası olarak yaşayan insanları yurttaş olarak tasnif eder ve kaydeder. Nihayet birey olmaktan çıkan yurttaşlar devlet kertesinde erkekler, kadınlar, suçlular, vergi mükellefleri, askerler vb. olarak sınıflandırılır ve temsil edilirler. Sınıflandırma haricinde adlandırma, bölme ve paylaşırma da durumun hali olan devletin edimlerindedir (Dişçi, 2019: 175, 176; Hallward, 1998: 92). Hallward (1998: 92), siyasal durum olarak devletin işlevini şu şekilde ifade eder:

Bir durum öğelerini sayar, durumun hali ise öğeleri bir araya getirmenin yolu olan parçaları sayar. Badiou’ya göre durum öğelerini sunarken, durumun hali onları temsil eder. Devlet durumun üst-yapısı olarak, bütün ve öğeleri, ‘sayılan ve sayılmayanlar’ arasındaki ilişkiyi sıralar. Devlet, toplumsal bağdaşmaların olası anarşik örgütlenmelerinin durumun hükmetme çıkarlarını koruyacak bir şekilde yapılandırılmasını sağlama alınır.

Durum ile durumun hali arasındaki ilişkinin, sunum ile temsil ilişkisi olduğu açıkça görülmektedir. Çokluk, bir olarak sayımda kendisini tutarlı bir çokluğa

dönüştürülerek sunulmuş bulur. Dolayısıyla durum, bir sunum (*presentation*) mekanizmasını devreye sokarken ikinci sayma işlemi olan durumun hali ise bir temsil (*representation*) mekanizmasını devreye sokmaktadır. Durumun hali, durumun bir ögesi değildir; fakat durumun öğelerinin kalıcılığını sağlayarak onları sabitler ve yapılaştırır. Üstyapı olarak devlet (veya durumun hali) bir olarak sayılan çokluğun temsilini sağlar (Ergül, 2013: 818; Badiou, 2005a: 99).

İşte duruma içkin olan sunum mekanizması ve durumun haline özgü bir işleyiş olan temsil mekanizmasının karşısında Badiou açısından siyaset, hem anlık ve kısa ömürlü, benzersiz bir süreç; hem de verili düzene karşı eşitlik temelinde özgürleştirici bir kolektif isyandır. Olumlu siyasal enerjinin açığa çıkışıdır. Siyaset bu anlamıyla durum denilen ve ezel-ebed gibi görünen devamlılık sürecini, fasit daireyi istisna ile bozan müdahaledir. Öyle ki bu müdahalenin nereden geldiği belirsizdir, mevcut konjonktürün ampirik verileriyle aydınlatılmaz, kalıcılığı süreç içinde özneleşen eylemcilerin sadakatine bağlıdır ve evrensel bir hakikati ortaya çıkarır. Tüm bu niteliklerle anlattığımız esasen olaydır, diğer bir ifadeyle Badiou'ya göre özgürleştirici siyaset bir olaydır ve adalet tam da olayın içinde ortaya çıkmaktadır. Fakat adalet de eşitlik de, tam olarak bir fiili girişimin içinde zuhur ettiği içindir ki hedef olarak saptanmış bir ideal değil, kalkış noktasıdır. Rutin siyasi düzlemin, iktidar ilişkilerinin, halk oylamalarının, lobi faaliyetlerinin, seçimlerin, kampanyaların ifade ettiği durumcu siyaset, tutarsız çokluğu [ki Badiou'nun ontolojisinde varlık bir değil, çokluktur ve tutarsızdır] tutarlı hale getirecek sayma işlemine tabi tutmaktadır. İşte bu sayımdan kaçanların, sayılmayanların ifade ettiği boşluk, durumcu siyasete kısa devre yaptırıp olayı meydana getirir. Evrensel hakikat de adalet de olayın ortaya çıktığı bu noktada billurlaşmaktadır. Bu haliyle özgürleştirici ve hakiki siyaset anlamına gelen olay, lokal ve kırılğan olmaya yazgılıdır. Olay, hakikati ortaya çıkarmakla ve temsil mantığını kesintiye uğratarak sunum/sayım prosedürünü parçalamakla kalmamakta; adaletin de tecessüm etmesini sağlamaktadır (Ergül, 2013: 833-834).

'Olay' İle Açığa Çıkan Bir Fenomen: Adalet

Badiou felsefesinde adalet, aklın sınırları içine hapsedilecek türden bir kavram değildir (Taşkın, 2021: 104). Badiou'nün adalet ve adaletsizlik kavramlarına yaklaşımı, yine (onun varlık görüşünde olduğu gibi) çok farklıdır. Badiou'ye göre adaletsizlik açık ve net iken adalet böyle bir berraklığa olanak tanımaz. Yeryüzünde adaletsizliğe her an tanıklık edilebilir, hâlbuki adalete belirgin bir şekilde işaret eden bir tanım yoktur: "Adaletsizlik algılanabilir olanın, deneyimin ya da öznel olanın tarafında bulunurken, adaletin anlaşılabilir olanın, aklın ya da nesnel olanın tarafında" bulunduğunu söylemek mümkün değildir (Badiou, 2006: 37).

Badiou'ya göre diğer canlılardan farklı olarak düşünme kapasitesine sahip insan türü, insan olmaktan ötürü, saf çıkarlarına göre hareket etmek yerine siyasi yönelimleri adalete kapı aralayacak biçimde eşitlikçi bir ön kabulle hareket edebilir ki bu insan için tasavvur dâhilinde bir potansiyeldir. İnsanların siyasi yönelimlerinin genel aksiyomunun ne olması gerektiğini düşünür şu şekilde formüle eder: "İnsanlar düşünürler, hakikate muktedirler" (Badiou, 2006: 38). Hakikate muktedir olmak da eşitlik ilkesini, insanın adil ve iyi olanı tayin ederken temel kabul etmesi aracılığıyla mümkün olacaktır. Dolayısıyla Badiou, insanın hakikati aramaya ve bulmaya dönük kuvve halindeki kapasitesine önem vermektedir.

Adalet, söz konusu kapasiteye sahip insanın yaratacağı, durumdaki bir anlık kesintiyle meydana gelecek olay aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Verili düzene bir fiili müdahale, ayaklanma, başka deyişle olay yoksa adalet de yoktur. Tıpkı hakikat gibi adalet de olayın ortaya çıkmasına güçlü biçimde koşullanmıştır. Diğer yandan adalet, tüm tanımlayıcı ve program niteliğindeki yaklaşımdan bağımsız ve ayrıdır. Bu tür bir tanımlayıcı ve programatik yaklaşım, adaleti devlet eyleminin bir düzeyine dönüştürecektir. Oysa adaletin, devlet ve faaliyetleriyle hiçbir ilgisi yoktur. Devlet, aksiyomatik ve öznel bir figür değildir ve evrensel hakikatlerin ortaya çıkışıyla temas halindeki her tür siyasal yönelim ve eylem biçimine de ya kayıtsız ya da muarızdır (Badiou, 2006: 40). Badiou, adaletin tüm tanımları yadsıdığını şu sözlerle ifade etmektedir:

Adalet öğretilerinin önce bir adalet tanımı arayıp sonra da bunu gerçekleştirmenin araçlarını bulmaya çalışmalarıdır asıl sorun; eşitlikçi siyasi düsturun felsefi adı olan adalet tanımlanamaz. (Badiou, 2006: 39)

Adalet eğer bir programa ya da devlete endekslenmiş durumcu siyasete referansla anlaşılırsa, çıkar çatışmalarının uyumlu hale sokulmasından başka bir anlam taşımaz. Ancak adalet aksine, çıkarların dengelenmesinden doğan bir uzlaşma momenti değil; eşitlik aksiyomunun teorik adıdır ve zorunlu olarak çıkarlardan arın(dırıl)mış bir öznelliğe gönderme yapar (Badiou, 2006: 40). Gerçekten de çıkarların uyumundan mülhem bir adalet kavrayışı geliştirdiğimizde doğrudan devleti düşünmüş oluruz. Devlet, adalet ile ilgilenmez, ona kayıtsızdır hatta adaletin önünde 'sınır'dır. Devlet hakikatin tarafında olmamakla birlikte, hakikatin açığa çıkacağı 'olası olan'ın [olayın] da önünde engeldir. Nitekim devlet sınırlayıcı olanın tarafında yer alan, olaya ve olayın doğal uzantısı olarak ortaya çıkan hakikate engel bir figürdür. Olayın ortaya çıkışına engel olduğu için adaletin cisimleşmesine de set çekmektedir (Badiou, 2011b: 19). Böylece adaletin, ancak bir olay ile açığa çıkabilen, tanımlanabilir olmasa da eşitlikle bağlantılı bir olayın ürünü olduğu kesinleşmektedir (Taşkın, 2021: 106).

Kanıtlanması veya tanımlanması mümkün olmayan adalet, verili durumdan ideal duruma doğru ilerlenecek rotanın idealize edilmiş nihai noktası da değildir, esas olarak o bir aksiyom ve etkinliktir. Nitekim adaleti ve eşitliği postüla olarak kavrayan hakiki siyaset, çıkar siyasetinden bağımsızlaşmaktadır. İşte olay da, siyasal bir sekans olarak eşitlik maksimi altında kolektif bir kapasitedir. Eşitlik, politik failin eyleminin *a priori* unsurudur (Ergül, 2013: 828).

Eşitlik, bir eylemin hedefi değil aksiyomudur. Eşitliğin önsel bir kabul, bir belit, verili bir şey olma hali, eşitliğin her ilişkinin başlangıç anından itibaren geçerli olduğunu ve adaletin rasyonel olarak tanımlanıp, aklın sınırları içinde tüketilemeyeceğini doğrulamak demektir. Eşitlik bir hedef değil *a priori* bir kabuldür ve tam da bu yüzden tanımlanamaz. Adalet bir ereğe doğru yol almaz; olması gerekeni değil olanı adlandırmaktadır. Bu yüzden adalet, devletin sınırlı, tanımlayıcı ufku sığmaz. Badiou'nun net tanımıyla "kopuş ve düzensizlik halinde işlerlikte olan ilkeleri adlandıran şey"dir adalet (Taşkın, 2021: 110). Dolayısıyla her zaman belirsizliğini korur. Bu yüzden adaleti ancak soyut anlamda bilebiliriz. Yapılacak tek şey ise nesnel bir adalet tanımı yerine "sırtımızı tutarsızlıklara dayamak", "her şeyin bize bağlı olduğunu unutmamak" olacaktır (Badiou, 2006: 40-44).

Eşitlik, verili bir mevcudiyet olmanın yanı sıra öznelidir. Ergül'ün de ifade ettiği üzere (2013: 829), "Saint Just için eşitlik kamusal bilinç, Mao için siyasal kitle hareketidir." Eşitlik ve adaletin politik ya da sosyal bir programla bağlantısı yoktur, akışı durduran anın sıcaklığında, o anda ve orada belirir. Adalet, eylem halindeki insanın, içinde siyasal faile dönüştüğü özgürleştirici siyasal anın temel niteliğidir. Adaleti devlete, düzene, Badiou'nun 'durum' adını verdiği süreklilikler dünyasına veya bir programa/prosedüre eşitlemek, çıkar çatışmalarının dengelenmesinden ibaret bir adalet tanımı yaratır. Fakat adalet düzensizliktir, kırılmadır, tanımlanamayandır (Ergül, 2013: 829). Adalet, devlet iktidarı yahut programatik bir sürecin devreye sokulması tarafından gerçekleştirilemez. Bu nokta-i nazardan Badiou, Rawls'ta olduğu gibi insan hakları ve bireylerin özgürlüklerine merkezi önem atfeden siyasal liberalizme eleştirel yaklaşmaktadır. Bu eleştirel yaklaşım kuramsal izleğinin her noktasında belirgin olmakla beraber, adalet yaklaşımında da oldukça belirgindir.

Sonuç

Rawls ve Badiou, biri çağdaş siyasal liberalizmden, diğeri Althusser ve Fransız soluna dair eleştirileriyle birlikte Marksizm ekolünden gelen iki farklı geleneğin temsilcileridirler. Çalışmada Rawls ve Badiou'nun felsefi düşüncelerinin genel nitelikleri ve tematik açıdan düşünürlerin adaletle dair geliştirdikleri özgül

yaklaşımlar ayrı ayrı aktarılmıştır. Bu bağlamda, makalenin konusu olan Rawls ve Badiou'da adalet fikrinin karşılaştırılması noktasında bazı bulgulara ulaşılmıştır. Rawls'a göre adalet, Badiou'nun olay dediği ve olağan süreci bütünüyle askıya alan edimsellik dışı bir sıfır durumunda; yargıya varan öznelerin, Kantçı ahlaki bireylerin konsensüsü neticesinde ortaya çıkar. Rawls'un hakkaniyet olarak adalet düşüncesinin kurucu parametresi ve başlangıç anı olan cehalet örtüsü, Badiou terminolojisi ile esasen olayı reddederek durumu ortaya çıkarmaya dönük bir girişimdir. Rawls cehalet örtüsü ile aslında, Badiou'nun kavramsal ifadesiyle durumu; yani toplumsal düzeni ve toplumsal ilişkilerin süregiden bölünmezliğini, devamını ve insicamını kurmaya dönük bir inşa prosedürünü amaçlamaktadır. Tam da bu yüzden Rawls bu inşa sürecinde, kurulacak 'adil' düzenin istikrarının akamete uğramaması için tüm katılımcıların kabul edeceği temel adalet ilkeleri tespit etmeye girişmektedir. Bu bakımdan Rawls, adaleti Badiou'nun reddettiği yerden, olay[sızlık] üzerinden tesis etmektedir. Müesses nizamı askıya alacak yeni ve yaratıcı müdahalelerin [olayın] imkânını ortadan kaldıracak, iyi tasarlanmış *ex nihilo* bir başlangıç anı tasarlamaktadır. Öyle ki o başlangıç anında adalet ilkelerini seçen ve onaylayan özneler, adalet ilkelerinin üzerine bina edilmiş toplumsal paylaşım ilişkilerini kabul ederler ve mevcut nizamı kesintiye uğratacak girişimlere de başvuramazlar. Rawls'un başlangıç anı, tüm sürprizleri ortadan kaldıracak, hakkaniyet temelinde sıkıca örülmüş bir adalet kuramına ve oradan neşreden hareketsizleştirilmiş bir topluma yaslanmaktadır. Hakkaniyet olarak adalet kuramı, sürdürülebilir, kesintisiz bir siyasal/toplumsal yapının embriyosudur. Oysa Badiou için adalet, ancak bir olayın sonucu olabilir. Belirli adalet ilkeleri vesilesiyle sürprizleri, olumsuzlukları, anları silip atmak; olayı ve dolayısıyla hakikati geçersizleştirmek imkânsızdır. Rawls'unki dâhil hiçbir adalet ilkesi, Badiou'nun durum dediği kesintisiz toplumsallığı kurmak için fonksiyonelleştirilemez, daha doğrusu adalet bu türden bir nosyon değildir. Adalet ancak, aynı zamanda bir hakikati de ortaya çıkaran olayın [kopuş ve ayaklanmanın] evreninde gerçekleşebilir.

Bunun yanında Badiou, olayın ortaya çıkmasını yeterli saymamakta, sadakatın gerekliliğini de olayın kalıcılığı için zaruri görmektedir. Badiou sadakati olaya ve olay ile ortaya çıkan evrensel hakikate matuf görürken; Rawls ise sadakatın, cehalet örtüsü sonrası benimsenecek adalet ilkeleri üzerine kurulacak olan hakkani bir toplumsal düzene duyulması gerektiğini öne sürmektedir. Başka bir ifadeyle Rawls, sadakat duygusunu, cehalet örtüsü dolayısıyla kurulan toplumsal sistemin tüm mülkiyet ilişkilerinin, zenginliklerin dolaşımının ve paylaşım etiğinin rutin döngüsüne sadakat anlamına gelmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Yine Badiou açısından kavrayış ancak bir şeye müdahale ile mümkündür

(Hewlett, 2018: 65). Bu haliyle kavrama yeteneği ancak olay içinde vuku bulabilir. Rawls ise kavrayışı, Badiou'nun öne sürdüğü üzere "tekrarın içinde patlak veren" (Hewlett, 2018: 60) olayın bir sonucu olarak düşünmez. Hatta kavrayış, duruma da önceldir; Rawls'a göre kavrayış, toplumsallıkla ilgili tüm bilgilerden yoksunluk anında Kantçı bir ahlakilikle yüklü kişilerin 'adil olan'ı seçebilmelerini sağlayan ahlaki ve bilişsel yetileridir.

Adil olan seçilirken Rawls, birincil değerlerin toplumsal dağıtımında en dezavantajlıdan yana pozitif bir tavır alırken, aslında Badiou açısından 'tutarsız çokluğun' sayılabilirliğini sağlamaya ve sayımı genişletip düzenlemeye çalışmaktadır. Badiou, boşluğu durum içinde, sunumun sunulamayan ögesi, durum içinde somutlaşmış ancak durum tarafından hiçlik olarak adlandırılan sunulamaz bir nokta olarak belirtmektedir. Hatırlanacağı üzere varlık, Badiou için saf tutarsız çokluktur ancak 'bir' değildir. Durum, bu tutarsız çokluğu sayılabilir kılar. Başka deyişle tutarsız çokluk, durum içinde bir sunum yoluyla tutarlı çokluğa dönüşür. İşte boşluk da durum içindeki sunumda sunulmamış olarak kalan, sunulamayan ve sürekli sayma işleminden kaçan bir çokluğu [fazlalığı] imlemektedir. Tutarlı çokluk olarak durumda, sayma işleminden kaçan ve tutarsızlığa geri düşen çokluk, işte bu boşluktur ve Badiou tarafından boş küme olarak tanımlanır (Karahanoğulları, 2012: 240-242). Badiou, olayı ve olay üzerinden inşa ettiği adalet düşüncesini boşlukla sıkı şekilde ilişkilendirir. Söz konusu sayma işleminden kaçan boşluk, durumda yaratıcı bir kesinti ile olayı meydana getirecek ve adalet de bir aktüalite olarak o momentte tesis edilecektir. Diğer deyişle adalet, durum içindeki tutarsız çokluğun [yani boşluğun] duruma kısa devre yaptırmasıdır. Rawls ise aksine, tam da o sayımdan kaçan boşluğu saymak, sunumda ifade edebilmek için en baştan bir düzenlemeye gitmektedir. Tüm toplumsal ve öznel belleğin silindiği fiktif bir başlangıç anında [cehalet örtüsü anında], hiçbir boşluk yaratmayacak bir "durum"u oluşturma çabası gütmektedir. Sunulamayan ve sayımdan kaçan, "durum"un tutarlılaştırılmış çokluğunda bir tutarsızlık olarak kalan boşluğun tam da başlangıç noktasında çözümünü hedeflemektedir. En net ifadeyle Rawls cehalet örtüsü ile esasen, Badiou'nun 'boşluk' dediği tutarsız çokluğun yaratacağı 'olay'ın önüne geçecek mekanizmaları örmektedir. Sayımdan kaçan bu boşluğun toplumsal düzene yerleştirilmesini ise Rawls, boşluğu [yani sayımdan kaçan fazlalığı] tekrar hakkaniyetli bir sayıma tabii tutarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu hakkaniyetli sayımın zeminini, cehalet örtüsünün ardında adalet ilkeleri temelinde bir araya gelen toplum üyeleri oluşturmaktadır.

Son olarak Badiou, eşitliği; öznenin eyleminin nihai amacı değil aksiyomatik varsayımı olarak gördüğü için eşitliğin, ulaşılacak bir hedef olarak düşünülmesini kabul etmemektedir. Eşitliği her durumda verili saydığı ve adaleti de olayın,

durumda yaratacağı kesintiyle birlikte değerlendirdiği için eşitliği de adaleti de bir hedef olarak işaretlemeyiz. Eşitlik tüm insanlar arası ilişkilerde postüla olarak kayıtlıdır. Adalet de bir hedef değil, insanların içinde özneleştiği bir edimsel süreçtir, bu yüzden adalet olayda vuku bulur. Badiou açısından adaletin ereksel bir pozisyona sabitlenmesi, adaletin dünyadaki deneyimlerimizde az ya da çok gerçekleşmesi için uğraştığımız bir kavram olarak sunulmasına yol açacaktır. Ancak soyut kavramsallaştırmalar programatiktir ve tanım getirir. Böylesi bir yaklaşım, adaletin eylemsellikle ortaya çıkan olaya perçinlenmesinin altını oyar, özneliğini ortadan kaldırır. Hepsinden öte, bir program ve bir tanım olarak adaleti düşünmek; adaletin eylemle, eşitlik postülasıyla ilintili tüm içsel devingenliğini silerek onu, çatışan çıkarları dengeye sokacak prosedürel bir meseleye dönüştürür (Ergül, 2013: 829). Söz konusu prosedürelilik Rawls'ta, Badiou'nun iddia ettiği üzere çıkarsal bir konsensüs olmasa bile ahlaki bir temelden hareket eden bir konsensüs düşüncesi şeklinde görülebilmektedir. Rawls gerçekten de çıkarların konsensüsünü ifade eden *modus vivendi* karşısında ahlaki öznelerin uzlaşısını ifade eden örtüşen konsensüs nosyonunu bize sunmaktadır. Fakat Badiou, Rawls'un ahlaki konsensüsünü ve cehalet örtüsünü de aynı şekilde eleştirmektedir. Zira örtüşen konsensüs için işlevselleştirilmiş cehalet örtüsü fikri de bir programdır, kökenini deneyimden almaz ve olayı yadsır. Öyle ki Rawls'un kalkış noktası olan Kantçı 'yargı' mefhumunun, özneyi eylemden soyutlayarak salt muhakeme eden ve mutabakat kuran²⁰ bir düzleme indirgemesi, söz konusu yargıda bulunulardan ve kanaatlerden mürekkep bir tür tiyatrodan başka bir şey değildir (Badiou, 2005b: 12). Kant'ın yargı sahibi öznesi muhakemede bulunan ve karar veren bir seyircidir, bir eylemci değildir. Rawls'ta da doğal olarak cehalet örtüsü hipotetik bir karar anıdır; bir eylem anı değil.

Böylece karşımıza çıkan şemada, iki farklı gelenekten gelen iki düşünürün ayrımları ve karşı karşıya geldiği noktalar billurlaşmaktadır. Rawls'un iki adalet ilkesiyle sistematize etmeye çalıştığı adalet kuramı, tam da Badiou'nun durum dediği kesintisiz ve rutin düzeni kurmayı hedefler. Siyasal liberalizmin diskuru içinden konuşan Rawls için adalet bir program, bir düzenleme zeminidir. Düşünürün cehalet örtüsü tasavvuru da sermayenin ve toplumsal refah ve ayrıcalıkların dağıtımı için araçsallaştırılmış bir spekülasyondur. Cehalet örtüsünün ardında siyasal bir adalet anlayışı geliştiren toplum üyeleri Rawls'un tabiri ile "iyi düzenlenmiş toplum"a (*well ordered society*) ulaşacaklardır. İyi düzenlenmiş toplum, herkesin kamusal adalet fikri noktasında aynı kavrayışı geliştirebildiği toplumdur. Bu nosyon, toplumu adil biçimde organize edici, merkezi bir kavram olarak adaletin kamusal kavranışının herkesçe benzer kabul edildiği bir toplum biçimini imler. Adaletin kamusal kavranışının prensipleri de

herkesçe ortaklaşmış prensiplerdir. İkinci olarak kamusal adalet anlayışı toplumu etkili biçimde regüle eder. Toplumun temel yapısını, politik ve sosyal kurumları düzenler. Üçüncüsü tüm bunların temelinde yurttaşların bu adalet anlayışına dair etkin bir duygusu vardır. Bu adalet duygusu, sözü edilen kamusal adalet anlayışının prensipleri tarafından şekillendirilmiştir. O halde iyi düzenlenmiş bir toplumda vatandaşların yargıda bulunmaları için ortaklaşmış kamusal bir adalet anlayışı mevcuttur. Böylece siyasi kurumlar karşısında ya da bir kişinin diğer bir kişi karşısında hakkını arayabilmesi açısından herkesin ortaklaşabildiği adil bir bakış açısı ve onun prensipleri söz konusudur. İyi düzenlenmiş bir toplum fikri, sosyal işbirliğinin, merkezi düzenleme fikrini daha fazla belirlemeye yardımcı olur. İyi düzenlenmiş bir toplumda üyeler aynı kapsamlı doktrini kabul etmenin imkânsız olduğunu bilirler ancak farklı kapsamlı doktrinlere sahip demokratik vatandaşlar, politik bir adalet anlayışı üzerinde anlaşabilirler (Rawls, 2001b: 8-10).

Rawls'un kuramı "adil" olanı, düzenleme (*regulation*) ve anlaşma (*aggregation*) gibi iki düzeyden kurmaya çalışırken Badiou'nun "sayım" ve "durum" adını verdiği konseptlere denk düşer. Rawls'un önerdiği kamusal adalet fikrinde anlaşma, Badiou'cu bir lügatle sayım işlemine rıza gösterme ve sunumda temsil edilmedir. Badiou ise adalet düşüncesini, tam zıttı bir yönde "olay" felsefesine dayandırmaktadır. Badiou'da olay felsefesi dâhilinde düşünülen adalet nosyonu, Rawls'un adalet kuramının reddinde kristalize olmaktadır. Badiou'nun adalet tanımından çıkarsayabileceğimiz temel eleştiri şudur; adaleti Rawls'un geliştirdiği cehalet örtüsü yaklaşımı içinden düşünmek, adaleti bir tanımlamaya, programa, prosedüre sıkıştırmak anlamına gelecektir. Badiou'ya göre ise adalet ancak, içinde bir hakikatin açığa çıktığı 'olay'ın apansız biçimde zuhur edişine koşullanmıştır ve bu şekilde kavranmalıdır. "İyi düzenlenmiş" bir toplum değil; düzenleme ilkesinin kendisi hatalıdır. Adalet, dağıtıcı bir mekanizmanın kuruluşunda değil; yıkımında varlık bulmaktadır. Badiou, Rawls'un orijinal pozisyonda önerdiği şekliyle hakkaniyetli bir dağıtımı değil; dağıtımın da temelini oluşturan bir olarak sayma ilkesini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Öyle ki Rawls adil bir paylaşımı önerse de halen bir sayım ilkesine ve sunum mantığına tabiidir. Badiou'ya göre ise sorun zaten, "sayılanların" hakkaniyetli biçimde sayımı değil; sayımın kendisidir. Böylece adalet, tutarlı çokluğu vaaz eden durumcu siyasetin ve onun 'adil' olduğunu öne sürdüğü tüm mekanizmaların fragmentasyona uğratılmasıdır. Adalet, Badiou'nun teorize ettiği gibi İran'da, Kazakistan'da, Sudan'da ayaklanma ve durumcu siyasetten kopuş momentiyile ortaya çıkan sürecin adıdır. Adalet, deneyimlendiğinde kavranan edimselliğin; başka bir ifadeyle olayın mantığında saklıdır.

Sonnotlar

¹ Bkz. Badiou's Politics: Equality and Justice — Peter Hallward. <https://culturemachine.net/the-ethico-political-issue/badiou-politics-equality-and-justice/>. Son erişim tarihi, 27.11.2022.

² Rawls ve Badiou'yu karşı karşıya getiren metinler gerçekten daha çok siyaset nosyonu bağlamında ya da demokrasi yaklaşımları kategorisi dâhilinde öne çıkmaktadır. Rawls da bu açıdan Jürgen Habermas'ın müzakereci demokrasi modeline yaklaştırılırken siyaset açısından uzlaşma, iletişimsellik modeline oturtulur. Rawls kendisi de "Hakkaniyet Olarak Adalet" ilkelerini en iyi temsil edecek adın, yer yer "Mülk Sahipliği Demokrasisi" adı verilen bir demokrasi formu olduğu ifade eder (Rawls, 2001b: 140). İletişimsellik, kamusal alan nosyonlarından uzaklaşan ve siyasette çatışmacılığı merkeze alan en önemli isimlerden biri ise şüphesiz Ranciere'dir. Ranciere de Badiou'ya çok yakın bir dil kullanır ve esasen dağıtıcı mekanizmaların iyi bir eleştirisi Ranciere'de de bulunur. Ranciere ve Rawls'u karşılaştıran Türkçe yazılmış bir metin için bkz. Tosun, Mehmet E. (2021), "John Rawls'un Adalet Anlayışının Jacques Ranciere'in Siyaset Düşüncesi Temelinde Değerlendirilmesi", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2): 46-64. Ranciere, görev ve hiyerarşilerin dağılımını *arkhe* temelli polis düzenine matuf görünürken politikayı *arkhe* yoksunluğu bağlamında özgürleştirici kabul eder. Bu açıdan Ranciere'in yaklaşımı da Rawls'a karşı, ilan edilmemiş bir meydan okuma gibidir. Ancak burada bir şerh de düşmek gerekir. Ranciere hiçbir zaman sosyal ve iktisadi erk, görev ve hiyerarşi dağıtımlarına karşı çıkmayı, başlı başına özerk bir adalet nosyonu altında bir araya getirmemiştir. Aksine bu süreç Ranciere'in politika adını verdiği bir süreçtir ve adalet olsa olsa ancak onun alt bir kategorisi olabilir. Oysa Badiou adaleti başlı başına, bir hakikat ile aynı anda ortaya çıkan, olayla doğrudan bağlantılı bir kavram olarak düşünür. Ranciere'de adalet teması belki ancak politika vurgusunun içinde silikleşerek var olabilirken Badiou'da adalet başlı başına bir kategoridir. Üstelik daha geniş kuramsal bir mekanizma olarak Badiou'nun sayım ilkesi, Ranciere'in dağıtıcı mekanizmalarını da içine alır. Yalnızca zenginliğin, görev ve erklerin pay hesabı doğrultusunda bölüştürülmesinin teorisini inşa etmez; ikinci kez sayıma tabi tutularak yurttaş, vergi mükellefi, asker kaçacağı vs. olarak tasnif edilmeyi de işin içine katar. Zaten Rawls'un çizdiği resim de ileriki bölümde görüleceği üzere, adil hale getirilmeye çalışılmış bir "sayım"dır. Bununla beraber Ranciere polis düzeni adını verdiği, *arkhe*'yi temeline alan hiyerarşik dağılımın işleyiş mekanizmasını detaylandırmaz. Badiou'da ise bu mekanizmanın, sayım, ikinci kez sayım, çokluk/tutarlı çokluk, boşluk gibi pek çok içsel unsuru, düşünce sisteminin kurucu parametreleri olarak işlenirken adalet de, bu düzenin alışıya edilmesiyle ilgili başlı başına bir aşama (*stage*) haline gelir.

³ Faydacılık geleneğinde Hume'un açtığı izleği takip eden diğer düşünür Jeremy Bentham'dır. Bentham, nicel bir yorumlama ile en çok sayıda insanın en yüksek mutluluğu ilkesini faydacılık felsefesinin temel düzeyi olarak öne sürer. Bentham'ın hazdan kastı fiziki haz olmakla beraber fayda ilkesi en yüksek mutluluk ilkesi olarak yorumlanır (Doğan, 2013: 343-344). Öte yandan Hume, hazı arama ilkesini duygu temelli ele alırken Bentham, maksimum sayıda insanın en yüksek mutluluğu şiarıyla

faydacılığına rasyonaliteyi ilişitir (Yayla, 1992: 80). John Stuart Mill son temsilcisi olarak faydacı geleneği daha da detaylandırmıştır. Özellikle entelektüel hazlardan bahseden Mill, yüksek ve düşük hazlar sınıflandırmasına gider. Bu açıdan bir nitelik koymakla beraber her bireyin mutluluğunu da birbirine eşit görmektedir. Bir filozofun mutluluğu ile bir balıkçının mutluluğunu da eşit olarak değerlendirebilir, birim olarak hesaplayabiliriz. Ancak iş niteliğe geldiğinde durum değişir. Bireysel olarak gelişmiş insanlar için yüksek ölçekli mutluluklara ulaşmak geçerli olabilir ki nitel fark da buradan doğar (Silier, 2013: 415-416). Mill'in kendi ifadesiyle: "halinden memnun bir domuz olmaktansa muzdarip bir Sokrates olmak daha iyidir." (Mill, 1986: 15).

⁴ Burada dikkat etmek gerekir ki Rawls, Kant'ı takip ederken liberalizmi püriten biçimde Kantçı kapsamlı bir doktrin biçiminde değil; çeşitli dünya görüşlerine sahip kişilerin de benimseyebileceği bağımsız (*free-standing*) bir adalet teorisi üzerinden politik bir sunum şeklinde yorumlar. Yani liberalizm, Rawls'un *Siyasal Liberalizm* eserine adını da verdiği üzere "siyasal" sınırlar içerisinde düşünülür. Bu sayede Rawls, Kantçı bir metafizikten de kendini sakınmış olur. Özellikle Rawls, "Justice as Fairness: Political not Metaphysical" makalesinin girişinde, *A Theory of Justice* eserinde yapmaya çalıştığı "evrensel hakikat iddialarında" bulunmak veya "insanların kimlikleri ve tözsel doğaları hakkında iddialar" sunmak olmadığını özellikle vurgular (Rawls, 1985: 223).

⁵ Bu hususta Martha Nussbaum, Rawls'un adalet teorisinin bir yönüyle cehalet örtüsünün bencilce olmayan bir makullüğü, diğer yönüyle kişilerin amaçlarını teşkil etmesi açısından grupların rasyonelliğini taşıdığını öne sürmektedir (Nussbaum, 2006: 492-493).

⁶ Hewlett, olay dışında bu denli pasif olan kitlelerin, nasıl bir anda olay içinde özneleştiklerini sorarak yerinde bir eleştiri geliştirir (Hewlett, 2018: 107).

⁷ Siyaset bağlamında sadakat, Badiou için yalnızca olaya, yani durum denilen sürecin fişini çeken ayaklanmaya yönelik olabilir. Oysa Hewlett bir soru sorar: "(...) apansız bir değişim anına değil de (çok daha eşitlikçi ve toplumsal olarak çok daha adil) bir statükoya sadık olamaz mıyız?" (2018: 58).

⁸ Her hareketi bir "olay" olarak anmamamız gerekir. Devrim, 'komünist idea'yı barındırmak zorundadır, aksi halde İran Devrimi'ne de Badiou terminolojisine göre olay olma özelliği atfetmek, yanlış bir çıkarıma yol açacaktır (Badiou, 2012b: 37-38).

⁹ Badiou, olasılıkların olası sonuçlarını sınırlayan ağ sistemleri olarak da ifade ettiği devlete kimi yerde "durumun durması" adını vermektedir (Badiou, 2011a: 190).

¹⁰ Mouffe da, "Rawls: Political Philosophy Without Politics" makalesinde Rawls'un kuramının eylemsizliğine vurgu yapar. Mouffe'a göre Rawls'ta siyasal tartışmanın ahlaki tartışma ile birleştirilmesi; iktidarı, çatışmayı, antagonizmayı, ayrışmayı ve hükmetmeyi, aynı zamanda tüm bunların kolektif bir eylem içinde realize olduğunda değer arz etmesini açıklayamaz. Siyasal değerler ancak politik bir topluluğa aidiyet ve kolektif eylem ile gerçek hale gelebilirler (Mouffe, 1987: 119-120).

Kaynakça

- Akdemir F (2020). David Hume'da Ahlak-Siyaset İlişkisi: Duygu Temelli Ahlaktan Fayda Temelli Siyasete Geçiş. *FLSF Dergi*, 30, 451-472.
- Avşar H (2006). Siyaset Felsefesi Açısından John Rawls'un Adalet Teorisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Badiou A (2003). Beyond Formalisation: An Interview. *Angelaki: Journal of The Theoretical Humanities*, 8(2), 111-136.
- Badiou A (2004). *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerinde Bir Deneme*. Çev. T Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Badiou A (2005a). *Being and Event*. Çev. O Feltham, London: Continuum.
- Badiou A (2005b). *Felsefe İçin Manifesto*. Çev. N Tural ve H Hünler, İzmir: Ara-Lık Yayınları.
- Badiou A (2006). *Sonsuz Düşünce*. Çev. I Ergüden ve T Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Badiou A (2009). *Logics of Worlds*. Çev. A Toscana, Londra: Continuum.
- Badiou A (2010). *Başka Bir Estetik*. Çev. A U Kılıç, İstanbul: Metis Yayınları.
- Badiou A (2011a). *Komünist Hipotez*. Çev. O Bülbül, İstanbul: Encore Yayınları.
- Badiou A (2011b). Komünizm İdeası. İçinde: A Badiou ve S Zizek (der), *Bir İdea Olarak Komünizm*, Çev. A Ergenç ve E Kılıç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 12-28.
- Badiou A (2012a). *Felsefe İçin Manifesto*. Çev. M Erşen, İstanbul: MonoKL Yayınları.
- Badiou A (2012b). *The Rebirth of History: Times of Riots and Uprisings*. London: Verso.
- Birler Ö (2019). Alain Badiou'nun Düşüncesinde Devrim ve Siyasal Örgütlenme. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 3-25.
- Demirtaş M (2014). Badiou ve Özgürleşme Siyaseti. *Posseible Düşünme Dergisi*, 5, 70-79.
- Dişçi Z (2019). Alain Badiou'nun Düşüncesinde Devlet ve Siyaset. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 169-186.
- Doğan A (2013). Jeremy Bentham. İçinde: A Tuncel ve K Gülenç (der), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 343-364.
- Ergül S (2013). Alain Badiou. İçinde: A Tuncel ve K Gülenç (der), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 816-835.
- Freeman S (1990). Reason and Agreement in Social Contract Views. *Philosophy and Public Affairs*, 19(2), 122-157.
- Güngör F Ş (2018). Alain Badiou'nun Olay Felsefesine Dair Eleştirel Bir Değerlendirme. *Beytulhikme An International Journal Of Philosophy*, 8(2), 471-489.
- Hallward P (1998). Generic Sovereignty. *Angelaki Journal of The Theoretical Humanities*,
- Kahveci T (2023). Rawls'a Karşı Badiou: 'Hakkaniyet Olarak Adalet'ten, 'Olay'da Somutlaşan Adalet'e. *Mülkiye Dergisi*, 47(2), 675-711.

3(3), 87-110.

Hewlett N (2018). *Badiou, Balibar, Ranciere: Özgürleşmeyi Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Metropolis Yayıncılık.

Hume D (1902). *Enquiries Concerning The Human Understanding and Concerning The Principles of Morals*. Oxford: Clarendon Press.

Hünler S Z (1997). *İki Adalet Arasında: Rawls ve MacIntyre*. Ankara: Vadi Yayınları.

Karahanoğulları D T (2012). Çağdaş Siyasal Teoride Etik ve Siyaset İlişkisi: Levinas, Schmitt, Badiou. (Basılmış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Kelsen H (2013). Adalet Nedir?. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 107, 431-454.

Kocaoğlu M (2015). *John Rawls: Adalet Teorisi ve Temel Kavramlar*. Ankara: İmaj Kitabevi.

Lehning P B (2009). *John Rawls: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mill J S (1986). *Faydacılık*. Çev. N Coşkunlar, Mili Eğitim Basımevi: İstanbul.

Mouffe C (1987). Rawls: Political Philosophy Without Politics. *Philosophy and Social Criticism*, 13(2), 105-123.

Nussbaum M C (2006). Rawls and Feminism. İçinde: S Freeman (der), *The Cambridge Companion to Rawls*, Cambridge: Cambridge University Press, 488-520.

O'Neill O (1997). Political Liberalism and Public Reason: A Critical Notice of John Rawls, Political Liberalism. *The Philosophical Review*, 106(3), 411-428.

Özkök G (1999). John Rawls'un Adalet Görüşü Bakımından Devlet Problemi. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Quong J (2011). *Liberalism Without Perfection*. Oxford: Oxford University Press.

Peter H Badiou's Politics: Equality and Justice. <https://culturemachine.net/the-ethico-political-issue/badiou-politics-equality-and-justice/>. Son erişim tarihi, 27.11.2022.

Rawls J (1971). *A Theory Of Justice*. Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press.

Rawls J (1972). *A Theory of Justice*. New York: Oxford University Press.

Rawls J (1985). Justice as Fairness: Political not Metaphysical. *Philosophy & Public Affairs*, 14(3), 223-251.

Rawls J (1987). The Idea of an Overlapping Consensus. *Oxford Journal of Legal Studies*, 7(1), 1-25.

Rawls J (2001a). *Collected Papers*. London: Harvard.

Rawls J (2001b). *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge: Harvard University

Press.

Rawls J (2005). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.

Rawls J (2006). *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeninden Ele Alınması*. Çev. G Evrin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Rawls J (2007). *Siyasal Liberalizm*. Çev. M F Bilgin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Schwartz A (1973). Moral Neutrality and Primary Goods. *Ethics*, 83(4), 294-307.

Silier Y (2013). John Stuart Mill. İçinde: A Tuncel ve K Gülenç (der), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 406-425.

Taşkın F (2021). Aristoteles ve Badiou'de Devlet ve Adalet. *Kilikya Felsefesi Dergisi*, 1, 100-116.

Uygur G (2013). John Rawls. İçinde: A Tuncel ve K Gülenç (der), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 712-735.

Yayla A (1992). *Liberalizm*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Kültür Endüstrisinde Neoliberal Akıl: Dijital Yayın Platform İçeriklerinde Yeni Öznenin Normatif Kuruluşu

Erdem İlic, Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi

ORCID: 0000-0003-1737-0254

E-Posta: ilicerdem@gmail.com

Deniz Tansel İlic, Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi

ORCID: 0000-0002-2909-4763

E-Posta: deniztansel@gmail.com

Özet

Bu araştırma yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünyadaki bütün egemen ekonomi politik programlar, ideolojik formasyonlar ve toplumsal uzamın geneli üzerinde belirleyici bir etkide bulunmuş olan neoliberalizmin kültür endüstrisi ürünlerindeki güncel görünümleri üzerinedir. Ağırlıklı olarak makro iktisadi politik pratikler çerçevesinde tartışılan neoliberalizmin kapsamının örgütlenme modellerinin belirlenmesi, öznellik üretimi, normatif aklın inşası gibi konuları da içerecek derecede geniş olduğunu vurgulamak gerekir. Burada sıralanan konular aynı zamanda egemen bir aygıt olarak işleyen kültür endüstrisinin etkinlik alanına dâhildir. Kültür endüstrisi ürünleri, içeriklerinde benimsedikleri etik değer yargıları, temsil görenekleri, ürettiği retorik ve mizansen ile egemen normların etkin üreticilerinden biri olur. Yerel ve küresel ölçekte karşılaşılan çeşitli krizler aynı zamanda neoliberalizmin de krizde olduğunu iddia eden argümanların üretilmesine sebep olmuştur. Buna karşın neoliberalizm, iktisadi politik uygulamaların ötesinde bir öznellik üretim kipi ve toplumu rekabet dinamiklerine tabi tutan bir yeni akıl biçimi olarak ele alındığında, krizde olmak ile krizleri içermek arasında bir ayırım yapmak gerekir. Bu ayrımlar ve güncel tartışmalar, genelde medyanın özelde ise kültür endüstrisinin içerikleri konuya dâhil edilmeden yapılamaz. Kültür endüstrisi içerikleri bu yeni aklın inşasında bir çözümleme alanı olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla çalışmanın araştırma problemi neoliberalizm hakkında güncel tartışma ile bağlantılı olarak yeni normatif akıl ve yeni öznellik kipinin kültür endüstrisindeki bağlantıları üzerinedir. Çalışma eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi ile son dönemde üretilen ve dijital platformlarda gösterilen anaakım filmlerin içeriklerine neoliberal aklın inşası üzerinden odaklanmıştır. Araştırma örneklemini Türkiye’de de faaliyet gösteren *Netflix* adlı küresel ölçekteki yayın platformunun filmlerinden seçilmiş, bu kapsamda 13 adet film incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Neoliberalizm, Kültür Endüstrisi, Sinema, Dijital Platform, Netflix

Neoliberal Reason in Cultural Industry: Normative Establishment of the New Subject in Digital Broadcast Platform Content

Abstract

The aim of the present article is to research the current appearances of neoliberalism in the products of the culture industry, which has had a decisive impact on all the dominant political economy programs, ideological formations and social space since the last quarter of the twentieth century. It should be emphasized that the scope of neoliberalism, which is mainly discussed within the framework of macroeconomic political practices, is wide enough to include issues such as the determination of organizational models, the production of subjectivity, and the construction of normative reason. The subjects listed here also get involved in the scope of the cultural industry, which functions as a dominant device. The products of the cultural industry become one of the active producers of the dominant norms with the ethical values they adopt in their content, the traditions of representation, the rhetoric and mise-en-scene they produce. Various crises that encountered on a local and global scale have also led to the arguments claiming that neoliberalism is also in a crisis. On the other hand, when neoliberalism is considered as a mode of production of subjectivity beyond economic and political practices and a new form of reason that subjects society to the dynamics of competition, it becomes necessary to make a distinction between being in crisis and including crises. These distinctions and today's discussions cannot be made without including the contents of the media in general and the cultural industry in particular. Therefore, the contents of the cultural industry appear as a field of analysis in the construction of this new reason. In this context, this study focuses on the content of mainstream films that have been produced and shown on digital platforms in the last period with the method of critical discourse analysis, through the construction of neoliberal reason. The sample of the research was selected from the films of the global broadcasting platform called Netflix, which is also active in Turkey, and 13 films were examined in this context.

Keywords: Neoliberalism, Cultural Industry, Cinema, Digital Platform, Netflix.

Giriş

Bir kavram, program, geniş bir uygulamalar alanı ve idealler bütünü biçiminde karşımıza çıkan neoliberalizm, aynı zamanda bir tartışma konusu olarak da güncelliğini korumaya devam etmektedir. Tartışmaların temel konularından biri,

yaygın biçimde, çeşitli iktisadi ve yönetsel krizlerle birlikte neoliberalizmin de bir kriz durumu içinde olduğuna yönelik savları ve bu savlara karşı çıkışları içerir. Esasen 70'lerden bu yana hem yerel hem de küresel ölçekte gerçekleşen çeşitli krizlerle birlikte, neoliberalizmin de krize girdiği savı ile karşılaşılır¹. Burada kriz ifadesi ile yalnızca finansal krizlerin değil, aynı zamanda Covid-19 pandemisinin ve çeşitli ekolojik krizlerin de içerildiğini belirtmek gerekir. Krizlerle ilgili sorunlar bir program olarak neoliberal uygulamalara denk düşerken, genellikle bir kavram olarak neoliberalizm göz ardı edilir. Bu kavram, yeni bir öznenin imalini mesele etmiş bir akla göndermede bulunurken, söz konusu imal süreci için çeşitli pratikleri ve söylemsel retorik devreye sokar. Pratikler, emek süreçlerinde bizzat deneyimlenir. Söylemsel retorik ise hem emek süreçlerinde hem de gündelik hayatın çeşitli edimlerinde egemen dil tarafından yapılandırılarak normatif bir aklın kurucu unsurlarından biri olarak dolaşıma sokulur.

Bu dolaşımın en çok kullanılan araçlarının başında ise egemen ideolojinin yeniden üretildiği bir bileşen olan kültür endüstrisi gelir. Bunun temel sebebi kültür endüstrisi kavramının anaakım medya ya da popüler kültür ürünlerinin içeriklerinin kapitalist ilişkiler ile uyumlanan işlevini anlamaya yardımcı olacak bir hat geliştirmesidir. Bu nedenle kavramın üreticisi olan Frankfurt Okulu, kültür endüstrisi ürünlerinin araçsal aklın ve otoriter karakterin üretimine hangi mekaniklerle katkıda bulunduğunu göstermeye çalışır. Kültür endüstrisi, apolitik, kendini olumsuzlarken, onu güçsüzleştiren kapitalist mekanikleri olumlayan öznelerin üretilmesine katkı sağlamaktadır. Bireyciliği veya öznelliği destekler gibi sunulan müzikler, filmler ve giysiler aslında herkesin aynı düşündüğü ve hissettiği bir toplumsal yaşam ve standart bir bireycilik üretmektedir. Adorno ve Horkheimer'in *Aydınlanmanın Diyalektiği* (2010) kitabında vurguladıkları gibi kültür endüstrisi aklın bir fonksiyonu gibi görülürken, izleyicilerin mite gerilemelerine yol açar. Böyle bir akıl ise Horkheimer'in *Aklın Tutulması*'nda (2016) altını çizdiği gibi araçsal, mekanik, pragmatist nitelikler taşır.

Bu iki zeminden hareketle, bir kavram ve geniş uygulamalar alanı olan neoliberalizm tarafından üretilen egemen retorik, kültür endüstrisi ürünlerinde de karşılığını bulması beklenir. İnşa edilmeye çalışılan normatif öznelliğin neoliberalizm üzerine tartışmadaki yeri nedeniyle bu araştırma, kültür endüstrisinin en önemli bileşenlerinden olan anaakım filmlerde neoliberal aklın güncel görünüşleri üzerinedir. Bu nedenle çalışmanın araştırma problemi şu eksen üzerine kurulmuştur: Yeni *homo economicus* öznelliğini üretme amacındaki neoliberal akıl, kültür endüstrisi ürünlerinde hangi bağlamlarda karşılık bulmaktadır?

Neoliberalizmin Yeni Aklı

Bir ekonomi politik program olarak 1970'lerde Şili'de uygulanmaya başlanmış, özellikle 1980'lerde küresel Güney de dâhil olmak üzere kapitalizmin egemenliğindeki her ülkede önemli dönüşümlere sebep olmuş neoliberalizm, genellikle hanehalklarının kredilendirilmesi, deregülasyon, finansallaşma, özelleştirme gibi uygulamalarla tanımlanır³. Neoliberal programlar küresel Kuzeyde Fordizmin tarihsel krizinin; Türkiye'yi de kapsayan çevre ülkelerde ise sağ popülist politikaların önünü açarak örgütlü emeğin gerilemesine sebep olan askeri darbelerin ardından geniş kapsamlı bir biçimde uygulanmaya başlanmıştır. Hem bir ideoloji hem de bir programlar bütünü olarak neoliberalizmin kapsamı çok daha geniştir. Pierre Bourdieu (2009), neoliberalizmi tüm kolektif kurumları yok eden bir saf piyasa mantığının yaygınlaştırılması biçiminde tanımlar. Bu yaygınlaştırma devlet ve kurumlarından tekil bireylere kadar her alanı kapsar. Konunun ilk yorumcularından biri olan Michel Foucault ise, liberalizmle karşılaştırmalı bir öznellik üretim analizi yapar. Neoliberalizmin temel meselesinin "politik iktidarın genel icrasının piyasa ekonomisinin ilkelerine nasıl adapte edileceği" (2015: 111) olduğunu belirten Foucault'ya göre neoliberalizm, liberal aklın üretken özne idealinden farklı olarak bir girişimci özne üretme amacındadır: "Yaratılmak istenen *homo-economicus* mübadele, alışveriş, tüketim insanı değil; şirket girişim ve üretim insanıdır" (2015: 128). Böylece bir ideoloji olarak neoliberalizm rekabet dinamiklerine tabi bir toplum inşası için çalışır. *Homo-economicus*, neoliberalizmin icat ettiği bir tanım değildir. Ancak liberal yönetimselliğin klasik *homo-economicus*'undan ayıran bir dizi güçlü unsur barındırır: "Klasik *homo-economicus* ihtiyaçlardan yola çıkarak mübadele eden bir karakterken, neoliberalizmin yeniden ortaya çıkardığı *homo-economicus* mübadele partneri olmak yerine bir girişimci, bir şirket, kendi kendinin şirkettir" (2015: 190). Wendy Brown'a göre de neoliberalizm "varoluşun tüm boyutlarını ekonomik ölçülere göre düzenleyen kendine has akıl biçimi" (2018: 17) olarak görülmelidir. Bu düzenleme, Foucault'nun (2015) ekonomik modelin birey ve onun tüm ilişki biçimleri için bir varoluşsal modele dönüşmesi olarak tanımladığı bir akla denk düşer. Söz konusu varoluşsal model ise birey ve tüm kurumların "çağdaş firma modeline göre" (Brown, 2018: 24) davranmasına yöneliktir. Yalnızca mesleki kariyer değil eğitim, sağlık, aile hayatı gibi alanlarda bir ekonomikleşme neoliberalizmin öznellik üretimindeki başlıca amaçtır. Buradaki ekonomikleşme parasal bir referans değil, Brown'ın deyişi ile "hayatının tüm alanlarında kendi portföy değerini arttırmak" (2018: 41) amacı taşıyan öznenin imalidir. Pierre Dardot ve Christian Laval, bu öznenin temel belirleyenlerini "uysallıkla çalışan, yararlı, tüketmeye hazır insanlar yaratmak, etkili insan yaratmak" (2012: 365) amacındaki liberal faydacılığın öznesi ile karşılaştırır. Böylece liberal faydacılığın 'üretken öznesi' yerini neoliberal aklın

'girişimci öznesine' bırakır. Bu özne, her şeyini işine adanması, bunun da ötesinde işini arzulaması, her zaman risk ve sorumluluk alması, rekabetçi olması ile ayırt edilir. Böylece iş ve yaşam, mesai ile boş zaman arasında belirgin bir ayırım kalmaz. Bu nedenle Dardot ve Laval, neoliberal aklın yeni öznesini "20. yüzyıl sonunda, yeni bir türde psişik işleyişler meydana getirme etkisine sahip yaptırımlar, teşvikler, içerimler örgüsünün yerleşmesini teşvik ederek şirket-insan ya da 'girişimci özne' figürünü doğurmuş olan söylemsel ve kurumsal pratikler içinde kavramak" (2012: 362) gerektiğini belirtir. Dardot ve Laval'ın vurguladığı söylemsel ve kurumsal pratikler bize neoliberalizmin yalnızca söylemsel kipte işleyen bir ideoloji olmadığını da söyler.

Bir yönetimsellik anlayışı olarak neoliberalizm, finansallaşmanın, hane halkının kredilendirilmesinin, güvencesizleşmenin yasa ve düzenlenmelerle sağlandığı bir kurumsal tarzı devreye sokar; emek süreçlerinde bürokratik modelin yerine takım çalışmasına dayalı, proje bazlı, kısa vadeli çalışma biçimini koyar; şirket formu ve anlayışını tüm çalışanların benimsemesini sağlayarak rekabetçi girişimci öznellikleri norm olarak tanımlar ve bu normu söylemsel düzlemde başarı, performans, gelişim, hedef gibi ideallerle süsleyerek bir yeni akıl tanımlar. Serbest piyasa ve finans mantığını içselleştirmiş bu yeni akıl, öznenin yalnızca maddi kazancını değil, aynı zamanda aldığı eğitimleri, sportif ve kültürel faaliyetlerini, dinlenme ve eğlenme biçimlerini bireyselleştirerek tıpkı portföy yatırımları gibi beşerî sermayesine birer katkı olarak tanımlar.

Neoliberalizmin temel özelliklerinden biri de serbest piyasanın kaotik ve kontrol edilemez yapısını en başından kabul etmesidir. "Toplumu, şirketlerden oluşan bir şirket" (Dardot ve Laval, 2012: 361) olarak kurma idelindeki neoliberalizm, çeşitli kriz biçimlerini kapsayarak, Refah Devletleri modelinden tamamen farklı bir yaklaşım geliştirir. Bu kapsam, krizleri "hükümetler, şirketler ve yönetimlerin küresel kurumları tarafından 'çözüm' gerektiren 'olağan dışı' durumlar" (Tiessen ve Elmer, 2013: 2) olarak tanımlar. Böylece savaş halleri, kaotik koşullar, yaklaşmakta olan yıkıcı tehditler karşısında yeni *homo-economicustan*, risk almak, çözümler üretmek, fedakâr, cesur, mücadeleci olmak gibi belli davranışları öznelliğinin çeşitli bileşenleri olarak sergilemesi beklenir.

Klasik Anlatı, Kültür Endüstrisi ve Neoliberal Akıl İlişkisi

İlgili filmlere yönelik çözümlemeye geçmeden önce önemli kavramlar olan klasik anlatı ve kültür endüstrisi üzerinde durmak ve bu kavramların neoliberalizm ile ilişkisini sorgulamak gerekir. Bunun temel sebebi örnekleme oluşturan çalışmanın ve ilgili yayın platformunun anaakım filmlere sahip olması, anaakım eserlerin de klasik anlatı kalıpları içinde bir yapısal akış sergilemeleridir. Bu kalıpların

neoliberal akıl ile ilişkisini incelemek ve örnekleme oluşturan filmlerin bu kalıplara uyumunu göstermek, daha detaylı bir çözümlemeye geçmeden önce gereklidir. Kökenlerini Aristoteles'in *Poetika*'da ortaya koyduğu tragedya çözümlemesinde bulan klasik anlatı, temel öğeleri öykü ve karakterlerden oluşan, düğüm ve çözümle işleyen, tanınma ve baht dönüşü gibi olaylara yer veren bir olay örgüsü şablonu oluşturur (Aristoteles, 2017). Bu noktada tragedyalar için gerçekleşen önemli bir dönüşüme dikkat etmek gerekir. Burada söz konusu olan Antik Yunan'da sahnelenen tragedyaların dönüşümüdür. Sophokles gibi yazarların örneklerini verdiği eski tragedyalarda düğümlerin çözümü her biri Dionysos'un sureti olan kahramanların trajik sonuna doğru ilerlemesi ile gerçekleşir. Kral Oidipus kendisini kör eder ve tahtını kaybeder, yaşlı Oidipus ölümüne doğru gider. Tragedyanın sonunda ise bütün acılarına karşın yaşamın bengi olumlanması vardır (Nietzsche, 2015). Ancak yeni tragedyada bu Dionysoscu olumlama, bizzat Dionysos'un sahneden kovulması ile son bulmuştur. Friedrich Nietzsche, Antik Yunan'da tragedyaların trajik bir şekilde -yani intihar ederek- son bulunduğunu ancak Euripides ile yozlaşmış biçiminin yaşamaya devam ettiğini söyler (2015: 68). Euripides ise tragedyalarını Sokrates için yazmıştır. Güzelliğin yerini akla uygunluk, gizemlerin acı çeken Dionysosunun yerini sıradan insanın burjuva dertleri alır, kahraman yazgı tarafından hırpalandıktan sonra finalde kurtuluşuna doğru ilerler. Böylece çözüm, bir sorun olarak düğümün dünyevi çözümü, kahramanın kurtuluşu biçiminde gerçekleşir.

Klasik anlatı ile kültür endüstrisi bağlamına girmeden önce kültür endüstrisi kavramının içeriğini de geliştirmekte yarar vardır. Popüler kültürü de kapsayan kültür endüstrisi, öznelerin değişme ve değiştirme kabiliyetlerini zedeleyici niteliktedir. Adorno ve Horkheimer, sanatı satılık ve kullanılabilir bir meta olarak tanımlar (2010: 52). Popüler kültür, pazarda satılan herhangi bir metadan farklı olmayacak bir şekilde endüstriyel olarak üretildiği için standart kalıplar içerisinden işler, hep aynı dizgeyi izler, yinelemeye dayanır, izleyicilerinin de aynı kalıplar içerisinden düşünmelerine yol açar. Bu haliyle kültür endüstrisi, Adorno'nun "*Müziğin Fetiş Karakteri ve Dinlemede Gerileme Üzerine*" (1985) başlıklı makalesinde vurguladığı gibi öznelerin çocukluğa gerilemesine, entelektüel açıdan niteliksizleşmelerine yol açmaktadır. Gerçekten de devamlı tekrar eden, sloganlar üzerinden işleyen reklamlar⁴ veya nakarattan ibaret popüler şarkılar, çocuğun tekrara ve renkli olana duyduğu arzu ile uyumludur. Bu standart ve birbirinin benzeri kültür ürünleri, insanların kapitalizmin doğurduğu acılara tahammül etmeleri konusunda bir çeşit morfin görevi görür. Acı veren duyguların geçici boşaltımı, ertesi günün yabancılaştırıcı çalışma koşullarına uyum sağlamayı kolaylaştırır. Ancak bu geçici rahatlatma büyük bir bedeli beraberinde getirir. Adorno ve Horkheimer'in vurguladığı üzere, kültür

endüstrisi izleyicinin imgelemine körleştirir, düşünme etkinliğini yasaklar (2010: 14). Popüler kültür ve kültür endüstrisinde direnişçi gibi görünen kültür ürünleri bile verili olana tekrar uyum sağlamak için gereken duyguların kısa bir boşaltımı veya geçici bir itirazla, perhizci yaşama devam edebilmek için gereken gücü toplama aracından öte bir anlam taşımaz. Araçsal akılla düşünen insan, diğer insanları da bir araç olarak algılar, hem insan-insan ilişkisini, hem de insan-doğa ilişkisini sömürü üzerine kurar. Bu yaklaşımla araçsal akılla düşünen, narsisist bireylerin toplumsal yaşamda her geçen gün daha fazla rastlanmasında, kültür endüstrisinin etkisi büyük olur. Kültür endüstrisi ile Frankfurt Okulu'nun temel ampirik çalışması *Otoriteryan Kişilik Üzerine* (Adorno, 2017) çalışmasında ele aldığı otorite uygulamaktan ve kendisine otorite uygulanmasından zevk alan önyargılı kişilik yapısı arasında da bağ vardır. Otorite ile olan bağ, kitle kültürü ve medya üzerinden yaygınlaşır.

Gerek sinemada gerekse edebiyatta kültür endüstrisinin ana bileşenlerini kuran klasik anlatı formları da Aristotelesçi ve Sokratesçi şemayı takip eder. Kahraman olarak *protagonist* ile onun eylemlerine karşı bir *antagonist*, sıklıkla klasik anlatıların rasyonel olay örgülerinin kurucu karakterleridir. Sinematografik olarak David W. Griffith'in en yüksek noktasına taşıdığı çapraz kurgu, bütünü bir organizma, bir organik birlik olarak tanımlarken, organizmayı oluşturan öğeler düello tipi bir çatışmaya girerek onu tehdit altında bırakır (Deleuze, 2014). Çatışmanın sonunda bir ev, bir bölge, ülke ya da gezegen olabilen organizma yeniden tesis edilecektir. Yeniden tesis edilen organizma başlangıçtaki ile aynı yapıda değildir, daha çok ölümcül unsurlarından kurtularak yenilenmiştir. Ancak genellikle çatışmaya hazır karşıt öğelere açık olmaya ya da içeriğinde barındırmaya devam eder.

Klasik anlatının neoliberal akıl ile ilişkisini inceleyecek olursak, karşımıza temel kalıplarda bir uyum ortaya çıkar. Organizmanın yeniden tesisi ve kahramanın başarısı ile çözüme ulaşılır. Bu başarıya çeşitli temsil görenekleri içinde, azim, fedakârlık, cesaret gibi özellikler eklenir. Böylece ortaya egemen ekonomi politik koşulların üretmek istediği ideal özne ile kültür endüstrisi ürünlerinde temsil edilen özne arasında karşılaştırmaya uygun öğeler ortaya çıkar. Bunun yanında organik birliği oluşturan başlıca öğeler ve işleyiş biçimi, bu anlatılardaki neoliberalizmin görünümelerini incelemeye uygundur.

Kültür Endüstrisinde Neoliberal Akıl İzlemek: Bir Araştırma

İlgili Literatür

Konu ile ilgili literatür tarandığında Netflix ve benzeri yayın platformları üzerine çeşitli alanlarda çalışmaların olduğu, buna karşın hem eleştirel hem

de neoliberalizm tartışmalarını içeren araştırmaların görece daha az karşımıza çıktığını görüyoruz. Bu konuda ilk göze çarpan makale ise Gerald Sim'in (2016) "*Individual Disruptors and Economic Gamechangers: Netflix, New Media, and Neoliberalism*" adlı çalışmasıdır. Neoliberalizmin yalnızca ekonomik bir doktrin olmadığını hatırlatan Gerald Sim, hem bir şirket olarak Netflix'in ve CEO'sunun öznelliğinin hem de *House of Cards* (Beau Willimon, 2018) ve *Breaking Bad* (Vince Gilligan, 2013) dizilerinin içeriklerinin birbiriyle uyuşan bazı özelliklerine dikkat çeker. Sim, bir şirket olarak Netflix'in performansı ödüllendiren, çalışanlarına kişisel sorumluluk almalarını teşvik eden, özgürlük, esneklik, sorumluluk, piyasa gibi terimlerle neoliberal sözceden yararlanarak bir Netflix kültürü oluşturarak işlediğini ve şirketin CEO'sunun kişiliğinin idealleştirilen bir lider olarak temsil edildiğini öne sürer (2016: 194). Yazara göre *House of Cards*'ın neoliberal kültürü içselleştirmiş yapım ekibinin kendi sözleriyle kuralları yıkmaya hazır tavrı ile ana karakterin kural yıkıcılığı arasında bir bağlantı mevcutken, daha güçlü bir paralellik ise *Breaking Bad*'in "mevcut ekonomik dönemin ödüllendirdiği karakter tipini temsil eden" (2016: 195) ana karakteri Walter White ile Netflix CEO'su Reed Hastings arasındadır. Çağdaş Gökbel'in (2018) bir Netflix dizisi olan *Narcos* üzerine bir çalışma olan "*Bir Popüler Kültür Masalı: Narcos Dizisine Eleştirel Bir Bakış*" adlı makalesi de literatür taramasında karşımıza çıkan bir örnektir. Gökbel, bu çalışmasında dizide kapitalist ideolojinin sorgulanmadığını, toplumsal eşitsizliğin göz ardı edildiğini, bireycilik ve rekabetin öne çıkarıldığını öne sürer. Alanyazında karşımıza çıkan bir diğer ilgili çalışma ise Hüseyin Köse ve Tahir Bingöl'ün (2012) kaleme aldığı, bir Netflix filmi olan *The Platform* (2019) üzerine "*Neoliberal Düzendeki Panoptik Denetim Tahayyülü: The Platform Filmi ve Düşündürdükleri*" adlı makaledir. Köse ve Bingöl filmi panoptik boyutu ile birlikte neoliberal toplumsal düzene yönelik metaforlar ve sembollerle yüklü olduğu görüşündedir. *The Platform* filmi bu araştırmanın da örneklemini içinde olduğu için söz konusu görüşler ilgili bölümde tartışılacaktır.

Betimlenen literatür ile ilgili analitik bir tartışma yapmak gerekirse, Gerald Sim'in (2016) çok izlenen Netflix dizisinin ana karakteri ile Netflix CEO'su arasında analogik ilişkiler kurması ilginçtir ve görüleceği gibi bu araştırmanın bulguları ile de uyumludur. Benzer bir uyum Gökbel'in (2018) bir başka ünlü Netflix dizisi hakkında yaptığı bireyciliği ve rekabeti yücelttiği biçimindeki eleştirisi için geçerlidir. Köse ve Bingöl'ün (2012) çözümlemesi ise *The Platform*'u eleştirel bir film olarak ele almıştır. Söz konusu çalışmaların yalnızca bir ya da iki adet dizi veya film üzerine yapıldığını ve Sim'in çalışması dışında yapılan çözümlemelerin doğrudan Netflix ya da benzeri platformlar üzerine değil daha çok eser hakkında olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda bu araştırmanın örneklemini diğer çalışmalardan ayrılarak özellikle birden fazla yapıma yönelmiştir. Araştırma

yöntemi çerçevesinde ilgili yapımlarda neoliberal akıl ile ilişkili olan ortak tema ve örüntüler ise bulguları oluşturmuştur.

Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın temel yöntemi, eleştirel söylem çözümlemesi olarak benimsenmiştir. Bu çözümleme yöntemi “kuramsal çerçevesinde birinci olarak metinlerin üretildikleri ve tüketildikleri somut toplumsal çerçeveye ve ikinci olarak en geniş anlamda toplumsal süreçlere yer vermektedir” (Geray, 2006: 179). Van Dijk’e (1993: 249) göre de eleştirel söylem çözümlemesi tahakkümün üretimi ve yeniden üretimi ile meydan okumasında söylemin rolüne odaklanır. Bu yeniden üretim süreci “yasalaştırma, temsil, meşrulaştırma, inkâr, hafifletme veya gizleme gibi farklı söylem “modlarını” içerebilir” (1993: 250). Söylemin anlamının ortaya çıkarılması ile söylem yorumlanmaya başlar (Doyuran, 2018: 303). Anlamın üretildiği tüm *semiosis* süreçlerini sosyal pratik olarak görerek kapsamına alan eleştirel söylem analizi, her türlü metnin barındırdığı iktidar ilişkilerini çözümlemeye çalışır². Söylemin disiplinler arası bir kavram olarak tanımlanması gerektiğini belirten Levent Doyuran da dilsel olabileceği gibi iletişimin alanına giren görsel ve göstergesel unsurların da söylem olarak ele alındığını hatırlatır (2018: 304). Böylece yalnızca dilsel değil aynı zamanda düz anlam ve yan anlamlarıyla her türden anlamı oluşturan sembolik belirtisel görüntüsel göstergeler bütününden oluşan filmler de eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi ile incelenegelmiştir. Bu nedenle bu çalışmanın örneklemi oluşturan klasik anlatı kalıplarına uyan kurmaca filmler eleştirel söylem analizinin çalışma alanına dâhildir. Buna göre örneklemi oluşturan filmlerde söylemin ve sinematografik imgenin nasıl yapılandırıldığı incelenecek; baskın kılınan anlamlar ile pratiklerin inşa ve icra süreçleri üzerinden eleştirel söylem analizi yürütülmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın araştırma evreni, güncel görünüm nedeniyle aboneliğe dayalı video akış hizmetleri sağlayan dijital yayın platformlarında yayınlanan kurmaca filmlerdir. Oldukça geniş bir küme oluşturan söz konusu filmler, klasik anlatı ve belirli tür kalıpları içinde yapılmış, seyirciye birer ‘ürün’ olarak sunulan kültürel eserler olarak tanımlanabilir. Dijital yayın platformlarının yüksek abonelik ve izlenme sayısı, yayın içeriklerinin “kültür endüstrisi” kavramına uyumu ve Covid-19 küresel pandemisi ile izleme deneyiminin bu platformlara daha çok yönelmiş olması gibi sebepler araştırma evreninin seçiminde belirleyici olmuştur. Araştırma sahası olarak, Türkiye’de de faaliyet gösteren, hem yerli hem de farklı birçok ülke yapımını içeriğine dâhil eden küresel bir yayın platformu olan *Netflix* seçilmiştir. Dünya çapında en büyük ve en yaygın platform olan *Netflix* ürün odaklı popüler içeriği ile eksiksiz bir kültür endüstrisi üreticisidir. Bu noktada

Netflix'in küresel eğlence içindeki sektörel konumuna da değinmekte yarar vardır. Bu bağlamda Stuart Davis'in (2021) medya emperyalizmi ve platform kapitalizmi yaklaşımlarından yararlanarak türettiği "platform emperyalizmi" kavramından yararlanabiliriz. Netflix'in bir ekonomi politik hegemonya geliştirme ve genişletme çabasında olduğu yönündeki argümanları destekleyen Davis, ekonomik unsurlara odaklanarak "medya emperyalizmi" kavramını belirleyen temel özelliklerin Netflix tarafından yinelenildiği görüşündedir. Bu özellikler sırasıyla dikey entegrasyon, ulus ötesi ölçek büyütme, düzenlemeden kaçınma ve kullanıcı verilerinin kullanımı olarak sıralanır (Davis, 2021: 2). Buna göre Netflix "üretim ve dağıtımın tüm yönlerini kendi özel alanları içinde içselleştirme eğilimi" ile (Davis, 2021: 4) dikey entegrasyon modelini benimser. İkincil olarak yerelleştirme ve ulusüstüleştirme ile üretimini ulus ötesi boyutta ölçeklendirir (Davis, 2021: 9). Mali düzenlemelerden, hesap verebilirlikten ve vergilerden kaçınma politikası ile kullanıcı verilerinin algoritmik olarak hem içeriklerin üretiminde hem de kullanıcı etkileşimlerinde kullanımı diğer özellikleri oluşturur. Bütün bunlardan hareketle, bu araştırmanın sahasını oluşturan Netflix'in platform emperyalizminin bir örneği olarak anlamak "kültür endüstrisi" kavramı ve neoliberalizmin yeni normları üzerine tartışmalar ile de uyumlu bir hat çizecektir.

Örneklemin oluşturulmasında ise neoliberalizmin teorik çerçevesi ve beraberinde gelen güncel tartışma belirleyicidir. Bu bağlamda bir program olan neoliberalizm 1970'lerden itibaren uygulanmaya başladığı için *Şikago Yedilisinin Yargılanması* (*The Trial of the Chicago 7*, Aaron Sorkin, 2020) gibi gerçekçi tarihsel filmler, *The Power of The Dog* (Jane Campion, 2021) gibi uyarlandığı eser bu tarihten önce yazılmış edebiyat uyarlamaları ve orijinalleri bu tarih öncesine giden *Rebecca* (Ben Wheatley, 2020) gibi yeniden yapımlar örneklem dışında bırakılmıştır. Neoliberalizm, hem ekonomi politik hem de söylemsel düzlemde kendisini küresel olarak yaygınlaştırma kaygısı ve amacında olduğu için Türkiye de dâhil olmak üzere çeşitli ülke yapımlarına yer verilmiştir. Bunun yanında kültür endüstrisi ürünleri popüler olan ile sıkı bir bağ içerdiğinden, çok izlenen yapımlar da örnekleme dâhil edilmiştir. Akademik literatürde giderek artan bir tartışma konusu olan neoliberalizmin güncel bir krizden geçtiğine yönelik çeşitli iddialar öne sürüldüğü için yakın zamanlı yapımlara ağırlık verilmiş, bu nedenle gösterim tarihleri 2019-2022 arasında olan filmler örnekleme oluşturmuştur. Bu kapsamda 13 adet film incelenmiştir. İncelenen filmler şu şekilde sıralanmıştır: *Beyaz Kaplan* (*The White Tiger*, Ramin Bahrani, 2021), *Space Sweepers* (*Seungriho*, Sung-hee Jo, 2021), *Donma Noktası* (*Bajocero*, Lluís Quilez, 2021), *I Care a Lot* (J Blakeson, 2020), *Pieces of a Woman* (Kornél Mundruczó, 2020), *The Old Guard* (Gina Prince-Bythewood, 2020), *Kovan* (Eylem Kaftan, 2020),

Ufuk Çizgisi (*Horizon Line*, Mikael Marcimain, 2020), *I Am Mother* (Grant Sputore, 2019), *Kapı* (Nihat Durak, 2019), *9,75* (Uluç Bayraktar, 2021), *The Platform* (Galder Gazetu-Urrutia, 2019), *Toskana* (Mehdi Avaz, 2022). Filmler içinde *Beyaz Kaplan*, *Space Sweepers*, *Donma Noktası*, *The Old Guard*, *Toskana*, *I Am Mother*, *I Care a Lot*, *Pieces of a Woman*, *The Platform*, *Ufuk Çizgisi* filmlerinin dağıtım ve gösterimi *Netflix Originals* unvanıyla sadece Netflix'e aittir. *Beyaz Kaplan*, ABD'de sınırlı bir gösterimin ardından Netflix'te küresel olarak yayınlanmıştır. *Space Sweepers*, Kore'nin ilk uzay *blockbusterı* olarak tanımlanmıştır. *I Care a Lot*, *Pieces of a Woman*, *I Am Mother*, *The Platform*, *9,75* filmleri ilk gösterimlerini çeşitli festivallerde yaptıktan sonra; *Kovan* ve *Kapı* filmleri ise sinemalarda gösterime girdikten sonra *Netflix* tarafından gösterim kapsamına alınmıştır. Bu veriler, örnekleme oluşturan filmlerin çoğunluğunun *Netflix* dağıtımını kapsamında olduğunu göstermektedir.

Araştırma kapsamında kavram olarak neoliberalizm ve ortaya koyduğu normatif akıl ile örnekleme oluşturan filmler arasındaki bağlantı incelenmiştir. Bu nedenle öncelikle söz konusu normatif akla dair temel argümanlar özetlenerek bu argümanların kültür endüstrisinin içeriklerinin başlıca öğelerini oluşturan klasik anlatı kalıpları ile ilişkisi incelenmiş, ardından eleştirel söylem çözümlemesi ile incelenen örnekleme normatif aklın görünümü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunların yanında *Netflix* ve benzeri küresel platformların çok kültürlü ve kültürler arası çeşitliliği desteklediğine ve algoritması sayesinde oluşturduğu ortak beğeni kümeleriyle kültürlerarası bağlar oluşturmaya yardımcı olduğuna dair çeşitli argümanlar öne sürülür (Elkins, 2019). Platformların bu kozmopolitanizm iddiası kimlikleri aşan bir çeşitlilik vaadiyle olumlanır. Araştırmanın bulguları bu argümanları içerikler özelinde sınamak için veriler de sağlayacaktır.

Bulgular

İncelenen filmlerin tamamı klasik anlatı kalıplarına uyumlu bir biçimde düğüm ve çözüm ile işleyen bir olay örgüsünü izlemektedir. Filmler genellikle 'başarı' ile sonlanırken, istisna gibi görünen bazı durumlar, bir bedel ödeyerek 'görevin yerine getirilmesi' veya 'doğru olanı yapmak' biçiminde gerçekleşmiştir. Kahraman zaman zaman belirgin bir mutlu sona ulaşamadığı durumlarda kendisini veya işini feda ederek amacına ulaşır. İncelenen filmler içinde bu tür sonların tek istisnası ise ana karakteri başarıya ulaştıktan hemen sonra vurulan *I Care A Lot* (J Blakeson, 2020) filmidir. Bu sonun çözümlemesi ise *The Old Guard* (Gina Prince-Bythewood, 2020) ve *Space Sweepers* (Seungriho, Sung-hee Jo, 2021) gibi filmlerde de görüleceği gibi en yükseğe olan olumsuz bakış ile ilişkilendirilecektir.

İncelenen filmler arasında klasik anlatı ilişkisinin ötesinde neoliberal akla dolaysız biçimde uyumlu çeşitli temsiller, temalar ve mizansenler temel bulgular arasındadır. Bunlardan ilki girişimci öznedir. Bu özne *Beyaz Kaplan* (*The White Tiger*, Ramin Bahrani, 2021), *I Care A Lot* (J Blakeson, 2020) ve *Kovan* (Eylem Kaftan, 2020) filmlerinde özellikle belirgin, *Donma Noktası*'nda (*Bajocero*, Lluís Quílez, 2021) ana çatışmanın merkezinde olmasa da önemli bir karakter olarak temsil edilmektedir. İkinci temel bulgu suç temasına yönelik yaklaşımda gözlenmektedir. Suç, filmin oluşturulduğu ana fikre göre gerektiğinde başvurulan, amaç için kaçınılmaz olan ya da dolaysız biçimde teşvik edilen bir olgu olarak tanımlanır. Diğer önemli bulgu ise korporasyon⁵ seviyesinde büyük şirketlerin üst seviye yöneticilerinin temsili üzerinedir. Bu yöneticiler kahramanın karşısında alt edilmesi gereken *antagonist* karakterlerdir. Şirket ile ilişkili bir diğer bulgu da işletme formatının her durumda başlangıçta ya da çözümle birlikte kuruluşu ve kurtarılışıdır.

i) Yeni Öznellikler ve Güncel Popüler Anlatılar

Ana karakter Balram'ın kast sisteminden kapitalist ilişkiler ağına geçişi ve bir girişimci olarak tamamlanan öyküsü üzerine kurulu olan Hindistan yapımı *Beyaz Kaplan*, incelenen filmler içinde neoliberal ideolojinin en çok üretildiği filmlerin başında gelir. Bunların yanında film birçok yönden başta *I Care A Lot* olmak üzere diğer filmlerle söylemsel düzeyde çeşitli ortaklıklar da içerir. Hem ana karakter hem de öykünün anlatıcısı olan Balram, Hindistan'da alt bir kast olan Halwai üyesidir. Bu nedenle öykünün başlangıcında kendisini doğuştan bir hizmetkâr olarak görür. Anlatıcı olarak Balram ise öykünün 'sonundan', böylece özneliliğin dönüşümünün ardından konuşur. Ana karakterin bu anlatımında sıklıkla girişimcilik üzerine bir söylem üretilir. Balram'a göre "Hint girişimciler hem dürüst hem sahtekâr, hem alaycı hem inançlı, hem sinsi hem de samimi olmalıdırlar". Çin başbakanına yazdığı mektubunda Hindistan gerçeklerini anlatmaya girişen Balram, ülkeyi "karanlık" ve "aydınlık" olarak kaba bir yaklaşımla ikiye ayırır. Böylece kast sisteminin içinde karanlık taraftan, bir girişimci olarak aydınlık tarafa geçmiş bir karakter filmin de ana temasını oluşturur. Köyünü yöneten ve kazancını sömüren toprak ağası Leylek'in Amerika'dan gelen küçük oğlu Ashok'u gördüğünde efendisini de bulur. Kafasındaki efendi adayının yeni bir şoför aradığını öğrenir ve ehliyet almaya karar verir. Sürücülük eğitiminde de öğretmenin sözleri neoliberal akıldan çıkmadığı: "Yollar ormana benzer, iyi bir şoför öne geçmek için kükremelidir".

Toprak ağası, Balram'a hangi kasttan olduğunu sorar, hizmetkârlar üst kastlardan olmalıdır. Ancak küçük oğlu Ashok, kastın önemi olmadığı görüşündedir. ABD'de eğitim görmüş ve modern olanı temsil eden Ashok, Hindistan'ın geleceğini

ABD firmalarına dış kaynak sağlamakta görür. Filmin temel çatışma alanı da burada şekillenir: toprak ağalığı ile temsil edilen feodalizm ve kast sistemine karşı kapitalizm. Balram ise bu çatışmanın ortasında kalır. Kendisine modern bir çalışan olarak davranmaya çalışan, böylece onu hakları olan bir işçi olarak görmek isteyen Ashok'un karşısına her zaman hizmetkârı olarak çıkar. Kendisinden istenen her şeyi yerine getirmeye, karşılığında hiçbir talepte bulunmamaya çalışır: "Efendisi olmayan bir hizmetkâr nedir ki?". Balram'ın kölelikten zihinsel kurtuluşu ise suç dolayımı ile gerçekleşecektir. Finalde kurulacak olan *start-up*⁶ şirketi ile gerçekleşecek olan bu kurtuluş aynı zamanda mutlu son biçiminde tanımlanır. Söz konusu dönüşümü içeren olay örgüsü, araştırmanın suç ile ilişkili bölümde incelenecektir.

Kovan (Eylem Kaftan, 2020), annesinin hastalığı üzerine yaşadığı ülke olan Almanya'dan Karadeniz'deki evine gelen Ayşe'nin öyküsünü anlatır. Arıcılık yaparak geçimini sağlayan anne, büyük kızı ve torunu ile yaşamaktadır. Ölüm döşeğindeki anne, Ayşe'den arılığa sahip çıkmasını ister. Buna karşın Ayşe arılardan korkar, bu işi yapmak istemez. Devamında, filmin öyküsü klasik anlatı örüntülerini takip eder. Ana karakter Ayşe, korkuları ile baş eder, arıcılık yapmaya başlar, bu süreçte de karşısına çıkan çeşitli engellerle mücadele eder. Böylece öyküleme ana düğümün çözümüne giden yolda çeşitli düğüm ve çözümlerle işler. Filmin olay örgüsü içinde Ayşe'nin eylemleri eksiksiz bir girişimci birey karakterini oluşturur. Arıcılık tek hedefi haline gelir. Kafkas arısı, arılığın tek işçisi olan Ahmet'in sözleri ile bu yağmurlarda bal yapmaz. Ayşe ise "yağmurda gören" farklı bir kraliçe arı ırkı sipariş ederek Ahmet'ten kovana koymasını ister. Ahmet bölgenin Kafkas arısının gen merkezi olduğu için başka arı koymayı reddeder. Burada Ayşe'nin cevabı önemlidir: "O zaman ben de yapan biriyle çalışırım Ahmet". Bu, işletme retoriğinin dilidir. Aynı zamanda bu sahnelerde Ayşe, arıyla birlikte sipariş ettiği yeni, farklı renkte bir arıcı tulumu giymiştir. Bu bir tulumdan öte ana karakter kostümüdür. Giysinin bir "kostüm" olduğu öykünün karakterlerinden biri olan İlker tarafından da vurgulanacaktır.

Arıcılığa devam eden Ayşe, bu süreçte yeni fikirlerini uygulamaya devam eder. Fotoğrafları web sitesine koyacağını söyleyerek kovanların boyanmasını ister. Kafkas arısının bundan hoşlanmayacağını söyleyen Ahmet'e "arıcılık özenle yapılır, sen özenmiyorsun" diyerek ders verir. Filmde yaşamlar başarı ideali üzerinden değerlendirilir. "Ben kendimi hep eksik hissettim. Sen çok başarılı olacaktın" diyen ablasına Ayşe'nin verdiği cevap da bu idealin filmde dile getirildiği sahnedir: "Neyi başardım ki? Bir dikiş tutturamadım şu hayatta. Kocam yok, çocuğum yok. Bir sürü işe girdim çıktım. Sen benden daha başarılısın". Bir sonraki sekansta ise Ayşe, İlker'e kavanozdaki balı uzatarak bunun kendisini "hayata bağladığını" söyleyecektir. Rengârenk boyanmış kovanların önünde bir

TV kanalı için röportaj veren Ayşe'ye sorulan soru da önemlidir: "Bu kadar kısa sürede bu kadar iyi bal üretmeyi neye borçlusunuz?" Kısa sürede iyi üretim, bir üretim insanı olarak tanımlanan girişimci karakterin temel ideallerinden biridir.

Yüksek güvenli bir mahkûm nakil sürecinde yaşanan çatışmayı öyküleyen *Donma Noktası*'nda (Bajocero, Lluís Quílez, 2021) mahkûmlardan biri olan Ramis bir maymuncuğu gizlice yüksek güvenli nakil aracına sokmaya ve nakil sırasında "Girişimcilik Rehberi" adında bir kitabı yanında taşımaya çalışır. Ramis kendi sözleri ile profesyoneldir ve onlar gibi değildir. Ramis'in 'farklı' biri olduğu onu tanıyanlar tarafından da vurgulanır. Hapiste olmasının sebebini ise mahkûm politikacı ile girdiği polemikte meşrulaştırır: "Bar açmak için çalmıştım. Senin gibi para kaçırmadım". Ramis hedefine odaklanmış, hiçbir zaman kararından vazgeçmeyen, zorluklara meydan okuyan bir karakter olarak tasvir edilir. Bu yönlerden yeni aklın temsilidir. Bu akıl, ablasına tecavüz eden birini komaya sokmaktan hüküm giymiş bir mahkûma "bunun ablana ne yararı oldu" sözleri ile bir kere daha açığa çıkacaktır. Göle batan aracın içinden biri polis, iki kişi ile son anda kurtulur ve polis tarafından serbest bırakılır. Filmin sonunda mahkûmlardan birini ele geçirmeye çalışan eski polis amacına ulaşır ve kızının cesedinin yerini öğrenir. Ana karakterlerden biri olan görevli polis ise sağ kalan tek memurdur ve eski polise kanun dışı bir yoldan yardım etmiştir. Böylece düğüm çözülür ancak herkes yaptıklarının bedelini öder. Eski polis tutuklanırken görevli polis işinden olur. Öykünün tartışmasız tek kazanan karakteri ise hayal ettiği barı açmak üzere özgür kalan Ramis'dir.

Yayınlandığı platform tarafından kara mizah, komedi ve taşlama türlerinde tanımlanan *I Care A Lot* (J Blakeson, 2021) aynı zamanda suç ve gerilim (*thriller*) özelliklerini barındırarak türler arası konumda bulunan bir filmidir. Bunun yanında hem batılı yaşama yönelik rekabetçi, kuraldışı, acımasız toplumsal uzam tasviri, hem de çeşitli bağlamlarda sınırları zorlayan yaklaşımı nedeniyle film neoliberalizme yönelik eleştirel yaklaşımımızı geliştirebilmek için zengin bir malzeme sunar. Grayson Vasilik adındaki şirketin sahibi olan ana karakter Marla Grayson hırsırları olan, daha fazlasını isteyen, parayı rahat yaşamak ya da hayatta kalmak için değil, bir güç aygıtı olarak kullanmak isteyen ve kendisini bir "dişi aslan" olarak tanımlayan bir öznelik sergiler. Marla, piyasa ekonomisinin koşullarını tam anlamıyla içselleştirmiş, bu kurallara göre oynayan, yaşadığı dünyayı diğerlerinden daha iyi anlamış bir karakterdir. Marla'nın gördüğü dünya ise başarı ve suçu birbirinden ayıramaz iki öge olarak karşımıza çıkaracaktır. Büyük bir şirketin kurucu ortağı ve CEO'su olmak, Marla gibi bir karakterin hayallerinin zirvesidir. Üst ses olarak çektiği nutuk yeni özneliğin bilindik sloganlarını tekrar eder: "Kazanılmış her servet bilinmezliğe atlamakla başlar. Ancak o atlayışı yapmadan önce kendinize dikkatli bir şekilde bakmalısınız.

Kim olduğunuzu bilmelisiniz". Aynı durum televizyon programında sunucunun sırrının ne olduğu şeklindeki soruya verdiği cevap için de geçerlidir: "Tek gereken sıkı çalışmak. Pes etmemenizi sağlayacak kadar cesur ve kararlı olmak" .

Fantastik bir öge içeren militarist bir film olarak tanımlayabileceğimiz *The Old Guard* (Gina Prince-Bythewood, 2020) ise dört "ölümsüz" paralı askerin oluşturduğu gizli bir tim üzerinedir. Ekibin üyeleri lider Andy'e patron (*boss*) şeklinde hitap eder. Tim bir takımdır ve görevlerin her biri birer iştir (*bussiness*). Şirket örgütlenmesinin temel birimi olarak karşımıza çıkan takımlar (Sennett, 2008), aynı zamanda neoliberal aklın da en önemli öğelerinden biri olarak tanımlanır. Takım çalışmaları, piramit biçimli bürokratik modelden modüler yapıya ağ örgütlenmesine geçmiş olan neoliberal şirketin yeni örgütlenmesidir. Takım yalnızca iş ile ilişkili olmak zorunda da değildir. Doğumda ölen bebeklerinin ardından bir ailenin dağılışını izlediğimiz bir dram olan *Pieces Of A Woman*'da (Kornél Mundruczó, 2020) ana karakterin kocası "partneri" olduğunu, birlikte bir "takım" olduklarını vurgular. Bu vurgu mahkeme salonunda avukatın sözleri ile de tekrarlanacaktır: "Birlikte bir takım olduğunuzu söylüyorsunuz. Ama partneriniz 'hastaneye gidelim' dediğinde itiraz ettiniz". Takım vurgusu bir aksiyon-gerilim filmi olan *Ufuk Çizgisi* (*Horizon Line*, Mikael Marcimain, 2020) filminde, uçuş esnasında pilotu ölen küçük bir uçakta kurtulmaya çalışan iki ana karakterin diyaloglarında da tekrarlanacaktır.

Bilimkurgu türünde Avustralya yapımı bir film olan *I Am Mother* (Grant Sputore, 2019) öznellik üretiminin bir alegorisi olarak karşımız çıkar. Kendisine Anne (*Mother*) adını veren yapay zekaya sahip bir robot dünyada insan neslinin tükenmesinin ardından dış dünyadan yalıtılmış bir tesiste saklanan embriyolardan insan yetiştirir. Embriyodan doğan bir bebeği büyüten ve ona Kızım (*Daughter*) şeklinde hitap eden robot onu aynı zamanda özel bir insan olarak yetiştirmeye çalışır. Sürekli bir eğitime tabi tutulan genç kız, bir profesyonel gibi dans eder, mekanik-elektronik onarım yapabilir, vücut içindeki bir kurşunu cerrahi tekniklerle çıkarabilir. Genç kızın özel ve üstün biri olarak yetiştirildiği sıklıkla vurgulanır. Filmin özellikle üzerinde durduğu konu da genç kızı daha akıllı, daha ahlâklı, daha iyi bir insan yapmaktır. Yapay zekanın bu ideali, neoliberalizmin ideali ile eksiksiz biçimde uyumludur. Robot bir beşerî sermaye yatırımı yapmaktadır. Foucault, neoliberalizmin anne-çocuk ilişkisine bakışını şu şekilde özetler: "Annenin çocuğuna ayırdığı vakit, ona gösterdiği şefkat ve bakım, gelişimine gösterdiği ilgi, ona verdiği eğitim, gerek okuldaki, gerek fiziksel gelişimi, yalnızca onu beslemesi değil, aynı zamanda beslenmesini şekillendirmesi, onunla kurduğu besleme ilişkisi, bunların tümü neoliberallere göre bir yatırıma, zaman birimiyle ölçülebilir bir yatırıma tekabül ediyor. Bir beşerî sermaye, çocuğun beşerî sermayesi" (2015: 201). *I Am Mother* filminin bir

diğer önemi de özneliğin bileşenlerini algoritmik bir hesaplanabilirlik düzeyinde işlemlere tabi kılmasıdır. Bu pozitivist yaklaşım yeni *homo-economicus* üretimi için örnek bir diyagram oluşturur.

Anlatılarda çözüm, her durumda başarı ile birlikte gelir. Hedef ve başarı odaklılık ilk bakışta farklı bir konu ve olay örgüsünün işlendiği filmlerde de görülmektedir. Kayıp yakını bir Süryani ailesinin bir kuyuda bulunan insan kemikleri üzerine Almanya'dan Mardin'e dönüşünü konu alan *Kapı* (Nihat Durak, 2019) adlı filmde kayıp kişinin babası Yakup harabeye dönmüş evinin kapısını bulmak için harekete geçer. Kapıyı oğlu ile yaptığı için manevi bir değeri vardır. Öykünün ilerleyen bölümlerinde test sonucu kemiklerin kayıp oğula ait olduğu öğrenilir. Faili meçhule kurban giden cinayetin öyküsünde de antagonist meçhul bırakılmıştır. Tüm konu babanın 'hedefine' kilitlenir. Kayıp kapıyı bulmaktaki azmi ve kararlılığı, karakterleri Mardin'den İstanbul'a kadar götürür. Bir sergi salonunda bulduktan sonra Yakup'un cebinden çıkardığı anahtarın kapıyı açması dramatisasyonun zirve anlarından biri olarak sahnelenir.

Danimarka yapımı *Toskana* (Mehdi Avaz, 2022) adlı filmde de hem klasik anlatı kalıpları hem de yeni özne ideline dair söylem üretilir. Başarılı bir şef olan Theo, ortağı ile ikinci restoranını açarak işlerini büyütme planları yapar. Olası bir ortaklık için yemeğe gelen kibirli ve küstah bir yatırımcı karşısında Theo sınırlarına hâkim olamaz. Öncesinde babasının Toskana'da ölüm ve miras haberini almıştır ve yatırım toplantısı için ortağın sözleri ile 'risk büyüktür'. Öfke patlaması yaşayan Theo'nun yatırımcıya söylediği "sana bir deneyim yaşatmak için canımız çıktı" cümleleri önemlidir. Tam da yeni aklın sözcüyle yemek, gıdanın ötesine geçerek deneyime dönüşmelidir. Theo'nun annesinin "Bu yeni restoran eskisinin yapamadığı ne yapacak" biçimindeki sorusuna cevabı da aynı aklın söylemini sürdürür: "Bu restoran farklı anne. Öyle bir yer yaratmak istiyorum ki. İnsanların yemek deneyimini değiştirecek bir restoran". Yatırımcının vazgeçmesinin ardından ortağı, babasından kalan mirası satarak projelerine finans sağlamaması gerektiğini söyler. Ancak babasına öfkeli olan Theo, ondan kalan hiçbir şeyi istememektedir. Ortağının "Burada olay sen değilsin, tüm ekibin" şeklindeki yanıtı ise neoliberal örgüt modelinin büyük önem atfettiği 'takım çalışması' şiarının yeniden üretimidir.

Toskana'ya babasının miras bıraktığı restoran olarak hizmet veren şatoya giden Theo filmin ilerleyen bölümlerinde işletme içinde adım adım 'fark yaratır': Mutfağa çeki düzen verir, babasının tarifinde küçük bir değişiklik yapar, ekibini getirerek sevdiği kadın Sophia'nın düğün yemeğini yapar. Amacı satıcı adayına "doğru şekilde yönetilirse" şatonun büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektir. Ayrıca Theo 'risk alarak' düğünden sonra eski haline

dönerse şatoyu daha düşük bir ücrete satacağını da kabul eder. İşletmecilikten daha uzak görünen Sophia ile tartışmasında başarı idelinin önemi vurgulanır. Sophia'nın "Hayata dokunmamak, başkalarının beklentilerine tutunmak. Başarısız olmaktan korkmak, kaçmak. Bunu ödlekler yapar" sözlerine "Burada seninle kalayım da beraber mi başarısız olalım?" biçiminde karşılık verir. Sophia ise Theo'ya tokat atar. Bu tepki önemlidir çünkü başarısızlık sözüne karşı verilmiştir. Filmin ürettiği söylemlerden biri annenin deyişi ile sıradanlık ve sıra dışılık konusudur. Annesi sıradanlıkla yetinip mutlu olabilirken Theo sıra dışı bir karakterdir. Ancak bu durumun çeşitli dezavantajlarını da yaşıyordur. Filmin akışı klasik anlatı kalıplarını uygun biçimde tipik bir düğüm-çözüm şeması ile ilerler. Çözüm sekansının ardından Theo babasını hatırası ile barışır, sattığı mirası daha yüksek bir para ile dahi olsa geri alır, yeni restoranını miras kalan bu şatoda açar. Ayrıca artık ekibine daha olumlu davranır. Sıra dışı olma konusu ise babasının heykelinin altında yazan slogan ile çözülür: "Herkes kadar sıra dışı". Bu aynı zamanda filmin final cümlesidir. Burada üretilen söylem, neoliberal aklın 'çözüm sizsiniz' biçiminde durmaksızın yinelediği, fail-özne yaratma derindeki bireyci şiarıdır. Böylece filmin bütün söylemi de eksiksiz bir neoliberal öznellik ideali üzerine kurulur. İş ve yaşam, başarı ve mutluluk, girişimcilik ve tatmin birbirinden ayrılmaması gereken öğeler olarak tanımlanır.

ii) Suça Yönelik Yaklaşımda Ortak Temalar

Yaşlı insanların gelirlerini onlar için yöneten bir yasal vasi olan Marla Grayson'un dolandırıcılıklarla dolu serüvenini anlatan *I Care A Lot* bu konudaki etik tartışmayı filmin başında ana karakterin sözleri ile bir kenara bırakır: "Şu halinize bakın. Orada oturup, iyi insanlar olduğunuzu düşünüyorsunuz. İyi insanlar değilsiniz. Bana güvenin. İyi insan diye bir şey yoktur. Eskiden sizin gibiydim. Sıkı çalışıp adil oynamanın mutluluğa ve başarıya götüreceğini düşünürdüm. Götürmez. Dürüst oynamak, biz geri kalanların fakir kalması için zenginlerin uydurduğu bir şey". Ardından ana karakter anaakımın sıklıkla başvurduğu kaba ikili ayrımı yeniden üretir: "Bu dünyada iki çeşit insan var. Alanlar ve kendisinden alınanlar. Avcılar ve avlar. Aslanlar ve koyunlar. Benim adım Marla Grayson ve ben bir koyun değilim. Ben bir dişi aslanım". Grayson Vasilik adında bir şirketi ve bakımevlerinde hissesi olan Marla, düzmece doktor raporları yardımıyla yaşlı insanların bakımını üstlenerek varlıklarını yönetir. Daha açık ifade etmek gerekirse, çeşitli sahtekârlıklarla ve mahkemeyi manipüle ederek yaşlı insanların gelirleri ve mal varlıklarını gasp eder. En başından 'kötü tarafı' seçmiş ve insanların yaşamlarını karartarak güç elde etme peşindeki karakterin nasıl bir başkahraman (*protagonist*) olarak kabul görebileceği sorusu Hitchcock'un "bir şeyin peşindeki kişinin sempatik birisi olmaya gereksinimi yoktur çünkü seyirci hep onun yanındadır ve onun için endişe eder" (aktaran Chion, 2003: 134)

şeklindeki formülü ile cevaplanabilir.

Marla, iş birliği yaptığı doktorun yardımı ile bulduğu zengin, yalnız ve akrabası olmayan yaşlı bir kadını tuzağına düşürüp bakımevine zorla kapatır. Ancak el koyduğu kadının bir mafya liderinin annesi olduğu anlaşılacaktır. Böylece riskler alarak elde ettiği kazançlarının ardından yeni avı ile çok kazançlı ama bir o kadar da tehlikeli bir sürecin içine girecektir. Kadının kasasında bulduğu elmaslara el koyar ve daha fazlasının peşine düşer. Mafyanın avukatı aracılığıyla yaptığı bir çanta dolusu para teklifine karşı çok daha fazlasını talep eder. Avukatı mahkemede de alt etmeyi başaracaktır. Böylece mafya lideri Roman Lunyov'a kendisini kaçırap ölümle tehdit etmekten başka seçenek bırakmaz. Marla Grayson ile Lunyov'un ilk karşılaşmalarında yaşanan diyalogun karakterlerin öznellikleri için önemli bilgiler içerir. Kendisini ve annesini ölümle tehdit eden Lunyov'a karşı gardını korur, dahası para teklifini iki katına çıkarır. Aptal ama cesur olduğunu söyleyen Lunyov'a "bu ülkede hayatta kalmak için cesur olmak gerek. Aynı zamanda aptal, acımasız ve dikkatli olmalısın, çünkü adil savaşmak ve korkmak seni hiçbir yere götürmez" cevabını verir. Bu cümleler üyelerinin güven içinde yaşadığı refah devleti modelinin ölümünün ilanıdır. Yerine geçen ise hayatta kalmak için cesaret, acımasızlık, dikkat gibi öznelliklerin sergilenmesi gereken tehlikeli, tekinsiz bir toplum tahayyülüdür. Marla'nın sahip olmak istediği para ile amacı gerçek zenginlerin yaptığı gibi parayı "bir sopa gibi" silah olarak kullanmaktır. Kendisini öldürmeye karar veren mafyanın elinden sağ kurtulur. Son anda kurtardığı sevgilisine elmasları alıp kaçmak veya işi bitirmek arasında seçim şansı verir. Marla'nın bir planı vardır. Sevgilisi Fran'ın seçimi de elbette kaçmak olmayacaktır. Mafya'ya savaş açar, kurnazca bir numara ile liderinin vesayetini eline geçirir. Savaşı kazanmıştır, istediği parayı alacaktır ancak Lunyov bir alternatif önerir. Lunyov O'nun becerileri ve kararlılığından etkilenmiştir ve ülke çapında bir vesayet şirketi kumayı Marla'ya da kurucu ortak ve CEO olarak önerir: "Rakiplerini yok edersin. Piyasanın kontrolünü alırsın" . Lunyov, Marla ile emlak, hukuk, eğitim, tıp, eczacılık kolları olan, 80 *offshore* firmadan oluşan bir anonim korporasyon kurmak ister.

Filmin öykülemesi anaakım sinemanın hedef odaklılık ve başarı ideallerini tekrar ederken finalinde farklılaşacaktır. Marla Grayson başlangıçta annesini vesayeti altına alarak görmesine izin vermeyen ve feminist bir nutuk çektiği adam tarafından vurulur. Bu final *Space Sweepers* (Seungriho, Sung-hee Jo, 2021) ve *The Old Guard* (Gina Prince-Bythewood, 2020) filmlerinin büyük şirketlere yönelik duruşları ile uyumlu bir hatta bulunmaktadır. Esasen Marla Grayson, büyük hırsları olsa da, mafyanın yardımı ile çok kısa zamanda hayal ettiğinin çok daha ötesinde bir güce kavuşur. Böylece film başarı için bir üst

limit çizer.

Beyaz Kaplan'da ikinci şoför olarak işe alınan Balram, birinci şoförün bir şeyler gizlediğini anlar: "Başarılı bir girişimci daima rakibinin sırlarını öğrenir". Şoförün Müslüman olduğunu keşfeder, ağanın Müslümanlardan nefret ettiğini bilir ve şoförü ayrılmak zorunda bırakır. Balram yaptığı şeyi savunmamaktadır ancak anlattığında asıl eleştirdiği, insanları inançlarını gizlemek zorunda bırakan geri kalmış sistemdir. Ashok'un karısı Pinky, doğum gününde alkollü araç kullanırken bir çocuğa çarpar. Araçta bulunan Ashok, polisi aramayı, Pinky ise çocuğu hastaneye götürmeyi düşünürken Balram herkesi arabaya bindirip olay yerinden kaçar. Kazayı gören olmamıştır ancak olası bir ihbara karşı Ashok'un babası suçu Balram'ın üstlenmesini sağlar. Kast sistemi devrededir. Balram toprak ağası Leylek'in ailesine ve kendisine yapabileceklerinin karşısında çaresizdir. Kazadan kimsenin haberinin olmadığını anlaşılmaya karşın büyük ağabey Firavun Faresi, Balram'ın imzaladığı belgeyi saklayacağını söyler. Bu olayın ardından hem Balram sadık hizmetkâr sıfatından hem de Ashok iyi patron imajından yavaş yavaş uzaklaşmaya başlar. Balram, efendisine karşı kin güden bir köleye dönüşür. Hayvanat bahçesinde gördüğü nadir bir tür olan beyaz kaplanın karşısında bayılması dönüşümün simgesel boyutunu oluşturur. Ashok'u öldürür ve rüşvet için dağıtılan parayı çalarak Hindistan'ın silikon vadisi olan Bangalore'a kaçar. Önce polise rüşvet vererek süresi dolmuş ehliyetlere sahip tüm çağrı merkezi sürücülerinin tutuklanmasını sağlar, sonra "Beyaz Kaplan Şoförleri" adında kendi *start-up* işletmesini kurar. Balram, "girişimciler fırsat yaratır" der; Ashok'tan öğrendiği gibi geleceği dış kaynakta bulur.

Beyaz Kaplan ilk bakışta eleştirel konumunu çağ dışı bir kast sistemine doğrudan karşı çıkarak alan bir film olarak görülebilir ancak ana karakterin özelinde verilen mücadele açıkça kapitalizmden daha özelde ise neoliberalizmden yanadır. Kölelikten kurtulup bir girişimciye dönüşen Balram'ın yaşamı bir başarı hikayesi olarak sunulurken bu yolda kanun dışına çıkmak meşrulaştırılır, dahası tek seçenek olarak tanımlanır: "Fakirlerin zirveye yükselmesi ancak iki yolla mümkün, suç veya siyaset". Filmin tanımladığı dünya, başka bir deyişle inşa ettiği gerçeklik, krizlerle dolu, kaotik, karmaşık, ilkel, vahşi bir cangıldır. Hem *Beyaz Kaplan* hem de *I Care A Lot* filmlerinin ana karakterlerinin kendilerini aslan ve kaplanla özdeşleştirmelerinin sebebi de budur. Bu mizansen tam anlamıyla neoliberal aklın tasavvuruna uygundur. Böylece ahlaki değer yargıları yeniden tanımlanır: "Efendim gibi aydınlık tarafta olanlar iyi olma fırsatına sahiptir. Benim gibi kümeşte doğanlarsa o seçeneğe sahip değildir".

İncelenen diğer filmlerde olduğu gibi *Kovan*'da da (Eylem Kaftan, 2020) karakter, hedefine ulaşmak için meşru yolların dışına çıkabilir. Ayşe, arılığa dadanan ve

kovanları parçalayan ayıyla baş etmek için elektrikli çit çakar, aynı zamanda “risk alamayız” diyerek Ahmet’e gece nöbetine başlayacaklarını söyler. Önlemler işe yaramaz ve Ayşe ayıyı vurarak öldürür. Ayşe’nin eylemi filmde de bir suç olarak tanımlanır ve etik olarak meşrulaştırılmaz, bu nedenle Ayşe yaptığına hata olduğunu kabullenecektir. Ayının iki adet yavrusu olduğu öğrenilir, Ayşe yavruları bulmaya çalışır. Ayıyı öldürdüğü için suçunu, mesleği hayvanları, dolayısıyla bu ayıyı da gözlemek olan İlker’e itiraf eder. Bunun dışında bir diğer hatanın da arıların birbirini öldürmesine sebep olduğu için kovana farklı yerleştirmek olduğu anlaşılacaktır. Ayşe’nin girişimleri üst üste gelen başarısızlıklar olarak tanımlanır. Elbette bunlar mutlu sonla bitecek olan filmin final sekansı için son düğümlerdir. Mucizevi bir biçimde kovan dışarı taşıp oğul verirken, ölen ayının yavrularından biri ortaya çıkar. Ayrıca işlediği suç İlker nezdinde de affedilecektir.

Girişimcilik ve suç ilişkisinin dolaysız biçimde kurulduğu filmlerden biri diğeri de İspanya yapımı bir aksiyon gerilim olan *Donma Noktası*’dır. Adaletin bireye kaldığı, kızının katili ve tecavüzcüsünden intikam alma, cesedin yerini öğrenme amacındaki bir eski polisin yüksek güvenli bir nakil aracını ele geçirmesini öyküleyen filmde girişimcilik ile ilişkilendirilen kişi olan Ramis, filmin merkezindeki karakterlerinden değildir. Ancak düğüm anlarındaki eylemleri ve finaldeki başarısı onu en güçlü öznelerden biri yapacaktır. Yüksek güvenli bir mahkûm nakli sürecinde yaşananları konu alan *Donma Noktası*, klasik anlatı kalıplarına göre işleyen bir tür filmidir. Bu nedenle karakterler temsil göreneklerine göre çözümlenebilir. Nakil aracına saldırının ardından ilk ölen mahkûmun yolsuzluktan hüküm giymiş bir politikacı olması bu nedenle rastlantı değildir.

iii) Korporasyona Karşı Küçük İşletme

Bir girişimci olarak çok büyümek *I Care A Lot* filminde Marla Grayson’un vurulması ile ilişkilendirilir. *Beyaz Kaplan* filminde de ana karakterin kurduğu *start-up* küresel korporasyonlara dış kaynak sağlayan küçük ölçekte bir şirkettir. Bunların yanında *The Old Guard* ve *Space Sweepers* filmlerinde korporasyonlara karşı bakış yöneticilerin kötülüğün sebebi ve antagonist olarak temsil edilmesi ile belirginlik kazanır.

The Old Guard filminin başlangıcında eski bir CIA üyesi olan Copley tarafından teklif edilen bir kurtarma görevi, ekibi tuzağa düşürür ve ölümsüzlük özellikleri kamera kaydı ile ortaya çıkar. Tuzağı kuran Copley’dir ancak planın arkasındaki kişi insan ömrünün uzamasını “insanların nefret etmeye bayıldığı büyük ilaç sanayi (*big pharma*)” olduğunu öne süren (Gina Prince-Bythewood, *The Old Guard*), Merrick adlı bir ilaç firması kurucusu ve sektörün en genç CEO’su Steven

Merrick'tir. Kahramanların bedenleri üzerinde test ve deneyler yaparak yeni ilaçlar geliştirme amacındaki Merrick, öykünün antagonisti olarak tanımlanır. Merrick bilimsel sınırları aşarak kâr etme amacını açıkça dile getirir. Karısının ölümünün yarattığı travmayı atlattığı için insanlığa bir armağan verme derindeki eski CIA ajanı Coplay, Andy ve arkadaşlarının yaptıklarının bir amacı olduğunu görür. Ölümsüz kahramanları Merrick'in kâr hırsına kurban vermenin hata olduğunu anlar. Film klasik finalle, kahramanların savaşı kazanması ile biterken, ekip yenilenir. Coplay ekibe görev bulmada ve izleri yok etmede yardım edecektir. Böylece büyük korporasyonun ellerinden kurtulan ekip küçük işletme formatına yenilenecek olarak tekrar kavuşur.

Aksiyon bilimkurgu türündeki *Space Sweepers* bir Kore yapımı olmasına karşın anlatı kalıpları ve öyküleme yaklaşımında Amerikan tarzının kopyası bir film olarak tanımlanabilir. Dünyada ormanların ve bitkilerin yok olduğu 2092 yılında geçen filmde UTS adlı korporasyon dünyayı terk edip yörüngede yuva kurmuş, ancak yalnızca seçilmiş bir azınlığı almıştır. Bir ceset teşhisi için dahi ödeme yapılması gereken bu post apokaliptik zamanda UTS Korporasyonu vatandaşlık dâhil olmak üzere her alanda tek egemendir. Gezegenler arası uzayı yöneten UTS'nin yörüngeye inşa ettiği yerleşim bölgesi, kurucusu James Sullivan'ın sözleri ile "sadece bir başlangıç"tır. Ürettikleri süper bitkiler ile Mars'a bir koloni kurulacak ancak insan nüfusunun yalnızca yüzde beşi yeni cennette yaşama fırsatı bulacaktır. Şirketi tarafından "bir ütopya kurucusu ve insanlığın kurtarıcısı" olarak tanımlanan James Sullivan öykünün antagonistidir.

Robotun sözleri ile "kazanmanın önemini vurguladığı için" Zafer adını verdikleri gemileriyle Tae-ho'nun önderliğinde yaşamlarını yörüngedeki enkazları toplayarak uzay çöpcülüğü yaparak kazanmaya çalışan biri robot dört kişilik ekip ise öykünün kahramanlarını oluşturur. Yaşamlarını riske atarak oldukça güç işler yerine getirmeye çalışan ekip, ağır vergiler ve borçlar altında zorlanmaktadır. Öykülemenin ilerleyen aşamalarında James Sullivan'ın asıl amacının Dünya'yı ve altı milyar insanı tamamen yok ederek Mars'ta seçkin bir gezegen kurmak olduğu anlaşılır. Muhalif bir gazetecinin şirkete yönelik eleştirisi burada önemlidir "UTS, Dünya'nın ekonomisini sömürüyor. UTS, Dünya'dan para ve insan kaynaklarını sömürüp bir de gezegene radyoaktif uzay kalıntıları geri bırakıyor".

Nanobotlarla iletişim kurabilen ve Dünya'yı yeniden yaşanır bir yere dönüştürebilecek olan mucize çocuk Kot-nim'i yok etmeye çalışan James Sullivan, Griffith'ten bu yana klasikleşmiş son anda kurtuluş sekansı ile alt edilir. Süper bitki projesinin orijinalinin amacının Dünya'yı kurtarmak olduğu anlaşılır. UTS örtbas için özür dilediğini açıklar, Dünya'yı rehabilite etme çabalarını

hızlandıracağına söz verir ve büyük felaketi önleyen kahramanların hasar ve kayıplarını telafi etmekle yetinir. Kahramanlar ise bu durumdan şikayetçi değildir. Ekip Kot-nim'in de katılması ile yeni bir aile olur. Ancak bu, işletme formatında bir ailedir. Başlangıçtaki kriminal karakterler ilgili alışkanlık ve göstergelerinden kurtulur. Jang içkiyi bırakır, Tiger ürkütücü dövmelemlerini sildirir, robot genç bir kadın formuna girer ve kültürlü bir kadın olmaya çalışır. Her zaman yaptıkları uzay enkazı toplama işine geri dönerler. Film ana karakter Tae-ho'nun şu sözleri ile biter: "Hadî bugün biraz para kazanalım".

iv) Uyumsuz Örnekler

Örnekleme içinde içerik ve söylem düzeyinde neoliberal akılı ve öznellik ideallerini belirgin bir biçimde üretmeyen filmler ise *9,75* (2021) ve *The Platform* (2019) olarak sıralanır. Bu nedenle bu filmler örneklemin diğer filmlerinden ayrılarak özel bir yere konumlanırlar. *9,75* filminde ana karakter olan yazar Ahmet hem bir beyin tümörü sorunu ile mücadele etmekte hem de geçmişinde yaşadığı ancak belleğinden sildiği travmatik bir deneyimle yüzleşmeye çalışmaktadır. Ahmet, Zinar adındaki bir Kürt çocuğunun romanını yazmaya çalışmaktadır. Kimsesiz geçen çocukluğunu içeren kendi yaşam öyküsü ile Zinar'ın kurgusal yaşamını birleştirmeye çalışır. Birkaç ay içinde yapılması gereken riskli ameliyata girmeden önce kitabını tamamlamaya çalışan Ahmet, Güneydoğuda yaptığı askerliği esnasında bir çatışmada Zinar'ı aslında yanlışlıkla öldürdüğünü hatırlar. Romanı tamamlar ve ameliyata girmek yerine sevgilisine "birisinin beni sevebileceğini bilerek öleceğim" notunu bırakarak Zinar'ın mezarına gitmek için yola çıkar. Bu final Antik Yunan tragedyasında Euripides-Socrates öncesi çözüm şemasına denk düşer. Ortaya bir kurtuluş reçetesi çıkmaz. Katharsis, öykü evrenine dâhil değildir. Ahmet'in romanını tamamlanması düğümün çözümü anlamına gelmez. Ahmet ameliyatı reddederek kendi trajik sonuna doğru ilerler. Benzer bir trajik son *The Platform* filmi için de geçerlidir. Alegorik bir anlatı ve mizansene sahip olan film, dikey bir hapisanede gıda üzerinden kurulmuş olan bir hiyerarşiyi temsil eder. Hiyerarşinin uygulamaya koyulması için üzeri yemekli dolu bir platformun her hücrede bir kaç dakika duracak şekilde yukarıdan aşağıya inmesi yeterlidir. Böylece aşağı katlara inerken giderek azalan yiyecek yaklaşık 50. katın ardından tamamen tükenir. Mahkûmların yiyecek stoklamalarına izin verilmez; bu kural ihlal edilince hücrenin ısı giderek artar. Eşitsizlikler üzerinden bir hayatta kalma mücadelesi betimlenirken, paylaşımı en başından reddeden mahkûmlar arası bireycilik eleştiri konusudur. Bu nedenle Hüseyin Köse ve Tahir Bingöl'e göre film "neoliberal toplumsal sistemin eşitsizlikçi evreninde ve gözetimci pratiklerle biçimlendirilmiş bireyi üzerinden bir dizi değer, motif ve ideolojiyi tartışmaya açmaktadır" (2021: 28). Ana karakter önce yemeklerin adil dağıtımı, sonra yukarıya yenmemiş bir tatlı biçiminde bir mesaj ve son

olarak yukarıya platform üzerinde bir hücrede bulunan bir çocuk göndermek şeklinde dönuşen bir amaca sahip olur. Çocuk, platforma bindirilerek yukarıya gönderilecek bir mesaj olacaktır. Ancak karakter için bir kurtuluş formülü yoktur.

Sonuç

Kültür endüstrisi ürünleri Aristoteles'in *Poetika*'sında temel öğelerini ortaya koyduğu klasik anlatı kalıplarına uyar. Buna göre, eylem içinde karakterler, düğüm ve çözüm ile işleyen olay örgüsünü oluşturur. Nietzsche, Aristoteles'in çözümlemesine konu olan Antik Yunan tragedyalarının Euripides'le birlikte dönüşüme uğradığını ve Sokratesçi bir doğrultuya yöneldiğini söyler. Böylece, olay örgüsünün akışı katı bir neden-sonuç ilişkisi ve akla uygunluk içerirken, örneğin Sophokles'te görülen Dionysosçu öge, trajik son ve metafizik avuntu, yerini yazgı tarafından hırpalanmış kahramanın finalde kurtuluşuna bırakır (Nietzsche, 2015). Güncel popüler anlatılarda da bu prensibe uygun olarak tehdit altındaki organizmanın yeniden tesisi ve bir durumdan eylem yoluyla dönüşmüş duruma geçiş gerçekleşir (Deleuze, 2014).

Günümüz sinemasında kültür endüstrisi ürünlerinin Griffithçi çapraz kurgu ile söz konusu klasik anlatı kalıplarını uygulamayı sürdürdüğünü biliyoruz. Tragedyada, kahramanın Euripidesçi kurtuluşu, görevin tamamlanması ve bir başarı idealinin gerçekleşmesi biçiminde karşımıza çıkar. Bunun yanında, bu araştırmanın örneklemini oluşturan filmlerde üretilen retorik, meşrulaştırılan etik ve sunulan mizansen, neoliberal aklın temel argümanları ile bir korelasyon oluşturmaktadır. Görevin tamamlanması ve başarı ideali ortak tema olmakla birlikte detaylı incelenen filmlerde yeni *homo economicus* öznelliğinin kahramanlaştırdığı ve neoliberal ideallere uyumlu toplumsal koşullar ile mizansenlerin tasvir edildiğini görürüz. Geleneksel ve alışıldık olanın dışına çıkmak, filmlerde yüceltilen bir davranıştır ve girişimcinin 'fark yarat' mottosu ile uyumludur. Dahası normun dışı özellikle zorlanır. Girişimci karakterler, *Beyaz Kaplan*, *I Care A Lot*, *Donma Noktası* ve *Kovan* filmlerinde özellikle belirgindir. Bu filmlerde karakterlerin amaçlarına ulaşmak için gerektiğinde kanun dışı eylemlerde bulunması meşru kılınır. Karakterler cinayet işler, hırsızlık yapar, insanları rehin alır, rüşvet verir. Suç, *Beyaz Kaplan*, *I Care A Lot* filmlerinde tanımlanan toplumsal uzam gereği teşvik edilir. *Beyaz Kaplan*, yoksulların iyi olma hakkına sahip olmadığını söylerken, *I Care A Lot* iyilik diye bir şeyin olmadığını vurgular. *Donma Noktası*'nın girişimci karakteri bir amaç uğruna çalmıştır ve cezaevinden kaçmak için çabalar. Geleneksel arıcılığa karşı girişimci yöntemler deneyen *Kovan*'ın ana karakteri Ayşe, Kafkas arısının genini bozma uğruna kovana farklı bir arı türü koyar, koruma ve gözetleme altındaki bir ayıyı öldürür.

Karakterler birer girişimci birey olarak olumlanırken büyük sermayeye, korporasyon biçimindeki küresel şirketlere ve özellikle bu şirketlerin yöneticilerine yönelik temsillerde de ortak bir tema ile karşılaşırız. Küresel ölçekteki şirketin yöneticisi öykülemenin antagonisti durumundadır ve kahraman tarafından alt edilir. *The Old Guard* ve *Space Sweepers* filmlerinde bu durum belirginken *Beyaz Kaplan*'da öldürülen kişinin feodal ağının ABD'den gelmiş modern oğlu olması rastlantı değildir. *I Care A Lot*'ta mafya ile iş birliği yapıp çok büyük bir hızla zirveye yerleşen Marla Grayson'ın finalde vurularak cezalandırılması da en tepedekilere yönelik bu genel yaklaşımla ilişkilendirilebilir. Böylece bireysel girişim teşvik edilirken çok büyük olan ulaşılmaz ya da kötü olandır. *The Old Guard*'da ilaç firması sahibi öldürülürken ekip iki yeni katılım ile küçük işletme biçimini alır. Benzer biçimde dev korporasyonun yöneticisini yok eden *Space Sweepers*'ın kahramanları aile şirketi biçimi kazanır. *Beyaz Kaplan*'ın köleden girişimciye dönüşmüş kahramanı bir *start-up* firması kurar. Her zaman olduğu gibi yapısal meseleler bireylere indirgendiği için olumsuz karakterlerin korporasyon yöneticileri olması bu filmlere eleştirel bir boyut kazandırmaz. Bu durum *Space Sweepers*'da belirgindir: Her şeye hükmeden UTS korporasyonu Tanrısal seviyedeki yöneticisinin ölümünün ve skandalın ortaya çıkmasının ardından yanlışlarını telafi edeceğini bildirir. Böylece şirket egemenliği bir sorun olarak tanımlanmaz. Sorun tekil bireylerin kötülüğündedir. Ayrıntılı incelemesi yapılan söz konusu filmlerin dışında, işletme ideolojisinin bu denli belirgin bir biçimde görülmediği filmlerde de yeni özelliğin sahip olması istenen aklın izlerine rastlanmıştır.

Neoliberalizmin normları tanımlayan bir retorik üretimi ve söylemsel formasyonlardan ibaret olmadığını, aynı zamanda politik icralar, karar mekanizmaları ve emek sürecinde yürütülen uygulamalar ile üretildiğini vurgulamakta yarar vardır. Bunun yanında söylemsel düzey egemen icranın vazgeçilmez kutuplarından birini oluşturur. Kültür endüstrisinin içerikleri ise bu noktada devreye girer. Sinema özelinde ve araştırmanın bulguları bağlamında ise egemen söylem, neoliberal aklın ideal öznesinin üretimi için filmleri araçsallaştırmıştır. Örnekleme çerçevesinde bu araçsallaştırmanın türlerden ve yapıldığı ülkelerden bağımsız olarak yaygın ve yoğun bir biçimde gerçekleştiği bulgulanmıştır. Böylece platformların çok kültürlü çeşitlilik iddiası araştırmanın bulgularıyla çelişerek yerini neoliberal rasyonalitenin kendisini alternatifsiz kılan normatif inşasına bırakmıştır.

Sonnotlar

¹ Ağırlıklı olarak “neoliberalizmin krizi” biçiminde ifadesini bulan söz konusu tartışmalardan birkaç örnek için: Duménil G ve Dominique L (2016). *The Crisis of Neoliberalism*. İçinde: BySimon S vd. (der), *Handbook of Neoliberalism*. London:

Routledge. 12-25., Saad-Filho A (2019). *Value and Crisis: Essays on Labour, Money and Contemporary Capitalism*. Leiden: Brill., Őumonja M (2019). Neoliberalism Is Not Dead – On Political Implications of Covid-19. *Capital & Class*. 45(2): 215–227.

² Eleştirel syem zmlemesi ve semiosis süreçlerini içeren bir derleme için bkz. Şah U (2020). Eleştirel Syem Analizi: Temel Yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*. (7): 210-231.

³ Neoliberalizm zerine hem kapsamlı bir tarihsel hem de kavramsal inceleme için bkz. Dardot P ve Christian L (2012). *Dünyanın Yani Aklı*. ev., Işık Ergüden. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

⁴ Bu bağlamda, Adorno ve Horkheimer'in reklam ve kültür sanayi arasındaki kaynaşmaya ve özdeşliğe işaret etmeleri de anlamlıdır. Reklam artık yeni, meşru değer yargısıdır. Reklam damgası taşımayan her Şey kuşkuludur (2010: 57-58).

⁵ İngilizcede Şirket anlamına gelen *corporation* ve *company* sözcükleri arasındaki ayırım Türkçede yoktur. Buna karşın bazı metinlerde *corporation* sözcüğü ulus ötesi dev Őirketleri tanımlamak için "korporasyon" biçiminde çevrilir.

⁶ Start-up: Girişim Şirketi. Bir Pazar ihtiyacına göre, yenilikçi bir ürün veya hizmet vadeden yeni kurulmuş Şirket, ortaklık veya organizasyon.

Kaynakça

Adorno T (1985). Fetish Character in Music and Regression of Listening. İçinde: A. Arato, & E. Gebhardt (der), *The Essential Frankfurt School Reader*, New York: Continuum, 270-300.

Adorno T (2017). *Otoritaryen Kişilik zerine*. ev. D Őahiner, İstanbul: I Yayınclık.

Adorno T ve Max H (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. ev. N Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı.

Aristoteles (2017). *Poetika*. ev. N Kalaycı, Ankara: Pharmakon Kitap.

Bourdieu P (2009). Sınırsız Smr topyası: Neoliberalizmin z. İçinde: G Akalın ve U S Akalın (der), *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, ev. U S Akalın, İstanbul: Kalkedon, 24-31.

Brown W (2018). *Halkın zlş Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. ev. B E Aksoy, İstanbul: Metis.

Chion M (2003). *Bir Senaryo Yazmak*. ev. N Tanyolaç, İstanbul: Agora.

Dardot P ve Christian L (2012). *Dünyanın Yani Aklı*. ev. I Ergüden, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Davis S (2021). What is Netflix imperialism? Interrogating the monopoly aspirations of the 'World's largest television network'. *Information, Communication & Society*. 1-16.

- Deleuze G (2014). *Sinema 1 – Hareket-İmge*. Çev. S Özdemir, İstanbul: Norgunk.
- Doyuran L (2018). Medyatik Bir Çalışma Alanı Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi (Televizyon Dizileri Örneğinde). *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (4), 301-323.
- Elkins E (2019). Algorithmic Cosmopolitanism: On The Global Claims of Digital Entertainment Platforms. *Critical Studies in Media Communication*, 36 (4): 376-389.
- Foucault M (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu*. Çev. A Tayla, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Geray H (2006). *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gökbel Ç (2018). Bir Popüler Kültür Masalı: Narcos Dizisine Eleştirel Bir Bakış. *SDÜ İFADE*, 1 (1), 62-86.
- Horkheimer M (2016). *Akıl Tutulması*. Çev. O Koçak, İstanbul: Metis.
- Köse H ve Bingöl T (2021). Neoliberal Düzendeki Panoptik Denetim Tahayyülü: The Platform Filmi ve Düşündükleri. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (35), 5-31.
- Nietzsche F (2015). *Tragedyanın Doğuşu*. Çev. M Tüzel, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sennett R (2008). *Karakter Aşınması*. Çev. B Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sim G (2016). Individual Disruptors and Economic Gamechangers: Netflix, New Media, and Neoliberalism. İçinde: K McDonald ve D S Rowsey (der), *The Netflix Effect: Technology and Entertainment in the 21st Century*, New York: Bloomsbury Academic, 185-201.
- Şah U (2020). Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (7): 210-231.
- Tiessen M ve Greg E (2013). Deleuze / Foucault: A Neoliberal Diagram. *Media Tropes*, (4), 1-16.
- Van Dijk T(1993). Principles of Critical Discourse Analysis, *Discourse and Society*, 4(2), 249-283.

Mülksüzleştirme Yolu ile Birikimin Yeni Aracı: Kamu Özel İşbirlikleri¹

Duygu Öztürk, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

ORCID: 0000-0003-0623-6850

E-Posta: dozturk@mersin.edu.tr

Serdal Bahçe, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü

ORCID: 0000-0001-8213-4763

E-Posta: serdalbahce@yahoo.com

Özet

Marx, krizlerin kapitalist sisteme içkin olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca krizleri kendi bünyesinde taşıyan kapitalist sistemin yani sermaye birikiminin devamlılığı, sermayenin kendisini ve karşısını -emeği- yeniden üretmesini gerektirmektedir. Kapitalizm bu çelişkilerin üstesinden gelmek için var olan paradigmayı dönüştürmekte veya gerekirse yeni paradigmalar üretmektedir. İşte özellikle 1980'lerden itibaren yoğunlaşan 'neoliberal saldırı', kapitalizmin sistemik krizlerinin arttığı, kârlılık oranlarının düşüp, içe kapalı ekonomilerin egemenliğinde sermaye birikiminin yayılacak alan bulamadığı bir döneme denk gelmektedir. Kriz içindeki kapitalist sistemin sermaye birikim araçlarında, neoliberal versiyonu sayesinde akıl almaz bir çeşitlenmeye şahit olunmuştur. Serbestleştirme ve metalaştırma politikaları üzerine yükselen reform paketleri, neoliberal paradigma dönüşümünün tavsiye veya zor yolu ile kabul ettirdiği temel araçlarıdır. Hayatın her alanının piyasalaştırılıp metalaştırıldığı, yabancılaşmanın arttığı, birikim araçlarının modernleşmiş ve çeşitlenmiş olduğu neoliberalleşme sürecini Harvey 'yeni emperyalizm' olarak değerlendirmektedir. Harvey, ilk birikim sürecini tarihsel bir süreç olarak değil 'toplumsal bir süreç' olarak ele alır. Dolayısı ile ilk birikim sürecinin devamlılık içerdiğini ifade eder. Bu devamlılığa vurgu yapmak üzere ilk birikim kavramı yerine 'accumulation by dispossession' (el koyarak birikim veya mülksüzleştirme yolu ile birikim) kavramını kullanmakta ve neoliberal küreselleşme ile mülksüzleştirme araçlarının çeşitlendiğini savunmaktadır. Harvey'e göre neoliberalizmin birikim araçlarından biri de özelleştirmelerdir. Ancak özelleştirmenin istenmeyen sonuçlarının ardından yerini daha ideolojik yeni bir araç almıştır: 'Kamu özel işbirliği uygulamaları' (KÖİ). Bu sözleşme modeli, modern anlamda ilk kez 1990'larda Birleşik Krallık tarafından kullanılmıştır. KÖİ, kamu yararına bir model olarak tanıtılmakla beraber kamunun mülksüzleştirilmesinin yeni bir aracı olmaktan ötesi değildir. Hatta KÖİ uygulamaları, özelleştirmenin sınırlılıklarını -kamusal varlığın miktarı- ortadan kaldırmakta, sermayeye

sınırsız bir tahakküm alanı açmaktadır. Ayrıca bu model çeşitli garantiler vererek özel sektörün özelleştirme uygulamalarında yüklenmek zorunda kalacağı yükümlülükleri ve riskleri de hafifletmektedir. Bu makale, KÖİ uygulamalarının içinde barındırdığı tarihsel, toplumsal ilişkileri dikkate alarak, eleştirel ekonomi-politik bir perspektiften KÖİ'lerin sermaye birikimi sürecindeki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmadan hareketle ulaşılan sonuç, neoliberal kapitalizmin güncel birikim araçlarından birinin KÖİ uygulamaları olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Kamu Özel İşbirlikleri, Sermaye Birikimi, Mülksüzleştirme Yolu ile Birikim, Neoliberalizm, Devlet.

The New Means of Accumulation by Dispossession: Public-Private Partnerships

Abstract

Marx states that crises are immanent for capitalist system. In addition, the continuity of the capitalist system, that is, capital accumulation, which carries the crises within itself, requires the capital to reproduce itself and its opposite -labor. To overcome these contradictions, capitalism transforms the existing paradigm or, if necessary, produces new paradigms. Here, the 'neoliberal attack', which has intensified especially since the 1980s, coincides with a period when the systemic crises of capitalism increased, profitability rates decreased, and capital accumulation couldn't find room to spread under the dominance of conservative economies. Thanks to its neoliberal version, an incredible diversification has been witnessed in the capital accumulation means of the capitalist system in crisis. Liberalization and commodification policies are the main means of the neoliberal paradigm's reform packages, either through advice or force. Harvey evaluates the neoliberalization process, in which all areas of life are marketed and commodified, alienation increases, and the means of accumulation become modernized and diversified as the 'new imperialism'. Harvey considers the initial accumulation process not as a historical process but as a 'social process'. Therefore, he states the initial accumulation process includes continuity. To emphasize this continuity, he uses the concept of 'accumulation by dispossession' instead of primitive accumulation and argues that neoliberal globalization and the means of dispossession have diversified. According to Harvey, one of the accumulation means of neoliberalism is privatization. However, after the unintended consequences of privatization, it was replaced by a new, more ideological means: 'Public-private partnerships' (PPP). This contract model was first used in the modern sense by the United Kingdom in the 1990s. Although PPP is promoted as a model for the public interest, it is nothing more than a new means of the dispossession of public. Even, PPP practices eliminate the limitations of privatization - the amount of public assets - and open an area of unlimited domination to capital. In addition, this model also alleviates the obligations

and risks that the private sector will have to undertake in privatization practices by providing various guarantees. This article aims to examine the role of PPP in the capital accumulation process from a political economy perspective, taking into account the historical and social relations that PPP contains. The conclusion reached from this study is that one of the current accumulation means of neoliberal capitalism's is PPP.

Keywords: Public-Private Partnerships, Capital Accumulation, Accumulation by Dispossession, Neoliberalism, State.

Giriş

İlk birikim sürecinin toplumsal bir süreç mi tarihsel bir süreç mi olduğu Marksist yazında tartışılmalı konulardan biri olmuştur. Kapitalist sermaye birikimi sürecinin toplumsal bir süreç olduğu ve kapitalist sistemin kendisine için olduğu tartışmalarına katkı sunan isimlerden biri de Harvey'dir. Harvey, kapitalist modelin varlığını devam ettirmesinin koşulu olan sermaye birikiminin kendini yeniden üretmesi tartışmalarına ilişkin tezinde neoliberalizm ve araçlarına dikkat çekmektedir. Sistemin güncel birikim araçlarını ideolojik olarak neoliberalizm temellendirmektedir. Birikim sürecinin tamamlanmış ve bitmiş bir süreç olmadığı -aksine sisteme için toplumsal bir süreç olduğu- sistemin kriz dönemlerinden çıkmak için ürettiği neoliberal politikalar aracılığı ile takip edilebilir. Harvey, ilk birikim veya sermaye birikimi kavramları yerine 'accumulation by dipossesion' kavramını kullanmayı tercih etmiştir (Harvey, 2007). Bu kavram Türkçe yazında 'el koyarak birikim' veya 'mülksüzleştirme yolu ile birikim' şeklinde kullanılmaktadır. Harvey, neoliberal paradigmanın ortaya çıkışını, yayılmacılığını ve hâkimiyet kazanma dönemini 'yeni emperyalizm' olarak değerlendirmektedir.

Yeni emperyalizmin, devam eden birikim sürecinin önemli araçlarından biri olan özelleştirme uygulamaları, kamu sektörünün verimsizliği gerekçesi ile hem gelişmiş hem az gelişmiş ülkelere (AGÜ) dayatılan yeni liberal politika seti içerisinde yer almıştır. Şeffaflık, hesap verebilirlik, verimlilik artışı sağlayacağı; işsizliği azaltacağı ve ekonomik büyümeyi teşvik edeceği iddia edilen özelleştirmeler; taşeronlaşma, güvencesizleşme, işsizlik oranlarında artış ile sonuçlanmıştır. Özelleştirme uygulamalarını destekleyen gruplar da dâhil, özelleştirmeye yönelik oluşan ön yargılara neoliberal kapitalizmin çözümü ise kamu özel işbirliği (KÖİ) modelidir. Kapitalist sistemin kendi devamlılığı için -kendini yok etme eğilimini içinde taşımakla birlikte- sermaye birikiminin devamlılığını sağlaması gerekmektedir. Sistem çelişkili doğasına çözüm olarak her kârlılık/birikim krizi yaşadığında kendini yeniden üretme kapasitesini arttıracak çözüm arayışlarına girişmektedir. Keynesyen paradigmadan kopuşu

hazırlayan, 1970'lerin sonunda sermayenin kârlılık ve birikim krizine yönelik olarak sunulan çözüm özelleştirme iken; 1990'ların reel ve finansal sermayesini işler kılmak için üretilen çözüm, KÖİ'dir. Özelleştirmelere benzer argümanlar ile savunulan KÖİ uygulamaları, kamu mülkiyetinin el değiştirmeyeceği gerekçesi ile özelleştirmeden daha yararlı bir uygulamaymış gibi sunulmuştur.

Bu çalışmada Harvey'in mülksüzleştirerek birikim tezinden hareketle, KÖİ politikasının, mülksüzleştirmenin güncel bir aracı olduğunu, kolektif çıkara değil sermayenin devam eden birikim sürecine hizmet ettiğini iddia etmekteyiz. Bu bağlamda ilk olarak, neoliberalizmin kamu hizmetlerine bakış açısını nasıl dönüştürdüğüne değinilecek, ardından kısaca KÖİ modelinin kavramsal çerçevesi ve uygulamalarına ilişkin açıklamalara yer verilecektir. Son olarak, ilk birikim süreci ile mülksüzleştirerek birikim sürecinden bahsedilecek ve devam eden birikim sürecinde KÖİ uygulamalarının rolü değerlendirilecektir. Çalışmanın en büyük kısıtı ve eleştirisi hem Avrupa Birliği'nde (AB) hem Türkiye'de KÖİ uygulamalarına ilişkin verilerin ve ihale detaylarının düzenli ve şeffaf biçimde kamuoyuna duyurulmamasıdır.

Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Neoliberal Dönüşüm

*“Çocukla babası ormanlık bir alanda yürüyüş yapıyor.
Çocuk aniden babasına dönüp:
baba, söyler misin ödemeyi kime yapacağız, diyor...
Parklar paralı, kayak pistleri, plajlar...
Artık açık alanlarda bile parasız hiçbir şey yapılamaz durumda”.*
(Beaud, 2016: 392)

1980'lerden itibaren siyasi, ekonomik, kültürel; özetle, hayatın her alanını dönüştürme eğiliminde olan neoliberal paradigmanın müdahale alanlarından biri de kamusal hizmetlerin sunum ve finansmanı olmuştur. Neoliberal düşüncede bireyler homo economicus olarak kavranır iken kamu non-economicus'tur, mürşif ve verimsizdir. Dolayısıyla kamu hizmetlerinin sunumunda kamusal sunum/finansman yerine özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) da dâhil edildiği katılımcı yöntemler 'tavsiye' edilmektedir. Bu yöntemlerin çatısını da neoliberal aklın kamu maliyesine yönelik bir dizi reform 'önerisi' oluşturmaktadır. Neoliberalizmin kamu maliyesi reformu, mevcut kavramları dönüştürmesi üzerinden okunabileceği gibi ürettiği yeni kavramlar üzerinden de okunabilir. Kamu maliyesi reformuna ilişkin olarak küreselleşme, yönetim, yerelleşme, küyerelleşme, yeni kamu işletmeciliği (YKİ), yeni kamu yönetimi (YKY) kavramları ortaya çıkmıştır. Bu kavramların kamusal mal ve hizmet sunumundaki yansımaları ise özelleştirme ve kamu

özel işbirliği (KÖİ) uygulamaları olmuştur (Yüksel, 2019: 5-12). Neoliberalizmin kamusal mal ve hizmet sunum ve finansmanında yarattığı dönüşümü anlamak adına öncelikle ürettiği kavramlar incelenecektir.

İlk olarak küreselleşme kavramı, içinde barındırdığı tarihsel ilişkiler bir kenara bırakılarak, toplumsal refahı dünyaya yayan yani küreselleştiren, dünyayı tek bir ülke haline getiren ütopyik bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Oysa -özellikle 1990'lardan itibaren yaygınlaşan- küreselleşme kavramı 1970'lerin sonunda hem AGÜ'lerde hem gelişmiş ülkelerde sermayenin yaşadığı kârlılık ve birikim krizine neoliberal aklın cevabı olmuştur (Şenses, 2004: 2-4). ABD'de başlayan "2008 finansal krizinin küresel ölçekte bir reel ekonomi ve kamu maliyesi krizine dönüşmesi" (Streeck, 2016) gerçeğini dikkate aldığımızda küreselleşenin büyüme ve refah değil krizler olduğu görülmektedir.

20.yy'da Dünya Bankası'nın (DB) yayımladığı bir rapor ile karşımıza çıkan yönetim kavramına bakacak olursak, yerelleşme süreci ile iç içe geçmiş bir kavram olduğunu görmekteyiz (Gaudin, 1998: 47; Ayman Güler, 2003a: 4). Kavram tüm aktörlerin -kamu sektörü, özel sektör, STK vb.- eşit katılımını içermekte ve saydam, hesap verebilir, demokratik bir yönetime atf yapmaktadır (Bayramoğlu, 2002: 85; DB, 1992: 48-49). Kamunun her alanında sayılan niteliklere haiz bir kamu yönetimi modeli, iyi yönetim olarak adlandırılmaktadır. Sermaye Piyasası Kurulu vb. bağımsız idari otoriteler olarak adlandırılmış uzmanlaşmış kurumlar her alanda yönetimin bir parçasını oluşturmuştur (Reyhan ve Şenalp: 2005: 2).

Yerelleşme ise yönetim anlayışının yerel birimler bazında uygulanmasını mümkün kılmaktadır. Yerelleşme, yereli ilgilendiren kararların yerelde alınması ile yerel yönetimlerin katılımcı-demokratik niteliklerini geliştirecek ve mali saydamlık, şeffaflık, hesap verilebilirliği güçlendirecek, kırtasiyeciliği azaltacak, rekabeti artıracak bir dönüşümü vaat etmektedir (Geray, 1993: 20; Tortop, 1993: 3). Özünde ise neoliberal küreselleşme ile dış piyasalara entegrasyon süreci, yerelleşme ile yerel birimlerin de küresel piyasalara açılmasına, yerel kaynakların hem ulusal hem uluslararası özel sektör ve STK'ların kullanımına sunulmasına yol açmaktadır (Bayramoğlu, 2004: 29-30; Övgün ve Taşcier, 2019: 23). Küreselleşirken yerelleşme sürecini tanımlamak adına, Türkçeye 'küyerelleşme' olarak çevrilen 'glocalization' kavramı kullanılmaktadır (Blatter, 2007: 357).

YKİ kavramı kamu yönetiminde işletmecilik ilkelerinin uygulanmasını savunan bir yönetim anlayışı olarak değerlendirilebilir. YKİ savunucularına göre, işletme yönetiminin kalite-performans odaklılık, etkinlik, ekonomiklik, verimlilik

ilkelerini dikkate alan müşteri ve çıktı odaklı, esnek ve güvencesiz istihdam biçimlerini (sözleşmeli personel vb.) barındıran yönetim anlayışı kamu yönetiminde de uygulamaya koyulmalıdır (Keating, 1998: 164; Ayman Güler, 2003b: 99-100). Ayrıca kamu yönetiminin âdem-i merkezîleşmesi, piyasanın uzmanlaşmış bağımsız idari otoriteler ile denetlenmesi, kamusal mal ve hizmet sunum süreçlerinin piyasaya açılması da bu yönetim anlayışının unsurlarını oluşturmaktadır (Yescombe ve Farquharson, 2018: 452). YKİ anlayışı vatandaşı yerine müşteri, devlet yerine örgüt kelimelerini yerleştirerek, kamusal olan yerine bireysel olanı koyarak, kamusal olanı silikleştirme ve özelleştirme eğilimi içindedir (Ayman Güler, 1994: 4, 7). Kamu sektörünü, kamu harcamalarını kısarak veya kamusal istihdamı azaltarak niceliksel olarak daraltmak, bu amacın bir parçasını oluşturmaktadır. Kamu tercihi okulundan kökenlerini alan YKİ anlayışı, geleneksel kamu yönetimini (GKY) dönüştürmüş, 1990'larda yönetim kavramının gelişimi ile daha plüralist, demokratik olduğu iddia edilen YKY anlayışına evrilmiştir (Sobacı ve Köseoğlu, 2015: 233-237). Kamu yönetimini pür işletme gibi gören YKİ anlayışının çok ileri gittiği eleştirilerek kamu yönetiminde tekrar -bireysel çıkar yerine- kolektif çıkar ön plana çıkarılmıştır. YKY, YKİ'nin aksine girdi ve çıktılara değil hizmet sunum sürecine odaklanmakta, rekabetçi ve piyasaya odaklı bir yaklaşımdan ziyade iş birliği bir yönetim anlayışını benimsemektedir (Osborne, 2006: 383).

Bahsedilen tüm bu dönüşümler hem kamu maliyesini hem de kamu hizmeti kavramını dönüştürmüştür. Klasik kamu ihale yöntemleri -emanet usulü, iltizam, müşterek emanet, imtiyaz, ruhsat, yap-işlet-devret (YİD) (Günday, 2013: 342)- yerine kamusal hizmet alanını piyasalaştırarak özelleştirme, Washington Konsensüsü ve Post Washington Konsensüsü² olarak adlandırılan neoliberal reçetelerin tavsiyeleri arasında yer almıştır. 1970'lerin sonunda 'konsensüs' adı altında sunulan politika önerileri, sermayenin birikim ve kârlılık krizini aşmasına yönelik düzenlemelerdir. Kamu hizmeti alanlarının piyasalaştırılması ve kamu varlıklarının özelleştirilmesinin, 'görünüm'deki amaç devlet başarısızlığı iken 'öz'ündeki³ amacın, sermayenin sıkıştığı durumda "piyasada yeni meta alanları açılması" (Karahanoğulları, 2012: 220-221) –kapitalist düzlemde her şey metalaşır- olduğu söylenebilir. Özelleştirmeler, yeni meta alanları yaratmanın temel aracı olmuştur. Kamusal hizmetin özelleştirilmesi, daha etkin, ekonomik, verimli olduğu gerekçesi ile küresel aktörler tarafından rica veya zor yolu (Türkiye'de 1980 darbesi, Şili'de Pinochet darbesinde olduğu gibi) ile 'kabul ettirilmiştir'. Ancak kendi içinde sonlu bir uygulama olan özelleştirmelerden, beklenen elde edilememiştir. Toplum nezdinde kamusal olanın özelleşmesine yönelik tepkiler, artan güvencesiz istihdam biçimleri, taşeronlaşma, artan işsizlik, sendikasılaştırma vb.⁴ özelleştirmeye alternatif olarak yeni bir metalaştırma

aracına ihtiyaç doğurmuştur. Kamunun neoliberal dönüşümü bağlamında “yönetişim teorisi, siyasi kurumlara, yerel-küresel bağlantılara, uluslararası iş birliğine ve kamu-özel sektör arasında mübadele biçimlerine alternatif yollar açma konusunda muazzam bir potansiyele sahiptir” (Biekart, 1999: 33 aktaran Kooiman, 2003: 5). Bu potansiyelin yeni alternatif yolu, kat’i surette kamu bütçesine yük olan kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, özelleştirecek alan kalmadığı veya özelleştirme tepki topladığı noktada ise KÖİ’ye başvurulmasıdır.

Kamu Hizmetlerinin Yeni Finansman Yöntemi Olarak Kamu Özel İşbirlikleri

Kavramsal ve Tarihsel Çerçeve

KÖİ modelinin, üzerinde uzlaşılan tek bir tanımı olmamakla beraber; OECD, KÖİ’yi şöyle tanımlamaktadır: “hükümet ile özel bir ortak arasında, özel ortağın, ilgili riskleri paylaşarak, bir sermaye varlığı kullanarak kamu hizmetlerini sunduğu ve finanse ettiği uzun vadeli anlaşmalardır” (OECD, t.y.). Kalkınma Bakanlığı ise “bir sözleşmeye dayalı olarak, yatırım ve hizmetlerin, projeye yönelik maliyet, risk ve getirilerinin, kamu ve özel sektör arasında paylaşılması yoluyla gerçekleştirilmesi” olarak tanımlamıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 6). Bu tanımlamalara ek olarak eleştirel perspektiften yapılan yorumlar da bulunmaktadır. Modelin özelleştirme uygulamalarından farklı olmadığı, yalnızca özelleştirmenin toplum nezdinde yarattığı kötü intibayı örtbas edecek ‘bir dil oyunu’ (Hodge ve Greve, 2005: 7) olduğu iddia edilmektedir. Kavramın içinde ‘kamu’ kelimesinin kullanılmasının kamu yararına atıfta bulunan ideolojik bir adlandırma olduğu söylenebilir. Modelin uluslararası öncü kuruluşlarca tavsiyesinin özelleştirmenin başarısızlıklarının ardılı biçiminde 1990’larda başlaması, yine 1990’lar ve 2000’lerde geniş uygulama alanı bulması bu iddialar ile örtüşmektedir (Linder, 1999: 35-41). Beauregard (1998: 52) ise KÖİ uygulamalarını özelleştirmenin gizlenmiş yüzü olmalarına atfen ‘tarihsel bukalemunlar’ olarak nitelemiştir. Yine Ayman Güler (2021: 422), KÖİ politikasını özelleştirmenin bir türü olarak değerlendirmiştir. Ancak politikaların kümülatif ilerlediği ve hiçbir politikanın kendisinden öncekinden tamamen bağımsız olmadığı kabul edilmekle beraber; KÖİ ile özelleştirmeyi bir tutan yorumlar, çalışmamızın vurgulamaya çalıştığı KÖİ’nin yeni bir birikim aracı olma işlevinden uzak olan yaklaşımlardır. KÖİ, özelleştirmelerin birikim işlevini yitirdiği noktada, bir birikim aracı olmak üzere uygulamaya sunulmuş bir alternatif yöntemdir.

Birleşik Krallık 19.yy’da kapitalizmin, 20.yy’da neoliberalizmin doğumuna öncülük etmiştir. Benzer biçimde 21.yy’da neoliberalizmin en popüler politika önerilerinden olan KÖİ modelinin dünyaya tanıtılmasının sorumluluğunu da ilk olarak Birleşik Krallık üstlenmiştir. Modern anlamda ilk KÖİ uygulamaları Birleşik Krallık’ta 1990’ların ortalarında özel finans girişimi (PFI, Private Finance

Initiative) adı altında gerçekleştirilmiştir. Bugünkü anlamda KÖİ'nin mimarı Birleşik Krallık olarak kabul edilmekte, hatta KÖİ uygulamalarının kökenleri Roma İmparatorluğu'na kadar götürülmektedir. Orta Çağ'da KÖİ ile yol, köprü vb. alt yapı yatırımları yapıldığı iddia edilmektedir (Grimsey ve Lewis, 2004: 42).

KÖİ sözleşmeleri, kamu sektörü ve iş birlikçi özel şirket (özel görevli şirket, ÖGŞ)⁵ yanında STK'lar, finansal kuruluşlar, sigorta kuruluşları, danışmanlık hizmeti veren şirketler, taşeronlar gibi diğer aktörleri içeren karmaşık yapıda sözleşmelerdir. KÖİ sözleşmeleri finansmanı kimin sağladığı, riski kimin üstlendiği, mülkiyetin kimde kaldığı gibi çeşitli kriterlere göre farklı biçimler almaktadır. KÖİ adlandırmasını bir çatı gibi düşündüğümüzde, bu çatının altında; yap-işlet-devret (YİD), yap-işlet (Yİ), yap-kirala (YK), yap-kirala-devret (YKD), işletme hakkı devri, ortak girişim gibi farklı sözleşme tipleri yer almaktadır. Ayrıca bir KÖİ sözleşmesi; tanımlama, hazırlık, teklif süreci, finansmanın düzenlenmesi ve uygulama temel aşamalarından ve her aşamada yer alan çeşitli alt aşamalardan oluşmaktadır (Delmon, 2011: 4).

Neoliberal Perspektiften Modelin Faydaları

KÖİ sözleşmelerinin potansiyel faydalarına ilişkin değerlendirmelere IMF (Uluslararası Para Fonu), DB, AB gibi uluslararası aktörlerin, çeşitli ulus ötesi şirketlerin ve liberal akademik camianın yayımlarında sıkça rastlanmaktadır. Bu faydalar temelde modelin ekonomik avantajlarına ilişkin niceliksel faydalar ve yönetim, YKİ, YKY ilkelerinin etrafında toplayabileceğimiz niteliksel faydalar olarak iki temel kategori üzerine yükselmektedir.

Niceliksel faydalar da kendi içinde dört başlığa ayrılarak incelenmektedir. Öne sürülen nicel (ekonomik) argümanlardan ilki, özel sektörün teknolojisi ve uzmanlığının daha düşük maliyetle daha kaliteli kamusal mal ve hizmet sunumunu mümkün kılacağıdır (Beuve vd., 2018: 18-19). Bir diğer argüman ise KÖİ sözleşmelerinde projenin tasarım, inşaat, bakım, onarım, işletim gibi farklı aşamalarının tek elde toplanmasının yaratacağı kolaylık ve maliyet minimizasyonudur. Özel şirket her aşamadaki maliyet, fayda ve riskleri daha dikkatli değerlendirerek paranın karşılığının (value for money) alınmasını sağlayacaktır (Davies ve Eustice, 2005: 17-18). Üçüncü olarak, modelin yatırımların finansmanı için yerli veya yabancı özel sermayeyi mobilize edeceği ve kısıtlı olan kamu kaynaklarının serbest kalarak özel sektörün yatırım yapmayacağı alanlara veya öncelikli alanlara kanalize edilebileceğidir (ADB, 2008: 3). Dördüncü olarak, projeler finansman riskleri, tamamlama riski, işletme ve bakım riski, fesih riski, gelir riski gibi farklı riskler ile karşı karşıya kalmaktadır. KÖİ projelerinde riskler en iyi yönetecek tarafça üstlenilecektir (EC, 2003: 15; EIB,

2005: 13-14). Son olarak, KÖİ modeli çok aktörlü olması, uzun yıllara yayılması vb. nedenlerle karmaşık yapıya sahip bir sözleşme modelidir. Bu nedenle hükümetin en baştan daha titiz ve sonuç odaklı davranmasını gerektirmektedir. Kamu sektörünün bahsedilen titizliği ise daha şeffaf ve adil ihale ortamında rekabet edilerek en uygun maliyetle, en iyi teklifin sunulmasına yardımcı olacaktır (PPIAF, 2009: 24). KÖİ uygulamalarının nicel avantajlarından ziyade nitel avantajlarını öne çıkaran değerlendirmeler de söz konusudur. Bu iddialara göre KÖİ modeli, projeler için gerekli ulusal ve uluslararası sermayeyi çekebilmek adına kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verilebilirlik, saydamlığı sağlamaya dönük reformlara öncülük edecektir. Ayrıca dış finansman kullanımının kamu sektöründe hizmet üretilmesi halinde ortaya çıkacak siyasi müdahaleleri, çıkar gruplarının baskısını vb. azaltacağı belirtilmektedir (PPIAF, 2009: 26; Beuve vd., 2018: 24-26). Belirtilen avantajlara atfla KÖİ modeli sık başvurulan kamu hizmeti sunum ve finansman araçlarından biri haline gelmiştir.

Avrupa'da KÖİ Uygulamaları

KÖİ modeli Avrupa'da 1990'lardan itibaren uygulama alanı bulmuştur. Neoliberal dönüşümün yanında Avrupa'da 1990'lardan itibaren artan KÖİ uygulamalarında 1992 yılında Maastricht'te imzalanan anlaşma ile kabul edilen kamu açığı (GYSH'nin %3) ve kamu borçlarına (GSYH'nin %60) ilişkin sınırların kamu bütçesi üzerinde yarattığı baskının da etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Avrupa'da KÖİ proje sayılarında 1990'lardan 2006 yılına kadar artış eğilimi görülürken; 2006 yılı sonrasında azalma eğilimi söz konusudur. 2008 yılında ABD'de patlak veren finansal krizin ardından KÖİ proje sayıları dalgalı bir seyir izlemiştir. Avrupa'da 1990-2021 tarihleri arasında hayata geçirilen KÖİ projelerinin toplam değerleri ise proje sayılarının seyrine paralel olarak 2007 yılına kadar artış eğilimindedir. 2007 yılından itibaren projelerin toplam değerinde düşüş gözlemlenmiştir. Avrupa'da 1990-2021 yılları arasında gerçekleşen projelerin sektörlere göre dağılımına bakacak olursak; en çok KÖİ modeline başvuru alan sektör %24'lük payı ile erdemli mal⁶ ve yarı-kamusal mal⁷ niteliğindeki eğitim sektörüdür. İkinci sırada yaklaşık %21'lik paya sahip yine bir erdemli mal ve yarı-kamusal mal olan sağlık sektörü gelmektedir. Sağlık sektöründen sonra en çok KÖİ projelerine başvuru alan sektör ulaşım sektörü (yaklaşık %21) olmaktadır. Araştırma, geliştirme ve yenileme sektörü ise KÖİ projelerine en az başvuru alan sektör niteliğindedir (EPEC, 2021).

1990-2021 yılları arasında Avrupa'da başvuru alan KÖİ projelerinde, modelin kurucusu Birleşik Krallık (1049 proje) öncü konumdadır. Proje sayılarının dağılımı bakımından kendisini takip eden Fransa'nın (225 proje) yaklaşık beş katı fazla KÖİ projesine başvurmuştur. Fransa'yı 162 KÖİ projesi ile İspanya

takip etmektedir. Almanya 138 proje ile Avrupa’da kamusal hizmet sunum ve finansmanında KÖİ modelini kullanan ülkeler arasında dördüncü sıradadır. Türkiye ise 27 proje ile onuncu sırada yer almaktadır (EPEC, 2021).⁸

Türkiye’de KÖİ Uygulamaları

Neoliberal dönüşümün Türkiye’deki öncü ismi Turgut Özal günümüz KÖİ projelerinde sık başvurulan “YİD modelini literatüre kazandırmış, 1984 yılında YİD modelli ilk enerji santrali projesi uygulanmıştır” (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 6). Ancak 24 Ocak Kararları⁹ çerçevesinde KÖİ projelerine dönük adımlar atılmakla beraber; KÖİ’ye muhalefet, yasal çerçevenin yetersizliği, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik sorunlar gibi sebepler ile KÖİ pazarı istenen biçimde gelişmemiştir (Sarıs, 2009: 301). Türkiye’de 1986-2021 yılları arasında KÖİ projelerinin yıllara göre dağılımı dalgalı bir seyir izlemektedir. Türkiye’nin KÖİ sözleşme modeline ilk başvurduğu 1986 yılından 1992 yılına kadar her yıl 1 KÖİ projesi söz konusudur (SBB, Strateji ve Bütçe Başkanlığı). Ancak bu sözleşme modeline aktif biçimde başvurulması 2013 yılından itibaren Sağlık Bakanlığı’nın KÖİ’ye başvurusunun önünü açan ‘6428 Sayılı Yasa’nın çıkarılması ardından gerçekleşmiştir. Bu yasa ardından göz önünde ve büyük ölçekli KÖİ uygulamaları olarak ortaya çıkan şehir hastaneleri KÖİ kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Çal, 2021: 36). Türkiye’nin en büyük projeleri arasında yer alan Gebze-Orhangazi-İzmir Otoyolu’nun finansal kapanışının gerçekleştiği 2013 yılında KÖİ projelerinin hem toplam yatırım tutarı hem de toplam sözleşme değeri en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Türkiye’yi özel kılan işlerden biri 35,9 milyar ABD doları değerindeki İstanbul Havalimanı projesidir. Bu proje hem Türkiye’nin 2015 yılına kadar KÖİ modeli ile ihale edilen en değerli projesi hem de o tarihe kadar DB veri tabanında yer almış en büyük proje konumundadır (DB, 2016: 1-2). Özellikle de 2010 sonrası Türkiye’de devlet- sermaye ilişkisinin güçlenmesi ile birlikte KÖİ uygulamalarının da sıklaşmaya başladığı görülmektedir. 2010 yılı Anayasa referandumu ve 2011 yılı genel seçimleri sonuçlarının neoliberal politikalara hız kazandırması ile KÖİ uygulamalarındaki yükselişin paralel olması, devlet-belirli sermaye grupları ilişkisi açısından tesadüfi değildir.

Türkiye’de özel sektör iş birliği ile kamusal hizmet gördürülmesine ilişkin uygulamaların ilk örnekleri yap-işlet-devret, yap-kirala-devret, işletme hakkı devri biçiminde gerçekleştirilmiştir. KÖİ projelerinde en çok başvurulan sözleşme türlerinden ilki 121 proje ile yap-kirala-devret, ikincisi ise 109 proje ile işletme hakkı devridir (SBB, 2021). Türkiye’de KÖİ modeline en çok başvurulan sektör ise elektrik sektörüdür. Finansal kapanmaya ulaşan 253 projenin 194’ünü özel sektör iş birliği ile hayata geçirilen elektrik sektöründeki yatırımlar oluşturmaktadır. KÖİ sözleşme modelinin en çok kullanıldığı ikinci alan ise 15

proje ile havalimanlarıdır (PPPLRC, 2021).

KÖİ modeli, çeşitli avantajları ile gelişmiş ve az gelişmiş bölgelere kamusal mal ve hizmet sunumunun yeni optimal metodu olarak tanıtılmakla beraber; modelin öncüsü Birleşik Krallık'ta dahi proje sayılarında 2007 yılından günümüze azalma eğilimi söz konusudur. Ancak modele yönelik etkin risk paylaşımını temin etmediği, niteliksiz ve pahalı hizmet üretimine yol açtığı, emek aleyhtarı bir uygulama olduğu vb. gerekçelerle artan eleştirilere rağmen, uluslararası kanallardan model tavsiye edilmeye devam edilmektedir.

Kapitalist Sermaye Birikiminde Kamu Özel İşbirliklerinin Rolü

“Fillerin çağıydı bu çağ. Yeryüzünü baskıları altına alacaklar, tek mil yeryüzünü, karınca, kuş, ağaç, börtü böcek, çiçek, insan sömüreceklerdi. Bunun için de önce beyinleri, duyguları, toprağı, suyu, bedenleri yozlaştıracaklardı”. (Kemal, 2019:43)

İlk Birikimin Sürekliliği Tartışmaları

Sermaye kavramı liberal ortodokside farklı tanımlanmakla beraber, Marx'ın sözleriyle sermaye kendisini üreten yöntemlerin sonucu olmaktan öte “kendi ön koşullarını yaratan bir süreç, yani kapalı bir daire, kendi içinde tutarlı bir bütün, ...kendi verilerini ve öğelerini kendi üreten bir sistemdir” (Marx: 2018: 419). Bu “bütünsel tarihi sistem veya üretim tarzı” (Marx, 2018: 419) olarak sermaye, emek ile ilişkisini yani kapitalist-sermaye ilişkisini üretim sürecinde yeniden ve yeniden üretmektedir. Sermayenin bu süreçte hem kendisini hem karşıtını –yani emeği- üretmesi bir gerekliliktir (Marx, 2015: 686).

Sermaye birikiminin ön koşulu olan emek gücü kitlelerinin varlığını mümkün kılan ise ilk birikim süreci olmaktadır. Grundrisse'de ilk birikim, “kapitalizm dışı kaynaklardan fonlar” (Marx, 2018: 433), “kapitalist sermayenin doğuş koşulu” (Marx, 2018: 422), “tufan öncesi koşullar” (Marx, 2018: 422) biçiminde tanımlıdır. Marx'ın ilk birikimi tarihsellik içinde bitmiş bir süreç olarak değerlendirdiği yönündeki eleştiriler bu açıklamalarını referans almaktadır. Lakin Kapital I'de sermayenin kendi kendini üretmesinin sürekliliği bir zorunluluk olarak kayda geçirilmiştir. Burada ilk birikim, hem “üreticileri üretim araçlarından ayıran” (Marx, 2015: 687) hem de “giderek büyüyen ölçekte yeniden üretilen” (Marx, 2015: 687) bir süreç olarak tasvir edilir. “İlk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir. Bunun bir ilk süreç olarak görünmesi, sermayenin ve sermaye ile uyuşan üretim tarzının tarih öncesi dönemini oluşturmasından gelir” (Marx: 2015: 687).

Marx'ın aksine döneminde yazan isimler için ilk birikim tarihsel ilişkiler ve süreçlerden azade, tutumluluk sonucu elde edilmiş ilk kaynaktır. Marx ise tutumluluğun sermaye birikimi ile sonuçlanmasının ancak kapitalist üretimin ilişkilerinin varlığı halinde mümkün olacağı gerekçesi ile bu iddiayı reddeder; ilk birikim tamamen kapitalizmi ortaya çıkaran tarihsel sürecin ürünüdür (Fine, 1993: 286). İlk birikim sürecini hazırlayan tarihsel zemin emekçilerin feodal sömürden 'özgürleşerek' kapitalist işçiye dönüşümü sürecidir. Bu süreç, emeğin üretim araçlarına, kendi emeğine, kendi emek ürünlerinin mülkiyetine yabancılaştığı bir süreçtir (Marx, 2018: 426-427). "Emeğin nesnel koşulları canlı emek kapasitesi karşısında öznel bir varlığa kavuşurlar –sermaye, kapitalist hale gelir" (Marx, 2018: 426). Emeği üretim araçlarına, kendi ürününe yabancılaştıran bu süreç klasik ekonomi politüğün aksine gönüllülük ve sözde yansızlık, adalet, özgürlük esasında değil zor yolu ile gerçekleşen bir aşamadır (Perelman, 2014: 131-132, 135-136).

Göztepe'ye göre "ilkel birikimin iki temel ögesi vardır: *Ayırma ve dönüştürme*" (Göztepe, 2014: 18). Bu ayırma ve dönüştürme süreci tarihsel olarak beş aşamada gerçekleşmekle beraber farklı ülkelerde farklı biçimlerde yaşanmıştır. Marx'ın mülksüzleştirme sürecini İngiltere üzerinden anlatmasının sebebi ise bu beş aşamanın sıra ile gerçekleştiği tek ülke olmasıdır. Bu beş aşamayı Gürkan sırası ile şöyle özetlemektedir: i) "Kır nüfusunun topraktan yoksun bırakılması", ii) "mülksüzleştirilenlere karşı kanlı mevzuat-ücretlerin düşürülmesine yönelik yasalar", iii) "kapitalist çiftçinin doğuşu", iv) "sanayi sermayesi için iç pazar yaratılması", v) "sanayici kapitalistin doğuşu" ve beşinci aşamasının tamamlayıcı süreçleri olan, "sömürgecilik", "devlet borcu", "modern vergi sistemi" ve "korumacılık sistemi" (Marx, 2015: 689-724; aktaran Gürkan, 2019: 16).¹⁰ Kısaca ilk birikim sürecini sermaye birikimi için gereken koşulları ortaya çıkaran bir mülksüzleştirme süreci olarak değerlendirebiliriz. Bu beş aşamada devletin rolü ilk birikim sürecini işler kılmaktır. Beşinci aşamadaki devlet borcu, modern vergi sistemi ve korumacılık günümüzde hâlâ başvurulan araçlar olmakla beraber çalışmanın genelinde bahsedildiği üzere bugün birikim araçları daha da çeşitlenmiştir.

İlk birikim kavramını farklı soyutlamalar ile yorumlayan birçok isim olmakla beraber kavramın geleneksel yorumları arasındaki iki temel değerlendirme önem arz etmektedir. Bunlar Lenin ve Luxemburg'un ilk birikim analizleridir ve kendilerinden sonraki düşünürleri de etkilemişlerdir. Lenin 1899 tarihli Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi adlı çalışmasında ilk birikimi geçmişte kalmış, geçici bir süreç olarak -tarihsel bir ilişki olarak- yorumlamıştır. Luxemburg'un ilk birikime ilişkin açıklamalarına kaynaklık eden 1913 tarihli Sermaye Birikimi adlı eserinde ise ilk birikim kalıcı, sürekli ve kapitalist sisteme içkin bir koşul

olarak değerlendirilmiştir (De Angelis, 2014: 91-93). Çünkü “sermaye açısından birikimin durması üretken güçlerin gelişmesinin durması anlamına gelecek ve bunu kaçınılmaz olarak, nesnel tarihsel gereklilik olarak, kapitalizmin çöküşü izleyecektir” (Luxemburg, 2004: 319-320).

Maurice Dobb, Paul Sweezy gibi isimlerin de aralarında bulunduğu bazı Marksistler Marx’ın ilk birikim olarak adlandırdığı süreci Lenin’e benzer biçimde tarihsel bir ilişki olarak değerlendirirler. Dolayısı ile kapitalizmin tamamlanmış, son bulmuş bir aşaması olarak kabul etmektedirler. David Harvey, Samir Amin, Michael Perelman gibi isimler ise ilk birikimi toplumsal ilişki ve bitmeyen bir süreç olarak ele almaktadır. Hali hazırda kapitalist ülkelere dayatılan neoliberal dönüşüm reçetesi düşünüldüğünde ilk birikimin kalıcı olduğu iddiası desteklenmektedir (Bahçe, 2007: 158-159; Göztepe, 2014: 29-30). Marx’ın Kapital’de bir bölüm ayırarak anlattığı ilk birikim sürecinden süreklilik vurgusunun çıkarılmayacağı ve ilk birikimi kapitalist sermaye birikimini önceleyen tarihsel bir ön koşul olarak ele aldığı savunularına rağmen ilk birikimin sürekliliğini tamamen dışladığı da söylenememektedir (Eres, 2015: 924).

Luxemburg’un “kapitalizmin çelişkili doğasının var olabilmek için kapitalist olmayan (ilk) sürümlerine ihtiyaç duyduğu” (Luxemburg, 2004: 267 aktaran Göztepe, 2014: 21), Harvey’in “kapitalist yeniden üretimin genişlemeci doğası” (Bonefeld, 2014: 66) veya De Angelis’in “emeği tabi kılmanın kapitalist bir aracı” (Bonefeld, 2014: 66) olduğu gibi ilk birikimin devamlılığı tezlerinden hareketle, ilk birikim sürecinin kapitalist sistemde kalıcı olduğu tartışılmaktadır. Bu tezler ışığında, ilk birikim süreci emeğin üretim araçlarından ayrılması ön koşuluyla feodal üretimden kapitalist üretime geçiş aşaması olarak tamamlanmış ve geçmişte kalmış bir aşama değildir. İlk birikim kapitalizme özgül olmuş dinamik bir süreçtir ve modern araçları ile günümüzde de varlığını devam ettirmektedir (Perelman, 2014: 142-144). İlk birikimin sürekliliğine ilişkin farklı tezler olmakla beraber; Harvey’in katkılarının günümüz birikim sürecini anlamayı kolaylaştıracağını düşünerek çalışmamızda bu teze başvuruyorduk.

Harvey’in Mülksüzleştirme Yolu ile Birikim Tartışmaları

“Yeni emperyalizm, farklı bir zaman ve yerde olsa da, eski emperyalizmin tekrarından daha fazlası değil gibidir.” (Harvey, 2019: 160)

Kapitalist üretim tarzı biriken artığın realize olmasına veya talep edilmesine ihtiyaç duyar, sermaye birikimi sürekli olarak kendini yeniden üretmelidir. Aşırı birikim krizi emek veya sermaye -özellikle sermaye (Harvey, 2019: 133)-

artığının piyasada emilmemiş olmasıdır. Bu artık kullanılmadığı zaman sistem krize sürüklenir, dünya ekonomisi 1970'lerden itibaren bahsedilen biçimde bir aşırı birikim krizinin tam ortasındadır (Harvey, 2011: 23-24). Bu krizlere verilen tepki 1980'lerden itibaren yerel olarak Reagan hükümeti, uluslararası olarak IMF'nin öncülüğünde neoliberal pratiklerin hızla yayılması olmuştur (Harvey, 2007: 31).

Harvey, kapitalist sistemin üretim süreci ile içinden çıkamayacağı birikim krizinin, mülksüzleştirme yolu ile birikim aracılığıyla aşılmaya çalışıldığını belirtmektedir. Sermaye tarafından, siyasi gücün de desteği ile zamansal veya mekânsal olarak veya hibrit biçimde bu artık realize edilmeye çalışılmaktadır (Harvey, 2011: 24-25). Neoliberal küreselleşmenin ortaya çıkışının kapitalist sermayenin aşırı birikim ve kârlılık krizi yaşadığı bir döneme denk gelmesi tesadüfi bir dönüşüm değildir, bu süreç zamansal-mekânsal yer değiştirmeyi kolaylaştırmak amacıyla devreye girmiştir (Harvey, 2019: 31). Emeğin 1945'ten 1970'lerin ortalarına kadar refah devleti politikaları adı altında ve örgütsel gücü ile elde ettiği tüm kazanımların geri alınması süreci, emperyalizmin güncellenmiş hali olarak 'yeni emperyalizm' (Harvey, 2019) başlığı altında değerlendirilmektedir. Harvey, liberal emperyalizmin ortaya çıkış koşullarına ve amacına ilişkin olarak bir zorunluluk değil, sermayenin çıkarının zedelenmesinin sonucu ve daha fazla zedelenmemesinin yolu olduğunu ifade etmektedir (Harvey, 2011: 31).

Dolayısı ile neoliberal kapitalist düzende devam eden birikim krizleri ve artığı realize etmeye yönelik uygulamalar, yeni liberal araçlar ile ilk birikim sürecini devam ettirmektedir. Ancak Harvey, ilk birikimin sürekliliğini kabul etmekle beraber 'ilk' birikim kavramının geçmişte kalmış bir sürece atıfta bulunduğu gerekçesi ile kullanmamayı tercih ettiğini belirtmektedir. İlk birikim yerine 'mülksüzleştirme yolu ile birikim' (accumulation by dispossession) kavramını kullanmaktadır (Harvey, 2011: 36). Kavram Türkçe yazında mülksüzleşme veya mülksüzleştirme yolu ile birikim şeklinde kullanılmaktadır. Biz bu çalışmada mülksüzleştirilenin pasif yapısına vurgu yapmak amacı ile mülksüzleştirme yolu ile birikim kavramını tercih edeceğiz.

Harvey, mülksüzleştirme yolu ile birikimin ölçeğinin sınırsızlığını -doğadan kültüre kadar her şey-vurgulamakla birlikte (Harvey, 2011: 38), el koyarak birikim sürecinde mülksüzleştirme aracı olan dört ana unsur üzerinde ayrıca durmuştur. Bu unsurlar, özelleştirme, finansallaşma, krizlerin manipülasyonu ve yönetimi, kamusal yeniden dağıtımdır¹¹ (Harvey, 2007: 35-39). Bu unsurlardan özelleştirme yani "mülksüzleştirme yoluyla birikimin en ileri hali" (Harvey, 2019: 139), metalaştırma, şirketleştirme neoliberal ekonomik düzenin temel unsurlarındandır. Önceden kârlılık hedefi gütmeyen kamusal mal ve

hizmet alanları özelleştirilerek sermaye birikiminin emileceği yeni meta alanları açılmış, sermayenin biriken artıklarını realize edebilecekleri, spekülasyon yapabilecekleri, artıklarını genişletebilecekleri fırsatlar yaratılmıştır. Her türlü kamu hizmetleri (su, ulaşım, elektrik vb.), sosyal refah alanları (toplu konut, eğitim, sağlık, emeklilik), kamu kurumları (üniversiteler, araştırma laboratuvarları, hapisaneler gibi) ve hatta savaş dâhil kapitalist dünyada bir dereceye kadar özelleştirilmiş ve sermayenin kullanımına bırakılmıştır (Harvey, 2007: 35; 2019: 140). Böylece “özelleştirme aşırı birikmiş sermayenin değerlendirebileceği engin alanlar açmıştır” (Harvey, 2019: 133).

IMF ve DB'nin yapısal uyum ve istikrar programları, şartlı kredileri ile başlayan; spekülatif finansal sermaye ve oyunun kurucusu ABD'nin hegemonya olmaktan kaynaklı para basma gücü ve militarist gücünü kullanan mülksüzleştirme yolu ile birikim süreci yani “devlet-sermaye ortaklığı” (Harvey, 2011: 39) süreklilik içermekte ve halen devam etmektedir (Harvey, 2011: 40-42). Ulus ötesi kurumlar ve devlet artık sermaye söz konusu olduğu durumda devreye girerek, sürekli mülksüzleştirme yolu ile birikimin önünü açacak müdahalelerde bulunur (Harvey, 2019: 135). Mülksüzleştirme yolu ile birikimin amacını Harvey'in kendi sözleri ile şöyle özetleyebiliriz: “...Genişletilmiş yeniden üretim yoluyla sürdürülemeyen kapitalizmin kronik sorununa çare bulmak...” (Harvey, 2011: 40). Kapitalizmin kronik sorunu derinleştikçe mülksüzleştirme yolu ile birikim süreci daha da derinleşmektedir. Biz çalışmamızda bir mülksüzleştirme aracı olan özelleştirmenin, yerini kavramsal olarak özelleştirmeden daha yumuşak görünen ancak pratikte ondan daha tehlikeli, daha derin, yeni bir mülksüzleştirme aracına, KÖİ'ye bıraktığını iddia etmekteyiz.

Kamu Özel İşbirliklerinin Devam Eden Birikim Sürecindeki Rollerini

“Geçmişte sınıf mücadeleleri ile kazanılan ortak mülkiyet haklarının özel alana dönmesi neo-liberal ortodokslik adına yürütülen tüm mülksüzleşme politikalarının en dikkat çekici yanısırdır”. (Harvey, 2011: 38)

Marx'ın ilkel birikim teorisinin yeniden yorumlanması, ilk bakışta farklı koşulların ortaya çıkardığı farklı politikalar olarak görünen şeylerin özünde ortak olan toplumsal karakterini anlamaya yönelik bilinç kazandırmaktadır (De Angelis, 2001: 1). Dolayısı ile KÖİ modelinin -ilk birikim teorisinin güncel yorumlarından-mülksüzleştirme yoluyla birikim üzerinden değerlendirilmesi politikanın özünü anlamak açısından kritiktir. KÖİ'lerin sermaye birikimi sürecindeki rolüne ilişkin değerlendirmelerimiz aşağıda maddeler halinde yer almaktadır.

1) KÖİ uygulamalarının yöneldiği kamusal mal veya hizmetin niteliğine

bakılabilir. KÖİ projelerine eğitim ve sağlık gibi yarı kamusal mal niteliğinde, pozitif dışsallıklar taşıyan alanlarda veya enerji, su ve telekomünikasyon gibi yüksek başlangıç maliyetleri olan doğal tekel niteliğindeki alanlarda da başvurulmaktadır. Hatta daha da ileri giderek klasik liberalizmin öncülerinden kabul edilen Adam Smith'in kamu sektörüne bıraktığı güvenlik, savunma hizmetleri dahi özel sektöre açılmaktadır. Söz konusu sermayenin çıkarı olduğunda, kendileri ile çelişir biçimde, egemen iktisat yazınınca kamu yararının kamusal üretimle temin edileceği alanlar (piyasa başarısızlıkları) da kolaylıkla meta alanlarına dönüştürülmektedir (Öncü, 2021: 25-30).

Kamusal hizmet alanlarının yeni meta alanları olarak özel sektöre açılması da sermaye için kaynak yaratmaktadır. Türkiye'deki şehir hastanelerinin durumu, yani hastane kapasiteleriyle eş değer devlet hastanesinin kapatılmış olması devlet eliyle mülksüzleştirmeye referans olarak verilebilir. Sağlık gibi çekirdek hizmetlerin dahi özelleştirilip metalaştırılmasının üstündeki kamu yararı örtüsünü kaldırdığımızda ortaya şu gerçek çıkmaktadır: "Sermaye daha önce giremediği sektörler girme hakkını elde etti. Üstelik bu sektörlerin önemli bir bölümü yüksek kâr vaat ettiği için sermayeyi uzunca bir süredir baskı altında tutan kâr oranlarındaki durağanlaşma ve düşme trendinin de etkisini hafifletecekti" (Bahçe, 2021: 23).

2) KÖİ sözleşme modelinin hükümetlere bilanço dışı finansman olanağı sağlayarak; kamu borcu, kamu harcamaları ve kamu açıklarını düşük göstermek amacı ile tercih edilme riski söz konusudur (ECA, 2018: 11). Modelin ilk uygulayıcılarından olan Birleşik Krallık'ta KÖİ uygulamaları, kamu harcamalarının artması, gizli kamu borcu ve bütçeden bu artışları karşılamak için vergi mükellefleri üzerinde artan vergi yükü ile sonuçlanmıştır. KÖİ uygulamaları ile en düşük maliyetle borçlanma olanağı olan kamu sektörü yerine özel sektörün finansman arayışına yönlenmesi, ulusal ve uluslararası bankokrasinin yararına olmaktadır. Hem finansal sermaye hem reel sermaye kazanmaktadır; özetle, sermaye için kazan-kazan (win-win) durumu söz konusudur. Sermaye kazanır iken doğrudan kullanıcı ödemeleri, katkı payları ile özelleşen kamusal hizmetlere ulaşmaya çalışan emek kesiminin sırtına bir de kamunun özel sektörün borcunu ödeyememe durumuna karşı finansörlere verdiği taahhütler-köprü geçişlerinde araç garantisi, hastanelerde hasta garantisi vb. verilen talep garantileri ve hazine garantileri- binmektedir (Pala, 2021; Öncü, 2021). Bu maliyetlere ek, bir taraf için kazan-kazan durumu var iken KÖİ'lerin daha yüksek maliyete daha düşük ve kalitesiz hizmet sunumu ile sonuçlanması durumunda emek kesimi için kaybet-kaybet (lose-lose) durumu söz konusu olacaktır.

3) 1970'lerde dünyayı sarsan petrol krizleri ve stagflasyon dalgasından sorumlu

tutulan Keynesyen müdahaleci iktisat politikalarını -dolaylı veya dolaysız kamu müdahaleleri- 1929 Buhran'ı ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kendini toparlayana kadar koruyucu bir örtü olarak kullanan kesim ile 1970'lere kadar kendini toparlayarak birikimi aşırıya ulaşıp yatıracak alan bulamayınca devletin geri plana çekilmesini vaaz eden kesim aynıdır, sermayedir (Sönmez, 2021: 58-59). 1980'lerde derinleşen paradigma dönüşümü ile kamu müdahaleleri ve girişimciliği; özel sektör yatırımlarını dışladığı, kamu borç ve açıklarını ve enflasyonu arttırdığı, yüksek maliyetli üretim yaptığı vb. argümanlar ile eleştirilmiştir. Kısacası, yeni paradigmaya göre kamu girişimciliği etkin değildir. Ancak kamu girişimi yerine özelleştirmelerin savunulduğu 1970-80'ler döneminin ardından özelleştirmeyi terk edip KÖİ sözleşme modelini öneren de yine aynı sınıf ve aynı uluslararası örgütlerdir. Ayrıca KÖİ uygulamalarının öncüsü olan Birleşik Krallık'ta başarısızlıkla sonuçlanan bu sözleşme yönteminin özellikle AGÜ'lere dayatılması, hükümetlerin bu sözleşme modeli ile ihaleler yapmasındaki ısrarcılığı da meselenin kamu çıkarından farklı olduğunu gözler önüne sermektedir (Pala, 2021: 8).

Üstelik Türkiye'ye bakacak olursak; sağlıkta büyük çaplı özelleştirmenin yaşandığı, özel hastanelerin sayısında çarpıcı artışlar görüldüğü bir dönemde özel kesimin etkinliği gerekçesi ile ehir hastaneleri gibi bir KÖİ modelinin de devreye sokulması anlam kazanmaktadır. Eleştiriler, özel hastanelerin açılmasını teşvik eden hükümetin bugün sağlığın farklı bir özelleşme modeli olan şehir hastanelerini teşvik etmesi üzerinedir. Soru, özel sağlık etkin bir hizmet sunumu ise neden özel hastaneleri teşvik etmek yerine kamuya garanti yükü getiren KÖİ'ye başvurulduğu veya KÖİ etkin bir hizmet sunum modeli ise neden daha önce özel hastanelerin açılması yerine KÖİ modelinin tercih edilmediğidir (Çal, 2021: 53). Türkiye'de bir diğer çelişki de KÖİ projelerindeki uyumsuzluklarda tanınmış olan yurt dışında tahkime başvurma hakkıdır. Bu kararın kamu yararından ziyade özellikle uluslararası sermayenin yararına olduğu söylenebilir (Çal, 2021: 50).

4) KÖİ'ler emek sınıfı aleyhine uygulamalardır. Emekçilerin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki refah devleti politikaları ve güçlü sendikal hareket sayesinde elde ettiği kazanımlara 1980'lerden itibaren savaş açan neoliberal politikalar bir nevi çitlemenin yeni, 21.yy sürümü kabul edilip, 'yeni çitleme hareketi' (De Angelis, 2014: 112) olarak irdelenmektedir (2014: 111-112). "Yeni Çitlemeler, 1970'lerden bu yana devam eden birikim sürecinin büyük ölçekte yeniden yapılanması olarak adlandırılmaktadır" (Midnight Notes Kolektifi, 2014: 282). Gerekçesi ise işçi sınıfının -zorunlu biçimde piyasaya dâhil edilen sınıf- kapitalist piyasada Keynesyen refah devleti politikaları yüzünden -yüksek ücretler, sendika ve grev hakkı, tatilleri, kısaltılmış çalışma saatleri gibi- hantallaşmasıdır. Tekrar

güçlü bir devlet olmanın yolu ise işçilerin hantallaştığı düzlemle mücadeledir (Perelman, 2014: 118-119). Aslında anlatılmak istenen, emekçilerin elde ettikleri kazanımların sermaye kârlılığını sürdürür iken tolere edilebildiğidir. Lakin sermaye sıkıştığında, kârlılık seviyeleri düştüğünde ilk tepkisi katlanılabilir düzeyleri aşan, emeğin 'vazgeçilemez' haklarının geri alınması, emekçiler arasında evrensel bir rekabet yaratılarak kolektif hareket etme olanaklarının azaltılması, ortak denetime tabi geçim araçlarının, ortak veya ücretsiz müştereklerin azaltılması ve mümkün olduğunca piyasalaştırılmasıdır (Midnight Notes Kolektifi, 2014: 281-289). Burada kısa bir anekdot olarak, Türkiye'de hizmete açılan üçüncü havalimanının inşaatında sendikalar, siyasiler ve işçiler tarafından dile getirilen ağır çalışma koşulları ve işçi ölümlerine karşı, ihaleyi alan şirketçe inşaat alanında işçilere sunulan lüks olanaklara ilişkin görseller yayınlanmıştır. Sermaye-emek çelişmesine ilişkin bu kısa anekdota atfen, söz konusu KÖİ projelerinin emeğin bedenine kadar saldırdığı ifade edilebilir.

İktidarı elinde bulunduran hükümet, egemen güç olmaktan faydalanarak, halkın birikmiş emek ürünü olan kamu mülkiyetini iktidar dışındaki ideolojileri görmezden gelerek tamamen bir uzlaşma olmaksızın özel sektörün iş birliğine sunmaktadır (Bahçe, 2019: 18-19). Ekonomik güçler, devletin de yardımı ile 'emeğin suyunu çıkarmak pahasına' yeniden üretimin devamlılığını garanti etmeye çalışmaktadır (Dalla Costa, 2014: 152-153, 161). Kamusal alanların özel sektöre kiralanması, yabancı sermayeye satılması gibi yöntemlerinin özü yoksul çoğunluğun emekleri ile biriktirdiklerinin, emekçilerden alınıp zengin sermaye sınıfına transfer edilmesidir (Amin, 2014: 206-207). KÖİ benzeri uygulamalar "toplumsal ilişkilerin egemen örüntüsünde kökten bir dönüşüm ve gitgide alt sınıflardan ziyade üst sınıfları kayıran bir şekilde varlıkların yeniden bölüşümü"nü (Harvey, 2016: 141) içermektedir.

5) KÖİ uygulamaları bir yabancılaştırma aracıdır ve ideolojik bir bombardıman ile tanıtılmaktadır. Kamusal bir hizmetin özel sektörün üretim ve sunumuna bırakılıp sunulan hizmet karşılığında kullanıcı ücretleri alınması durumunda; kamusal mülk fiilen özel mülke dönüşmüştür ve üstelik finansmanı hâlâ kamusaldır (sermaye için ekstra güvenlik sağlar). Yani üretimin toplumsallaşmasına karşın mülkiyetin özel kalmaya devam etmesi söz konusudur (Lenin, 2018: 28). Toplumda bireylerin her biri ve toplu olarak hepsi kendi emeğinin ürünleri olan kamusal mülkiyete yabancılaşmakta, aynı zamanda insanlar ortak yaşama yabancılaşmaktadır (Ollman, 2020: 13-14). Bu doğrultuda da KÖİ'ler kamusalı yok edip, kamuya ait olanı kamuya yabancılaştırma, özel mülkiyete dönüştürme yönü ile sermayenin lehine ve emek kesimi aleyhinedir. Aynı zamanda devletin, ulusal ve uluslararası örgütlerin, medyanın vb. yardımı ile kapitalist ideolojiyi toplumda baskın kılmaktadır. Görünürde kamusal mülkiyetin

değişmediği ve daha az maliyete, daha çok kamu hizmeti sunulduğu iddiası ile halk kitlelerinin tarihsel, toplumsal bağlamda düşüncelerini engellemek adına yoğun bir ideolojik saldırıda bulunmaktadır (Ollman, 2020: 21-22). KÖİ modelinin avantajlarına ilişkin ulusal ve uluslararası alanda yayın sayılarında artış, ülkelerde KÖİ uygulamalarına ilişkin özel birimlerin kurulması da ideolojik saldırının bir göstergesidir.

6) KÖİ'ler iddia edildiği gibi daha şeffaf, adil ve hesap verilebilir kamusal hizmet sunumu sağlamamakta, aksine ihaleler yolsuzluklara daha açık hale gelmektedir. Jubilee Debt Campaign Birleşik Krallık'taki KÖİ uygulamalarını 'dünyanın geri kalanının ders alması gereken bir hastalık' olarak tanımlamaktadır. KÖİ sözleşmelerinin karmaşık yapısı, sözleşme konusuna ilişkin çıkarı olan sendikalar, kullanıcılar gibi kesimleri dışlamıştır. Ayrıca sözleşmenin niteliği, sunulacak hizmetin kalitesi, personel, ödenen ücretler vb. sözleşmeye ilişkin birçok detay 'ticari sır' olarak tutulmuş ve kamuya aktarılmamıştır. Bu durum ülkede hesap verebilirlik, şeffaflık yani özetle demokrasiyi zedelemiştir (Jubilee Debt Campaign, 2017: 5).

Türkiye'de ise projelerin istisnai ihale usulü olan pazarlık usulü ile yapılması eleştirilmektedir. Bu durum politikacılar ile yakın ilişkiler içinde olan bir grup şirketin -hazinenin tanıdığı güvenceden yararlanarak- liyakat aranmaksızın, ihalelerde galip gelmesi ile sonuçlanmaktadır. En büyük KÖİ projelerinden olan üçüncü havalimanı inşaatında da kullanılan yöntem Kamu İhale Kanunu'nun olağanüstü koşullar altında başvurulmasını bildirdiği 21/b maddesinde geçen usulüdür (Toker, 2019: 37-38). AB'nin her yıl Türkiye'ye ilişkin yayımlanan izleme raporlarında telkin ettiği açık, şeffaf, rekabetçi ihale ilkelerinin tersine bir uygulamadır. Bahsedilen usulün kullanılmasının rekabetçi bir ortam yerine belirli, davet edilmiş şirketler arasında ihale yapılmasının ayrıca kamu bütçesine fazladan yük yaratarak, giderlerde artışa sebep olduğu iddia edilmektedir (Toker, 2019: 45-47). İstanbul'da metro yapımına ilişkin 5 farklı ihalenin yaklaşık maliyeti ile ihaleyi alanın teklifi arasında neredeyse 1,2 milyar TL fark olduğuna dikkat çekilmektedir (Toker, 2019: 67-68). Ayrıca yatırım değeri ile sözleşme değeri arasındaki fark yani devletin gelecekte vazgeçtiği gelir ile bugünkü projenin yapım değeri arasındaki fark daha da açılacaktır. Dolayısı ile sermayeden ziyade riskleri kamunun üstlendiği, adil ve şeffaf olmayan bir ihale ortamında, kamunun gelecekteki gelirlerinden vazgeçtiği bir sözleşme ilişkisi kurulacağı söylenebilir (Özyıldız, 2018).

Türkiye'deki KÖİ uygulamalarına ilişkin bir diğer eleştirilen konu muhasebeleştirme hatalarıdır. Sayıştay Başkanlığı'nın Sağlık Bakanlığı denetim raporlarında tekrar edilen olgulardan biri şehir hastanelerine ilişkin kira

ödemelerinin muhasebeleştirmelerinin hatalı yapılması, talep garantilerinin muhasebeleştirilmemesi ve yarattığı kamu zararınıdır. Aynı bulgu 2020 yılına ilişkin Sağlık Bakanlığı denetim raporunda da yer almaktadır (Sayıştay Başkanlığı, 2021a: 27-31). Benzer biçimde Ulaştırma Bakanlığı'na ilişkin Sayıştay denetim raporunda da hatalı döviz kurları üzerinden Avrasya Tüneli geçiş ücretlerinin belirlenmesi, projelere ilişkin hatalı muhasebeleştirmeler, gerekmediği halde istisnai pazarlık usulü ile ihale yapılması gibi hususlara yer verilmiştir. Sadece Avrasya Tüneli'ne verilen talep garantilerinin gerçekleşmemesinin sonucunda 2020 yılı için ödenen garanti tutarı 494,1 milyon TL'dir. Avrasya Tüneli'ne verilen araç sayısı garantisi ile geçen araç sayısı arasında yalnızca 2020 yılında yaklaşık 12 milyon fark bulunmaktadır (Sayıştay Başkanlığı, 2021b: 17-31, 52-54, 74). Karayolları Genel Müdürlüğü'ne ilişkin Sayıştay denetim raporunda ise YİD projelerine ilişkin 31 Aralık 2020 kuru ile toplam garanti ödemeleri 179,6 milyar TL (verilen ve ödenen) olarak açıklanmış ancak muhasebeleştirmelerde hata yapılarak bu rakamların müdürlük mali tablolarında daha düşük gösterildiği bilgisine ulaşılmıştır (Sayıştay Başkanlığı, 2021c: 28-29).

Bir diğer konu, projelerin "yaklaşık maliyet hesapları ile ihale bedelleri arasında büyük fark" (Erbaş vd., 2012: 15) olup olmadığı, fark var ise ne kadar büyük farklar olduğuna ilişkindir. Türk Tabipleri Birliği (TBB) tarafından 2012 yılında yayımlanan KÖİ modeline ilişkin "Soru ve Yanıtlarla Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı" adlı rapora göre 25 yıllığına kira ödemesi yapılacak olan Kayseri, Ankara-Etlık, Ankara-Bilkent, Elazığ, Manisa hastanelerine ilişkin tüm hastaneler için ön fizibilite raporlarındaki maliyet tutarları ile ihalelerdeki maliyet tutarları arasında büyük farklar mevcuttur. Ankara Etlık Şehir Hastanesi için ön fizibilite raporunda toplam yatırım tutarı 1,97 milyar TL, yıllık kira ödemesi ise 276 milyon TL'dir. Dolayısıyla 25 yılda toplam 6,9 milyar TL ödeme yapılacak olup başlangıçtaki toplam yatırım tutarından 5,8 milyar TL daha fazladır (Erbaş vd., 2012: 15-16). Yine kira ödemeleri adı altında Bilkent Şehir Hastanesi için 4,9 milyar TL, Elazığ Şehir Hastanesi için yaklaşık 2,2 milyar TL, Kayseri Şehir Hastanesi için yaklaşık 3,2 milyar TL fazladan ödeme yapılacağı öngörülmektedir (Erbaş vd., 2012: 15-16). Yani toplamda sadece dört şehir hastanesi için 16 Milyar TL civarı fark söz konusudur.

7) KÖİ projelerinde risk optimal biçimde dağıtılmamakta hatta riskleri özel sektörden ziyade kamu sektörü üstlenmektedir. Mülksüzleştirmenin yeni aracı KÖİ politikaları, kamusal olanın parçalanmasını, kamusal sermayenin özellikle hükümete yakın güçlü özel sermaye çevrelerce ele geçirilmesini kolaylaştırmaktadır. Ortaklığın özünde kârın sahibi özel ortakken, ortaklığın cefasını yani risk ve maliyetlerini kamu yüklenmektedir (Bahçe, 2019: 19-20). Türkiye'de, 2017 yılında vergi kanunlarında yapılan değişiklikler ile

KÖİ projelerinde vergi ve harç muafiyetleri uygulanmasına ilişkin maddeler eklenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 24). Kamu, sermaye lehine almaktan vazgeçtiği vergi gelirleri aracılığı ile sermayenin riskini hafifletirken; bu gelir kaybının emek üzerine düşen vergilerde artış veya kamu borçlanması ile telafi edilmesi dışında seçenek görünmemektedir.

AB’de ise 2008 yılında Fransa, Yunanistan, İspanya ve İrlanda’da bilgi ve iletişim teknolojileri ve otoyol yapımı alanlarında AB tarafından fonlanan 12 projeye ilişkin değerlendirmelerinden hareketle Avrupa Sayıştay’ı “AB’de Kamu Özel Ortaklıkları: Yaygın Eksiklikler ve Sınırlı Faydalar” raporunu yayımladı. Bu raporda incelenen projelerde kamu ve özel sektör arasındaki risk dağılımının genellikle uygunsuz, tutarsız ve etkisiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır (ECA, 2018: 9). KÖİ projeleri risklerin özel sektöre aktarıldığı bir sözleşme modeli olarak tanıtılmakla beraber İngiltere deneyiminde de özel sektörün tüm riskleri üstlenmek istemediği görülmüştür. Dolayısı ile KÖİ’leri savunurken iddia edilenin (risklerin optimal olarak paylaşılması) aksine riskler kamu sektörü üzerinde kalmıştır (Jubilee Debt Campaign, 2017: 3). Avrupa Kamu Hizmetleri Sendikaları Federasyonu (EPSU), özel sektörün iddia edildiği gibi tüm riskleri üstlenmediği hatta mümkün olduğunda riskleri kamu sektörüne atmaya çalıştığını raporlamıştır. Şirketler her zaman ekstra riskleri kabul etmek için ekstra ödeme talep etmektedirler (EPSU, 2014: 1-2).

8) KÖİ proje deneyimleri, Avrupa’da da Türkiye’de de kamu bütçesi üzerine yük olarak kamuya başka alanlarda harcayabileceği kaynak bırakmak şöyle dursun, ek yük getirmektedir. Bu yükün sebeplerinden biri sözleşmelerin esnek sözleşmeler olmamasından kaynaklı hizmetin üretim ve sunum sürecinin uzaması, maliyetlerinin beklenenin üzerinde gerçekleşmesidir. Avrupa Sayıştay’ı tarafından incelenen Yunanistan’da yapılan 3 yol projesinde toplamda %60’a kadar maliyet artışı görülürken, üretilen hizmetin ölçeğinde karşılaştırılan ölçeğin ancak %55’ine ulaşmıştır. Yine farklı ülkelerdeki 12 projenin üçte birinde bu süreç ortalama 6 yıl kadar uzamıştır. Ele alınan projelerin yarısından fazlası inşaat sürecinde yaşanan maliyet artışları ve gecikmeler sonucu verimli bir hizmet üretimi iddiasını gerçekleştirilememiştir, projelere yönelik AB tarafından ek fon desteği sağlanmıştır (ECA, 2018: 9-10).

Hem Avrupa’da hem Türkiye’de KÖİ’lere yönelik eleştirilerden bir diğeri, projelere araç geçiş, hasta sayısı vb. çeşitli iyimser garantiler verilmesinin kamu bütçesi üzerinde yarattığı yüküdür. AB’de ele alınan 12 projenin tamamlandıktan sonra tüketiciler tarafından tercih edilme miktarlarına ilişkin oluşturulan aşırı iyimser talep beklentilerine karşılık, tahminlerin bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) sektöründe %69’una, otoyollarda ise ancak %35’ine ulaşılmıştır (ECA, 2018:

10). Avrupa’da KÖİ modeline en fazla başvuran ve en çok kamu garantisi veren 3 ülkenin gelecekte beklenen (mevcut projelere verilen ve gelecekte ödenmesi planlanan garanti ödemeleri) hazine garanti ödemeleri de dâhil toplam kamu garanti tutarı 98 milyar dolardır (Hall, 2015: 20).

Türkiye’de ise 2017 yılında verilen geçiş garantisi olan 40.000 araç sayısının yarısına dahi ulaşamayan Osmangazi Köprüsü’nde olduğu gibi geçen araç sayısı tutturulamadığı durumda bir araç için ortalama 35 dolar, 2035 yılına kadar kamu bütçesinden karşılanacaktır (Toker, 2019: 59-60). Döviz kurlarının sürekli dalgalandığı Türkiye gibi ülkelerde rakamlar tahmin edilenden daha çarpıcı boyutlara ulaşabilmektedir. 25 Aralık 2017 tarihinde 3,7 dolar olan dolar/ TL paritesinin, 5 Mayıs 2022 itibari ile 14,8 dolar civarı olduğunu düşünürsek şimdiden her bir araç için ödenecek tutar 2017 Aralık ayına göre 11,1 dolar artmıştır (TC Merkez Bankası, 2022).

Türkiye’de garanti ödemelerinin sorumluluğu garantiyi veren kuruma devredilmekte ve bu ödemeler ilgili kamu kurumunun bütçesinden karşılanmaktadır. Şehir hastanelerine kira ödemeleri + hizmet ödemeleri biçiminde, ulaşımda araç geçiş garantisi + katkı ödemeleri biçiminde ve karayollarında yine katkı ödemeleri + trafik garantileri biçiminde gerçekleşmektedir. Erişebildiğimiz garanti ödemelerini sınırlılığı altında; 2021 yılı Karayolları Genel Müdürlüğü’nün 2021 yılı için 14,49 milyar TL garanti taahhüdü verdiği ve gelecek iki yıl içinde garanti ödemelerine ayıracağı tutarın artacağı iddia edilmektedir. 2022 yılı için garanti ödemelerine 16,9 milyar TL, 2023 yılında ise 17 milyar 395 milyon TL ayrılması beklenmektedir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’nın garanti ödemeleri için ayırdığı ödenek 2020 yılında 458 milyon TL iken 2021 yılında 540 milyon TL ayrılmıştır. Sağlık Bakanlığı ise 2020 yılında 10,5 milyar TL garanti ödemeleri için ayırmışken, 2021 yılında garanti ödemeleri için ayrılan ödenek 16,392 milyar TL’dir. Ayrılan ödeneklerin daha önceki yıllarda olduğu gibi aşılacağı tahmin edilmektedir (Toker, 2018, 2019, 2020, 2021; Süzer, 2018; Aydılek, 2019; T24: 08/11/2019).

Bahsedilen garantilere ilişkin kritik bir konu da 2019 yılı sonlarından itibaren dünyayı sarsan Covid-19 pandemisine rağmen -sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulandığı günler de dâhil- işsizlere destek ödemeleri vb. ödemeler tamamlanmamış iken garanti ödemelerinin öncelikli olarak tamamlanmasıdır (Demir, 2020). Pandemi döneminde kapalı olan iş yeri sahipleri, işsiz kalan işçilere yapılan sınırlı ve kısıtlı ödemelere karşın garanti ödemelerinin yapılmaya devam etmesi sınıf çelişkileri açısından üzerinde durmaya değerdir.

TTB’nin 2012 yılında yayımlanan “Soru ve Yanıtlarla Sağlıkta Kamu Özel

Ortaklığı” adlı çalışmasında sorduğu sorulardan bir diğeri de KÖİ modeli ihale edilen hastanelerin normal ihale yöntemi ile daha düşük maliyete yapılabileceği idi (Erbaş vd., 2012: 14). Ulaşılan bulgulara göre, TOKİ’nin Etlik’te yapmayı planlandığı 800 yataklı hastanenin bedeli, Konya’da yapılması planlanan 800 yataklı şehir hastanesinin yaklaşık 1,5 yıllık kirasına (130 milyon TL) ihale edilmiştir. Yine Kayseri’de KÖİ modeli ile yapılacak 1200 yataklı hastanenin yaklaşık 1,5 yıllık kirası (193 milyon TL) ile Erzurum’da klasik ihale yoluyla 1200 yataklı bir hastane inşa edilmiştir (Erbaş vd., 2012: 14).

KÖİ uygulamalarının ele alınan tüm gerekçeler sonucunda kamu bütçesi üzerinde yükü hafifletecek uygulamalar olmadığı açıktır. Bunun aksine bu model, kamu bütçesi üzerinde daha fazla baskı yaratarak kamuyu rantiyenin çıkarları uğruna feda etme riski taşımaktadır. Hem finansal hem reel sermayenin birikimini işletme alanı bulduğu, meta alanına dönüşen kamusal hizmet üretim/sunum/finansmanı yolu olan KÖİ’lerin kamusal çıkarla ilişkisi olmadığı, modele ilişkin ‘post-truth’ (gerçek üstü) söylemlerin aksine ortada bir realitedir. Son sözler olarak, KÖİ politikaları, sermaye birikiminin sürekliliğinin ‘neoliberal bir aracı olarak’, kamuyu mülksüzleştirerek, sermayenin “menzilin ve hızını arttırmaktadır” (Bahçe, 2019: 24), diyebiliriz. KÖİ uygulamaları ile ortaya çıkan “hız ve menzil artışı ise sermayenin daha önce giremediği alanlara, sektörlere veya coğrafyalara girmesini” (Bahçe, 2019: 24), dolayısı ile ‘mülksüzleştirme yolu ile birikimi’ işler kılmaktadır.

Sonuç

Yeni liberal kapitalizm, kapitalizmin önceki formlarından daha derin bir dönüşüm yaratmıştır; sağlıktan kültüre, eğitimden medyaya her alan piyasalaştırılmıştır. Harvey, neoliberalizmin birikim araçlarının modernleştiği, çeşitlendiği, teknolojikleştiğini belirterek neoliberal kapitalist dönemi ‘yeni emperyalizm’ dönemi olarak adlandırmıştır. Yeni emperyalizmin birikim sürecine ise ‘mülksüzleştirerek birikim’ demektedir, temel araçları ise özelleştirme, finansallaşma, krizlerin manipülasyonu ve yönetimi, kamusal yeniden dağıtımdır. 21.yy’da uzay boşluğu dahi sermaye birikiminin sürekliliği için meta alanı olarak açılmış, Mars’a yolculuk, Mars’ta yeni bir şehir kurma gibi akla gelemeyecek alanlar metalaşmış ve piyasalaşmıştır.

Bu çalışmanın iddiası, Harvey’in mülksüzleştirme yolu ile birikim tezinden hareketle, neoliberalizmin güncel birikim araçlarından birinin de kamu yararı, etkinlik, verimlilik, kamu kaynaklarına dokunmadan daha kaliteli hizmet sunumu gibi çeşitli gerekçeler ile savunulan KÖİ uygulamaları olduğudur. Özelleştirmeler ile piyasalaştırılan kamu hizmetleri, KÖİ politikaları ile resmi bir

özelleştirme olmaksızın hatta 'özelleştirme sonucu özel şirketin karşılaştacağı yükleri hafifletecek biçimde' KÖİ modeli ile üretilir ve sunulur olmuştur. Özelleştirmenin en büyük sınırlılığı diyebileceğimiz özelleştirilecek kamu kaynağı miktarı sorunu KÖİ uygulamaları ile ortadan kaldırılmış, tüm kamusal mal ve hizmetler sermaye birikimi alanı olarak özel sektöre açılabilir kılınmıştır. Dolayısı ile KÖİ kendinden önceki trend birikim aracından -özelleştirme- daha tehlikeli olabilecektir. KÖİ modelini eleştirel ekonomi politik perspektiften değerlendirmek modelin özünü görmek açısından önem arz etmektedir.

KÖİ uygulamalarının görünümüne odaklanan ulusal ve uluslararası düzlemdeki yayınların büyük çoğunluğu bu uygulamanın avantajlarına yöneliktir. Lakin çalışmamızda, Ortodoks yayınların tersine sonuçlara ulaşılmıştır. KÖİ, riskin özel sektöre aktarılacak yerine hazine ve talep garantileri aracılığı ile kamu bütçesi üzerinde kaldığı, karmaşık yapısından ötürü hizmet gecikmelerine ve maliyet artışlarına yol açan, taşeronlaştırma ve güvencesiz istihdam yaratan, yolsuzluklar ve haksız rekabete çok açık, kamu yararından ziyade bir grup sermaye sahibinin sermaye biriktirmesi ve birikimini işletmesi adına oluşturulmuş bir modeldir. Modele ilişkin en büyük sınırlılık ve eleştirdiğimiz nokta, KÖİ projelerine ilişkin verilerin derli toplu biçimde halka açıklanmaması, garanti ödemelerine ilişkin verilerin paylaşılmamasıdır. Kamu bütçesinin sahibi olan halkın parasının nereye harcandığının gizlenmesinin modelin demokratiklik, şeffaflık, mali saydamlık ve hesap verebilirliği temin edeceği iddiaları ile taban tabana zıt olduğu ortadadır. Kamu bütçesinin en önemli gelir kaynağı olan vergiler, büyük ölçüde emek geliri üzerinde kalırken, 13.yy'da elde edilen bütçe hakkının 21.yy'da halk kitleleri tarafından kullanılması engellenmektedir. Sonuç olarak, KÖİ, kamu kelimesini modelin adında yer almasından ötürü kamu yararına atıf yapan 'ideolojik bir adlandırma'dır. KÖİ uygulamaları emek sınıfının suyunu çıkarırcasına ve kamusalılığın içini boşaltarak, sermayeye sınırsız bir tahakküm alanı açan mülksüzleştirme'nin yeni aracıdır.

Sonnotlar

¹ Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalında kabul edilen "Kamu Özel İşbirliklerinin Ekonomi Politik Eleştirisi: Yeni Sermaye Birikim Aracı Olarak Kamu Özel İşbirlikleri" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² J. Williamson (1990) Washington merkezli kurumlarca oluşturan bir grup reform listesini Washington Konsensüs olarak adlandırmış ve literatürde bu şekilde kullanılagelmiştir. Konsensüs, şu politika önerilerini içermektedir: mali disiplinin sağlanması, kamu harcamalarının öncelikli harcama alanlarının yeniden düzenlenmesi, vergi reformu, finansal hareketlerin serbestleşmesi, hızlı büyümeyi ve ihracatı teşvik eden rekabetçi döviz kuru politikası, serbest ticaret, yabancı doğrudan yatırımların serbest bırakılması,

kamu girişimlerinin özelleştirilmesi, deregülasyon, mülkiyet haklarının yasalar ile güvence altına alınması (Williamson 1993: 1332-1333; 2003: 1476). Post Washington Konsensüsü yönetim, yolsuzlukla mücadele edilmesi, esnek işgücü piyasaları, dünya ticaret örgütü (DTÖ) anlaşmaları, mali kurallar ve standartlar belirlenmesi, ihtiyatlı sermaye hesapları açılması, döviz kur rejimi, bağımsız merkez bankası ve enflasyon hedeflemesi, sosyal güvenlik ağları, yoksulluğu azaltma hedefini (Rodrik, 2006: 978) içerek biçimde genişletilmiştir.

³ Marx içsel ilişkiler felsefesine dayalı diyalektik yöntem ve materyalist tarih anlayışı doğrultusunda inceleme nesnesi kapitalizmin görünümüne değil özüne odaklanarak feodalizmin ilk birikiminin kapitalizme nasıl evrildiğini, iş bölümünün yarattığı sınıflı toplumları, artık değeri, ücretli emeği, sermayenin yoğunlaşmasını görür. Soyutlamalarını da bunları içerecek düzeyde yapar. Smith, Ricardo gibi kendinden önceki klasik iktisatçılara eleştirisi ise aksine öze değil görünüme odaklanmaları ve yanlış soyutlamalar yapmalarındır. Marx bu durumu “fetişizm” olarak ifade etmiştir. Dolayısı ile Marx öncesi klasikler, ardılı neoklasikler ve günümüzün ana akım neoliberal iktisadi topluma bakınca sınıfları, kapitalizmin iç çelişkilerini, ücretli emeği, kapitalizmin evrimini, artık değeri, emeğin başkalaşmış biçimlerini görmezler. Kapitalizm çelişkisiz, statik, hep var olmuş tarihsiz bir sistem olarak görünür. Dolayısı ile kâr da meta da hep var olmuştur ve özünü sorgulamazlar (Ollman, 2015). Kapitalizmin tarihini, özünü ve içsel çelişkilerini görmeden özelleştirmeleri basitçe başarısız devletin varlıklarının özel sektöre devredilmesi açıklaması aslında hiçbir şey açıklamayacaktır, dolayısı ile görünümlere dayalı yanlış soyutlamalardan türeyen açıklamalar totolojiden öteye gitmeyecektir.

⁴ Bkz. E Bilgin (2001), Ş Gökbayrak (2003), K Bulut (2008), S Uslu (2012), F S Öngel (2014).

⁵ Özel görevli şirket veya özel amaçlı şirket (ÖGŞ), bir KÖİ projesinin tasarımı, yapımı, finansmanı, işletilmesi ve bakımını yapmakla yükümlü olan genellikle özel sektör yatırımcılarından oluşan aktördür. Aynı zamanda yükümlülüğünü üstlendiği KÖİ projesine başlayabilmek için gerekli başlangıç sermayesini, tasarım ve inşaat için gerekli olan fonları hissedarlardan temin etmekten sorumludur (UNECE, 2012: 10).

⁶ Erdemli mal kavramı ilk olarak Musgrave tarafından kullanılmıştır. Erdemli mallar kamusal ihtiyaçlardan (mallardan) ve özel ihtiyaçlardan farklılaşmaktadır. Dışsallıklar barındıran mal ve hizmetler özel sektörde üretimi mümkün olmakla beraber, kamu sektöründe çok erdemli olarak değerlendirilmekte ise (ücretsiz eğitim, düşük maliyetli barınma gibi) kamu bütçesi aracılığı ile sunulmaktadır. Sosyal ve özel mallarda tüketici tercihlerinin egemenliği söz konusu iken erdemli mallarda tüketici tercihlerine müdahale söz konusudur (Musgrave, 1959: 13-14).

⁷ Yarı kamusal mallar, piyasada üretilip satılabilecek nitelikte mallar olmaları nedeni ile tam kamusal mallardan ayrılırlar. Ancak bu mallar dışsallıklar dediğimiz piyasa aksaklıklarını ortaya çıkararak optimum sunumdan sapmalara neden olabilmektedir. Bu sebeple yarı-kamusal mallar dışsallıkları içselleştirmek amacı ile ya tamamen kamusal

üretim sürecine dâhil edilmekte ya da hem kamu hem özel sektörün üretim ve sunumu söz konusu olmaktadır (Altay, 2014: 41-42).

⁸ Avrupa'daki KÖİ projelerine ilişkin verileri paylaşan kurum olan EPEC gerçekleşen KÖİ proje istatistiklerini hem proje değerleri hem kullanılan sözleşme türleri gibi sınırlara tabi tutarak yayımlamakta ve proje değeri 10 milyon Euro'nun altındaki KÖİ sözleşmeleri paylaşılmamaktadır.

⁹ IMF ve DB'nin öncülüğünde Türkiye'de uygulamaya koyulan istikrar programı, alınan kararların halka ilan edildiği tarihe atfen 24 Ocak Kararları olarak anılmaktadır. 24 Ocak Kararları, ihracata yönelik büyüme, esnek kur sistemi, açık ekonomi, özelleştirme, kamu sektörünü küçültülmesi vb. (Köse, 2000: 30) gibi neoliberalizmin yayılma sürecinde tüm merkez ve çevre ülkelere dayattığı standart politikaları içermektedir. A. Haşim Köse, IMF ve DB tarafından çevre ülkelere dayatılan 24 Ocak kararları benzer programlara ilişkin 'yeniden yapılanma süreci' benzetmesini yapmaktadır (Köse, 2005:36). "1980'li yıllarda Türkiye ve benzeri ekonomilerin önüne konulan programlar basit anlamda bir istikrar programının çok ötesindeydi" (Köse, 2005: 36). Şili'de 11 Eylül 1973 tarihinde Pinochet darbesi ve neoliberalizmin yerleştirilme sürecinin eş zamanlılığı, Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ardından 12 Eylül 1980 askeri darbesini göz önünde bulundurduğumuzda bu iddialar desteklenmektedir. Uygulamaya koyulan programlar yalnızca neoliberalleştirme sürecinin birer parçasını oluşturmaktadır.

¹⁰ Bu maddelendirme fikri Gürkan'dan (2019: 16) alınmıştır. Çalışmanın sınırlarını çizmek amacı ile ilk birikim sürecinin aşamalarına ilişkin detaylara girilmeyecektir.

¹¹ Makalemizde alan kısıtı nedeni ile bu unsurlar tek tek değerlendirilmek yerine özelleştirme unsuru ele alınarak KÖİ politikaları ile ilişkisi kurulmaktadır.

Kaynakça

ADB (Asian Development Bank) (2008). *Public-Private Partnership Handbook*. Asian Development Bank.

Altay A (2015). *Kamu Maliyesi: Teorisi, Gelişimi, Kapsamı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Aydilek O (2019). Köprü ve otoyollara 7,8 milyar TL garanti ödemesi. *Habertürk*. 10 Aralık. <https://www.haberturk.com/kopru-ve-otoyollara-78-milyar-tl-garanti-odemesi-2547639-ekonomi>

Ayman Güler B (1994). Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(4), 3-19.

Ayman Güler B. (2003a). Devlette reform. Mimarlar Odası Sunuşu, 1-22. <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/birgulaymanguler.pdf>

Ayman Güler B (2003b). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye. *Praksis*, 9 (105), 93-116.

Ayman Güler B (2021). Küreselci Reformların Sonrası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76 (2), 413-436.

- Bahçe S (2007). Çin: İlkel Birikimin ve Üçüncü Serfliğin” Mucizesi”. *Mülkiye Dergisi*, 31 (255), 155-177.
- Bahçe S (2019). Özelleştirme- “Kuram”, Uygulama ve Sorunlar Özelleştirmenin Kara Kitabı’na Giriş Denemesi. *İktisat Dergisi*, 541, 14-25.
- Bahçe S (2021). Kapitalizmin Krizinden Kaotik Kapitalizme 1980 ve 1990’ların Herkesçe Bilinen Kısa Hikâyesi. *Toplum ve Hekim*, 36 (1), 20-26.
- Bayramoğlu S (2002). Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim. *Praksis*, 7, 85-116.
- Bayramoğlu S (2004). Yönetişim ve Demokrasi İlişkisinde Siyasal İktidar Sorunu: Türkiye’de Bağımsız Düzenleyici Kurumlar [Basılmamış Doktora Tezi] Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Beaud M (2016). *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*. Çev. F Başkaya, İstanbul: Yordam Kitap.
- Beauregard R A (1998). Public-Private Partnerships as Historical Chameleons: The Case of the United States. İçinde J Pierre (Eds), *Partnerships in Urban Governance*. PalgraveMacmillan.
- Beuve J vd. (2018). Renegotiating PPP Contracts: Opportunities and Pitfalls. İçinde J. de Brux and S. Saussier (Eds.), *The Economics of Public-Private Partnerships: Theoretical and Empirical Developments*. Paris: Springer International Publishing, 135-162.
- Bilgin E (2001). Özelleştirmenin Sosyal Sonuçlarına Bakış. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. 2 (8), 5-8.
- Blatter J K (2007). Glocalization. İçinde: M. Bevir (Ed.), *Encyclopedia of Governance (Vol. 1)*, SAGE Publications, 357-359.
- Bonefeld W (2014). Kapitalist Birikim ve Özgür Emek: Toplumsal Kuruluş Üzerine. İçinde: Ö Göztepe (Ed.), *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Çev. Ö Ş Çubukçu. Ankara: NotaBene Yayınları, 65-88.
- Bulut K (2008). Özelleştirme Politikalarının İstihdam Boyutu ve Enerji Sektörü. http://www.emo.org.tr/ekler/c8001f834f6a5f0_ek.pdf
- Çal S (2021). Kamu-Özel Ortaklığı (KÖO) ve Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması. İçinde: K Pala (Ed.), *Türkiye’de Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 35-53.
- Davies P ve Eustice K (2005). Delivering The PPP Promise: A Review Of PPP Issues and Activity. PricewaterhouseCoopers.
- DB (Dünya Bankası, World Bank) (1992). Governance and Development. A World Bank Publication. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/604951468739447676/pdf/multi-page.pdf>
- De Angelis M (2001). Marx and Primitive Accumulation: The Continuous Character Of
- Öztürk D ve Bahçe S (2023). Mülksüzleştirme Yolu ile Birikimin Yeni Aracı: Kamu Özel İşbirlikleri. *Mülkiye Dergisi*, 47 (2), 739-770.

Capital's 'Enclosures'. *The Commoner*, 2 (1), 1-22.

De Angelis M (2014). Marx ve İkel Birikim: Kapitalist 'Çitlemenin' Sürekli Karakteri. İçinde: Ö Göztepe (Ed.), *İkel Birikim: Sermayenin Kaldırıcı*. Çev. Y Akmeraner, Ankara: Notabene Yayınları, 89-114.

Delmon J (2011). *Public-Private Partnership Projects in Infrastructure: An Essential Guide For Policy Makers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Demir Y (2020). Virüse rağmen garanti ödeme. *Sözcü*. 4 Mayıs.

<https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/viruse-ragmen-garanti-odeme-5791087/>

EC (European Commission) (2003). Guidelines for successful public-private partnerships. European Commission. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/ppp_en.pdf

ECA (European Court of Auditors) (2018). Public Private Partnerships in the EU: Widespread shortcomings and limited benefits. https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR18_09/SR_PPP_EN.pdf

EIB (European Investment Bank) (2005). Evaluation of PPP projects financed by the EIB: evaluation report. European Investment Bank. https://www.eib.org/attachments/ev/ev_ppp_en.pdf

EPEC (European PPP Expertise Centre) (20/06/2021). <https://data.eib.org/>, Son erişim tarihi, 20/06/2021.

Erbaş Ö vd. (2012). Soru ve Yanıtlarla Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları. <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/sagliktakamuozel.pdf>

Fine B (1993). İkel Birikim. İçinde: M. Tunçay (Der.). *Marksist Düşünce Sözlüğü*, Çev. A. Doğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 286-287.

Gaudin J P (1998). Modern Governance, Yesterday and Today: Some Clarifications to Be Gained From French Government Policies. *International Social Science Journal*, 50 (155), 47-56.

Geray C (1993). Nasıl Bir Yerel Yönetim Düzeltimi?. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2 (5),13-21.

Gökbayrak Ş (2003). Belediyelerde Sunulan Kentsel Hizmetlerin Özelleştirilmesi Çerçevesinde Taşeronluk ve Çalışma İlişkileri Üzerine Etkileri. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 16 (Ekim-Kasım-Aralık), 30-37.

Göztepe Ö (2014). Sermayenin Kaldırıcı: İlk Birikim. İçinde: Ö Göztepe (Ed.), *İkel Birikim ve Sermayenin Kaldırıcı*. Ankara: Notabene Yayınları, 15-36.

Grimsey D ve Lewis M K (2004). *Public Private Partnerships The Worldwide Revolution In Infrastructure Provision and Project Finance*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Günday M (2013). *İdare Hukuku*, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Gürkan C (2019). Aydınlanma ve İlk Birikim Çelişkinde Halk ve Halkçı Ekonomi Politik. *Memleket Siyaset Yönetim*, 32, 1-30.

Harvey D (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The Annals Of The American Academy of Political and Social Science*, 610, 22–44.

Harvey D (2011). ‘Yeni’ Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim. Çev. E M Dinçer, *Praksis*, 11, 23-48.

Harvey D (2019). Yeni Emperyalizm. Çev. A N Bingöl, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hodge G A ve Greve C (2005). Introduction. İçinde G A Hodge ve C Greve (Eds.), *The Challenge of Public-Private Partnerships: Learning from International Experience*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 1-21.

Jubilee Debt Campaign (2017). The UK’s PPP’s Disaster: Lessons on Private Finance for The Rest of the World. <https://jubileedebt.org.uk/wp-content/uploads/2017/02/The-Uks-PPPs-disaster-web.pdf>

Kalkınma Bakanlığı (2012). Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Kalkınma Bakanlığı (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): Kamu Özel İşbirliği Uygulamalarında Etkin Yönetim Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Karahanoğulları Y (2012). Değersizleşme Eğilimi ve Ekonomik Kriz. *Toplum ve Bilim*, 124, 205-222.

Keating M (1998). Commentary: Public–Private Partnerships in the United States from a European Perspective. İçinde J Pierre (Ed.), *Partnerships In References Urban Governance – European and American Experience*, New York: St Martins Press, 163-174.

Kemal Y (2019). *Filler Sultanı ile Kırmızı Sakallı Topal Karınca*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kooiman J (2003). *Governing as Governance*. London: SAGE Publications Ltd. <https://www.doi.org/10.4135/9781446215012>

Köse S (2000). 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programları Çerçevesinde Yapılan Hukuki ve Kurumsal Düzenlemelerin Mukayeseli Analizi. Uzmanlık tezi. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Köse A H (2005). Yapısal Reformlar Sermayenin Kurumlarını ve Hukukunu Oluşturuyor. *Toplum ve Hekim*, 20 (1), 36-40.

Linder S H (1999). Coming to Terms with The Public-Private Partnership: A Grammar of Multiple Meanings. *The American Behavioral Scientist*, 43, 35-51.

Luxemburg R (2004). *Sermaye Birikimi*. Çev. T Ertan. İstanbul: Belge Yayınları.

Marx K (2015). *Kapital 1. Cilt* Çev. M Selik ve N Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap.

Marx K (2018). *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Midnight Notes Kolektifi (2014). Yeni Çitlemeler. İçinde: Ö Göztepe (Ed.), *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldırıcı*. Çev. C Başak, Notabene Yayınları, 276-297.

Musgrave R A (1959). *The Theory of Public Finance: A study in Public Economy*. New York: McGraw-Hill.

OECD (t.y.). <https://www.oecd.org/gov/budgeting/oecd-principles-for-public-governance-of-public-private-partnerships.htm>, Son erişim tarihi, 21/06/2022.

Ollman B (2020). *Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş*. Çev. A Kars, İstanbul: Yordam Kitap.

Osborne D (1993). Reinventing Government. *Public Productivity & Management Review*, 16 (4), 349–356.

Öncü S T (2021). Talan Yoluyla Sermaye Birikim Aracı Olarak Kamu-Özel Ortaklığı: Verimsiz ve Pahalı Bir Finansman Modeli. İçinde: K Pala (Ed.), *Türkiye’de Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 13-34.

Öngel S F (2014). Türkiye’de Taşeronlaşmanın Boyutları. *DİSK Araştırma Enstitüsü Bülteni*. 39-51.

Övgün B ve Taşcier A M (2019). Devletin Sınırlandırılmasına Yerelleşme Üzerinden Bakmak. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28 (3), 21-42.

Pala K (2021). Sunuş. İçinde: K Pala (Ed.), *Türkiye’de Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 7-12.

Perelman M (2014). Kapitalizmin İcadı: Klasik Politik Ekonomi ve İlkel Birikimin Gizli Tarihi. İçinde: Ö Göztepe (Ed.), *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldırıcı*, Çev. D Saraçoğlu, Ankara: Notabene Yayınları, 115-150.

PPIAF (Public-Private Infrastructure Advisory Facility) (2009). PPP Modalities. *Public-Private Infrastructure Advisory Facility*.

<https://ppiaf.org/sites/ppiaf.org/files/documents/toolkits/highwaystoolkit/6/pdf-version/5-36.pdf>

PPPLRC (Public-Private Partnership Legal Resource Center) (20/07/2021). <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/>

Reyhan H ve Şenalp M G (2005). Emperyalizmin Kurumsallaşma Süreci: Küresel Yönetişim, Yönetişimci Devlet ve STK’laştırılan Sendikal Hareket. 1-25.

Rodrik D (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of The World Bank’s Economic Growth In the 1990s: Learning from A Decade of Reform. *Journal of Economic Literature*, 44 (4): 973-987.

Sayıştay Başkanlığı (2021a). Sağlık Bakanlığı 2020 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. Ankara: Sayıştay Başkanlığı.

Sayıştay Başkanlığı (2021b). Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı 2020 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. Ankara: Sayıştay Başkanlığı.

Sayıştay Başkanlığı (2021c). Karayolları Genel Müdürlüğü 2020 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. Ankara: Sayıştay Başkanlığı.

Sobacı M Z ve Köseoğlu Ö (2015). Yeni Kamu Yönetişimi: Birlikte Üretmenin ve İşbirliğinin Teorik Çerçevesi. İçinde: Ö Köseoğlu ve M Z Sobacı (Eds.). *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi* Bursa: Dora Basım Yayım, 231-248.

Sönmez M (2018). Türkiye’de Sağlıkta Kamu-Özel İşbirliği Şehir Hastaneleri. İçinde: K Pala (Ed.). *Sermaye Birikimi, Kamu-Özel İşbirliği ve Şehir Hastaneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 55- 70.

SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı) (10/07/2021). <https://www.sbb.gov.tr/koi-gostergeleri/>, Son erişim tarihi, 10/07/2021.

Streeck W (2016). *Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi*. Çev. K Kabadayı, İstanbul: KÜY.

Süzer E (2018). 44.5 Milyar Liralık Yeni Kara Delik. *Sözcü*. 8 Kasım.

<https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/44-5-milyar-liralik-yeni-kara-delik-2725885/>

Şenses F (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?. *Economic Research Center*, 1-27.

T24 (08/11/2019). Devlet 2020’de müteahhitlere 18,8 milyar lira garanti ödemesi yapacak. <https://t24.com.tr/haber/devlet-2020-de-muteahhitlere-18-8-milyar-lira-garanti-odemesi-yapacak,847261>

TC Merkez Bankası (05/05/2022). <https://www.tcmb.gov.tr/>

Toker Ç (2018). 2019 bütçesinde KÖİ garantileri. *Cumhuriyet*. 22 Ağustos. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/cigdem-toker/2019-butcesinde-koi-garantileri-1061840>

Toker Ç. (2019). *Kamu İhalelerinde Olağan İşler*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Toker Ç (2020). 2021 bütçesinde garanti tutarları. *Sözcü*. 20 Ekim. <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/cigdem-toker/2021-butcesinde-garanti-tutarlari-6093885>

Toker Ç (2021). 2022 bütçesinde “garanti” tutarları. *Sözcü*. 20 Ekim. <https://www.sozcu.com.tr/2021/yazarlar/cigdem-toker/2022-butcesinde-garanti-tutarlari-6716987/>

Tortop N (1993). Güçlü Mahalli İdare Anlayışının Gelişmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2 (2), 3-10.

UNECE (United Nations Economic Commission for Europe) (2012). Introduction to Public-Private Partnerships: Can Public-Private Partnerships Improve Infrastructure and Deliver Better Public Services?. <https://unece.org/DAM/ceci/images/ICoE/Introductionppp.pdf>

Uslu S (2012). İşçiler Açısından Kitlerin Özelleştirilmesi ve İstihdam Sorunları. *Journal of*

Social Policy Conferences, 40, 87-96.

Yescombe E R ve Farquharson E (2018). *Public-Private Partnerships for Infrastructure: Principles of Policy and Finance*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Yüksel C (2019). 1980 Sonrası Kamu Ekonomisinde Yaşanan Kavramsal Değişim. *İktisat Dergisi*, 541, 3-13.

Williamson J (1990). What means by policy reform. In J. Williamson (Ed.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* (pp. 7-20.). Institute for International Economics.

Williamson J (1993). Democracy and The 'Washington Consensus'. *World Development*, 21, 1329-1336.

Williamson J (2003). The Washington Consensus and Beyond. *Economic and Political Weekly*, 38 (15), 1475-1481.

Baroniçeler, Kuryeler, Panterler: Yasadışı Psikoaktif Madde Trafikinde Kadınların Roller ve Temsilleri

Onur Ağkaya, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü

ORCID: 0000-0003-3044-5978

E-Posta: onuragkaya@gmail.com

Özet

Yasadışı psikoaktif maddelerin üretimi, dağıtılması ve pazarlanmasının artan etkileri ve popüler kültürdeki sunumları, küresel ve yerel siyasette ve akademik çalışmalarda her geçen gün daha görünür hâle gelmektedir. Buna bağlı olarak, bu maddelerin trafiğinin farklı aşamalarında ve şebekelerde kadınlara biçilen roller ve kadınların temsillerinin anlaşılması da hem pratikte hem de akademik yazında daha çok önem arz etmektedir. Bu çalışma, kadınların, yasadışı psikoaktif madde trafiğinin farklı aşamalarında genellikle küçümseme ya da abartma arasında salınan rollerine ve temsillerine sanat eserleri, etnografik, antropolojik kaynaklar ve araştırmacı gazetecilik çalışmaları üzerinden odaklanmaktadır. Çalışmada, yasadışı psikoaktif madde trafiği şebekelerinde en alt kademedeki lider konumundaki kadınlara odaklanan literatür ve popüler kültürdeki sunumlar üzerinden, kadınların rolleri ve temsilleri analiz etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada, kadınların rolleri ve konumları, tarihsel-sosyolojik bir perspektifle faydalanılarak tartışılmaktadır. Buna göre, çalışmada, kadınların, daha çok, trafiğin alt basamakları olan üretim, dağıtım ve pazarlama aşamalarında rol aldığı; ancak, nadiren de olsa daha üst kademeler olan şiddet uzmanlığı ve en üst mertebeye olan liderlik konumuna da yükseldikleri savunulmuştur. Buna göre, bu yöndeki çalışmaların; kadınların trafikteki ve şebekelerdeki durumunu, kendi kararlarını kendileri alamayan, edilgen ve kurban aktörler ve bunun da karşısında, kadınların kendi kararlarını kendileri alan, risklerin farkında olan ve rasyonel, etkin aktörler olduğunu savunan örnekler olmak üzere ikiye bölündüğü ortaya konulmuştur. Vaka analizi sonucunda ise, kadınların, 20. yüzyılın başından itibaren, Meksika’da, trafiğin liderlik de dâhil birçok aşamasında rol sahibi olduğu ve bu durumun, birer açık sır olarak kabul gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, hem trafiğin kendi yapısı hem trafiğe dair söylemler hem de trafikle mücadele, ataerkil normlar ve pratikler üzerinden şekillenmiş; kadınların rol ve temsilleri de bunlardan etkilenmiş, faal olarak şebeke liderliği yapan kadınlar dahi kendilerini geri planda tutmaya dikkat etmişlerdir. Bu şekilde, küresel yasadışı madde trafiğindeki kritik konumları sebebiyle merkezine Meksika ve Kolombiya’daki yasadışı psikoaktif madde trafiği şebekelerini ve bunların eylemlerini alan çalışma, konuya dair Türkçe yazındaki göreceli boşluğa da katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Cinsiyet Çalışmaları, Yasadışı Psikoaktif Madde Trafik, Uyuşturucu Trafik, Kadınların Rolü ve Temsili, Latin Amerika.

Patronas, Mulas, Panteras: **Roles and Representations of Women** **in Illicit Psychoactive Substances Trafficking**

Abstract

The cascading effects of illicit psychoactive substances' production, distribution, and marketing and their presentation in popular culture are becoming more visible in global and local politics and academic studies. Accordingly, understanding the roles assigned to women and representations of women at different stages of trafficking these substances and in networks has become more important in practice and academic literature. This study assesses the roles and representations of women, which often oscillate between underestimation and exaggeration at different stages of illicit psychoactive substance trafficking through works of art, ethnographic, anthropological sources, and investigative journalism. The study analyzes women's roles and representations through presentations in literature and popular culture that focus on women as the lowest-ranking leader in illicit psychoactive substance trafficking networks. In this context, in this study, the roles and positions of women are analyzed using a historical-sociological perspective. Accordingly, the study concludes that women mostly play a role in the production, distribution, and marketing stages, which are the sub-stages of traffic; however, they rarely rise to the higher levels of expertise in violence and the highest level of leadership cadres. Accordingly, studies in this vein reveal that women in traffic and networks are divided into passive and victim actors who cannot make their own decisions, and examples that argue that women are rational and active actors who make their own decisions and are aware of the risks. As a result of the case analysis, the study contends that women have had a role in many stages of traffic, including leadership, in Mexico, since the beginning of the 20th century, and this reality was accepted as an open secret. However, patriarchal norms and practices have shaped both the structure of the traffic itself, the discourses about the traffic, and the fight against traffic. Since the roles and representations of women have been further affected by these norms and practices, women who actively led networks have prioritized keeping low profiles. In this respect, the study, which focuses on the illicit psychoactive substance traffic networks in Mexico and Colombia and their actions due to their critical position in the global illicit drug traffic, further aims to contribute to the relative gap in the Turkish literature on the subject.

Keywords: Gender Studies, Illicit Psychoactive Substances Trafficking, Drug Trafficking, Roles and Representations of Women, Latin America.

Giriş

Organize suç örgütlerinin ve bilhassa da yasadışı psikoaktif madde trafiği¹ şebekelerinin eylemleri ve etkileri, güncel siyasette, popüler kültürde ve akademik yazında daha çok önem ve aciliyet arz eden bir konu hâline gelmiştir. Yasadışı psikoaktif madde üretimi, dağıtımı ve pazarlanması süreçlerini içeren “trafik”, her geçen gün daha çok bireyin ve topluluğun hayatını ve düzenini etkilemektedir. Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre 2021 yılı itibariyle yaklaşık 275 milyon birey hayatında en az bir kez “uyuşturucu madde” kullanmıştır ve bu 2030’da bu sayının, en az yüzde 10 kadar artacağı tahmin edilmektedir (UNODC, 2021). Buna paralel olarak, kârlılığı ve yaygınlığına bağlı olarak trafiği yürüten organize suç örgütleri, çeteler, terörist grupların eylemleri – kısaca “şebekeler”² ve ayrıca kolektif şiddet, Latin Amerika’nın başını çektiği birçok bölgede artmakta ve milyonlarca kişinin hayatına mâl olmaktadır (UNODC, 2019: 18-19; 29). Öte yandan, işsizlik ve yoksulluğun yüksek seviyelerde olduğu ve sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçlara erişimin göreceli olarak daha kısıtlı olduğu bölgelerde organize suç örgütlerinin faaliyetleri ve bu genç nüfusun bu tür oluşumlara katılımı, bilhassa da küresel Covid-19 salgının etkisiyle, hızlı biçimde artış göstermiştir (Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2020).

Dünyanın en büyük yasadışı psikoaktif madde pazarı olan Amerika Birleşik Devletleri’ne yakınlığı ve tarihsel sürecin bir sonucu olarak Latin Amerika ve özelde, dönemsel olarak, Kolombiya ve Meksika hem bölgesel hem de küresel trafiğin merkezi konumundaki coğrafyalar olmuştur. 1970’lerin ortalarından bugüne dek bölgede ve bu iki ülkede ortaya çıkan ve dönüşen şebekeler daha da büyüyerek bugün itibariyle küresel trafiğin belirleyicileri hâline gelmiştir (Ağkaya, 2020). Paralel biçimde, erkek egemen yapının ve normların hâkim olduğu trafiğin parçaları olan dünyanın diğer bölgelerindeki ve Latin Amerika’daki şebekelerde kadınların konumları, rolleri, temsilleri ve sunumlarına dair ilgi siyasette ve akademik çalışmalarda da artış göstermektedir.

Bu çalışma, söz konusu ilginin bir örneği olarak ve gelişen yazına bir katkı sağlamak amacıyla, kadınların, iktidar ilişkileri bağlamında özneleşmeleri üzerinden, bu şebekelerde ve trafikteki, konumlarına, rollerine ve temsillerine dair bir analiz sunmaktadır. Çalışmanın temel araştırma soruları olarak “kadınların yasadışı psikoaktif madde trafiği ve şebekelerindeki konumları, rolleri ve sunumları nelerdir?” ve “kadınlar, şebekeler içinde ve söylemlerde nasıl özneleştirilmektedir?” sorularını formüle etmekte ve bunlara yanıt aramaktadır. Bu bağlamda, çalışma, trafiğin en yoğun olduğu iki ülke olan Meksika ve Kolombiya örneklerine odaklanmaktadır. Çalışmanın ilk başlığı

altında, kadınların, trafik ve şebekelerdeki konumlarına ve temsillerine dair genel bir çerçeve sunulmaktadır. İkinci başlık altında ise 20. yüzyılın başından itibaren Meksika ve Kolombiya’da, kadınların trafikteki konumları, rolleri ve temsilleri ele alınmaktadır.

Çalışmada, tarihsel-sosyolojik bir teorik ve kavramsal çerçeve analiz aracı olarak benimsenmektedir. Latin Amerika’da ve genel olarak küresel yasadışı psikoaktif madde trafiğinin tarihsel-sosyolojik perspektiften ele alan analizlerin, faydalanacağı kaynaklar üç kısma ayrılmaktadır: Trafiğin, ekonomik ve siyasal boyutlarını tematik biçimde ele alan çalışmalar bunlardan birincisidir. İkinci grubu, aktörleri, *long-durée* tarihsel dönemler ve kökleşmiş yerel ve küresel yapılar üzerinden trafiği anlatan çalışmalar oluşturmaktadır. Üçüncüsü ve aynı zamanda en yaygın olan kaynaklar ise; merkeze, bireysel aktörleri daha doğrudan biçimde alan ve tarihsel ve sosyolojik analizler sunan, araştırmacı gazetecilik ve etnografik çalışmalarıdır. Bu kaynaklar; söz konusu trafiğin dışarıya kapalı yapısı düşünüldüğünde, birincil aktörlerden doğrudan ya da dolaylı olarak bilgi almaları, ulaşılabilen arşiv belgelerine dayanmaları ve erişilmesi zor ve riskli olan bilgilere ulaşılmasında müstesna bir rol üstlenmektedirler (Cruz ve Rivera (2014 [2003]: 108). Bu çalışmada, mümkün merteye tanımlayıcı ve tarihsel-sosyolojik bir analiz sunulması amacıyla bu üç tip kaynak grubundan da istifade edilmektedir.

Yasadışı Psikoaktif Madde Trafiği ve Şebekelerinde Kadınların Konumları ve Temsilleri

Kadınların, yasadışı psikoaktif madde trafiği ve trafiğindeki konumları ve rollerinin anlaşılabilmesi için, ilk olarak, söz konusu süreçlerin hangi aşamalardan oluştuğuna kısaca değinmek gerekmektedir. Çok genel olarak, trafik; üretim (ekim ve hasat), dağıtım (nakliye) ve pazarlanma (satış) aşamalarından oluşmaktadır (Wainwright, 2016; Arias ve Grisaffi, 2021). Ayrıca, küresel hacminin yaklaşık 200 milyar ABD dolarına ulaştığı tahmin edilen trafik (UNODC, 2021), çok ciddi boyutta finansal yapılanmaları ve içkin olarak da kolektif şiddet eylemlerini beraberinde getirmektedir (Durán-Martínez, 2018; Sánchez, 2022). Nitekim, trafiğin, genel hatlarıyla (i) üretim, (ii) dağıtım, (iii) pazarlama, (iv) şiddet uzmanlığı ve (v) idare (liderlik) ayaklarından oluştuğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Howard Campbell’ın (2008) sınıflandırması anlaşılır bir araç sağlamaktadır. Buna göre, trafiğin her kademesinde belirli seviyelerde idare/ liderlik konumları mevcuttur; ancak, yasadışı psikoaktif maddelerin,

- i) Üretiminde, bilhassa hasat işindeki roller en alt kademeye işaret etmekte;

- ii) Dağıtım, yani nakliye ve kuryelik rolleri bir üst ve orta seviyeye;
- iii) Pazarlama, yani perakende kısma denk gelen satış rolü orta seviyeye;
- iv) Şiddet uzmanlığı en üst merciinin bir altına;
- v) Liderlik, yani, şebekenin en üst konumu ise en tepe noktaya işaret etmektedir.

Öte yandan, yakın geçmişe kadar, kadınların trafik ve daha genel olarak suç şebekeleriyle olan ilişkilerine odaklanan ve bilhassa Anglo-Sakson yazının belirleyici olduğu çalışmalarda, kadınların daha bilinçsiz, aciz ve güçsüz konumlara sabitleyici biçimde sunduğu görülmektedir. Bu tür yaklaşımların merkezinde, özellikle ve çoğunlukla yoksun ve azınlık kadınları, katı bir yapısal iktidar sistemi çerçevesi içinde, erkeklerin güçlü konumlarına karşı ataerkil sosyo-ekonomik sömürünün “kurbanlar”ı olarak algılayan ve konumlandırıan bir anlayış hâkim olmuştur (Buxton, 2020). Bu yaklaşıma göre, kadınların büyük çoğunluğu, trafiğin genellikle en alt basamağı olan üretimde (del Olmo, 1990; Quesada, 2020; Pereira ve Ramírez, 2020; Zellers-León, 2021: 104-105) yer almaktadır. Ayrıca;

1. Daha kolay ve sık biçimde “manipüle edilebilmeleri” (Anderson, 2005: 385);
2. Madde taşıma ve kuryelik rollerinde daha başarılı olmaları, paravan olarak kullanılabilirmeleri, daha az dikkat çekmeleri ve daha az denetime maruz kalmaları (H. Campbell, 2008: 254-255; Carey, 2014: 54-56),
3. Bazı ülkelerin hukuk sistemlerinde daha az ceza almaları (Harper vd., 2002; Giacomello ve Youngsters, 2020);
4. Annelik, eş ya da sevgili rolleri itibarıyla yakınlarının madde kullanmaları ya da şebekelerde çalışmalarının sonucu olarak (N Campbell, 2000; H Campbell, 2008: 256-257; Carey, 2014: 10; 93-94; Fleetwood, 2014: 27);
5. Ekonomik zorluklar karşısında daha kırılğan, bağımlı ve “çaresiz” olmaları (Giacomello ve Feilding, 2013; Giacomello, 2014; Rose, 2020)

gibi nedenlerle, orta seviye olan dağıtım ve pazarlama aşamalarında roller üstlendikleri ortaya koyulmuştur. Buna ek olarak, kadınlara, ataerkil bir yapıyla işleyen trafikte, erkeklerin eşleri, sevgilileri, metresleri, anneleri, kardeşleri

olmak; ilk üç durumda ise genellikle kadınlıklarının ve estetik algıların belirleyici olduğu “yan roller ve temsiller” biçildiği ve dolayısıyla, kadınların nesneleştirilen kurbanlar oldukları yaklaşımı belirleyici olmuştur (Rossi, 2008 aktaran Fleetwood, 2014: 27; Hernández, 2021: 17; 54).

Bu hâkim yaklaşımların aksine, son yıllarda giderek artan, özellikle antropolojik, etnografik ve araştırmacı gazetecilik örneği çalışmalar; trafik ve şebekelerin farklı süreç ve kademelerinde, kadınların, bilinçsiz kurbanlar ya da olağan dışı faillerden ziyade, eylemlerinin ve bunların sonuçlarının farkında olan aktörler olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, kadınlar, trafik ve şebekelerde hangi konum ve rollerde olurlarsa olsunlar, aldıkları risk ve elde edebilecekleri kazançların farkında olan, manipüle edilen kurbanlar olmaktan ziyade, belirleyici ve dönüştürücü eylemler gerçekleştiren rasyonel aktörlerdir (Fiandaca vd., 2007; Anderson ve Kavanaugh, 2017; Buxton, 2020; Farfán Méndez, 2020). Bununla birlikte, bu ikinci yaklaşımın, trafik ve şebekeler içindeki istisnai örnekler üzerinden kadınların rol ve temsillerini genelleyerek sunan eklettik bir yanı olduğu da eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin, kadınların, şiddet uzmanlığı ve liderlik gibi üst kademelerdeki konumlara erişemediği gibi hâkim olan yaygın bir kanının aksine, son zamanlarda yapılan çalışmalar, 20. yüzyılın başından itibaren kadınların bazı şebekeleri en üst mertebeden kendi başlarına yönettiği (Gugliotta ve Leen 1989 [2011]: 21; Ingrassi, 2007: 50-51; Carey, 2022) ve suikastçı olarak görev yaptıklarını göstermiştir (Allum, 2007: 13-14; H Campbell, 2008: 252; Correa-Cabrera, 2017: 11; Hernández, 2021: 123). Ancak, söz konusu çalışmalarda, verilen lider ya da suikastçı kadın örneklerinin, trafikteki ve şebekelerdeki sayılarının genele kıyasla oldukça az ve oransal olarak düşük olduklarına dikkat çektikleri görülmektedir (H Campbell, 2008). Dolayısıyla, bu açıdan, kadınların rol ve temsillerini sunan ikinci yaklaşımın tetiklediği eklettizm ve sansasyonel ilgi arayışına yönelik eleştirilerde haklılık payı olduğu söylenebilir.³ Nitekim, bu noktada, kadınların, trafikteki, bilhassa da şebekeler içindeki temsillerinin ve rollerinin bir tür “küçümseme ya da abartma arasında salındığı” (Ramírez-Pimienta, 2019) görülmektedir.

Yukarıda sunulan tipolojiye ek olarak, yapılan çalışmalar, kadınlar, trafik ve şebekelerin diğer kriminal faaliyetlerinde de “yan” ve “destekleyici” rol ve konumlara sahip olduklarını göstermiştir. Bunlar arasında, aile üyelerinin ya da partnerlerinin şebekelerde çalışmaları durumunda, kadınların, ev işlerini yapması ve geçimini sağlaması, psikoaktif maddelerin üretimi ve dağıtımı için hammadde satın alması ya da maddelerin satılacağı mekânların sürdürülürlüğü sağlama ve aracılık yapması sayılabilir (Anderson, 2005: 376). Ayrıca, bazı çalışmalarda, sayıları azımsanamayacak kadının, kendileri ya da aile üyeleri ve partnerleri için psikoaktif madde tedarik etmek için bazı

durumlarda rızaları olsun ya da olmasın seks işçisi olarak çalıştıklarına dikkat çekilmektedir (Cusick, 2006; Carey, 2014: 56; 74-76; Balderas, 2016; Izcara Palacios, 2017; Weitzer, 2022). Yine aile ve ilişkilerle bağlantılı söz konusu yan rollerden bir diğeri ise, çalışmada daha önce değinildiği üzere, kadına biçilen estetik dekor görevini sürdürmektir. Bu durum, çoğu zaman şebekelerde yüksek konumlarda bulunan erkekler için iyi bir aile görüntüsünün sürdürülmesi adına, kadın için eş ve annelik rolüne karşılık gelmektedir (Carey, 2014: 56).

Son olarak değinilmesi gereken bir nokta, kadınların, yasadışı psikoaktif madde trafiğine içkin olan ve aşırı boyutlara ulaşan organize şiddetin farklı boyutlarda hedefi olması meselesidir. Başta Meksika ve Kolombiya gibi ülkelerde, trafikle bağlantılı şiddetin etkileri iç savaş yaşanan ülkelerdeki insani bilançoları aşmış durumdadır.⁴ Suçların cezasız kalmasının da yaygınlaştığı bu tür hâllerde, kadınlar, aşağılanma, cinsel istismar, zorla yerinden edilme, zorla kaçırılma ve kaybedilme, seri cinayetler, rakip şebekelerin ve güvenlik güçlerinin sembolik ya da doğrudan şiddetinin hedefine dönüşmektedirler (Wright, 2013; Monárrez-Fragoso, 2018; Pereira ve Ramírez, 2020: 174; Rodríguez, 2019; Hernández, 2021: 201). Nitekim, söz konusu durumun, yasadışı psikoaktif madde trafiğinin ve şebekelerinin içinde ya da çeperinde kadınların kurban durumuna düştükleri argümanını doğrudan güçlendirdiği açıktır. Öte yandan, kadınların trafikle bağlantılı şiddetin göreceli olarak daha çok ya da ağır biçimde kurbanları olduğunu savunan argümanlara karşı, uzun yıllardır dünyanın en tehlikeli ve cinayet oranlarının en yüksek olduğu şehirlerden biri olan, Meksika, Ciudad Juárez (Consejo Ciudadano Para la Seguridad Pública y la Justicia Penal, 2018) vakalarını takip eden Charles Bowden ve Molly Molloy, 1993 ile 2010 arasında öldüren kişilerin sadece yüzde 18'inin kadın olduğunu ifade ederek, söz konusu şehirde kadınların sistematik ve kasıtlı olarak hedef alındığı argümanını bir "söylence" olarak tanımlamıştır (aktaran Driver, 2015: 15). İlk bakışta tutarlı görünmesine rağmen, böyle bir argümanın fazla indirgemeci olduğu ve bilhassa Ciudad Juárez gibi bir örnekte, süregiden şiddeti ve suçların cezasız kalmasını çok az seviyelerde de olsa meşrulaştırmaya zemin oluşturacağı söylenebilir (Ağkaya, 2022).

Özetlemek adına, çalışmanın bu bölümüne kadar sunulan iki yaklaşımdan birincisine göre nispeten daha kolay kontrol edilebilmeleri; kuryelik rollerinde daha başarılı olmaları; bazı ülkelerde daha az ceza almaları; ekonomik zorluklar karşısında göreceli olarak daha bağımlı ve güvencesiz olmaları nedeniyle kadınların, yasadışı psikoaktif madde trafiğinin en alt kademeleri olan üretim, dağıtım ve pazarlama aşamalarında yer aldıkları görülmektedir. Her ne kadar, trafiğin ve şebekelerin daha üst kademeleri olan şiddet uzmanlığı ve liderlik rollerine erişseler de kadınların, sayılarının açık biçimde erkeklere oranla daha

az olduğu gözlemlenmiştir. Bunlara rağmen, kadınların, trafik ve şebekelerdeki rollerinin ve eylemlerinin daha görünür hâle gelmeye başladığı da açıktır. Söz konusu durum, trafik ve şebekelerle bağlantılı olarak mahkûm edilen kadınların sayısının 2000 ve 2017 yılları arasında yaklaşık yüzde 53 oranında artmasından da anlaşılmalıdır (Giacomello ve Youngers, 2020).⁵ Ancak, son dönemde yapılan çalışmalar, kadınların, neo-liberal politikaların da etkisiyle, daha bağımsız ya da ekonomik olarak güçlü olma isteklerinin arttığını, daha geleneksel yaklaşımların savunduğu üzere, bilinçsiz kurbanlardan ziyade aldıkları risklerin farkında olarak trafiğe ve şebekelere dahil olduklarını ve yasadışı yollardan dahi olsa gelirlerini artırmak istediklerini, dolayısıyla “evi geçindirmek için uyuşturucu madde satan kadın” rolünün aşındığını (Buxton, 2020: 148) ortaya koymuştur.

Son olarak, kadınların, trafik ve şebekelerde daha görünür hâle gelmesi, ziyadesiyle maskülen alanlar olarak görülen trafiğin kendisinin ve trafiğe karşı mücadelenin ve ilgili söylemlerin de aşınmasına ve dönüşmesine de neden olmuştur (Fleetwood, 2014: 20; Carey, 2017).⁶ Bu dönüşüm, ilk bakışta kadınların kurban konum ve rollerinden kurtulabilmesi ve daha ileri düzeyde yasal düzenlemeler ve trafikle mücadele pratiklerinin olumlu yönde gelişmesi için belirleyici gibi görünseler de kadınların, trafik ve şebekelerde rollerinin artması, bu yapılanmaların daha verimli ve yenilikçi yöntemlerle daha da güçlenmesine de neden olabilir (H Campbell, 2008: 252-253). Çalışmanın bir sonraki başlığında, yasadışı psikoaktif madde trafiği ve şebekelerinde kadınların rolleri, temsilleri ve hâkim söylemlerin, Meksika ve Kolombiya’daki ve ayrıca, popüler kültür ve sanat eserlerindeki yansımaları analize tabi tutulacaktır.

Patronas, Mulas, Panteras: Meksika ve Kolombiya’da Kadınların Trafikteki Temsilleri

Çalışmanın bu başlığı altında ise 20. yüzyılın başından itibaren Meksika ve Kolombiya’da, kadınların trafikteki konumları, rolleri ve temsilleri, ilk kısımda sunulan kuramsal ve kavramsal çerçeve içinde ele alınmaktadır. Kısaca değinmek adına, Meksika ve Kolombiya, hem dünyanın en büyük yasadışı psikoaktif madde pazarı olan Amerika Birleşik Devletleri’ne olan hem de trafiğin merkezî sayılacak konumları nedeniyle 20. yüzyılın başından itibaren dönemsel olarak küresel çapta, trafiğin merkez ülkelerine dönüşmüştür. Her iki ülke de 1960’lara kadar *marihuana* (hint keneviri) adlı maddenin çok büyük oranlarda yetiştirilerek kaçakçılığının yapıldığı coğrafyalar olmuştur (Astorga, 2003; Rovner, 2007; Pansters, vd., 2022).

1970’lerden sonra ise *coca* adlı bitkiden elde edilen kokain adlı maddenin dağıtımını ve pazarlama ağlarını Kolombiyalı grupların ele geçirmesinin

ardından hem trafik bağlamında hem de kadınların trafik ve şebekeler içindeki rol ve temsilleri bakımından köklü değişiklikler meydana gelmiştir (H Campbell, 2008: 239). 1975'ten sonra Medellín ve Cali'de ortaya çıkan iki büyük grup, hem Amerikalılar'da hem de küresel çapta, trafiğin lider konumuna yükselmişler ve 1990'ların ortalarına kadar Meksikalı gruplarla ortak olarak çalışmışlardır (Gootenberg, 2008: 273; 204). 1990'larda Kolombiyalı büyük gruplar dağıtılmış ve Meksika'da varlığını sürdüren gruplar daha da büyüyerek küresel trafiğin belirleyicileri hâline gelmiştir (Ağkaya, 2020). Genel olarak trafiğin yerel ve küresel her aşaması ve kadınların trafik ve şebekelerdeki rol ve konumlarıyla ilgili en önemli unsurlardan biri, Kolombiyalı grupların 1980'lerden itibaren gerçekten çok büyük olmalarına rağmen, Meksika'daki grupların, zaten 1920'lerden itibaren alkolden afyona kadar birçok maddenin kaçakçılığını yapan tecrübeli ve aynı zamanda, başta İstihbarat Dairesi (*Dirección Federal de Seguridad*) olmak üzere Meksika'da kurumların ve devlet görevlilerin desteğini alması ya da ortağı olmasıdır (Aguayo Quezada, 2001: 222-223; Hernández, 2010: 317; 477; Valdés Castellano, 2013: 236-239).

Meksika'daki şebekelerin kapasitelerinin ve faaliyetlerinin bu denli büyük olmalarına rağmen bir şekilde bilinçli ya da farkında olunmadan ihmal edilmeleri ya da gözden kaçırılmış olmaları, farklı bir bağlamda, kadınların, trafik ve şebekelerdeki rolleri ve konumları açısından da önemli bir fikir ve çıkış noktası sağlamaktadır. Nitekim, yakın zamanlı sayılabilecek çalışmalarında, Howard Campbell (2008; 2009), Carey (2014; 2017; 2022) ve Ramírez-Pimienta (2019), "La Nacha" takma adıyla bilinen Ignacia Jasso'nun, 1930'lardan 1970'lere kadar varlığını ve faaliyetlerini sürdüren ilk şebekeyi kurduğunu ve yönettiğini ortaya koymuştur. Ciudad Juárez'de basit nitelikli suçlar ve küçük miktarlarda yasadışı psikoaktif madde kaçakçılığı yapan eşinin öldürülmesinden sonra Jasso, kendisine "miras kalan" örgütü büyütmüş, inovatif kaçakçılık yöntemleri geliştirerek uluslararası bir şebeke kurmuş ve "uluslararası güvenliği tehdit eden" bir figüre dönüşmüştür. Jasso, ABD tarafından Meksikalı yetkililerden kendilerine teslim edilmesinin istenmesi (Carey, 2014: 12; Ramírez-Pimienta, 2019: 87) bakımından, bu ülkenin 1930'lardan itibaren yürüttüğü, farklı formlar alan ve 1970'lerden itibaren militerleşen uyuşturucuya karşı savaş siyasetinin ve pratiklerinin dönüm noktalarından birine işaret etmektedir. Jasso, ayrıca, "El Pablote" ve "El Corrido del hampa" adlı *narcocorridolarda* anılmıştır (Ramírez-Pimienta, 2011; 2019). *Narcocorridoların*, trafiğin önemli aktörlerinin hikâyelerini anlatan ve bu kişilerin kendi ünleri üzerinden hazırlanan ya da trafik içinde çok önemli roller üstlenmeden para karşılığı hazırlanan, bir tür "üst paye" olarak görülen bir müzik türü olduğu düşünüldüğünde, Ramírez-Pimienta'nın (2011) belirttiği gibi, Jasso'nun adının geçtiği iki *corrido* türünün

ilk ve nadir örneklerinden ikisidir ve trafiğin “maskülen” anlatsının bir nebze aşınması açısından önemli eserlerdir.

Jasso “La Nacha” ile aynı dönemlerde Meksika’daki trafiğin önemli diğer bir şebeke lideri ise “Lola la Chata” takma adıyla bilinen María Dolores Estévez Zuleta’dır (Carey, 2009). Zuleta da içinde bulunduğu şebekeyi büyütmiş ve uluslararası boyutta bilinen aktörlerden birine dönüşmüştür. Jasso’dan farklı olarak Zuleta, Ciudad de México’da faaliyet göstermiş, polisler ve emniyet amirlerinin de aralarında bulunduğu büyük bir ağ kurarak bugün Meksika’da süregiden ve devlet görevlileriyle işbirliğine dayalı trafik şebekelerinin öncüllerinden birini 1959’da ölümüne kadar devam ettirmiştir (Carey, 2009: 75-77). Zuleta’ya dair iki unsur, kadınların trafik içindeki temsil ve rolleriyle ilgili önemli fikirler vermektedir. Bunlardan ilki, Zuleta’nın, “Beat” adlı akımın önemli temsilcilerinden biri sayılan William Seward Burroughs’un (William Lee), 1981’de yayınlanan *Cities of the Red Night* adlı romanında uyarlanmış olmasıdır. Bizzat Zuleta’yla ya da Zuleta adına çalışan satıcılardan biriyle tahmin edilen Burroughs, romanın birkaç sayfasında, “Lola la Chata”yı ve kurduğu trafik düzenini betimleme yoluyla anlatmaktadır (Carey, 2009: 74). Dolayısıyla, çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinileceği üzere, Zuleta “Lola la Chata”, son yıllarda birçok sanat eserine ilham verme ve konusunu oluşturma açısından ilk örneklerden biri olarak sayılabilir. İkinci bir husus ise, Zuleta’nın, kendi yönettiği şebekenin liderliğini yürütmesinden önce bir “mula” olarak trafiğe dahil olmasıdır. İspanyolca’dan doğrudan çevirisi yapıldığında “dişi katır” ya da “eşek” anlamına gelen *mula*, 1950’lerden itibaren sınırlar arasında taşınan yasadışı psikoaktif madde ya da diğer kaçak malları taşıyan kişilere göndermede bulunmak için kullanılmıştır (Roldán, 1999: 168). *Mulas* olarak anılan kişiler, bugün itibarıyla, trafiğin dağıtım ve pazarlama aşamalarındaki sayıca en fazla insan grubuna karşılık gelmektedir. Ayrıca, ayrıntılarına ulaşmak tam olarak mümkün olmamakla birlikte, daha sonra liderlik konumuna yükselen birçok aktörün bir dönem *mula* olarak çalıştıkları bilinmektedir (Contreras, 2010: 325). *Mula* kavramı, birincil olarak kuryeler için kullanılmakla birlikte, Parra Restrepo (1996: 107), bazı şebekeler içinde, ABD’de yasadışı psikoaktif maddeleri dağıtan ve ayrıca satan Latin Amerikalı akrabalar ya da arkadaşlar için de *mulas* teriminin kullanıldığına dikkat çekmektedir.

Mulas, çalışmanın ilk kısmında değinildiği üzere, kadınların en çok edilgen olarak karakterize edildiği basamak ve rol olarak kabul edilmektedir (Fleetwood, 2014: 92). Söz konusu edilgenlik, bu noktada, kadınların statüleri veya kırılganlıkları sebebiyse kendi eylemlerini ve kararlarını kontrol edememeleri durumundan ziyade, bir kez *mula* olarak çalışmayı kabul ettikten sonra madde taşıma durumundaki güvensizliğe işaret etmektedir. Bu açıdan, *mula* rolü ve

konumu, cinsiyet farkının, göreceli olarak daha nötr hâle geldiği bir düzleme işaret etmektedir. Nitekim, Fleetwood'un (2014: 16) dikkat çektiği üzere, bu rolü kabul eden bir erkek de bir kadın kadar ve aynı şekilde, bir kadın da bir erkek kadar savunmasız durumda kalmaktadır.

Tarihsel sürece yeniden dönülecek olursa, Carey'in (2014: 6) belirttiği üzere 1940'lardan 1970'lerin ortalarına kadar, kadınların trafik ve şebekeler içindeki rolleri ve konuları "herkes tarafından bilinen sınırlar" olarak kalmaya devam etmiştir. Jasso ve Zuleta örneklerindeki gibi birçok kadın, FBI'nın arananlar listelerine girmiş ve kanun koruyucuların öncelikli hedefleri hâline gelmişlerdir (Carey, 2014: 160; 169). Zaman içinde, şebeke yöneten kadınlar için "*madrina*" (*ana*) tabiri kullanılmaya başlanmıştır; "La Nacha" ve Lola la Chata" 1970'lerin ortalarına kadar Meksika'da ve aynı zamanda ABD'de trafiğin en önemli örnekleri olarak faaliyetlerine devam etmiştir (Campbell, 2009: 60-61; Carey, 2014: 171).⁷

1970'lerin başından itibaren ise, öncelikli olarak Amerikalılar'da ve küresel trafikte nakliyesi göreceli olarak daha zor olan *marihuana* maddesinin yerini, taşınması ve pazarlaması çok daha kolay olan kokain maddesi almaya başlamıştır. 1950'ler ve 1960'lar boyunca üretimi ve satılması göreceli olarak nadir diye kabul edilen ve Perulu, Bolivyalı ve Kübalı şebekelerin domine ettiği kokain üretimi ve satışı, 1970'lerden itibaren, şiddete başvurmaya daha meyilli olan Kolombiyalı grupların eline geçmiştir (Gootenberg, 2008). "Kokain patlaması" olarak anılan bu dönemde, yakalanılarak el konulan miktarlar yüzlerce kiloya ulaşırken, New York'ta yakalanan en büyük sevkiyatlardan birinin Kolombiyalı Griselda Blanco'nun grubuna ait olduğu kayıtlara geçmiştir (Lupsha, 1989: 68). "Kolombiyalı *madrina*" olarak adlandırılan Blanco (Carey, 2014: 184), yalnızca dağıtım güzergahları ve stratejilerinde değil, aynı zamanda, kendisinin icat ettiği inovatif şiddet teknikleriyle de Kolombiya'da ve küresel trafikte belirleyici figürlerden birine dönüşmüştür. Bugün, trafikle bağlantılı şiddetin en sembolik suikast yöntemlerinden biri olan, bir sürücünün motosikleti kullanırken arkasında taşıdığı suikastçının UZI ya da MAC10 olarak tanınan silahlarla hedefine ateş ettiği saldırı yöntemi Blanco'nun yönettiği şebekenin silahlı üyeleri tarafından icat edilmiş ve daha sonrasında, diğer gruplar tarafından yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Prada, 2009). Aslına bakılırsa, Blanco'nun ünü, dağıtımını ve satışını gerçekleştirdiği miktarlardan ziyade, acımasızlığı ve şiddete olan yatkınlığından gelmektedir. O kadar ki, bazı durumlarda, Blanco, trafiğin kârlılığında ziyade kendi isminin bilinirliğine önem vermiş ve toplu katliam emirleri vermiştir (Zaitch, 2005: 205; Kassab ve Rosen, 2019: 45). Blanco'nun hayatı ve eylemleri, aralarında Drake gibi ünlü şarkıcıların da yaptığı bazı şarkılara, Billy Corben'in yönettiği *Cocaine Cowboys*

(2006) ve *Cocaine Cowboys II* (2008) belgesel türü filmlere konu olmuş; ayrıca, Blanco, ünlü yönetmen Guillermo Navarro'nun yönettiği *Cocaine Godmother* (2017) adlı filmde ünlü aktris Catherine Zeta-Jones tarafından canlandırılmıştır. 2022'de yapım aşamasında olan, küresel dijital yayın platformlarından birinde yayınlanacak olan bir yapımda, bir başka ünlü aktris Sofia Vergara, Blanco'yu canlandırmaktadır (Chicago Tribune, 2022).

1990'lardan itibaren, trafik içindeki kadın yöneticilerden en popüler ve sembolik bir figüre dönüşeni ise Sandra Ávila Beltrán'dır. En çok bilinen takma adıyla "*La Reina del Pacífico*" (Pasifiğin/ Pasifik Körfezinin Kraliçesi), Ávila Beltrán, 1970'lerden beri Meksikalı şebekelerin içinde olmuş ve bazı durumlarda liderlik rolü üstlenmiştir (Franklin, 2016). Arturo Pérez-Reverte'nin, *Narcocorrido* müziğinin en önemli gruplarından biri olan *Los Tigres del Norte*'nin, yine bu müzik türü içinde, bir *mula* olan Camelia'nın hikâyesini anlattığı *Contrabando y Traición* (Kaçakçılık ve İhanet) (YouTube, 2015) adlı *corridos*undan esinlenerek ve kendi ifadesiyle Ávila Beltrán'dan parçalar taşıyan (Pérez-Reverte, 2003; Miguel, 2007), *La Reina del Sur* (2002) adlı romanının, iki kez, büyük bütçelerle uyarlamaları çekilmiştir.⁸ Ek olarak, bu noktada, 1972'de yazılan ve 1974'te bestelenerek piyasaya sürülen *Contrabando y Traición* (ikinci adı *Camelia, la Tejana* [Teksaslı Kamelya]), *narcocorrido* türünü yeniden canlandırması ve bir kadın kaçakçıyı, hikâyenin başkarakteri olarak anlatması açısından önemli bir yere sahiptir (R D Hernández, 2019: 164-166). Yine, Ávila Beltrán'a ithafen Guillermo Zapata tarafından *La Reina del Pacífico*, Beltrán'ın bir partiye katılışını anlatan *Fiesta de la Sierra* (Dağlardaki Kutlama) (YouTube, 2020a), yine *Los Tigres del Norte* tarafından *Reina de Reinas* (Kraliçelerin Kraliçesi) (YouTube, 2020b) adlı *narcocorridolar* yapıp piyasaya sürülmüştür (Expansión, 2013). Gizliliğe önem veren bir şebeke lideri ve trafik içindeki kadının aksine (Carey, 2014: 196), Beltrán, farklı bir biçimde hem ulusal hem de uluslararası medyanın gündemine gelmeyi tercih etmiş ve 2008'de kendi hayatını anlattığı "*La Reina del Pacífico: Es la Hora de Contar*" (Pasifiğin Kraliçesi: Şimdi Anlatmanın Zamanı) adlı kitap 2008'de, Julia Scherer García tarafından yazılmış ve basılmıştır. Ayrıca, küresel dijital yayın platformlarından birinde yayınlanan ve yasadışı psikoaktif madde trafiğinin popüler hâle gelmesinde önemli bir payı olan *Narcos* (2015-2022) adlı yapımda, Isabella Bautista adlı kadın karakterin, açık biçimde Ávila Beltrán'ı temsil ettiği söylenebilir.

Isabella'nın, her geçen gün popülerleşen ve çeşitlenen *Narcos* adlı yapımdaki betimlemesi ve hikayesi, kadınların, trafikteki rol ve temsillerine dair aydınlatıcı bir örnek sunmaktadır. Ávila Beltrán'ın gerçekte olduğu gibi, yapımda, trafikte "güçlü" ailelerden birine mensup olan Isabella, ziyadesiyle maskülen ve "machó" bir dünya olan Meksika'daki *narcos* arasında kendine yer bulmaya çalışmaktadır.

Söz konusu yapımda herhangi bir değişiklik yapılmadan canlandırılan, Meksika’da bugün dahi tarihteki en nüfuzlu şebeke liderlerinden biri olan Miguel Ángel Félix Gallardo’ya yardım eden Isabella, Miguel Ángel tarafından kullanılır ve kenara itilir. Ziyadesiyle feminen ve frapan bir karakter olan Isabella’nın bu özellikleri ve anlatıya göre aile nüfuzu kadar kendisine bağlantılar sağlayan yönleri, Miguel Ángel’i istediği konuma ulaştırır. Ancak, Miguel Ángel, sürekli olarak ima edildiği üzere Isabella’nın hem “kendi payına” yönelik taleplerinden ve ayrıca, duygusal ve bedensel isteklerinden kaçır. Sonunda, devlet görevlilerinin desteğini tam olarak arkasına alarak ulaşabileceği en yüksek mertebeye ulaşan Miguel Ángel, Meksika’da trafiğin kim tarafından şekillendirileceğinin konuşulduğu ve birçok “yönetici”nin bulunduğu toplantıdan, Isabella’yı çıkarır. Oldukça sembolik olan bu hareket, Meksika’da trafik içinde bu denli yüksek mertebedeki bir kadının dahi erkek-egemen bu düzende ve *narcos* dünyasında yeri olmadığı anlayışına dair önemli bir fikir sunmaktadır. Yapımın bir sonraki sezonunda ise Isabella, Miguel Ángel ve diğer Meksikalı şebeke liderlerini devreden çıkararak Kolombiyalı şebekelerle doğrudan iş yapmaya çalışır. Isabella, bu kez, yine gerçek bir kişi olan ve yapımda doğrudan canlandırılan Enedina Arellano Félix ile ortaklık kurmaya çalışır. Ancak, Enedina’nın erkek kardeşleriyle olan düzenini ve trafikteki konumlarını bozmak istememesi nedeniyle önce istediği ortaklığı kuramaz ve sonunda, Enedina tarafından ihbar edilerek tutuklanır.

Çalışmanın bu kısmına kadar sunulduğu üzere, değinilmesi gereken bir nokta, Ávila Beltrán örneğindeki gibi ister kendi tercihleriyle ister popüler kültür çalışmalarının ve sansasyonel bilgi paylaşımlarının etkisiyle olsun, önce Meksika ve Blanco örneğinde olduğu gibi Kolombiya’da, şebekelerde liderlik rolünü yerine getirmiş kadınların, çok akademik çalışmanın ve trafikle mücadelenin konusu ve hedefine dönüştüğü görülmektedir. Bunun belirleyici sebeplerinden birinin, ABD’nin, “uyuşturucuya karşı savaş” adı altında trafikle mücadeleyi militarize hâle getirmesi ve mücadelenin merkezine 1980’li yıllardan itibaren önce Kolombiya ve daha sonra Meksika’yı koyması olduğu söylenebilir. Elbette, bu iki ülkedeki konjonktürün ve kurumsal zayıflığın da trafik ve şebekelerin daha rahat bir şekilde işlemesine neden olduğu bir vakıadır. Öte yandan, her ne kadar bu iki ülkedeki örnekler kadar popülerleşme de trafiğin önemli rotaları olan başta Guatemala, Honduras ve El Salvador’da da yeni *patronların* (baroniçeler) ortaya çıktığı ve önemli figürlere dönüştüğü görülmektedir.⁹

Son olarak, çalışmanın ilk bölümünde değinildiği üzere, kadınların, trafik içinde profesyonel şiddet uzmanları hâline geldiği ve şebekelerin silahlı kanatlarında aktif olarak rol aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda, “Las Barbies”, “Las Tinkerbells” ve “Las Reinas” gibi *sicaria* (suikastçı) gruplarının sayıları ve eylemleri günden güne artmaktadır (Borderland Beat, 2011). Bu grupların içinde

en çok bilineni ise, Meksika'da trafiğe bağlantılı şiddetin iç savaş niteliğinde çatışmalara dönüşmesinde büyük payı olan *Los Zetas* adlı grubun, *Las Panteras* adlı silahlı kadın grubudur. 2010'dan önce kadınların *Halconas* (Şahinler) grubu adı altında gözcü ve muhbir olarak görev aldığı grup, zamanla, kadınlardan silahlı bir suikast takımı oluşturmuş ve rakip gruplarla çatışmalarında, *Panteras'ı* kullanmaya başlamıştır (Vanguardia, 2019; Hernández 2021: 123). Aşırı şiddet kullanmasıyla ünlenen *Los Zetas*, aynı şekilde, işkence, keskin nişancılık ve toplu katliam görevlerinde *Pantera'ları* görevlendirmiş ve zamanla, başta Sinaloa ve Juárez grupları olmak üzere diğer şebekeler de kadınlara benzer roller vermeye başlamıştır (Borderland Beat, 2011). *Sicaria'ların* trafik ve şebekelerde artan rolleri ve görünürlükleri de kadın şebeke liderleri örneğinde olduğu gibi *narcocorrido* türünde karşılık bulmuş ve *Panteralar'ın* cesareti ve acımasızlığı, *Grupo Exterminador* adlı grubun *Las Panteras* adlı baladında övülmüştür (YouTube, 2018).

Sonuç

Yasadışı psikoaktif maddelerin trafiği ve bu trafiğin etkileri, aralarında Türkiye'nin (Haber Türk, 2022) de olduğu birçok ülkede ve küresel olarak daha görünür ve ağır biçimde hissedilir hâle gelmektedir. Trafiğin etkilerinin artması, kadınların, trafikteki ve trafiğin aktörleri olan şebekelerde her geçen gün belirginleşen rolleri ve temsillerinin anlaşılmasını daha önemli ve gerekli hâle getirmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma, söz konusu trafiğin merkezî konumundaki Meksika ve Kolombiya örnekleri üzerinden kadınların 20. yüzyılın başından itibaren trafik ve şebekelerdeki rol ve temsillerine yönelik tarihsel-sosyolojik bir analiz sunmuştur. Bu doğrultuda, çalışmanın ilk başlığı altında, antropolojik, etnografik ve araştırmacı gazetecilik örneği çalışmalar üzerinden, kadınların, daha çok, trafiğin alt basamakları olan üretim, dağıtım ve pazarlama aşamalarında rol aldığı; ancak, nadiren de olsa daha üst kademeler olan şiddet uzmanlığı ve en üst merteye olan liderlik konumuna da yükseldikleri savunulmuştur. Buna göre, bu yöndeki çalışmaların; kadınların trafikteki ve şebekelerdeki durumunu, kendi kararlarını kendileri alamayan, edilgen ve kurban aktörler ve bunun da karşısında, kadınların kendi kararlarını kendileri alan, risklerin farkında olan ve rasyonel, etkin aktörler olduğunu savunan örnekler olmak üzere ikiye bölündüğü ortaya konulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde, ilk bölümde ortaya konulan kavramsal model üzerinden, kadınların Meksika ve Kolombiya'daki trafik ve şebekelerdeki rol ve temsilleri gerçek kişilerin, akademik çalışmalardaki ve popüler kültür ve sanat eserlerindeki sunumları üzerinden ele alınmıştır. Buna göre, kadınlar, 20. yüzyılın başından itibaren, bilhassa Meksika'da, trafiğin liderlik de dahil birçok

aşamasında rol sahibi olmuş ve bu durum, birer açık sır olarak kabul görmüştür. Bununla birlikte, hem trafiğin kendi yapısı hem trafiğe dair söylemler hem de trafikle mücadele, ataerkil normlar ve pratikler üzerinden şekillenmiş; kadınların rol ve temsilleri de bunlardan etkilenmiş, faal olarak şebeke liderliği yapan kadınlar dahi kendilerini geri planda tutmaya dikkat etmişlerdir.

1970'lerden itibaren ise hem Amerikalılar'daki hem de küresel trafik, kokain adlı maddenin üretiminin ve dağıtılmasının artması ile birlikte köklü değişimlere uğramış ve kadınların rol ve temsilleri de buna paralel biçimde değişmiştir. 1980'lerden itibaren, trafiğin büyük kısmını oluşturan dağıtımcı güruh (*mulas*) daha inovatif kaçakçılık yöntemleri ile hem trafiğin hem de trafikle mücadelenin şekillenmesinde rol oynamaya başlamıştır. Yine aynı biçimde, şebeke lideri konumundaki bazı kadınlar, kendi konumlarının ve güçlerinin bilincinde olarak üstelik şiddete sıklıkla başvurarak daha görünür olmayı tercih etmiştir. 1990'lı yılların başından itibaren ise kadınların trafikteki rolleri ve konumları, başta trafikle özdeşleşmiş bir müzik türü olan *narcocorridolar* ve 2000'li yıllardan itibaren ise film ve dizi uyarlamalarıyla daha da görünür hâle gelmiştir. Yine, 2000'li yıllarda, kadınların göreceli olarak daha az tercih ettiği ya da rol aldığı organize şiddet işleri, Meksika'daki bazı şebekeler tarafından kadınlara yaptırılmaya başlanmıştır.

Yeri ve kapsamı sınırlı olan bu çalışmada, kadınların, trafikteki ve şebekelerdeki rollerinin, maskülen normlar ve söylemler altında, üretilmeleri ve yeniden üretilmelerini hazırlayan tarihsel ve sosyolojik koşulları ve bu koşulların, kadınlara biçtiği sabit roller ve konumlar, mümkün olduğu kadar eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Ancak, böyle bir çalışma, yeri ve kapsamının sınırları da göz önünde bulundurularak, Türkçe'de göreceli olarak eksik olan ilerdeki çalışmalar için yapıcı anlamda provokatif bir çağrı görevi görmekle yetinebilecektir. Son olarak, bu çalışma, herhangi bir şekilde çözüm sunan ya da reçete öneren bir girişimden ibaret değildir. Ne var ki, psikoaktif madde trafiğiyle mücadelede, bugüne kadar Meksika ve Kolombiya'nın da örneği ve sahası olduğu üzere, militarize yöntemlerin benimsenmesinin yerine yerel kültür normlarını ve toplumlardaki sorunları önceleyen politikalar üzerinden şekillenmesinin daha yararlı olacağını hatırlatılmasında fayda görülmektedir. Ancak bu şekilde, cinsiyet ayrımı olmaksızın, trafiğin ve şebekelerin bireyleri kullanmasının önüne geçilmesi mümkün olacaktır.

Sonnotlar

¹ Çalışmada, dönemsel ve söylemsel olarak değişkenlik gösteren ve kanuna uygunluk ve yasadışı kalıplarına sıkışan “uyuşturucu maddeler” tabiri yerine, göreceli olarak

daha nötr bir kavram olan “psikoaktif maddeler” kalıbı maksatlı biçimde ve dönüşümlü olarak kullanılmaktadır.

² Bu tip yapılar için yaygın olarak “kartel” terimi kullanılmaktadır. Ancak, bazı grupların yapısal ve operasyonel özelliklerinin farklılık sunmaları (Durán-Martínez, 2018: 153-160) ve ayrıca, bu tür yapıları, siyasi karar alıcılar ve ses getirici haber sunmaya çalışan bazı medya organlarının yaptığı gibi sadece kartel olarak adlandırmak, yalnızca politik değil akademik olarak da bazı sakıncalar içermektedir. Bunların en başında; yasadışı psikoaktif madde trafiğini önlemeye yönelik siyaset ve pratikte, sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamların ve tarihin hiçe sayılarak militarizasyonun önünün açılması ve gerçekleştirilen insan hakları ihlallerinin meşru zemine oturtulması gibi sorunlar bulunmaktadır (Astorga, 2006: 148). Bu unsurlara dikkat çekilmekle birlikte, çalışmada, kartel teriminin kullanılmasından mümkün olduğu derecede imtina edilmekte, ancak, bağlama uygun olduğu takdirde anlatımın kolaylaştırılması gereken yerlerde terim yaygın biçimiyle kullanılmaktadır.

³ Çalışmanın bir sonraki başlığında daha detaylıca ele alınacağı üzere, böyle bir kanının oluşmasında büyük bütçeli sinema ve dizi yapımları ve ayrıca kültür eserlerinin payı olduğu da yadsınmaz.

⁴ Aşırı boyutlara ulaşan şiddet olaylarının yaşandığı ve toplu katliamların gündelik hayatın parçasına dönüştüğü Meksika’da, yalnızca, 2015-2021 arasında 170.000’den fazla kişi öldürülmüş, 30.000’den fazlası ise zorla kaybedilmiştir (Justice in Mexico, 2021). 1980’li yılların ortalarından 1996’da büyük trafik şebekelerinin dağıtılmasına geçen sürede ise trafikle bağlantılı şiddetin küresel merkezi Kolombiya olmuştur. Devam eden iç savaşın etkisiyle katalize olan şiddet sarmalı, 1996’da Cali grubunun dağıtılmasından sonra bir nebze düşüşe geçmiş olsa da son yıllarda trafikle bağlantılı şiddet ve cinayetler, aktif olan gerilla gruplarının yasadışı psikoaktif madde ticaretinde paylarını arttırmak için saldırı eylemlerini arttırmasına bağlı olarak yeniden artmaktadır (El Tiempo, 2021).

⁵ Her ne kadar trafik ve şebekeler ve ayrıca bunların faaliyetleriyle ilgili bilgilere bütün ayrıntılarıyla ulaşmak düşük olasılıklı olsa da kadınların şebekeler içindeki oranının yüzde 11 civarında olduğu tahmin edilmektedir (van Duyne ve Levi, 2005: 75).

⁶ Bu ifadenin, hiçbir sûrette trafiğe ve şebekelere yönelik olumlayıcı bir yönü ve bu yönde bir gayesi bulunmamaktadır.

⁷ İspanyolca’dan çevirisi doğrudan yapıldığında, “*madrina*” kelimesi Türkçe’de “ana”, İngilizce’de ise “godmother” anlamına gelmektedir. Carey, tabiri, şebekeler içinde liderlik konumundaki kadınlara göndermede bulunmak için kullanılmaktadır. Öte yandan, Howard Campbell (2009: 207-209) ve Aguiar (2012: 161) gibi araştırmacılar ise “*madrina*” teriminin genellikle trafikle mücadele eden resmî kurumlara bilgi sağlayan kadınları anlatmak için kullanıldığına işaret etmektedir.

⁸ Üstü kapalı olarak Ávila Beltrán’ın anlatıldığı Teresa adlı başkarakterini canlandıran aktrisler ise Latin Amerika film endüstrisinin önemli isimleri, Alice Braga ve Kate del Castillo’dur. Kate del Castillo, Meksika’daki ve küresel trafiğin en büyük şebekelerinden

biri olan Sinaloa Grubunun lideri “El Chapo” takma adıyla bilinen, Joaquín Archivaldo Guzmán Loera ile, Guzmán’ın kaçak olduğu bir dönemde görüşerek röportaj yapmasıyla gündeme gelmiştir.

⁹ Çalışmanın kısıtlı yeri ve kapsamı göz önünde bulundurularak, bu aktörlere bu şekilde değinilecek yetinilecektir. Latin Amerika’da *patronas* ve etki alanlarını kapsamlı bir biçimde ele alan harita ve veriler için bkz. Bonello (2022).

Kaynakça

Aguayo Q S (2001). *La Charola: Una historia de los servicios de inteligencia en México*. México City. D.F.: Grijalbo.

Aguiar J C (2012). Policing New Illegalities Piracy, Raids, and Madrinras. İçinde: W G Pansters (der), *Violence, Coercion, and State-Making in Twentieth-Century Mexico*, Stanford: Stanford University Press, 159-181.

Allum F (2007). Doing It for Themselves or Standing in for Their Men? Women in the Neapolitan Camorra (1950–2003). İçinde: G Fiandaca (der), *Women and the Mafia: Female Roles in Organized Crime Structures*. Londra: Springer, 9-18.

Anderson T L (2005). Dimensions of Women’s Power in the Illicit Drug Economy. *Theoretical Criminology*, 9(4), 371–400. doi: 10.1177/1362480605057725

Anderson T L ve Kavanaugh P R (2017). Women’s Evolving Roles in Drug Trafficking in the United States: New Conceptualizations Needed for 21st-Century Markets. *Contemporary Drug Problems*, 44(4), 339–355. <https://doi.org/10.1177/0091450917735111>.

Arias E D ve Grisaffi T (2021). Introduction: The Moral Economy of the Cocaine Trade. İçinde: E D Arias ve T Grisaffi (der), *Cocaine: From Coca Fields to the Streets*, Londra: Durham University Press, 1-40.

Astorga L (2003). *Drogas sin Fronteras*. Debolsillo.

Astorga L (2006). México: tráfico de drogas, seguridad y terrorismo. İçinde: C Galvis (der), *Narcotráfico: Europa, Estados Unidos, América Latina*, Lima: Obreal, 139-161.

Balderas O (2016). My seven years as a sex slave in Mexican drug cartels. *Vice News*, 12 Ağustos. Son erişim tarihi, 7/10/2022. <https://www.vice.com/en/article/zmqee9/my-seven-years-as-a-sex-slave-in-mexican-drug-cartels>

Bonello D (2022). Las Patronas: The Secret History of Latin America’s Female Cartel Bosses. *Vice News*. Son erişim tarihi, 12/10/2022. <https://www.vice.com/en/article/wx5v99/las-patronas>

Borderland Beat (2011). Female assassins a growing part of drug cartels. Son erişim tarihi, 7/10/2022. <http://www.borderlandbeat.com/2011/06/female-assassins-growing-part-of-drug.html>

Buxton J (2020). Women as Actors in the Drug Economy. İçinde: J Buxton, G Margo ve L Burger (der), *The Impact of Global Drug Policy on Women: Shifting the Needle*, Bingley:

Emerald Publishing Limited, 147-158. <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-882-920200021>

Campbell H (2008). Female Drug Smugglers on the U.S.-Mexico Border: Gender, Crime, and Empowerment. *Anthropological Quarterly*, 81(1), 233-267. doi: 10.1353/anq.2008.0004

Campbell H (2009). *Drug War Zone Frontline Dispatches from the Streets of El Paso and Juárez*. Austin: University of Texas Press.

Campbell N D (2000). *Using Women: Gender, Drug Policy, and Social Justice*. New York: Routledge.

Carey E (2009). Selling is More of a Habit than Using: Narcotraficante Lola la Chata and Her Threat to Civilization, 1930-1960. *Journal of Women's History*, 21(2), 62-89. doi: 10.1353/jowh.0.0080

Carey E (2014). *Women drug traffickers: mules, bosses, and organized crime*. New México: University of New México Press.

Carey E (2017). A Woman Formed the First Cartel? Historical imagination and realities of the US-Mexico drug war. *Social History of Alcohol and Drugs*, 31, 25-41.

Carey E (2022). La Nacha, the Godmother of Border Trafficking: Transnational Drugs and Gendered Power in Ciudad Juárez, 1920–1960. İçinde: W G Pansters ve B T Smith (der), *Histories of Drug Trafficking in Twentieth-Century Mexico*, Albuquerque: University of New Mexico Press, 109-126.

Chicago Tribune (2022). Primer vistazo a Sofía Vergara como la famosa reina de las drogas Griselda Blanco para nueva serie de Netflix, 20 Ocak. Son erişim tarihi, 12/10/2022. <https://www.chicagotribune.com/espanol/entretenimiento/sns-es-sofia-vergara-reina-drogas-narco-griselda-blanco-netflix-20220119-r62s7kk6xbqbhdk6d5datrs14-story.html>

Consejo Ciudadano Para la Seguridad Pública y la Justicia Penal (2018). *Las 50 ciudades más violentas del mundo 2018*. Son erişim tarihi, 1.11.2021. <http://www.seguridadjusticiaypaz.org.mx/seguridad/1567-estudio-las-50-ciudades-mas-violentas-del-mundo-2018>

Contreras L P (2010). De 'marihuaneros' a 'mafiosos': transformaciones en los discursos de la prensa colombiana de los años sesenta y setenta sobre el 'problema droga'. *Signo y Pensamiento*, 39, 314-329.

Correa-Cabrera G (2017). *Los Zetas Inc: Criminal Corporations, Energy and Civil War in Mexico*. Texas: University of Texas Press.

Cusick L (2006). Widening the harm reduction agenda: From drug use to sex work. *International Journal of Drug Policy*, 17(1), 3–11. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2005.12.002>

Del Olmo R (1990). The Economic-Crisis and the Criminalization of Latin-American Women. *Social Justice*, 17(2), 40–53.

Driver A (2015). *More or Less Dead: Femicide, Haunting, and the Ethics of Representation*

in Mexico. Tuscon: The University of Arizona Press.

Durán-Martínez A (2018). *The Politics of Drug Violence: Criminals, Cops and Politicians in Colombia and Mexico*. New York: Oxford University Press.

El Tiempo (2021). “¿Qué hay detrás del aumento de homicidios en lo que va del año?”, 1 Temmuz. Son erişim tarihi, 12/9/2022. <https://www.eltiempo.com/justicia/delitos/balance-de-homicidios-en-colombia-aumentaron-21-en-2021-600015>

Expansión (2013). Sandra Ávila, “reina” que inspira corridos y destaca en el mundo del narco. 20 Ağustos. Son erişim tarihi, 9/10/2022. <https://expansion.mx/nacional/2013/08/20/sandra-avila-reina-que-inspira-corridos-y-destaca-en-el-mundo-del-narco>

Farfán Méndez C (2020). Women’s Involvement in Organised Crime and Drug Trafficking: A Comparative Analysis of the Sinaloa and Yamaguchi-gumi Organisations. İçinde: J Buxton, G Margo ve L Burger (der), *The Impact of Global Drug Policy on Women: Shifting the Needle*, Bingley: Emerald Publishing Limited, 159-168. <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-882-920200022>

Fiandaca G (der). (2007). *Women and the Mafia: Female Roles in Organized Crime Structures*. Londra: Springer.

Fleetwood J (2014). *Drug Mules: Women in the International Cocaine Trade*. New York: Palgrave Macmillan.

Franklin J (2016). Queen of Cartels: most famous female leader of Mexico’s underworld speaks out. *The Guardian*, 16 Mayıs. Son erişim tarihi, 22/10/2022. <https://www.theguardian.com/society/2016/may/16/mexico-drug-cartels-famous-female-leader-sandra-avila>

Giacomello C (2014). How the Drug Trade Criminalizes Women Disproportionately. *NACLA Report on the Americas*, 47(2), 38-41. doi: 10.1080/10714839.2014.11721853.

Giacomello C ve Youngers C A (2020). Women Incarcerated for Drug-related Offences: A Latin American Perspective. İçinde: J Buxton, G Margo ve L Burger (der), *The Impact of Global Drug Policy on Women: Shifting the Needle*, Bingley: Emerald Publishing Limited, 103-111. <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-882-920200016>

Giacomello C ve Feilding A (2013). *Illicit Drugs Markets and Dimensions of Violence in Guatemala*. Oxford: Beckley Foundation. Son erişim tarihi, 4/10/2022. <https://www.beckleyfoundation.org/wp-content/uploads/2016/04/Illicit-Drugs-Markets-Report-20-December-2013.pdf>

Global Initiative Against Transnational Organized Crime (2020). *Crime and Contagion: The Impact of a Pandemic on Organized Crime*. Son erişim tarihi, 4/10/2022. <https://respect.international/wp-content/uploads/2020/07/Crime-and-Contagion-The-impact-of-a-pandemic-on-organized-crime-.pdf>

Gootenberg P (2008). *Andean cocaine: the making of a global drug*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Gugliotta G ve Leen J (1989 [2011]). *Kings of Cocaine: Inside the Medellín Cartel. An Astonishing True Story of Murder, Money, and International Corruption*. Garrett County Press Digital Edition.

Harper R L, Harper, G C, Stockdale J E (2002). The role and sentencing of women in drug trafficking crime. *Legal and Criminal Psychology*, 7(1), 101-114. <https://doi.org/10.1348/135532502168414>

Hernández A (2010). *Los Señores del Narco*. México D. F.: Grijalbo.

Hernández A (2021). *Emma y las otras señoras del narco*. México D. F.: Grijalbo.

Hernández R D (2019). *Coloniality of the US/Mexico Border Power, Violence, and the Decolonial Imperative*. Tuscon: The University of Arizona Press.

Ingrasci O (2007). Women in the 'Ndrangheta: The Serraino–Di Giovine Case. İçinde: G Fiandaca (der), *Women and the Mafia: Female Roles in Organized Crime Structures*, Londra: Springer, 47-52.

Izcara Palacios S P (2017). Prostitution and Migrant Smuggling Networks Operating between Central America, Mexico, and the United States. *Latin American Perspectives*, 44(6), 31-49. doi: 10.1177/0094582X17699910.

Justice in Mexico (2022). *2021 Organized Crime and Violence in Mexico Report*. Son erişim tarihi, 19/10/2022. <https://justiceinmexico.org/wp-content/uploads/2021/10/OCVM-21.pdf>

Kassab H S ve Rosen J D (2019). *Illicit Markets, Organized Crime, and Global Security*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-90635-5>

Lupsha P A (1989). Towards an Etiology of Drug Trafficking and Insurgent Relations: The Phenomenon of Narco-Terrorism. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 13(2), 61-75. doi: 10.1080/01924036.1989.9688918

Miguel P (2007). Algo sobre las narcas: Un caso de empoderamiento. *La Jornada*, 4 Ekim. Son erişim tarihi, 7/10/2022. <https://www.jornada.com.mx/2007/10/04/index.php?seccion=sociedad&article=048o1soc>

Monárrez-Fragoso J E (2018). Femicide: Impunity for the Perpetrators and Injustice for the Victims. İçinde: K Carrington vd. (der), *The Palgrave Handbook of Criminology and the Global South*, Palgrave Macmillan, 913-929. https://doi.org/10.1007/978-3-319-65021-0_44, 913-929.

Pansters W G ve Benjamin T S (der) (2022). *Histories of Drug Trafficking in Twentieth-Century Mexico*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

Parra Restrepo B (1996). La economía de la droga, ¿quiénes se benefician? *Innovar*, 8, 93-119.

Pereira I ve Ramírez L (2020). From the Colombian Coca Fields: Peasant Women Amid the War on Drugs. İçinde: J Buxton, G Margo, L Burger (der), *The Impact of Global Drug*

Policy on Women: Shifting the Needle, Bingley: Emerald Publishing, 169-178. <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-882-920200023>.

Pérez-Reverte A (2003). Entrevista / Arturo Perez-Reverte / Confirma ficción existencia de 'Reina'. Son erişim tarihi, 12/10/2022. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=IFME&u=googlescholar&id=GALE%7CA123893161&v=2.1&it=r&sid=sitemap&asid=5667440f>.

Prada A M (2009). Asalariados de la muerte. Sicariato y criminalidad en Colombia. *URVIO: Revista Latinoamericana de Seguridad Ciudadana*, 8, 61-74. <https://doi.org/10.17141/urvio.8.2009.1124>

Quesada I M (2020). Las Empoderadas' Women Coca Growers Building Territorial Peace. İçinde: J Buxton, G Margo, L Burger (der), *The Impact of Global Drug Policy on Women: Shifting the Needle*, Bingley: Emerald Publishing Limited, 179-181. <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-882-920200024>

Ramírez-Pimienta J C (2011). Sicarias, buchonas y jefas: perfiles de la mujer en el narcocorrido. *The Colorado Review of Hispanic Studies*, 8-9, 327-352.

Ramírez-Pimienta J C (2019). "También La Nacha mentada": apuntes sobre la presencia de Ignacia Jasso en la corridística, la historia y la cultura popular de Ciudad Juárez. *Tenso Diagonal*, 8, 83-98.

Rodríguez D B (2019). *Las Ciudades Imposibles: Violencia, miedos y formas de militarización contemporánea en urbes latinoamericanas: Medellín-Ciudad Juárez*. Ciudad de México: UNAM.

Roldán M (1999). Colombia, Cocaine and the "miracle" of modernity in Medellín. İçinde: P Gootenberg (der), *Cocaine: Global Histories*, New York: Routledge, 165-182.

Rose (2020). A Mother's Story. İçinde: J Buxton, G Margo, L Burger (der), *The Impact of Global Drug Policy on Women: Shifting the Needle*, Bingley: Emerald Publishing Limited, 229-235. <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-882-920200031>

Rovner E S (2007). La Prehistoria de la marihuana en Colombia: consumo y cultivos entre los años 30 y 60. *Cuadernos de Economía*, 5(47), 205-222.

Sánchez C A (2022). *A Sense Of Brutality: Philosophy After Narco-culture*. Mountain View: Amherst College Press.

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2019). *Global Study on Homicide, 2019*. Son erişim tarihi, 4/10/2022. <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/global-study-on-homicide.html>

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2021). *World Drug Report 2021*. Son erişim tarihi, 4/10/2022. <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr2021.html>

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2022). *The impact of COVID-19 on organized crime, Research Brief*. Son erişim tarihi, 4/10/2022. <https://www.unodc.org/>

documents/data-and-analysis/covid/RB_COVID_organized_crime_july13_web.pdf

Valdés Castellano G (2013). *Historia del narcotráfico en México*. Aguilar (eBook).

van Duyn P C ve Levi M (2005). *Drugs and Money Managing the drug trade and crime-money in Europe*, New York: Routledge.

Vanguardia (2019). Dan 17 años a La Comandante Bombón, jefa de sicarias de Los Zetas, 18 Ağustos. Son erişim tarihi, 5/10/2022. <https://vanguardia.com.mx/noticias/nacional/dan-17-anos-la-comandante-bombon-jefa-de-sicarias-de-los-zetas-ATVG3476969>

Wainwright T (2016). *Narconomics: How to Run a Drug Cartel*. New York: Public Affairs.

Weitzer R (2022). Sex Work: Types and Paradigms. İçinde: R Weitzer (der), *Sex for Sale: Prostitution, Pornography, and Erotic Dancing*, New York: Routledge, 3-42.

Wright M W (2013). Femicidio, narcoviolence, and gentrification in Ciudad Juárez: the feminist fight. *Environment and Planning D: Society and Space*, 31, 830-845. <https://doi.org/10.1068/d17812>.

Ağkaya O (2020). Latin Amerika'da Uyuşturucu, Trafiği ve Ticaretinin Sosyolojisi. İçinde: İ Ermağan, E Tahsin, S Tekin (der), *Dünya Siyasetinde Latin Amerika 3*, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 521-548.

Ağkaya O (2022). Kadın ve Kız Çocuğu Cinayetlerine Yönelik Kavramsal Tartışmalar: Femisid, Femisid ve Ciudad Juárez Örneği. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 104-125. DOI: 10.29228/mukatcad.13.

YouTube (2015). Los Tigres Del Norte - Contrabando Y Traición (En Vivo). Son erişim tarihi, 12/10/2022. <https://www.youtube.com/watch?v=uFuVcltnCzc>

YouTube (2018). Las Panteras. Son erişim tarihi, 12/10/2022. <https://www.youtube.com/watch?v=1mCGn3BYj9M>

YouTube (2020a). Fiesta En La Sierra – Los Tucanes De Tijuana. Son erişim tarihi, 12/10/2022. <https://www.youtube.com/watch?v=QKlyY-qN6TY&t=7s>

YouTube (2020b). Reina de Reinas. Son erişim tarihi, 12/10/2022. <https://www.youtube.com/watch?v=pZqhMfXrTMk>

Zaitch D (2005). The Ambiguity of Violence, Secrecy, and Trust among Colombian Drug Entrepreneurs. *Journal of Drug Issues*, 35(1), 201–228. <https://doi.org/10.1177/002204260503500110>

Zellers-León A (2021). Drug Crops, Twisted Motorcycles, and Cultural Loss in Indigenous Colombia. İçinde: E D Arias ve T Grisaffi (der), *Cocaine: From Coca Fields to the Streets*, Durham: Duke University Press, 94-116.

Cezayir Bağımsızlık Savaşı ve Türkiyeli Solcuların Kesişen Yolu

Tuğba Yürük Ekşioğlu, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0002-2708-5150

E-Posta: tugbayuruk@gmail.com

Bu yazıda Ayrıntı Yayınları'nın 2021'de Ayşen Gür'ün çevirisi ile yayımladığı Mohammed Harbi'nin otobiyografik kitabı *Ayakta Bir Hayat- Siyasal Anılar 1945-1962* başlıklı kitabını ele alacağım¹. Yazının sonuna ise Cezayir tarihi ile hiç de ilgisi bulunmayan, Mülkiyeli gazeteci Tuğrul Eryılmaz'ın İletişim Yayınları'ndan 2018 yılında yayımlanmış *68'li ve Gazeteci* başlıklı biyografisini ekleyeceğim². Zira biyografi olmaları dışında pek bir ortak noktası bulunmayan bu kitapları aynı tarihlerde okumamı sağlayan şans, bir zamanlar galiba bu yazarları da yan yana getirmiş. Yazarların da farkında olmadığı bu dolaylı sürgün tanışıklığını ve Türkiyeli solcular ile Cezayirli direnişçilerin yollarının kesişme hikayesini aktarmaya çalışacağım.

Emekli Büyükelçi Faik Melek, Cezayir'de görev yaptığı yıllar boyunca Başkan Houari Bumedyen ile her karşılaştığında başkanın sitemde bulunduğunu, bağımsızlık savaşında Türkiye'den destek görmediklerini vurguladığını aktarır³ (1994, 128). Türkiye'nin BM'de Cezayir'in bağımsızlığı oylanırken 1955'te olumsuz, 1958'de ise çekimser oy kullanması iki ülke arasındaki ilişkilerin daha başlamadan yara almasına sebep olur. İki devlet arasındaki ilişki böyle uzak olunca akademide de, edebiyatta da aynı uzaklık sürer. Yüzü Avrupa'ya dönük olan Türkiye için Cezayir uzak, egzotik bir komşudur. Dolayısıyla Türkçede Cezayir'e, Cezayir tarihine dair eserler sayılıdır. Hatta sıklıkla Cezayir yalnızca Frantz Fanon sayesinde anılır ve öylece kalır. Böyle bir ortamda Muhammed Harbi gibi bağımsız Cezayir'in kuruluşunda önemli rol oynamış bir siyasetçinin anılarının Türkçeye çevrilmesi umarım bir başlangıç olacaktır. Fransızca ve Arapçada çok sayıda kitabı bulunan Harbi'nin ilk olarak siyasi görüşlerini hayatı ve deneyimleriyle birleştirerek aktardığı otobiyografik kitabının çevrilmesi de okuyucuya öncelikle genel bir bakış sunması açısından yerinde bir karar.

Kitabın ana teması olan 1950'ler siyaseti, kuramsal tartışmaların aksiyona yön verdiği, ideolojik hizipleşmelerin sürekli yeni liderler yarattığı dolayısıyla çok

aktörlü ve değişken bir zeminde, canlı bir entelektüel ortam içinde geçer. Cezayir bağımsızlık savaşı da 1956'da başlayıp 1962'ye dek devam eder. Komünizm ve sosyalizm, milliyetçilik ve İslamcılık, Stalinist hizipler ve Troçkistler, kendi kişiliğini öne çıkaran liderler ve uzlaşmacılar Cezayir'in bağımsızlığı için ayrı yol haritaları oluşturmuş, ittifaklara girmiştir. Bağımsızlık savaşına giden süreçte Cezayir'de temel olarak dört grubun bulunduğunu söylemek mümkündür: Ferhat Abbas'ın temsil ettiği asimilasyonist hareket (daha sonra Manifestocular adını alacaktır), Cezayir Komünist Partisi, Messali Hacı'nın milliyetçi, popülist hareketi ve Cezayir Ulema Birliği ile temsil edilen İslamcı hareket. 1 Kasım 1954'te bağımsızlıkçı tüm hareketleri birleştirmek üzere Ulusal Kurtuluş Cephesi (*Front de Liberation Nationale*- FLN) kurulmuş ve Cephe savaş boyunca rakiplerini eleyerek tek parti konumunu sağlamlaştırmıştır. Mohammed Harbi fanatik bir militan değildir fakat kendisini bir Marksist ve milliyetçi olarak tanımlar. 1940'larda bölgede Cemal Abdül Nasır'ın da etkisiyle yükselen seküler milliyetçilik dalgasından etkilenmiş ve 15 yaşında Messali Hacı'nın *Mouvement Pour le Triomphe des Libertés Démocratiques* (MTLD)⁴ partisine katılmıştır. Partinin 1954'te bölünmesinin ardından Harbi'nin örgütsel bağı kalmamış dolayısıyla hem FLN'ye hem Cezayir Komünist Partisi'ne hem de Messali hareketine karşı eleştirel bir duruş sergilemiştir. Muhalefette birliği sağlayabilmek adına örneğin İslamcılara verilen tavizler Harbi'yi rahatsız edecektir. Hem Cezayir'de hem Fransa'da aktif bir politik figür olarak Harbi, örgütsel bağları da bulunmadığından siyasi ortamı kavrayabilmek için anılarına başvurulabilecek, güvenilir kaynaklardan biridir.

Harbi, 16 Haziran 1933'te Cezayir'in doğusunda yer alan El-Arouch köyünde doğar. Retrospektif bir bakışla yeniden değerlendirilen anılar, sömürünün yarattığı yıkımın, gündelik hayata etkisinin boyutunu kavramaya yardımcı olur. Örneğin, Harbi çocukken annesinin kendisini "Bijou geliyor" diyerek korkuttuğunu ve bahsi geçen Bijou'nun Fransız sömürgeciliğinin Cezayir'de uyguladığı şiddetin simgesi olmuş General Bugeaud olduğunu sonradan anladığını aktarır. Harbi, köyünü ve geniş ailesini anlatırken aynı zamanda vergilendirme sistemini, ayrıcalıklı kılınmış aileleri, dinin Fransız Cezayir'inde oynadığı tanımlayıcı rolü de işlemiş olur. 1945'te Skikda şehrinde yatılı okulda okumaya başlar ve muhalefet hareketleriyle burada tanışır. Bir tarafta Avrupalılar ve sayıca az olsa da Avrupalılarla özdeşleşmeyi hayal eden Cezayirli, diğer tarafta ise Avrupalıların her şeyine karşı çıkanlar bulunmaktadır. Harbi kendisini kültürel melezler olarak isimlendirdiği bir gruba dahil eder. Okulun kendisinde yapısal olarak ikili bir bilinç yarattığını söyler, ev ve okul bambaşka iki dünyadır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ailesinin erkekleri askere alınırlar. Okulda Fransız marşları söyleyen Harbi, Cezayir tarihini de aynı yıllarda gitmeye başladığı medreseden öğrenir. Bu dönemde Cezayir muhalefetine üç kanadı

vardır: Fransa'dan bağımsızlığı değil de Cezayirlilerin anayasal haklarını talep edenler; çözümlü İslam esaslarına dönmekte görenler ve milliyetçiler. Savaş sırasında muhalefet baskı altında tutulur fakat 1945'te neredeyse tüm Cezayir'de muhalefeti birleştiren ayaklanmalar gerçekleşecektir. Bu ayaklanmalar ve 1945 yılında Sétif kentinde gerçekleşen katliam Harbi'nin ve yaşıtı Cezayirlilerin politize olmasını sağlayacak ve bağımsızlık savaşının başladığı 1956'ya dek bu ayaklanmaların hatırası devam edecektir.

Eğitimi için 1950'de Fransa'ya giden Harbi, burada hem Fransız hem Cezayirli komünistlerle, Tunuslu ve Faslı bağımsızlıkçılarla ve milliyetçilerle görüşme ve tartışma fırsatı bulacaktır. Bu dönemde MTLD içindeki esas tartışma Messali Hacı'nın rolüdür. Messali Hacı popüler liderlerin çoğu gibi ideolojik olarak eklektiktir, kişisel karizması ile kitleleri örgütlemektedir ve din gibi konularda muğlak tutumdan güç alır. Yoğun entelektüel tartışmaların içinde, komünizm ve İslamcılıkla hesaplaşmaya çalışan Harbi içinse dinin MTLD içinde bile tartışılmıyor olması önemlidir. Görüldüğü üzere Cezayir siyasetinin merkezinde bağımsızlıktan hatta bağımsızlık savaşından bile önce tek adam yönetimi, lider kültü tartışmaları yer almaktadır. MTLD 1954'te bu sebeple 'merkezçiler' ve 'Messalıciler' olarak ikiye bölünecektir ve Harbi 'merkezçiler' arasında yer alacaktır. 1954'te kurulan FLN ise doğrudan eyleme geçerek Messalıcı'leri kendisine çekecektir. Bağımsızlık savaşı başladığında Harbi'nin eylem bölgesi Fransa'dır ve burada yarı-gizli bir yaşam sürmüştür. Bir süre verem tedavisi de gören Harbi, bu bölümlerde başarılı bir edebiyatçı gibi Fransa'nın hem entelektüel hem siyasi havasını yansıtır.

Harbi'nin otobiyografisini kıymetli kılan hususlardan en önemlisi bir kurucu parti miti oluşturan ve bağımsızlık sonrasında devletleşen FLN'ye karşı eleştirel tutumudur. Yazar görüşlerini *Le F.L.N.: mirage et réalité*⁵ (1985) başlıklı kitabında çok daha derinlikli ve sistematik biçimde işler. Nitekim otobiyografisinde de bu kitaba da sık sık referans verir. Bağımsızlık sonrasında kurulan otokratik parti-devlet yönetimi FLN'nin kuruluşunu mümkün kılan çelişkileri, komünist ve milliyetçi örgütleri yok sayarak örgüt ve devleti özdeşleştiren bir yaklaşım benimsemişti. Harbi'nin eleştirileri, bir militanın aynı zamanda özeleştirileri olarak da okunabilir. Harbi, FLN'nin muhalefetin tek temsilcisi olabilmek adına *Mouvement National Algérien* (MNA)⁶ gibi diğer örgütlere karşı uyguladığı şiddetin doğrudan uygulayıcısı olmasa da bir dönem destekleyicisi olduğunu ve bu şiddetin genele yayılabileceğini de FLN'nin otoriter yapısını da ilk başta anlayamadığını söyler. 1958 boyunca Belçika, Almanya ve İsviçre'de FLN adına çalışan Harbi, kurulan Cezayir Geçici Hükümeti'nin başkenti olan Tunus'a 1959 yılında bakan olarak davet edilir. Silahlı Kuvvetler Bakanlığı'nda çalıştığı bu dönemde yönetici kadro arasındaki rekabeti daha yakından görecektir. FLN ne bir

kadro partisidir ne de MTLD gibi bir kitle hareketi. Yöneticiler arası rekabet adım adım her kademeye yayılır ve bağımsızlığa dek Cezayir yönetiminin bir ordu-devlete dönüşümü tamamlanmış olur. Diğer bakanlıklar da, Silahlı Kuvvetler Bakanlığı'ndan aktarılan kadrolar ile doldurulur ve bu süreçte Mısır-Tunus arası yolculuklar yapan Harbi de Dışişleri Bakanlığı'na geçer. 1960'tan itibaren önemli görevler üstlenecek ve Cezayir'i temsilen Belgrad Bağlantısızlar Konferansı'na, Fransa ile yürütülen Evian müzakerelerine ve Afrika ve Asya Halkları Dayanışma Örgütü'nün toplantılarına katılacaktır. 19 Mart'ta ateşkes ilan edilir ve nihayet 1962'de Cezayir bağımsızlığına kavuşur. Bağımsızlığın bu ilk günleri, gelecekte ortaya çıkacak sorunların işaretlerini taşımaktadır. Nihayet Cezayir'e dönen ve 1955'ten beri görmediği çocukları ile buluşan Harbi'nin mutluluğu temkinlidir. Harbi'nin bu kitapta aktardığı anıları Cezayir'in bağımsızlığına kadar olan bölümü içeriyor. Kitabın başında ise Türkçe baskıya özel olarak Masis Kürkcügil'in Harbi ile bölge ve Cezayir siyasetinin güncel sorunlarına dair yaptığı bir röportaj yer alıyor.

Cezayir'in bağımsızlığını kazanışından kısa süre sonra Houari Bumedyen bir darbe ile yönetimi Bin Bella'dan devralır. Mohammed Harbi, darbe yönetimini kabul etmez ve Marksist bir muhalif olarak önce bir süre hapiste kalır. Daha sonra Cezayir'den kaçmayı başaran Harbi, 1970'leri Avrupa'da, sürgünde geçirir. Yazımın girişinde bahsini ettiğim tesadüf ise ancak Gülten Savaşçı (Çayan)'nın takdim yazısından ortaya çıkıyor. Gülten Savaşçı, yazısında kendisi de kaçak olarak Paris'te yaşarken İspanyol bir direnişçi olan Pablo'nun (Michel Raptis) kendisinden üç pasaport istediğini, daha sonra bu pasaportların Muhammed Harbi ve arkadaşları tarafından Cezayir'den çıkmak için kullanıldığını öğrendiğini söylüyor. Bahsini edeceğim diğer otobiyografinin sahibi Tuğrul Eryılmaz ise burada devreye giriyor. T24'te yazdığı yazıları takip ettiğim Eryılmaz'ın 2018'de yayınlanmış otobiyografisini, tamamen tesadüf eseri olarak Harbi'ninki ile eşzamanlı okudum. *68'li ve Gazeteci* sosyalist hareketin hâkim olduğu Mülkiye'de jazz dinleyerek, solcu olsa da hiçbir örgütün disiplinine uymayarak aykırı bir imaj çizen Eryılmaz'ın Diyarbakır'daki çocukluğundan, İzmir'deki ilk gençliğinden, Mülkiye'de öğrenciliğinden başlayıp Yeni Gündem gazetesi, Nokta dergisi ve Radikal İki gibi Türkiye'nin önemli yayınlarında yaşadığı maceralarını içeriyordu. Eryılmaz Mülkiye Basın Yayın Okulundan mezun olduktan sonra bir yıl İngiltere'de kalıyor, burada hippy hayatını keşfediyordu. Bu sırada, Avrupa'da sürgünde olan solcularla da iletişimini sürdüren Eryılmaz, 1973 yılında Paris'e giderek Gülten Savaşçı ile tanıştığını anlatıyor. Gitmeden evvel saçlarını David Bowie'ye özenerek rengarenk boyadığı için daha da ilginçleşen bu buluşmada, Mahir Çayan'ın partneri olması hasebiyle Gülten Savaşçı'yı ne kadar merak ettiğinden, saçlarına kızan arkadaşlarından ve tanımadığı birilerine götürmesi

için kendisine verilen pasaportlardan bahsediyor. Bugün, Gülten Savaşçı'nın takdim yazısıyla birlikte, Harbi ve arkadaşları için İspanya'ya üç pasaportu ulaştırmanın sırt çantası, hippie tarzı ve yoldaşlarının eleştirdiği rengarenk saçlarını kestirmek zorunda kalmanın hüznüyle Tuğrul Eryılmaz olabileceğini anlıyoruz. Elbette bundan emin olmak mümkün değil fakat Harbi'nin anıları, 1970'lerin direnişçileri arasındaki bağın nasıl ulusal sınırların, kimliklerin ötesine geçtiğini gösteriyor. Türkiye ve Cezayir arasındaki ilişkiler kayda değer olmasa da sürgün muhalifler arasındaki dayanışmayı ve ortaklık hissini örnekliyor. Harbi'ye pasaportunu taşıyan kurye Tuğrul Eryılmaz değilse bile bu iki kitap, resmi tarihlerin pek de adı anılmayan direnişçilerinin başrolde olduğu yeni bir anlatı için imkân sunuyor.

Sonnotlar

¹ Harbi M (2021). *Ayakta Bir Hayat: Siyasal Anılar 1945-1962*. Çev: A Gür, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

² Eryılmaz T (2018). *68'li ve Gazeteci*. İstanbul: İletişim Yayınları.

³ Melek F (1994). *Hepsi Geldi Geçti: Dışişlerinde 43 Yıl*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

⁴ Messali Hacı'nın ilk partisi olan *Parti du Peuple Algérien* (PPA) 1937 yılında kurulur. 1946 yılında PPA kapatılınca yerine MTLD açılacaktır.

⁵ Harbi M (1985). *Le F.L.N.: mirage et réalité*. Paris: Editions J. A.

⁶ Messali Hacı ve taraftarlarının, Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne (FLN) rakip olarak, bağımsızlık sırasında kurdukları parti.

'İrk', Gençlik Sporları, Fiziksel Aktivite ve Sağlık: Küresel Perspektifler¹

Selçuk Açıkgöz, Ege Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü

ORCID: 0000-0003-4783-1066

E-posta: ackgozselcuk@gmail.com

Symeon Dagkas, Laura Azzarito ve Kevin Hylton'ın bu editoryal çalışması, yeni ırkçılık yaklaşımlarını ele almakta ve siyah ve diğer azınlıklaştırılmış toplulukların nasıl ırkçılığa maruz kaldığını, beyazlığın hegemonyasını koruma gayretlerini ve buna karşı geliştirilen pratikleri Spor ve Beden Eğitimi (BE) içerisinde çeşitli örneklerle tartışıyor. Bu önemli konu için farklı ülkelerden araştırmacıları bir araya getiren editörler spor, beden eğitimi ve serbest zamanda 'ırk', toplumsal cinsiyet ve sınıf kavramlarının tartışılmasına yaptıkları çalışmalarla uzun yıllardır alana öncülük etmekte. Editörlerden Symeon Dagkas, St Mary's Üniversitesi, Spor, Sağlık ve Uygulamalı Bilimleri Fakültesi'nde Profesör ve çalışmaları ırk, sınıf, etnisite ve kültür kesişiminin göçmen ve etnik azınlık geçmişe sahip gençlerin spor, fiziksel ve beden eğitimini pratik etmelerine yönelik etkileri üzerine yoğunlaşıyor. Editörlerden Dr. Laura Azzarito ise, Amerika Birleşik Devletleri'nde Columbia Üniversitesi'nde Beden Eğitimi, Pedagoji ve Fiziksel Kültür lisansüstü programının direktörü ve Görsel Araştırmalar Merkezi'nin de eş-direktörü olarak toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite ve toplumsal sınıf arasındaki karmaşık detayların gençler üzerindeki etkisine odaklanıyor. Kevin Hylton da Leeds Beckett Üniversitesi'nde Çeşitlilik, Eşitlik ve Kapsayıcılık Merkezinin direktörü. Aynı zamanda da Spor, Serbest Zaman ve Eğitimde Eşitlik ve Çeşitlilik Profesörüdür ve bu pozisyona sahip olan ilk siyah Profesördür.

Eleştirel ırk teorisinin birçok bölümün merkezinde yer aldığı çalışma, çoğunlukla deneysel araştırmalara dayanıyor ve bu da kitabın güncelliğine ve yöntemsel çeşitliliğine çok önemli bir katkı sunuyor. Kitabın genel çerçevesini kısaca yansıtmak gerekirse; ilk olarak birinci (Kevin Hylton) ve ikinci bölümlerde (Symeon Dagkas) yazarlar 'ırk' kavramının toplumsal inşa edilmiş bir olgu olduğu üzerine teorik tartışma yürüterek günümüzdeki ırkçılığın anlaşılmasında işe yarayacak 'ırk mantığı' ve 'ırk tasarımı' kavramları üzerinden teorik çerçeveyi inşa ediyorlar. Diğer bölümlerde ise çoğunlukla deneysel araştırmalara bağlı teorik tartışmalar yürütülüyor. Kitaptaki bölümlerin konularını beden eğitimi

deneyimleri ve müfredatı, irksallaştırılmış azınlık sporcular ve sağlık sistemi ve eğitimi olarak sınıflandırabiliriz.

Bölümlerin birbirinden teorik ve yöntemsel olarak ayrılması sebebiyle her bölümü ayrı ayrı incelemek faydalı olacaktır. İlk olarak, kitabın “İrk, İrkçilik ve İrk Mantığı”² (Race, Racism and Race Logic) isimli birinci bölümünde Kevin Hlyton, ırk, ırkçılık ve ırk-tasarımı (racecraft) kavramlarını tanıtarak başlıyor. Hlyton, ilk olarak hem siyah hem de beyazların spor branşı seçerken kararlarını stereotiplere göre belirlemelerine ‘ırk mantığı’ olarak tanımlanan genellemelerin, önyargıların ve sorgulanmadan kabul edilen ‘bilimsel’ bilgiler ağının neden olduğunu tartışıyor. Bu mantıkta, bireylerin spora katılımda irksallaştırılmış özelliklere göre tercih yaptığı tartışılıyor. Hlyton, ayrıca diğer bölümlerin de temelinde yer alan eleştirel ırk teorisini kökleşmiş ve üstü kapalı bir şekilde kendi tahakkümünü sürdürmeye çabalayan ırkçılığın etkilerini ortaya çıkarmak için kullanmaktadır. Bilimsel olmayan ya da yanlışlanmış bilginin bilimsel bilgi okur-yazarlığına sahip bireyleri ele geçirme becerisini anlatan ırk-tasarımı kavramı da bu bölümde tartışılıyor.

Symeon Dagkas, kitabın “Spor, Fiziksel Aktivite ve Sağlık Pedagojisinde Toplumsal Adalet ve Keşisimsellik: Bağlantılar Yaratmak” (Social Justice and Intersectionality in Sport, Physical Activity and Health Pedagogy: Creating Connections) başlıklı ikinci bölümünde, spor, sosyal adalet ve sağlık pedagojisi kavramlarını eleştirel bir noktadan keşisimsellik ile genç siyah ve etnik azınlık bireyler üzerinden ele alıyor. Çalışma, siyah ve diğer etnik azınlıkların homojen bir grup olarak görülmesinin beyazlığı norm olarak ortaya çıkardığını ve bunun irksallaştırılmış bireylerin geçmişte ve bugünde yaşadığı ayrımcılığı, sömürgecilik pratiklerini ve diğer dışlanma pratiklerini reddederek her bireye eşit yaklaştığını söyleyen renk körü ırkçılığın bir sonucu olduğunu ifade ediyor. Ayrıca çalışma, keşisimselliğin temel elementlerinden birinin kamu sağlığı konusu olduğuna vurgu yapmaktadır. Yazar, neoliberalizmi de bu keşisimselliğin içine ele alarak mikro, mezo ve makro seviyelerde ırkçılığın ve damgalamanın ortaya çıkma ve sürdürülme pratiklerini spor ve fiziksel aktivite içerisinde inceliyor.

Hill and Fiset, “BE Öğretmen Eğitimi Müfredatımız Neden Beyaz? Beden Eğitimi Öğretmen Eğitimi Programlarında ‘İrk’ Kavramının Öğretilmesine Yönelik Ortak Bir Öz-Çalışma” (Why is Our PE Teacher Education Curriculum White? A Collaborative Self-Study of Teaching About ‘Race’ in PETE Programmes) adlı üçüncü bölümde, yakın zamanda kültürel çeşitliliğe dikkat eden Beden Eğitimi Öğretmen Eğitimi (PETE: Physical Education Teacher Education) müfredatındaki gelişmelerden başlayarak, bu alanda lisans eğitimi veren iki öğretim görevlisinin Britanya Kolonyalizmi ve Spor Sosyolojisi derslerindeki deneyimlerine

odaklanıyor. Bölüm, teorik-pratik dengenin öğrencileri ırkçılık tartışmasına hazırlamak için gerekliliğine ve beyazların sessizliğini nasıl değerlendirmek gerektiğini tartışıyor.

Dördüncü bölümde Annette Stride, “Farklılık ve Benzerlik Hikayeleri: Güney Asyalı, Müslüman Genç Kadınlar Beden Eğitimi Konuşuyor” (Stories of Difference and Sameness: South Asian, Muslim Young Women Talk Physical Education) başlığıyla, Müslüman genç kadınları zayıf ve pasif olarak öne çıkaran tek kültürlü beden eğitimi müfredatına odaklanıyor. Bölüm, müslüman genç kadınların deneyimlerine odaklanarak genç kadınların önceliklerinin İslam baz alınarak genelleştirilmesinin nasıl aynı zamanda nefret söylemi oluşturduğunu ortaya koyuyor. Ayrıca, okulun farklı dinsel veya kültürel kimlikten öğrencilere karşı toleranssız olan beden eğitimi müfredatına karşı, genç Müslüman kadınların okul dışı fiziksel aktivite alternatifleri geliştirmeye devam ettiklerine yer veriliyor. Çalışma son olarak, genç müslüman kadınlar üzerinden beden eğitimi müfredatını sorguluyor ve farklı kültürlerden kadınların taleplerinin dikkate alınmamasını eleştirel bir mercekle analize giriyor.

Kitabın beşinci bölümünde Claire E. Crawford, “Genç Siyah Yaşamları Sporculandırmak: Lise Sporlarında Eğitimi Ticaretle Karıştırmak” (Athletising Young Black Lives: Confusing Education with Commerce in High School Sports) başlığı altında, siyah gençlerin ‘sporculandırılarak’ sadece sporcu olabileceklerinin dolaylı yoldan öğretilmesi sürecini medya eleştirisi ile ele alıyor. Bölüm, siyah gençlerin kurumsal şekilde sporculandırıldığı ve bu süreçte emeklerinin ticari sebepler için kullanılarak birer ‘işçi sporculara’ dönüştüklerini ele almaktadır. İrkçilik ve kölelik geçmişiyle bilinen ABD’de bir bölgedeki lisede gerçekleştirilen çalışma, katılımcı gözlem, informal görüşmeler ile ‘sporculandırmayı kolaylaştıran’ hegemonik söylemi yıkan karşı-hikayelere odaklanıyor. Bu yazı, siyahların lise çağından itibaren nasıl belirli sporlara yönlendirilerek eğitim vd. imkanlardan mahrum edildiklerini, ‘spor üstünlükleri’ varsayımı üzerinden ırksallaştırdıklarını hatırlatıcı bir misyona sahip. Toplum içinde aşağılanan, marjinalize edilen ve suçlulaştırılan siyah bedenler, spor bölümü programı içerisinde ise el üstünde tutulmakta, kahraman olarak görülmekte ve şöhretleştirilmektedir. Bu yolla siyahların tek tip bir başarı anlayışına çekildiği ve bunun sadece spor yoluyla başarılabilirliğinin aşılandığı savunuluyor.

Altıncı bölümde “ ‘Oyunu Oynamak’ ve ‘Kendi Yolumu Bulmak’: Etnik Azınlık Kadın BE Öğretmenlerinin Karşı Anlatıları” (“Playing the Game” and “Finding My Way”: Minority Ethnic Female PE Teachers’ Counter-Stories’) adlı çalışmada Mara Simon, iki etnik azınlık grup mensubu kadın öğretmenin görsel anlatılarına

odaklanıyor. Çalışmada etnik azınlıkların dışlanma süreçlerinden nasıl güçlenerek çıktıkları anlatılıyor. Beyaz dominant mekanlarda ırksallaştırılmış öğretmenler için beyazların kurguladığı ‘oyunu sürdürmenin’ bir çeşit yöntem nasıl dönüştüğü ve aynı zamanda oyunun içinden çıkabilmenin de yollarından biri haline geldiği tartışılıyor. Çalışmada ‘oyunu sürdürmenin’ bizzatı kötü bir yaklaşım olmadığı, bir strateji olup azınlıklara idari avantajlar sağladığı bunun da bireylerin çok kültürlü bir kurumsal çevre sağlamasına imkân verdiği tartışılmaktadır. Sonuç olarak, bunun hem azınlık(laştırılmış) olan öğretmenlerin güçlenmesine hem de kapsayıcı olmayan, önyargılı okul ve beden eğitimi yapısının sorgulanmasına katkı sağladığı çıkarımı yapıyor.

Derek Van Rheenen, “Amerikan Kolej Sporlarında Irk Mantığı” (Race Logics in American College Sports) başlıklı yedinci bölümde Amerikan kolej oyuncularının amatörlük adı altında sömürülmesini tartışıyor. Amerikan Kolej Spor Ligi NCAA’ın siyah sporcuları eğitim programı altında göstererek sporcular üzerinden elde edilen gelirlerin vergiden muaf edilmesini anlatıyor. Makale, kolej takımlarının başarılarının yönetimlere ne tür gelirler sunduğunu ve bu sayede daha fazla öğrencinin okullara başvurmasının sağlandığını anlatıyor. Bazı üniversitelerin siyah sporcuları burslu olarak okullarına dahil ederek ırksal, kimliksel çeşitliliğe önem veren bir kurum algısı yaratmaya çalıştığını ama bunun aksine, bu kapsayıcılığın sadece sporcularla sınırlı kaldığı çalışmanın önemli bulgularından birini oluşturuyor.

Sekizinci bölümde “Siyahın Fiziksel Üstünlük ve Entelektüel Düşüklüğüne Dair Stereotipik İnşaya Meydan Okuma” (Challenging the Stereotypical Construction of Black Physical Superiority and Intellectual Inferiority in Sport) başlığıyla Harrison, Crooms ve Sales, siyah sporcuların bırakıldığı ikilem açısından bir devam görevi görüyor. Siyahların performanslarının yüceltilirken entelektüel yapabilirliklerinin nasıl yetersiz görüldüğü tekrar ele alınıyor. Çalışma, stereotipleştirmenin nasıl işlediğini berrak bir şekilde parçalara ayırarak kendi önyargılarının yanlış olarak ortaya çıktığı durumlarda dahi bireylerin bakış açılarını nasıl meşrulaştırdığını örnekleniyor. Örneğin, kendi önyargılarının yanlışlığını ortaya çıkaran bir siyahla karşılaştığında kişi, daha çok ‘sen farklısın...’ ya da ‘diğerleri gibi değilsin’ söylemine başvuruyor. Bu kendini onaran mekanizmada siyahların sportif özelliklerinin ‘üstün fiziksel özellikleriyle’ alakalı olduğu stereotipinin vurgulanması, siyah gençlerin spor kariyeri arzulamasına olumlu etki yaparken, eğitim ve entelektüel kapasitelerine yönelik önyargıların eğitim hayallerinin peşinden koşmalarına engel olduğunu bulgularla tartışıyor.

“Parkur, Özgür Koşu ve Genç Beyaz Erkekler: Kimlikler, Dirençler ve Dijital Temsiller” (Le Parkour, Freerunning and Young White Men: Identities, Resistances

and Digital Representations) başlıklı dokuzuncu bölümde Lawrence, bir spor dergisinin bir yıllık serüveni üzerinden yürüttüğü çalışmada hegemonik, cinsiyetçi söylemi yapıbozuma uğratan, karşı-kültürel yayınları beyazlık, önyargı ve ırk temaları ile bedeni karşılaştırarak inceliyor. Beyaz parkur sporcuları ile yürütülen çalışmada, beyazların siyahların ritüellerini (saç stillerini), kültürel giyim şekillerini benimsemenin bile nasıl suçlu olarak stereotipleştirilmeleri için yeterli olduğunu gösteriyor. Çalışma alternatif spor kültürünün bir parçası olan beyazların, sahip oldukları alt kültür sayesinde beyazlıkları ile yüzleşmelerine yardımcı oluyor ve stereotip beyazlığın reddetme biçimlerini gösteriyor. Araştırma sonuç olarak direnç gösteren, karşı hegemonik yapılar olarak görülen alternatif alanların da ırksallaştırmanın bir kurbanı olabileceği ve hiyerarşi ve hegemonik pratikleri örtbas edebileceği sonucuna ulaşıyor.

Onuncu bölümde, McCuaig ve Phillips, “Spor ve Avustralya Aborjin Halklarının Normalleştirilmesi” (Sport and the Normalisation of Australian Aboriginal Peoples) isimli çalışmalarında, Avustralya Aborjinlerinin yıllar boyunca ihmal edilen haklarının ve iade-i itibarlarının spor aracılığıyla ‘normalleşme’ kavramı üzerinden geri verilmeye çalışılmasının sorunlu yönlerine odaklanıyor. Foucaultcu yönetimsellik ve pastoral iktidar kavramlarının analitik mercekle kullanıldığı çalışma, sömürgeci mantığın eğitiminden sorumlu olduğunu düşündüğü ‘aşağı ırkları’ nasıl konumlandığını ve ezilme halinin devam edebilmesi için nasıl izole edildiklerini aborjin spor takımlarının maruz kaldığı ırksal ayrımcılık üzerinden tartışıyor. Diğer kültürel uygulamalar yok edilirken yalnızca yerli spor turnuvasının oynanmasına izin verilmesi iktidar kurmanın bir diğer türü olarak yansıtılıyor. Bu şekilde kolonyal bakışını aborjinlerin üzerinde tutan idareciler, onların tüm hareketlerini beyazların istediği yönde şekillendirmesini sağlamakta, bunu da doğrudan bir güç kullanmak yerine daha örtülü bir şekilde sürdürmektedir. Çalışma aynı zamanda söylemin değişse de bakış açısının nasıl halen ‘insancıl paternalist’ ve ‘sosyal darvinistçi’ bir veçheden gerçekleştiğini de özetliyor. Çalışma sonuç olarak, 18. yüzyılın sonlarındaki otoriter söylemin kölelikten, itaat edenden kontrol altına almaya doğru evrildiğini ele alıyor.

Onbirinci bölümde Kilvington, “Asyalı Britanyalılar, İrksal Çerçeveleme ve Futboldan Dışlanma” (British Asian, Racial Framing and Football Exclusion) başlıklı bölümünde, Asyalı Britanyalıların futboldan dışlanmalarına odaklanıyor. Asyalı Britanyalıların ilgisine rağmen oyuncu, antrenör ve yönetici seviyelerinde ne kadar az temsil edildiğini gündemine alıyor. Makale, ‘beyaz ırksal çerçevelemenin’ beyazların iktidarı elinde tutmasını, Asyalı Britanyalıların spora ilgi duymayan, çelimsiz olarak kodlanmasını ve bu sayede dışarıda tutulmalarına sebep olduğunu ortaya çıkarıyor.

“Pakistan-Britanyalı Müslüman Kadınlarda Fiziksellik ve Sağlık Eşitsizlikleri: Katılımcı Tiyatro-Tabanlı Bir Piyesin Analizi” (Physicality and Health Inequalities in British Pakistani Muslim Women: Analysis of a Participatory Theatre-Based Play) başlıklı, katılımcı eylem araştırması yürüten onikinci bölümde Fazil ve Wright, Pakistanlı Britanyalı kadınların yaşadıkları baskı ve stereotipleştirme sonucu ortaya çıkan temsilleri tiyatro oyunları üzerinden ters yüz etmeye çalışmaktadır. Kolay erişilemeyen ve kapalı toplumların ‘ulaşılması güç’ olduğu üzerinden Pakistanlı müslüman kadınların sağlık sorunlarının nasıl ihmal edildiği, fiziksellik ve sağlık eşitsizlikleri ile göç sonrası yaşanan sağlık sorunlarının nasıl iç içe geçmiş olduğu ele alınıyor çalışmada. Tiyatro tabanlı aktivitelerin Pakistanlı Britanyalı kadınlar arasındaki güçlendirici etkisi, hayat hikayelerini paylaşmaları ile dayanışma kurmalarını ve oyunlar aracılığıyla sağlık eşitsizliklerini anlatırken aynı zamanda stereotipleri de oyun içerisinde onarma biçimleri üzerinden yansıtıyor.

Fitzpatrick ve Allen “Sağlık Eğitimi Dekolonize Etmek: Politika Dökümanlarında Yerli Halkların İlmini Dikkate Almak” (Decolonising Health in Education: Considering Indigenous Knowledge in Policy Documents) isimli onüçüncü bölümde, sağlık bilgisinin epistemolojik olarak nasıl inşa edildiğini; sağlığın kanıtlanabilir, güçlü ve bilimselliğine vurgu yaparak diğer sağlık perspektiflerinin nasıl yetersiz ve aşağı görüldüğünü tartışıyor. Yerli halkların sağlık, iyileşme teknikleri çirkin ve bilimsel olmayan görülerek kültürel özellikleri de içeren alternatif sağlık yaklaşımları reddediliyor. Bölüm, beden eğitimi ve fiziksel aktivite anlayışını etkileyen ve tektipleştirici hegemonik sağlık anlayışının karşısına dekolonize edilmiş, yerlilerin iyi olma hali bakış açısını öne sürerek; yasalaşmış, tek tipleştirilmiş sağlık anlayışını düelloya davet ediyor.

Kitabın “Toplumsal Adalet Perspektifinden ‘Sağlık Açığı’: Eleştirel Irk Teorisi, Post-Kolonyalizm ve Post-Feminizm” (The “Health Gap” From a Social Justice Perspective: Critical Race Theory, Post-Colonialism, and Post-Feminism) başlıklı ondördüncü ve son bölümünde Azzarito kitaba atfen, beyazlığın sağlığı fitness ve eğitim kavramları içerisinde yedirerek nasıl bir norm ve normallik olarak sunduğuna ve ırksal-toplumsal kategori haline getirdiğine vurgu yapıyor. Bununla da sağlıklı olmak ile beyazlık arasında ilişki kurulmasına imkân sağladığı tartışılıyor. Yazara göre, beyaz olmayan etnik azınlıkların bedenleri, sağlıksız, yetersiz, aşağı olarak görülmek ile karşı karşıya kalıyor. Azzarito, bu bölümde genel olarak ‘sağlık açığı’ kavramı üzerinden okullardaki kurumsallaşmış müfredatları ele alıyor ve bu müfredatların etnik azınlıkların ırksallaştırılmasına neden olduğuna vurgu yapıyor. Sağlık açıklığı, yaygın şekilde siyahları ve etnik olarak diğer azınlıkları, sağlığına dikkat etmeyen, iyi beslenmeyen, spor yapmayan olarak damgalamaya devam etmektedir. Bu da etnik olarak azınlıklaştırılanların, ‘risk altındaki gruplar’

olarak görülmesine neden olmakta. Çalışma aynı zamanda sağlığı risk altında olan birey olarak azınlıklaştırılmış halkların kategorileştirilmesine siyahların da uyum gösterdiğine değiniyor. Bunun da beyaz olmayanın kendisine ve kimliğine yabancılaşmasını sağladığını vurguluyor. Bu benimsemenin 'beyaz' bir sağlık ve fitness anlayışı geliştirilmesine de yol açtığı, geleneklere dayanan sağlık, iyi olma halinin göz ardı edildiği tartışılıyor.

Deneysel araştırmalar, güncel teorik ve metodolojik yaklaşımlarla bezeli bu editöryel çalışma, analizlerini sınırlı sayıda Batı ülkesindeki araştırmalarla gerçekleştirmiş olsa da ırk, etnisite kavramları ile ilgilenen araştırmacılar ve lisansüstü öğrenciler için oldukça önemli bir kaynak. Beden Eğitimi Öğretmeni yetiştiren kurumları, öğretmenin kültürel kimliği konusunda duyarlı olmaya çağırıyor ve kültürel kimliklerden kaynaklanabilecek öğretim ve beden eğitimi yaklaşımlarını teşvik etmenin önemine vurgu yapıyor. Kitap aynı zamanda birçok yeni soruyu akla getiriyor: Türkiye'deki farklı kültürel kimliğe sahip bireyler, beden eğitimi öğretmeni (adayı), antrenör, sporcu olarak kendi kültürel kimliklerini temsil ederek spor alanlarında nasıl varolabiliyorlar; kimliklerini temsil etmenin getirdiği zorluklar neler ve sadece kültürel kimlikleri sebebiyle iş imkanlarından mahrum kalıyorlar mı ya da spor kariyerleri sekteye uğruyor mu?

Azınlık mensubu öğretmenlerin ırkçılık ya da ırksallaştırma deneyimleri dışında, kitap ayrıca Türkiye beden eğitimine yönelik derslerin ve lisans seviyesindeki Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği müfredatını da yeniden düşünmeye teşvik eden bir özelliğe sahip. Farklı kültürden öğrencilerin spor alanlarında kendi arzuladıkları şekilde temsil edilmesinin yanı sıra ders içeriklerinin de kültürel çeşitliliği kutlayan ve destekleyen aktivite ve eğitimleri içermesi kitabın üzerinde durduğu ve Türkiye'deki araştırmacı ve eğitimcilerin de dikkat etmesi gereken konulardan biri.

Kitap siyah ve müslüman azınlıkların ırksallaştırılma deneyimlerine yönelik de oldukça fazla örneksunuyor. Bu açıdan ayrıca, Türkiye'de beyaz ya da Türk olmayan bireylerin spor içerisinde maruz kaldığı ırksallaştırmaların anlaşılmasının ne kadar önemli olduğunu bizlere hatırlatıyor. Türkiye'deki Kürtler, Suriyeliler, Romanlar, Siyahlar vd. 'ötekiler' spor içerisinde hangi ırksallaştırmalara maruz kalıyor, bu ırksallaştırmalar onları hangi spor branşlarından veya spor aktivitelerinden uzak tutuyor? Hem azınlık kültürün mensubu hem de kadın ya da kız çocuğu olmanın Beden Eğitimi ve Spor derslerindeki veya genel olarak, spor alanlarındaki 'ırksal' etkileri neler? Bu durumlarda kalan çocuk, genç veya yetişkinler hangi savunma mekanizmalarını kullanıyor?

Yukarıda sorularla ifade edilen muhtemel durumları ortadan kaldırarak, kapsayıcı bir beden eğitimi ve spor alanı inşa etmek için politika yapıcılar kültürel kimlik konusunu merceğine alarak spor kulüplerinde ve spor aktivitesi içeren her alanda bireylerin spora katılım haklarını korumaya yönelik farkındalık çalışmaları yürütebilirler. Ayrıca, kulüplerin 'Eşitlilik-Çeşitlilik-Kapsayıcılık' (EÇK) politikaları geliştirmelerini sağlayacak kapsayıcı eğitim mekanizması ortaya çıkarmasına ön ayak olabilirler. Bu çalışmalar aynı zamanda, örneğin, Gençlik ve Spor Bakanlığı ve ilgili kurumların gerçekleştirdikleri programlarda farklı sosyo-kültürel geçmişe ait çocukların eşit katılımı konusunda kapsayıcı bir perspektifle programlara katılan çocukların kendileri olmalarını sağlayacak kültürel güvenlik şartlarının da yerine getirilmesini sağlayabilir. Araştırmacılar açısından ise görünmez ırkçılık pratiklerini anlamak ve ortaya çıkarmak yeni bir çalışma alanı olarak görülebilir.

Bu kitapta bahsedilen birçok konu ilk bakışta Türkiye'deki bağlamın dışında kalıyormuş gibi görünse de 'ırk', (kültürel) ırkçılıkla ilgili teorik tartışmaların içerisine girildikçe uluslararası alanda tartışılan birçok konunun Türkiye'de de yaşandığı farkedilecektir. Bu kitabın teorik ve yöntemsel çeşitliliğiyle Türkiye'de spor ve ırkçılık konusunu araştırmada yardımcı olabilecek pek çok imkân sunduğu ve sporda ırk, ırkçılık ve etnisite kavramlarını anlamada motive edici bir kaynak olabileceği düşünülmektedir.

Sonnot

¹ Dagkas S, Azzarito L ve Hylton K (Editörler) (2019). *'Race', Youth Sport, Physical Activity and Health: Global Perspectives*. London: Routledge.

² Kitabın Türkçe baskısı olmadığı için başlık ve metin atıflarında kendi çevrilerimi kullanıyorum.

Uzun Bir Cümleye Övgü: Ümit Hassan'ın Ardından

“Söz kolay/ Şakımaşım kuş gibi”

Ayhan Yalçinkaya, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Gülten Akın'ın *İlkyaz* adlı şiirinin ilk dizelerini bilmeyen kaldı mı; “ Ah, kimselerin vakti yok/ Durup ince şeyleri anlamaya”? Bu dizelerin bile ancak tv şovları ya da dizileri üzerinden bilindiği; tarihin, bastırılmış pornografisiyle padişah dizilerinden öğrenilerek hakikat yerine geçirildiği bir çağda ve aynı anlama gelmek üzere, bir dünyada ya Gülten Akın bizi kandırıyor, ya biz kendimizi; ama kesin, ortada bir kandırma, hadi hafifletelim bir yanılısama var! Şairin günahını kendi boynuna vuralım: Eğer dediği şey doğruysa, biz, bu dünyada ve bu çağda, onun okurları nasıl anladık bu dizelerdeki “inceliği” ki dilimize pelesenk oldu? Yoksa daha baştan zaten anlayamayacağımızı, zaten anlamak için vaktimiz olmadığını mı söylüyordu? Eğer öyleyse niye söylüyordu? Kendi kendisine mi söylüyordu? Kim bilir, belki de bu dizelerde anladığımızı sandığımız bir “incelik” yoktur da, uzaktan uzağa şair bize dil çıkarıyordu! Sonra kendi “babalımız” boynumuza: Hem ince şeyleri anladığımız iddiasıyla bu dizeleri har vurup harman savururken, hem de aynı anda tam da kimselerin, en başta kendimizin vakti olmadığını nasıl ileri sürebiliyorduk? En kötüsü de şu: Eğer şairin ve şiirin bu dizelerde bize vermek istediği bir “meşaj” varsa, o mesajı tam da dizeleri kalbinden vurarak, aynı sözcüklerle tersine çeviriyor ve meşrulaştırıyoruz: Kimsenin vakti yok ki, ince şeyler için! Sanki bu dizeler bunu bildirmeye ve meşrulaştırmaya yazılmış gibi; “şairin de dediği gibi imanım, şairin de dediği gibi!” Öyleyse hadi oturup slayt hazırlayalım ya da instagramda yayılacak, viral olmaya aday bir video ya da hiç mi olmadı, spotlar efendim, spotlar; vurucu, akılda kalıcı, çılgın spotlar; çünkü kimselerin vakti yok; ne “durmaya”, ne “ince şeylere”, ne de “anlamaya”!

Hepimizin, kendim de dahil, yazının ve sözün dünyasına “şiir yazarı, şair” olarak gözümüzü açtığımız bu dünyanın bütün musibetlerinden, bugün giderek sözün ve yazının yerini görüntüye bıraktığı, kendisini bitmek tükenmek bilmeyen bir sahillik arayışmış gibi gösteren, sürekli bir özdeşleşme arayışı damgalılığıyla tam da sürekli bir kuşkunun pençesinde kıvrandığımız bu dünyanın müsebbibi belki de budur; şiirin ta kendisi. Şiirin *diktatörlüğüyle* doğuyoruz ve düz yazının *demokratlığını* ya hiç öğrenemiyoruz ya da öğrendiğimizde her şey

için çok geç oluyor. Şanslı olanlarımız ise Ümit Hassan'ın ya da eğer benzerleri varsa, onun gibi "hocaların"; "Hocaların Hocası" olmayan; hatta uzun yıllara yayılan rektörlüğünün bile içeri boşaltacak şekilde, bir rektörler toplantısında "bu rektör sözünün kökeninde rektum olabilir mi acaba?" diyerek bir anda o azametli rektörlerin dünyasının kapılarının da nihayet vara vara –altın varaklı klozetlerle ya da yönü "aman da Kabe'ye bakmasın" diye sapıtılmış tuvalet taşlarıyla döşenmiş de olsa-kenef kapısıyla ilişkili olabileceğini söylemekten ar etmeyen Ümit Hassan'dan ders alanlarımız ya da onunla, erken ya da geç ama tam zamanında karşılaşma talihine sahip olanlar. Şimdi eminim ki bu satırları okuyanların büyük çoğunluğu da içinden aynı şeyi geçiriyor: "Ne kadar uzun bir cümle bu böyle!" Bu uzunsa, ya şuna ne dersiniz:

"Bazı temel nitelikleri açısından ve niceliksel farklarına rağmen Timur ve Uzun Hasan örgütlenmelerindeki benzerlikler; Türkmenlerin toplumsal seyyaliyetleri ile askeri taktiklerinin örtüşmesi, Selçuklu Sultanlarına karşı teorik olarak "bağlı ve sadık" beylerin çoğu kez bağımsız hareket etmeleri ve Bizanslılarla anlaşmaları, Oğuz kabile mensuplarının Osmanlılar'ın formel olarak sünni olmalarına karşın, kabile üyelerinin tevarüs ettikleri Şamani inançları terk etmeyişleri ve bu inancın geçmişinde yatan totemik inancın önemi, baba'ların Orta Asya'daki şamanların doğrudan takipçisi olmaları, Barboro'nun 1471'deki Uzun Hasan nezdinde elçiliğinde gözlemlediği dervişlerin Şamani pratiklerini sürdürmeleri, keza Ricoldo-Lauren, İbn Fadlan-Togan'dan aktarılan İslam-öncesi pratikleri, at defin merasimlerinde savaşçı'nın atının gömülmesi, at'ın yenilmesi, insan kurban edilmesine rastlanılması, hristiyan esirlerin kurban edilmesi, kurban uygulamalarının askeri nitelikleri ve X. Yüzyıla Oğuzlar'ın Şamani temele dayanan evlilik pratiklerinin XIII. Yüzyılda Moğollarda aynen görülmesi.....[...]" diye devam eder gider cümle. Ayrıca belirtmeliyim ki cümlenin içindeki parantez içi açıklamaları, tarihleri, atıfları çıkarmış bulunuyorum. Nihayet bu cümle kitapta 11 satır daha devam ettikten sonra şöyle biter: "Mesela Demetrius Cydones gibi XIV. Yüzyıl kaynaklarını değerlendirişi gibi temaları bakımından Vryonis Jr., özel önem taşır."¹

Böylesi bir cümlenin kurulabilmesi, kurulabileceğinin tahayyül edilebilmesinden öte, imkânın ta kendisinin yazıyla gösterilmesi ne anlama gelir; bu kez "hem de bu çağda/bu dünyada" demeyeceğim? Demeyeceğim, çünkü tarih aşan bir biçimde kabul edebiliriz ki ister konuşalım, istersek yazalım hepimizin ortak *derdi* sözün ya da yazının onu hedeflemiş olsak da olmasak da alıcısı ile kendimiz, söylenen/yazılan ile anlaşılabilir/yeniden işlenen arasındaki mesafenin mümkünse kapatılması, mümkün değilse en aza indirilmiş olması. Yani hepimiz istesek de istemesek de söylenen/yazılan ile söylenmek/yazılmak istenen arasında bir özdeşlik olması gerektiğini hem varsayıyoruz, hem umuyoruz;

hem de, yetmiyor, bu özdeşliğin alıcı tarafında da, bizden çıktığı haliyle tecelli etmesini umut ediyor, bekliyoruz; dahası bunu güvence altına almaya çalışıyoruz. Çünkü söz ağızdan, yazı kalemden çıkana kadar bize aittir; değil mi? Ne kadar umuyorsak o kadar yalan! Şimdi buradan hareketle “uzun cümlelerin hikmeti budur” diyeceğim sanılıyorsa, aksine; kısa cümlelerin hikmeti budur! Novella ölürken kısa öykücülüğün yaygınlaşması da belki bundandır, bütün akademik tez yazımıyla ilgili kitapların tez yazarına “fazlalık cümlelerden” dem vurmaları bundandır! “Karıştırmayın; o konu artık başka tez konusudur; bu cümle derdini anlatıyorsa, niçin öteki cümle var ki; bilgiçlik mi taslıyorsun, yoksa ne kadar çok kaynak okuduğunu göstermeye mi uğraşıyorsun?” Ama nedense hiçbiri beş sayfalık bir makalede elli adet referansın işaret edilmesini bir sorun olarak görmez! Çünkü bu “özdeşlik” diktatörlüğüne teslim olmuş haldeyiz hepimiz; sözün dünyasına gözlerimizi şiir yüzünden açtığımızdan! Ama ne çare ki cümleleri ne kadar kısaltırsak kısaltalım; öyle ki neredeyse artık noktalama işaretlerinden yalnızca noktanın varlığını hatırlayalım; bırakalım iki nokta üst üste, hele ki noktalı virgüllü hatırlayan kalmamasın; virgülün bile kendisine ihtiyaç duyulmadığı bir yazma biçiminin dayatıldığı, giderek bizzat düz yazının kendisine katlanması gereken bir yüke dönüştürüldüğü bu dünyada, bu “çığırdan çıkmış” sadelik-yalınlık-kısalık “sofuluğu” ile bunların özdeşliğine ilişkin iman beklentisi, tam da tersini, sürekli şüphenin varlığının altını çiziyor. Reinhold Niebuhr’un ifadesini tersine çevirerek söylersek eğer “ne kadar inançlı gözükyorsak, o kadar şüphe duyarız.” Yoksa düzünü mü söylemeli; “ne kadar şüphe duyuyorsak, o kadar inançlı görünürüz”? Keşke ne kadar kısa söylemeyi başarıyorsak; ne kadar yalın, sade ve basit; bir o kadar da uzun “sustuğumuzu” iddia edebilseydik ki kısalık ve sadelik sözümüzün yöneldiğinin nefesine alan bırakaydı ama hayır! İşte bütün bunlar hep *şiir yüzünden!*

Şimdi hiç referans gösterme ihtiyacı duymadan Mikhail Bakhtin’e sığınacağım: ‘Şiir diktatördür, düz yazı ise demokrat.’ Şiirin acısını ise ancak düz yazı alır. Yazının, okuruna güvenmeyen ve ‘okurun başını boş bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya’ diye başını erkenden bağlayan türüdür şiir. İster anlam diyelim, ister anlamsızlık ya da anlamsızlığın anlamı, ister duygu ya da duygusuzluk, dileyen dilediğini desin; taşıdığı her ne ise –kendisi bir şey taşımadığını iddia ediyorsa eğer, en azından bu iddiayı taşıyordur- şiir onu olduğu gibi okuruna dayatır. Taşınan şey sizde bir karşılık buluyorsa zaten, onu seversiniz; eğer karşılığı yoksa, kaldırır atarsınız bir kenara; o şair size bir şey söylemiyordur. Size bir şey söylemeyenle kavga etme imkânınız yoktur; “aman” da “canım, o duygu öyle mi ifade edilir?”; “Vah vah, dilini de bilmiyor bu garibim” deme lüksünüz yoktur. O yüzdendir ki hiçbir şiir eleştirmeni bir şiiri değerlendirirken şairin yerine geçip bir sözcüğün ya da bir dizinin yerine başka

bir sözcük ya da dize öneremez de düz yazı türlerinin tümünde eleştiren fail kolayca yazarın yerine geçip düzeltme ya da yok etme, yok sayma, eksiltme, artırma, çıkartma iddiasını üstlenebilir. Fethi Naci'nin kulakları çınlasın; “yatakta döndü durdu, döndü durdu sabaha kadar” mı dediniz? Yanıt geliyor: “Yatak değil mübarek, sanki Harran Ovası!” Bir dize için böyle bir cümle kuramazsınız, çünkü bu hakkı size tanımaz; çünkü şiir kendi referanslarını ya kendisi kurarak ya da tersine tüm referans noktalarını imha ederek kendini var edebilir ancak. Ne acıdır ki şiirin bu diktatörlüğü –kuşkusuz çok değişken biçimler altında kendini gösterecek şekilde- artık düz yazının dünyasına da yayılmıştır. Kimileyin bu biçimlerden biri kısıklık; kimileyin slayt cümleleri olarak kendine yer bulur; bazen özdeyiş vuruculuğunda, bazen fragmana ya da epigrafa indirgenmiş haliyle gelir; hepsinin ortak noktası hiçbirinin bir evi olmamasıdır; her biri kendi başına ve olduğu gibi ev olma iddiasındadır; tıpkı bir şiir gibi; temelden su basmana, kolondan kirişe, duvardan tabana ve çatıya...bitmiştir o. Ya içine girer oturursunuz çekip kapınızı ya da lütfen ırayınız: “Burası özel mülk!”

Ümit Hassan'ı tanıyan herkesin –bazılarının övgüyle, başka bazılarının sövgüyle- üstünde hilafsız uzlaşacağı şeylerin başında kuşkusuz, örneğini de yukarıda verdiğim üzere, onun hem derslerde, hem yazılarında, kitaplarında, özetle sözünde ve yazısında kurmaktan asla vazgeçmediği uzun cümlelere olan *takıntısı* gelir. Öyle ki ister amfide –gerçi artık amfide kalmadı ya- ister sınıfta ders anlatsın, sözünü not olarak öğrencisine aktarmaya ya da sözüne eşlik etsin diye tahtayı kullanmaya başladığında o tahtanın elli dakikalık bir ders içinde birden çok kez milim milim doldurulup silindiğini onu tanıyanların çoğu bir efsane olarak hatırlayacaktır. Gündelik sosyal ilişki içinde bile, kimi tanıklıklarca not edildiği üzere, Ümit Hoca öyle uzun ve karmaşık, iç içe geçmiş cümleler kurarak konuşur ki sizin için kurduğunu düşündüğünüz o cümlede size iltifat mı ediyor, yoksa sizi *eleştiriyor* mu, anlamayabilirsiniz.

Uzun cümlelerle konuşup yazanın suskunluğu da uzundur; okurunun başını döndürür, nefesini keser gibi dursa da aksine, okurunu sürekli olarak derin derin nefes almaya, durmaya, anlamaya, anlatmaya, dahası sözün/yazının varlığı gereği çizdiği sınırı sürekli aşmaya bir çağrı çıkarır ya da buna zorunlu bırakır; yani demokratik bir *diktatörlük* inşa eder Ümit Hassan uzun cümleleriyle! Kimsenin özgürlüğünden vazgeçmeye hakkı yoktur! Sahip olunamayacak tek hak özgürlükten vazgeçme hakkıdır. Özgürlüğün derin derin nefes almayla, derin nefesler alınmasına alan bırakmakla bir ilgisi olmalı. Yaşama hakkınızdan bile vazgeçebilirsiniz ama ben köle olmak istiyorum diyemezsiniz ki en azından azıcık Mark Twain ya da Octavia Butler okuyanlar ironik bir biçimde de olsa, köle olma hakkının ileri sürülebildiğinden haberdardırlar. Ümit Hoca'nın yazarken de, konuşurken de izin vermediği tek hak! Demek ki Ümit Hoca'nın

konusmasında ve yazısında, şiire her zaman özel bir yer ayrılmış olsa da, onu ne bir şiir dinler ne de okur gibi dinleyip okuyabiliriz. Öyle olaydı, ne şüphe, kötü bir şairin, bir şiir heveskarının adı olurdu, adı; hem de yazıyla, sözle dillendirdiği her sözcüğün üstüneyken eli; bütün kendinden bihakkın eminliğiyle.

Ümit Hassan'ın uzun cümlelerinin arkasında okuruna sonsuz bir güven duygusuyla birlikte okuru için adeta bir uyarı da gizlidir: "Gelme gelme, dönme dönme!" Dönüşlerimizin çoğunun arkasında yatan şey yanlışlık korkusudur; yanlış yapma, yanlış konumlanma, yanlış bir şey söyleme...yanlıştan duyulan bu korku birçok şey yaptırabilir bize. Ama Hassan, okurunu yanlış konusunda serbest bırakan bir akademisyendir; kendisi de yanlış sever; yanlış sevdiğini şuradan kolayca anlayabiliriz: Bir konuyu çalışırken, aynı konuda kendisinden önce çalışanları değerlendirdiği cümleler ile kendisine ait analizlerin sunulduğu cümleler birlikte düşünüldüğünde eleştirel cümlelerdeki tutkuyu görmemek olanaksızdır. Yanlış yorumlamak/yorumlanmak, yanlış anlamak/anlaşılmak sorun değildir; okuruna tüm bunlar tanınmıştır çünkü onun yazısında açıkça görülür ki eğer bir doğru varsa, onu bulmamızı sağlayan şey aynı şeyi sürekli doğru ve uygun bir biçimde anlamak değil, tersine çoğunun yanlış anlamaktır; "Aman da aman, pek de Popper'ye gördüm sizi" diyebilecek "Cingöz Recai"lere inat! Ümit Hoca sevmezdi Popper'i; Churchill kadar nefret eder miydi, bilmem. Öyleyse dönmene ihtiyaç yok ki, gelmene varsa eğer!

Uzun cümlelerle söz alıp yazan biri, okuruna tanıdığı hakları en başta kendisine de tanıyan biridir elbette. Yani sürekli bir doğruluk arayışından öte, yanlıştan korkmama, riski üstlenme hakkı; yanlış yapma hakkı. Özneye yüklem alıp başını gidebilir; tümleç derebeyliğini, edat özerkliğini ilan edebilir; bunların tümü ciddi risklerdir bir yazar için. Dahası sınırları tanımaz. Mesele sadece uzun cümlelerin referans bolluğuna izin vermesi değildir ki Ümit Hassan'ın bu külliyata hakimiyeti tartışılmaz bile, aynı cümlelerin içinde şiire, tiyatroya, sinemaya, plastik sanatlara, ilgili disiplinin dışındaki disiplinlerce üretilmiş bilgiye ve enformasyona, gündelik hayatın içinden anekdotlara, fıkralara açılan söz ve yazı dünyası, okurunu/dinleyeni bir ağaç denizinin içinden kaybolmaya sürüklüyor gibi baş döndürücü olsa da, sonunda baştaki özne ve yüklem mutlaka kendini bir yerlerden dayatır ve ağaç denizi diye bilinen şeyin, bir orman olduğu anlaşılır. O halde doğruluk/uygunluk arayışını okura dayatmak ya da bir hakikati vasetmek yerine, okuru ummana fırlatmak; boşuna demedim ya, "gelme gelme, dönme dönme" diye, okur da ölürse ölür! Böylece ne yanlışlık kalır, ne de doğru. Doğruluk ve uygunluğun üstünde tam bir uzlaşma konusu olduğu şey, ne şüphe, ölü şeydir. Ümit Hassan da öldüğü için, artık onun uzun cümle takıntılı olduğu üzerinde tam olarak doğruluk ve uygunlukta birleşiyoruz. Bu birleşme bizi artık bir yere götüremez. Çünkü artık kimseler öyle cümleler kurmayacak ki epeydir,

kurmuyordu. Demek ki belki de çoktan ölmüştü Ümit Hocamız! Son uzun cümlesini kurduğundan beri.

Ümit Hassan öldü. Ölmek zorundaydı. Gülten Akın'ın Sevgili Hrant için *Karalanmış*'da söylediğine "İnadın anlamı yok/Ölünüyor/Ben bilmezden geliyorum"sa da. Ancak şu ya da bu vesileyle, doğallayın ya da o kadar çok, o kadar kanlı elin iş birliğiyle ölüp gidiyorsak da Ümit Hoca'nın ölüme yazgınlığı –belki hepimiz için, en azından bu şansa sahip olan herkes için geçerli olmak üzere, biraz da kendi seçimiyle koşullanmıştı. Hem uzun yıllara yayılan ve kim bilir belki de özellikle son yıllarda –yine “belki de”-hem de giderek bir gölgeye dönüşen rektörlüğünün ağırlığından, yaratmış olabileceği stres birikiminden söz etmiyorum. Hele ki bu denilebilirse de rektörlerin artık akademik organizma içinde nereye denk geldiğini bile bilemediğimiz, bildiğimizi de konuşamadığımız, söyleyemediğimiz yerde, belki biraz geç, biraz erken ama kendisi için tam zamanındadır belki de, ölmek zorundaydı.

Rektörlüğü bir yana, akademi dünyasının geldiği yeri düşündüğümüzde de bu dünyada bir akademisyen olarak Ümit Hassan'ın yeri ne olabilirdi ki? Daha bu dünyayı hayal bile edemezken, çok sevdiği Mülkiye'de kalması sağlanabili mi hocamızın? Ümit Hassan ki bütün tepkileri göze alarak bilmem kaç yıllık bir misyonla kendini var eden bir fakülteye Türk-İslam Düşünce Tarihi gibi, artık bir klasik ve muhtemelen Mülkiye'de kendisi tarih olmuş bir dersi kazandırdı. Hikmet Kıvılcımlı'yı ve adlarını ihmal edeceğim ama haklarını yemek istemediğim belki bir iki namuslu İlahiyatçı akademisyeni bir yana bırakırsak, bu ülkede İbn Haldun deyince kim, ne anlardı? Dahası anlayanın anladığı İbn Haldun ile Ümit Hoca'nın İbn Haldun'unu hele bir yan yana koyalım. Türk-İslam Düşünce Tarihi dersini, kronolojik bir dizilişle sıradan bir düşünce tarihi dersi sananları hayal kırıklığına uğratmak isterim. Bu ders, “Ayyı Farabi ne demiş; Ay İbn Sina; Vay İbn Rüş; ah o Gazzali yok mu o Gazzali ve nihayet, İbn Haldun geldi, salaha erdik” dersi değildi. Bir satır Bachofen, iki satır Morgan, üç satır Engels, dört satır Marx okumadıysanız size ne İbn Sina, ne İbn Rüş ve hatta ne de Gazzali bir şey söyleyebilirdi; İbn Haldun mu? O zaten bu durumda söylemeye tenezzül etmez; dönüp sırtını giderdi Mağripli kurnaz ve mağrur diplomatlığıyla! Demem o ki aslında bu ders Siyasal Antropolojiye Giriş dersi mahiyetindeydi. Çünkü düşünce tarihi kronolojik bir ders olmaktan öte, nasıl ki Newton fiziğinin Galileo fiziğini yerle yeksan edişi gibi bir şey sosyal bilimlerde geçerli değilse, Marx Platon'u yerle yeksan etmiyorsa, Platon'u Platon yapan da kendi şimdiki zamanı içindeki dinamik tortuysa, tortunun dersiydi. Öyleyse ya kendi zamanımızın içindeki tortuyla temasa gelmemeli mi?

Kuşkusuz, ister nankörlükten, ister liyakatsizlik, yani düpedüz cehaletten, ister

korkudan, ister intikam arzusundan...her nereden beslendiyse artık, Ümit Hocamızın ölümünü bile “göremeyen” Mülkiye’nin eski Mülkiye ile hemen hemen hiçbir bağı kalmamış durumda. Türk-İslam Düşünce Tarihi bahçesinde hangi kuş ötüyor bilmiyorum ama kendisinden miras lisansüstü düzeydeki Siyasal Antropoloji dersi ile daha sonra lisans düzeyinde de ayrıca verilmeye başlanan Siyasal Antropolojiye Giriş derslerinin bağı çoktan söküldü, şaraphane yıkıldı, sular kesildi; o viranede baykuşlar ötüyor şimdi ya da üstüne açık göz akademik bir müteahhit rezidans dikmiştir çoktan! Hayrını görmesinler! Nihayet, elbette hepimiz biliyoruz ki Mülkiye’si, Hocamızın bir dönem zevkle ders verdiği, kayyuma teslim ODTÜ’sü bir yana, dünya da artık onun uzun cümlelerinin sonunu getirmeye uygun bir sabra sahip değil. Tüm bunlar doğru ama onun ölüme yazgılılığı, bunlar bir yana, yine de biraz kendi seçimiydi.

Bunu açıklamayı en sevdiğim *diktatörlerden* birine Furuğ’a bırakacağım; hiçbir erkeğin soyadını onun adına eklemeye hak ileri süremeyeceği, kalbimizin üstünde kırılmış kanatlarıyla hep uçuşu hatırlatan Furuğ’a... “Ah...//[...]/ Benim payıma düşen/ Bir perde asılmasının benden aldığı gökyüzüdür/ Benim payıma düşen, terk edilmiş merdivenlerden inmektir/ Ve ulaşmaktır bir şeylere çürüyüşte ve gurbette/ Benim payıma düşen anılar bahçesinde hüzünlü bir gezintidir.” (*Yeniden Doğuş’tan*) Ümit Hocamızın kendi seçimiyle payına düşen şey tam da buydu: Terk edilmiş merdivenlerden inmek! Çürüyüşte ve gurbette, anılar bahçesinde hüzünlü bir gezintinin sonunda, aynı merdivenleri bu kez tersinden çıkmak! Ama o bahçeden elleri kolları dolu olarak. Nihayetinde merdiven terk edilmişse ev çoktan terk edilmiştir; demeye gerek var mı bilmem? O merdivenleri elleri kolları dolu olarak çıkan Ümit Hassan’ın kapısını çaldığı ve çalacağı her ev; hem yeni bir ev inşa edeceği iddialarına sahip olanlarca, hem en eski evin en eski sahipleri olduğu iddiasını üstlenenlerce çoktan terk edilmişti! O kapı açılmazdı! Açılmadı da! Boşuna mı Ümit Hassan’dan bihaber, İbn Haldun çalıştığını iddia edenler bile! Olsun! kim bilir belki de en azından akademinin, yine Gülten Akın’ın diliyle, “Alevisi olmalı” Ümit Hassan, “yana yana tükenmediğine göre”; daha çok sözü olduğunca söyleyecek ve susacak. Birinin konuşması için diri olması şart değil ya! Tıpkı susması için ölü olmasının şart olmadığı gibi.

Ümit Hocamızın uzun cümlelerinin arasında boy veren suskunluklarına da değinmemeli mi? Ah be Hocam! O kadar Abdal dedin, Derviş dedin, Şaman dedin, anahanlık, babahanlık, İbn Haldun’u, Engels’i, Morgan’ı bir yana... Etimolojiye girmedin, adeta etimolojinin kendisi oldun da kendi sayfalarının arasında ne Kızılbaşı gördün, ne Dedeyi, ne Rafızı ve Mülhidi, Engels’i gören gözün Rosa’yı görmedi; Malinowski dedin de anahanlığın kadınlarının DA bir bedeni olduğunu nedense çabucak unutmayı seçtin. Oysa “yalnızca kendi

tarihimizi değil, kendi doğamızı da kendimiz” yapmıyor muyduk; “elbette keyfimize göre değil.” (J. Kovel) eğer toplumsal-siyasal eşitlikler/adaletsizliklerle (cinsiyet eşitsizliği baki kalmak üzere) cinsel eşitsizlikler arasında bir bağ olmasaydı, tüm kurumsal-örgütlü ve kendini biricik hakiki din olarak sunan dinlerle otoriter, faşist rejimlerin en önemli avadanlığını cinsel baskı araçları oluşturur muydu? Ah Hocam ah! Savaş meydanında “Ak tolgalı beylerbeyinin haykırışının” şiardan slogana uzanan sesini duydun da bedenlerimizin, en az savaşın olduğu kadar, siyasetin de meşru meydanlarından biri olduğunu sanki unuttun biraz. Eh, bu da benim/bizim sorunum(uz.) Bize dert olsun, değil mi? Hani utanmasam tasnif üstüne yazdıklarını okumuş olmaktan; kendinizi bir ekonomi politikçi olarak tasnif ederdimiz sanırım diyeceğim ama uzun cümleler imdada yetişiyor; bir hukukçunun, siyaset bilimcinin, bir tarihçinin; ez cümle sahip olduğunuz, bir teorisyenin sosyal bilimci olarak portresi izin vermiyor buna. Olan oldu; ölen öldü; uzun cümleler cümleten sustu. “Bu yüzden dünya hey koca dünya/ Dönüyor bir ölümler ülkesine/ Susanlar şimdilik/ Oyunun dışına düşenler/ Yalnız onlar doğrulup kalkacaklar/ Gün kıyamete erdiğinde” (Gülten Akın, *Gül için İlahi*)

Dönelim başa: Muhtemelen, yine yazı hayatına gözlerimizi şiirle açtığımızdan, hemen herkes kısa cümle kurmanın çok zor, uzun cümle kurmanın ise çok kolay olduğunu kabul ediverir; elbette uzun cümlelerin içerdiği risklerin ve ağır sorumluluğun üstünü de kolayca çizerek. Belki de öyledir; zordur kısa cümleler kurmak. Kısa cümlelerle yazmak, *şiirsel* bir hastalık olarak durmaksızın yürümenin, sabrı boşa çıkararak akışın, hareketin, bir menzilden bir menzile, Cortazar’ın kulakları da eksik kalmasın çınlamakta, menzillerin “iç içeliği ya da sonsuzluğunun” yazısını üretir. Oysa artık dünyanın durmaya ihtiyacı var, harekete değil; durup kendi iç seslerini ve cümle dış sesi dinlemek için durmaya. Çünkü ince şeyler durmanın/duruşun yarattığı kesintide ortaya çıkabilecek o “vakit” sayesinde ancak anlaşılabilir. Ancak durdukça derin nefesler alabiliriz ve kesik kesik soluklanılan hızlı sevişmelerin kabalığı ve en önemlisi, fetihten ayıramayan iktidar hempalığıyla mesafelenebiliriz. Uzun cümlelerden ayrı düşmemiz, onun hayatımızdan kovulmasıyla birlikte içimizde derin bir nefesi biriktiriyor ve bu da bizi yine Furuğ kapısına getirmiyor mu? “Zavallı halk/ Yüreği ölgün, bitmiş, dalgın/ Huzursuz ağırlığı altında ölü gövdesinin/ Bir yerden bir yere sürünüyor/ Ve önlenmez cinayet isteği/ Durmadan büyüyor ellerinde./ Kimi zaman ufacık bir kıvılcım/ Bu cansız ve sessiz topluluğu/ Ta içinden dağıtıyordu birden./ İnsanlar saldırarak birbirlerine/ Biri karısının boğazını/ Kör bir bıçakla kesiyordu/ Bir ana birer birer çocuklarını/ Tandırın ateşine atıyordu./ Boğulmuş kendi korkularında/ Ürkütücü duygusu suçluluğun/ Öldürdü öldürdü kör ruhlarını/ Ve çocukları.” (*Yeryüzü Ayetleri*’nden)

Upuzun cümlelerle, bir kasırganın esişi gibi konuşurken koştığı sanılan Ümit Hassan “durmaktadır”. Yine akademiklerin diline pelesenk olduğu üzere, ister yazarken, ister konuşurken “söylemin, performansın, oyunculuğun maddi gerçekliği ve ancak bunun içinden kavranılabilir cümle eşitsizliği, hemen her zaman ihmal ettireceği ya da ilgisizliği beraberinde getireceği” iddiasına karşı “tuzdan bir heykel” gibi durmaktadır; her heykel erir, çürür, dağılır ama kim yok sayabilir tuzun tadını? O herkesin bildiği ve üzerinde uzlaştığı zarafetinden daha iyi bir kanıt olabilir mi buna? Eğer şeker olaydı o, o zarafet bize yöneldiğinde, kimse şüpheye düşmezdi mültefitliğinden ama tuzdur o; tuz. Aklımızın karışması bundan.

Bana gelince...Bu satırların yazarına... **“Söz kolay/Şakımışım kuş gibi”** (Gülten Akın)

Sonnot

¹ Cümlenin tam hali için, bkz. Ümit Hassan, *Osmanlı, Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 60-61, 3 no'lu dipnot. Alıntı, olduğu haliyle yazılmış, imlasına dokunulmamıştır.

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Mülkiye Dergisine gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.mulkiyederigi.org adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisinde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisine aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisinin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (*Committee on Publishing Ethics*) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler)i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada özet ve anahtar sözcükler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, özet, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce özet ile her iki dilde beşer anahtar sözcük hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık	:	Xxxxxxxxxxxx	(İlk harfi büyük ve koyu)
İkinci Düzey Altbaşlık	:	<i>Xxxxxxxxxxxx</i>	(İlk harfi büyük ve italik)
Üçüncü Düzey Altbaşlık	:	i) Xxxxxxxxxxx	(i, ii, iii, vb. ile başlar)
Dördüncü Düzey Altbaşlık	:	- Xxxxxxxxxxx	(Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısı asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo1, Tablo2, Şekil1, Şekil2, Ek1, Ek2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Kaynakçada yazar(ar)ın kendi çalışmalarına referans verilmişse, yazar(lar)ın adı yerine yalnızca "Yazar" ifadesi yazılmalı ve yıl belirtilmeli, yazar(lar)ın çalışmalarına dair başka hiçbir bilgi (makale başlığı, kitap adı, vb.) yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecek ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasında “ve” konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra “vd.” yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto’da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için “;” işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck’ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasında virgül konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından “aktaran” ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa’nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10’u ETA’yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayının adı (*İtali*), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılar kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında "paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir" (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satır geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarih yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). *1968: The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansımaları. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5(2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35(3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.